

Jan Dvořák

**ŽIDÉ V ČESKÉM SLEZSKU
V DOBĚ OKUPACE
1938–1945**

Jan Dvořák

**ŽIDÉ V ČESKÉM SLEZSKU
V DOBĚ OKUPACE
1938–1945**

Jan Dvořák

**ŽIDÉ V ČESKÉM SLEZSKU
V DOBĚ OKUPACE
1938–1945**

Opava 2015

Publikace vychází v rámci činnosti Výzkumného centra pro kulturní dějiny Slezska a střední Evropy (1000-1800) a Výzkumného centra pro soudobé dějiny, historickou paměť a kulturní dědictví (1800-2000) s finanční podporou rozvojového projektu IP Slezské univerzity v Opavě na rok 2015 "Posílení internacionalizace a interdisciplinarity činností výzkumných center se zaměřením na kulturní dějiny".

Recenzovali:

Prof. PhDr. Mečislav Borák, Dr.

PhDr. Blažena Przybylová

Obrázek na obálce: ?

© Mgr. Jan Dvořák, Ph.D.

© Slezská univerzita v Opavě 2015

Grafická úprava: Dušan Dluhoš

Tisk: XXXX

Vydání první

ISBN: XXX-XX-XXXX-XXX-X

Obsah

Úvod	9
Židé v Rakouském Slezsku na přelomu 19. a 20. století	13
Postavení židovského obyvatelstva v Českém Slezsku během 1. republiky (1918–1938)	15
Od Mnichova k válečnému konfliktu (říjen 1938 – září 1939)	32
Vládní obvod Opava (Sudetská župa).....	34
<i>První týdny okupace – rozpoutání protizidovského teroru</i>	34
<i>Křišťálová noc</i>	36
Hlučínsko (vládní obvod Opolí).....	41
<i>Hlučínsko „Judenrein“?</i>	41
Těšínsko (polský okres Cieszyn).....	42
<i>Období polského záboru českého Těšínska (říjen 1938 – září 1939)</i>	42
<i>Útěky a vyhánění Židů na polské území</i>	48
Ostravsko a Frýdecko (Česko-Slovenská republika).....	52
<i>167 dní tzv. druhé republiky (říjen 1938 – březen 1939)</i>	52
<i>Ostravsko a Frýdecko útočištěm uprchlíků</i>	53
<i>Snahy o řešení uprchlického problému</i>	55
<i>Antisemitismus na vzestupu – vládní opatření vůči židovské menšině a emigraci a jejich ohlas na Ostravsku a Frýdecku</i>	57
<i>Protizidovské aktivity českých fašistů a pravicových hnutí na Ostravsku a Frýdecku</i>	62
<i>Reakce a postoje Židů</i>	69
<i>Židovská emigrace z druhé republiky</i>	71

Důsledky nacistické protizidovské politiky pro židovské obyvatelstvo Českého Slezska v prvních letech okupace (1938–1942)..... 76

Vládní obvod Opava (Sudetská župa) 76

Zavedení říšského zákonodárství a protizidovských zákonů – zákazy, nařízení a jejich důsledky pro židovské obyvatelstvo Sudetské župy 76

Zesílená perzekuce židovské komunity v Sudetské župě v prvních letech okupace ... 82

Antisemitská propaganda a reakce sudetoněmeckého obyvatelstva 88

Těšínsko (vládní obvod Katovice)..... 90

Nacistický zábor Těšínska 90

První týdny okupace – rozpoutání protizidovského teroru 92

Protizidovská politika nacistů na okupovaném polském území a její důsledky pro Židy z Těšínska 97

Důsledky národnostní politiky Němců pro židovské obyvatelstvo v Horním Slezsku 103

Odsun Židů z Těšínska do židovských ghett v Horním Slezsku a Malopolsku..... 108

Útěky Židů před nacistickou perzekucí na východ..... 123

Ostravsko a Frýdecko (Protektorát Čechy a Morava) 125

Nacistická okupace českých zemí 125

První týdny okupace – rozpoutání protizidovského teroru 127

Ilegální odchody Židů z Protektorátu přes Ostravsko a Těšínsko 136

Židovská emigrace z Protektorátu 139

Akce Nisko 143

Ostravské transporty 144

Katovické transporty 146

Osudy deportovaných 147

Právní postavení Židů v Protektorátu 151

Zesílená perzekuce židovské komunity v Protektorátu v prvních letech okupace ... 165

Židovské náboženské obce a jejich úloha 170

Antisemitská propaganda okupantů a její ohlas mezi obyvatelstvem Ostravska a Frýdecka 176

Arizace židovského majetku a totální expropriace (1938–1945).....	183
Vládní obvod Opava (Sudetská župa).....	184
Hlučínsko (vládní obvod Opolí)	189
Ostravsko a Frýdecko (Protektorát Čechy a Morava).....	190
Těšínsko (vládní obvod Katovice)	200
Konečné řešení židovské otázky (1942–1945).....	208
Vládní obvod Opava (Sudetská župa).....	208
<i>Rok 1942 – kolotoč neúnosného teroru, perzekucí a počínající přípravy „konečného řešení“</i>	<i>208</i>
<i>Deportační transporty z vládního obvodu Opava do Terezína a na východ.....</i>	<i>210</i>
<i>Vládní obvod Opava „Judenrein“?.....</i>	<i>214</i>
Těšínsko (vládní obvod Katovice)	215
<i>Židovská ghetta v Horním Slezsku a Malopolsku</i>	<i>215</i>
<i>Těšínsko „Judenrein“?.....</i>	<i>218</i>
<i>Vyhlazení hornoslezských Židů.....</i>	<i>219</i>
Ostravsko a Frýdecko (Protektorát Čechy a Moravy).....	220
<i>Izolace a koncentrace protektorátních Židů</i>	<i>220</i>
<i>Deportační transporty z Ostravy do Terezína</i>	<i>222</i>
<i>Ostravsko a Frýdecko „Judenrein“?.....</i>	<i>227</i>
Některé další aspekty řešení židovské otázky	234
Židovské pracovní tábory na území Českého Slezska	234
Pochody smrti přes území Českého Slezska	235
Židovské hřbitovy – němí svědci hromadných poprav	236
Židé v Českém Slezsku po roce 1945.....	237
Návrat domů – postavení židovského obyvatelstva po roce 1945	237
Obnova židovských obcí v Českém Slezsku.....	239

Závěr	242
Seznam použitých zkratk	251
Seznam pramenů a literatury	255
PRAMENY	255
Archivní pomůcky	257
Statistiky, soupisy, přehledy	258
Dobová periodika	259
Dobová publicistika	259
Rukopisy	260
Publikované vzpomínky	261
Nepublikované vzpomínky, rozhovory	261
Literatura	262
Internetové odkazy	279
Summary	280
Jmenný rejstřík	284

ÚVOD

Stejně jako historie řady židovských komunit v českých zemích, byly i osudy slezských Židů¹ v minulosti barvitě, bohužel však neméně tragické. Židé tvořili po staletí nedílnou součást koloritu slezských měst a jejich přítomnost byla neodmyslitelně spjata s životem zdejšího regionu, na jehož rozvoji se výraznou měrou podíleli. Na druhou stranu i oni často zažívali krušné chvíle, a to tehdy, když se museli bránit nepřátelskému okolí, jež je pronásledovalo kvůli víře či národnostní identitě, většinou však s vidinou tučné kořisti. Nikoho by však jistě nenapadlo, že zášť vůči Židům může vyvrcholit do hrůzné podoby holocaustu², jako tomu bylo za 2. světové války.

Specifičnost území Českého Slezska během let 1938–1945 spočívala v tom, že jednotlivé části byly začleněny k různým státním celkům a vyvíjely se po různých stránkách odlišně. Rozdílly se promítaly jak do forem okupační politiky, postavení místního obyvatelstva a podob perzekuce, tak i do odlišného přístupu jednotlivých okupačních orgánů k řešení židovské otázky. Přestože jde bezesporu o pozoruhodný fenomén dějin holocaustu v českých zemích, nedostalo se mu doposud takové pozornosti, jakou by si jistě zaslouhoval.

Po roce 1989 lze sice zaznamenat zvýšený zájem české historiografie o židovskou tematiku, včetně regionálních témat, problematika osvětlující osudy Židů z české části Slezska během dramatické periody 2. světové války však zůstávala doposud historiky takřka nedotčena a v komplexním díle nezmapována. Bezprostředně to souvisí s obtížemi, s nimiž se badatelé musí při studiu sledovaného tématu vypořádat, tj. zejména se značně omezenou pramennou základnou a její roztržitostí, a to nejen po tuzemských³, ale i zahraničních⁴

¹ Vzhledem k rasové politice nacistů uplatňované od poloviny 30. let nejen v Říši, ale později i na okupovaných územích, upřednostňují etnické hledisko před náboženským – tedy považují Židy za příslušníky židovského národa, a ne pouze za vyznavače židovského náboženství – judaismu. V souladu se současným pravopisem proto užívám při psaní slova „Žid“ velké písmeno.

² Pro genocidu Židů během 2. světové války se nejčastěji používá anglické slovo *holocaust* (z řeckého *holokauston*, tj. „zcela vyhořelý“, v biblické souvislosti pak „zápalná oběť“). V novější literatuře je stále častěji uplatňován přesnější pojem *šoa* (hebr. pohroma, katastrofa, chaos).

³ Pro období nacistické okupace a řešení židovské otázky ve vládním obvodu Opava jsou zásadní zejména dva fondy ze Zemského archivu v Opavě: fond *Vrchní vládní prezident Opava* a fond *Vrchní finanční prezident Opava*. Dílčí poznatky lze doplnit z několika fondů v okresních

archivech. Dochované torzovité prameny navíc často nemají plnou vypovídající hodnotu. Opomenout proto nelze ani další významný informační pramen – tedy dobový denní tisk. Nahlédnout do událostí jinak než z perspektivy úřadů či různých institucí umožňují vzpomínky a svědectví přímých účastníků tehdejších událostí zachycené metodou Oral History.⁵

Stejně jako si je syntézy dějin Československa nebo českých zemí při popisu období 2. světové války všímáno většinou pouze území Protektorátu Čechy a Morava a vývoj v odtržených oblastech, kam patřila i většina území Českého Slezska, je takřka opomíjen,⁶ ani souborné práce o perzekuci československých Židů v období nacistické okupace příliš pozornosti úředu slezských Židů nevěnují. K důkladnějšímu seznámení s danou problematikou je proto nezbytné prostudovat poměrně širokou škálu odborné historické literatury: od syntéz, tematických monografií, přes dílčí studie a články až po různé statistiky, encyklopedie či lexikony.

Zájem historiků o židovskou tematiku se doposud nejčastěji upínal k „druharepublikové“⁷ – později protektorátní části Slezska (včetně Ostravska)⁸,

archivech v Opavě, Bruntále – expozitura Krnov či Jeseníku. Kromě slezských archivů lze znalosti o židovské otázce v opavském vládním obvodu, ale i na Ostravsku, výtěžit i z fondu Státního oblastního archivu v Litoměřicích: *Župní vedení NSDAP Liberec*. Materiály dokumentující nacistické pronásledování a teror uplatňovaný vůči Židům na Těšínsku je možné excerpovat převážně z fondů jednotlivých měst a obcí: *Archiv města Nový Bohumín*, *Archiv města Orlová*, *Archiv města Český Těšín* atd. ve Státním okresním archivu Karviná či *Archiv města Třinec* ve Státním okresním archivu Frýdek-Místek. K tematice pronásledování Židů v protektorátní části Slezska a Ostravska jsou zřejmě nejdůležitější dva fondy z Archivu města Ostravy: fond *Okresní úřad v Moravské Ostravě* a fond jeho pokračovatele *Magistrát města Moravská Ostrava*. Stežejní pro zpracování tématu jsou i dochovaná hlášení bezpečnostních složek z fondu *Policejní ředitelství v Moravské Ostravě* v opavském Zemském archivu. Základní soubor dokumentů k transportům z Moravské Ostravy se pak nachází ve fondu *Gestapo-řídící úřadovna Praha* v Národním archivu v Praze. Ve výčtu archivních zdrojů nelze opomenout ani fond *Stíhání nacistických válečných zločinců (325)* z Archivu bezpečnostních složek.

⁴ Nacistické okupaci Těšínska předcházeli několikaměsíční polský zábor jeho bývalé české části. Je proto nutné vycházet z dokumentů z proveniencie úřadů polské státní správy, které uchovává Státní archiv v Katovicích (**Archiwum Państwowe** w Katowicach): *Policie Slezského vojvodství (Policja Województwa Śląskiego)*, *Úřad Slezského vojvodství (Urząd Wojewódzki Śląski)*. Pro statistické podchycení počtu Židů v německém okupačním okrese Teschen lze použít dochované materiály uložené ve fondu *Katovický vládní obvod (Rejencja Katowicka – Regierung Kattowitz)*. Z dalších zahraničních archivů nabízí řadu materiálů k tematice pronásledování Židů v českých zemích především jeruzalémský archiv holocaustu – Yad Vashem.

⁵ Jde zejména o vzpomínky a svědectví uložené v Archivu oddělení pro dějiny šoa Židovského muzea v Praze, v Archivu vizuální historie USC Shoah Foundation zpřístupněném v Centru vizuální historie Malach při UK v Praze a v Archivu Skupiny orální historie ÚSTR.

⁶ O tom blíže BORÁK, Mečislav: *Stav výzkumu dějin českého Slezska v období let 1938–1945*. In: *Slezsko v dějinách českého státu*. Ed. Mečislav Borák, Šenov u Ostravy 1998, s. 283–291.

⁷ Citujme jen ty nejdůležitější: GRACOVÁ, Blažena: *Židovské obyvatelstvo Ostravska v období druhé republiky*. Historie-Historica 3. Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity 153, 1995,

méně už k Těšinsku⁹ a o válečných osudech Židů z vládního obvodu Opava a Hlučínska¹⁰ lze v odborné literatuře dohledat ještě mnohem méně informací. Rozdíly v přístupu okupačních orgánů k Židům v různých částech Českého Slezska se jako doposud jediný pokusil nastínit ve své studii Mečislav Borák.¹¹

Absence historické produkce ke sledované problematice představovala hlavní motivaci k započetí mého výzkumu, jehož výsledek je prostřednictvím předložené publikace prezentován. Vycházím přitom ze své disertační práce věnované Židům v Českém Slezsku v letech 1918–1945.¹² Bezprostředně jsem tak navázal na svůj předchozí badatelský počín věnovaný osudům židovské komunity na území Opavského (západního) Slezska ve stejně vymezeném období. Jeho výsledky jsem publikoval ve své první publikaci: *Židé v opavském*

s. 73–87; HOMAN, Aleš: *Moravská Ostrava jako útočiště uprchlíků z německého a polského zboru na podzim roku 1938*. In: Ostrava 21. Sborník příspěvků k dějinám Ostravy a Ostravska, Ostrava 2003, s. 221–239. Cennou sondou do regionálních poměrů (včetně kapitoly Češi a Židé) v tomto období nabízí monografie L. Neničky NENIČKA, Lubomír: *Druhá republika na Ostravsku 1938–1939*. Opava 2010.

⁸ GRACOVÁ, Blažena: „Židovská otázka“ na stránkách ostravského Českého slova v letech 1939–1942. ČMM 14, 1995, s. 234–252; PRZYBYLOVÁ, Blažena: *Emigrace ostravského židovského obyvatelstva ve 30. a 40. letech 20. století*. Historie-Historica 3. Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity 153, 1995, s. 61–71; GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problémy každodenního života ostravských židovských obyvatel v prvních letech okupace*. In: Akce Nisko v historii "konečného řešení židovské otázky". K 55. výročí první deportace evropských Židů. Mezinárodní vědecká konference. Sborník referátů. Ed. Ludmila Nesládková. Ostrava 1995, s. 234–252; BORÁK, M.: *První deportace evropských Židů. Transporty do Niska nad Sanem (1939–1940)*. Ostrava 2009².

⁹ POŁOZKOWA, Barbara: *Żydzi Cieszyńscy w czasie II wojny światowej (materiały archiwalne, informacje terenowe)*. Zaranie Śląskie 1987, s. 73–88; TÁŽ: *Żydzi Cieszyńscy*. Głos Ziemi Cieszyńskiej 1989, s. 1–5; DEMEL, Jiří: *Zánik židovské komunity na Bohumínsku*. In: *Židé a Morava 2*, Kroměříž 1996, s. 48–53; KANTOR, Miroslav: *Záhuba těšínských Židů*. Diplomová práce, Ostrava 1994. Katedra historie FF Ostravské univerzity. Důležité poznatky k pronásledování Židů na okupovaném polském území Slezska (včetně Těšínska) najdeme v syntéze polského historika R. Kaczmara: KACZMAREK, Ryszard: *Górny Śląsk podczas II wojny światowej. Między utopią wspólnoty narodowej a rzeczywistością okupacji na terenach wcielonych do Trzeciej Rzeszy*. Katowice 2006.

¹⁰ BORÁK, M.: *Wydarzenia „nocy kryształowej“ i ich oddźwięk na terenach Czechosłowacji*. In: *Colloquium Opole '98*. 60 rocznica pogromu Żydów w Niemczech. Edd. Michał Lis – Aleksandra Trzcielińska-Polus, Opole 2000, s. 49–60; TÝŽ: *Prameny k transportům z opavského obvodu Sudetské župy do Terezína*. Terezínské listy 33, 2005, s. 36–43; DVOŘÁK, Jan: *Perzekuce Židů v opavském Slezsku v letech 1938–1942*. ČSIZM–B 56, 2007, s. 232–253; TÝŽ: *Židovská komunita v opavském Slezsku v letech 1942–1945 (1960)*. ČSIZM–B 57, 2008, s. 60–73.

¹¹ BORÁK, M.: *Situace židovského obyvatelstva na území českého Slezska v době okupace (1938–1945)*. In: *Židé ve Slezsku. Studie k dějinám Židů ve Slezsku*. Edd. Janusz Spyra, Marcin Wodzinski, Český Těšín 2001, s. 142–152.

¹² Disertační práce byla obhájena dne 26. 8. 2014 na Ústavu historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě.

Slezsku 1918–1945.¹³ Vzhledem k tomu, že jsem během dalších let nenarazil na závažné dokumenty, které by zásadně změnily mé předchozí závěry k období nacistické okupace, a toto téma tvoří součást uceleného celku předkládaného výstupu, přejímám zčásti již publikovaný text, doplněný o některé dílčí poznatky.

Stejný zůstal i primární cíl: tj. podrobně vylíčit celý perzekuční proces, který místní Židy nejdříve vyřadil až na okraj společnosti a později vedl k naplnění jejich tragických osudů – tzn. jejich vyhlazení. Nejde přitom jen o doposud neznámé detaily z celého průběhu nacistické vražedné mašinérie, ale i o postihnutí základních mezníků lokálních židovských dějin, stejně jako události více či méně významných, přesto však příznačných pro sledované období.

Vzhledem k tomu, že se pronásledování Židů neustále stupňovalo a i nacistické plány na řešení židovské otázky prošly v průběhu válečných let svým vývojem, považuji užití periodického členění za nejučelnější. Respektuji přitom zásadní předěly soudobých československých dějin (Mnichov, vznik Protektorátu, začátek 2. světové války), zejména však беру v potaz mezníky v nacistické okupační politice související s tzv. „konečným řešením židovské otázky“ v dané lokalitě. Přestože v tomto směru zůstával hlavní cíl nacistů všude de facto totožný – tedy co nejrychlejší „odžidovštění“ zdejšího území i za pomoci těch nejbrutálnějších prostředků – snažím se svým výkladem o komparaci přístupu jednotlivých okupačních orgánů k řešení židovské otázky a upozornit na specifika, která v nich nacházíme. Do výkladu bylo zahrnuto i Ostravsko (do Slezska patří pouze jeho menší část), jelikož nemalá část slezských Židů za války sdílela osudy tamních souvěrců. Nelze přitom opomenout, že Moravská Ostrava byla v předválečném období nejvýznamnějším centrem židovské komunity v moravkoslezském regionu, a jedním z nejdůležitějších v celém Československu.

Zbývá dodat, že na dějinné události nemělo být nahlíženo pouze z hlediska jejich hlavních aktérů – tedy Židů a nacistů. Ruku v ruce se všemi hospodářskými, sociálními a politickými problémy sledovaného období šlo i o zachycení proměny nálad a postojů zdejšího nežidovského obyvatelstva vůči svým perzekvovaným židovským spoluobčanům.

Práce by pak jistě nebyla celistvou, pokud by se na závěr neobjevila stručná zmínka o poválečném postavení Židů a vývoji obnovených židovských obcí v Českém Slezsku.

¹³ DVORÁK, J.: *Židé v opavském Slezsku*. Opava 2010.

ŽIDÉ V RAKOUSKÉM SLEZSKU NA PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ

Novodobé židovské osídlení Rakouského Slezska trvale započalo se vznikem občanské společnosti po revolučních událostech roku 1848, kdy Židé získali více občanských práv a byla jim umožněna větší svoboda pohybu.¹⁴ Úplné zrovnoprávnění jim však definitivně přinesla až ústava z roku 1867. Židé již nadále nebyli považováni za skupinu právně odlišenou, ale stali se náboženským společenstvím, stejným jako jiné náboženské skupiny. Konečně se dočkali rovnoprávnosti v ekonomické, společenské a kulturní oblasti. V konstitučním období se mohli poprvé účastnit také politického života.¹⁵

Zrovnoprávnění židovského obyvatelstva mělo za následek vzrůstající počet Židů ve velkých městech Rakouského Slezska.¹⁶ Početní přírůstek byl patrný především na Těšínsku, kde postupně žilo téměř 70 % všech Židů.¹⁷ Úzce to souviselo s bouřlivým rozvojem ostravské průmyslové oblasti koncem 19. století, který měl za následek příliv polského a židovského obyvatelstva z Haliče. Za prací a podnikatelskými možnostmi především na Ostravsko a Karvinsko mířili i mnozí Židé ze západní části Rakouského Slezska.¹⁸

Ve městech s početnější židovskou komunitou začaly již v druhé polovině 19. století postupně vznikat náboženská společenství, v nichž mohli místní Židé realizovat své náboženské potřeby. Od 90. let 19. století až do roku 1918 působilo v Rakouském Slezsku devět náboženských obcí. Za velkou obec (tj. nad 1 000 členů) byla v západní části považována židovská obec v Opavě, ve východní části pak obce v Těšíně, Bílsku, Frydku a Fryštátě. Za střední obce (okolo 500 členů)

¹⁴ SPYRA, Januzs: *Żydzi na Śląsku Austriackim (1742–1918)*. Katowice 2005, s. 155–156.

¹⁵ TÝŽ: *Židé v rakouském Slezsku (1742–1918)*. In: *Židé ve Slezsku*, s. 32–33.

¹⁶ V roce 1900 žilo na jeho území 11 988 Židů a o deset let později pak 13 442 Židů (1,8 % celkové populace).

¹⁷ SPYRA, J.: *Židé*, s. 41–42.

¹⁸ O tom blíže např. MYŠKA, Milan: *Podíl Židů na podnikatelských aktivitách v ostravské průmyslové aglomeraci před první světovou válkou*. In: Nisko 1939/1940, s. 281–284; PRZYBYLOVÁ, B.: *Uprchlíci z Haliče na Ostravsku a jejich repatriace po ukončení Velké války*. Ostrava 24. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska, Ostrava 2009, s. 135–154; DOKOUPIL, Lumír – NESLÁDKOVÁ, Ludmila: *Židovská populace Vítkovic v procesu vytváření industriální společnosti na Ostravsku (věkové složení, původ migrantů, profesní orientace 1869–1930)*. Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity – Historie/Historica, sv. 162, č. 4, 1996, s. 51–69.

bylo možné označit obce ve Skočově, Krnově či Bílovci (zde však byli stoupenci židovského náboženství značně rozptýlení) a např. židovské obce v Osoblaze a Frývaldově (dnes Jeseník) byly (kvůli neustálému úbytku svých členů, kteří odcházeli do větších a průmyslovějších měst) početně velmi malé (okolo 100 členů).¹⁹ S nárůstem počtu Židů na území některých židovských obcí začaly vznikat modlitební spolky v rámci obcí. Před 1. světovou válkou jich existovalo až 19 (např. Bruntál, Třinec atd.).²⁰

Právě světový válečný konflikt výrazně narušil chod židovských obcí a spolků. Nebyly to však pouze potíže vyvolané značným přílivem židovských uprchlíků z Haliče ohrožených válečnými operacemi, které způsobovaly místním starousedlým Židům starosti. Ke konci války se totiž následkem zhoršujících se životních podmínek obyvatelstva značně vyostřily protižidovské nálady ve společnosti. Za další možnou příčinu nárůstu antisemitismu u slovanské části obyvatelstva lze považovat fakt, že se většina Židů během války postavila na stranu císaře a politiků rakouské vlády.²¹

Zejména na Ostravsku a Těšínsku docházelo v závěru války, kdy celá rakousko-uherská monarchie trpěla nedostatkem základních potravin a surovin, k hladovým stávkám²² běžně doprovázeným živelným rabováním a drancováním obchodů a domů, které patřily často právě židovským obchodníkům.²³ Nenávisti museli čelit v prvé řadě uprchlíci z Haliče, mezi nimiž bylo mnoho ortodoxních Židů.²⁴ Částečné zklidnění situace nastalo až po konci válečného konfliktu.

¹⁹ FIEDLER, Jiří: *Z dějin židovských obcí ve Slezsku*. Židovská ročenka 40, 1994–1995 (5755), s. 78.

²⁰ SPYRA, J.: *Židé*, s. 42.

²¹ TÝŽ: *Žydzi*, s. 247–248.

²² V červenci 1917 nabyl odpor lidových vrstev takového rozsahu, že na Ostravsku muselo být vyhlášeno stanné právo.

²³ ZAO, fond PŘMO, sign. 1381, kart. 180; TAMTÉŽ, sign. 1131, kart. 188; Archiv města Ostravy (dále jen AMO), f. Archiv městyse Hrušov, Kronika města Hrušova. Letopisy městyse Hrušova. I. díl., s. 161, 199, 202–203; TAMTÉŽ, f. Archiv města Vítkovice, Kronika města Vítkovice 1914–1945, II. díl, s. 374–375, 377–378; SPYRA, J.: *Židé*, s. 44–46.

²⁴ *Uprchlíci z Haliče*. OK, č. 30, 24. 4. 1918, s. 3; *Haličtí Židé*. OD, č. 177, 5. 8. 1919, s. 3.

POSTAVENÍ ŽIDOVSKÉHO OBYVATELSTVA V ČESKÉM SLEZSKU BĚHEM 1. REPUBLIKY (1918–1938)

V listopadu 1918 definitivně skončila 1. světová válka. Převratné události, k nimž došlo na mezinárodně-politické scéně v následujících měsících, zásadně přetvořily mapu střední a jihovýchodní Evropy. Rozpad Rakouska-Uherska umožnil vznik několika tzv. „nástupnických států“ ve střední Evropě, včetně samostatného Československa.

Pro židovské obyvatelstvo usazené na zdejších území se situace se vznikem ČSR nijak dramaticky nezměnila, další vnitropolitický vývoj mu spíše mohl dodávat naděje. Židé byli v novém státě považováni za plnoprávné občany a tuto rovnoprávnost jim zaručovaly československé zákony, primárně pak Ústavní listina ČSR z února 1920. Židé v ní byli uznáni za národ a byla jim udělena plná menšinová práva; legitimní se staly obě varianty židovské identity – národnostní i náboženská.²⁵ Napříště tak měli být ušetřeni jakékoliv diskriminaci.

Židé rovněž dostali příležitost plně se zapojit do politického a veřejného života mladé republiky. Jejich etnický původ již navíc nebyl okolím vnímán tak silně, k čemuž přispěla postupující společenská integrace a kulturní asimilace. Pozici židovské menšiny posilovala i skutečnost, že se těšila náklonnosti prezidenta Masaryka či řady dalších předních státníků a významných osobností.²⁶

Všech nově nabytých svobod a práv příslušejících židovské národnosti menšině v Československu se samozřejmě dostávalo i slezským Židům. Stejně jako jejich čeští a moravští souvěrci se i oni snažili přizpůsobit novým podmínkám a aktivně se zapojit do celé řady politických, hospodářských či kulturních aktivit v jejich domovském regionu. Hned několik specifík a regionálních zvláštností se však odráželo v poválečném postavení slezské židovské komunity. Svízelnou zůstávala i po 1. světové válce v Českém Slezsku zejména národnostní otázka.

²⁵ K této problematice blíže viz ČAPKOVÁ, Kateřina: *Uznání židovské národnosti v Československu 1918-1938*. ČČH 102, 2004, s. 77–103.

²⁶ TÁŽ: *Češi, Němci, Židé? Národnostní identita Židů v Čechách 1918–1938*. Praha 2005, s. 53.

Na území bývalého Rakouského Slezska sice panovala po rozpadu Rakouska-Uherska poněkud přehlednější situace než v Německém (Pruském) Slezsku, i přesto se československé státní hranice vůči Německu a Polsku v tomto prostoru vytvářely velmi zdoluhavě (od října 1918 až do července 1920) a za dosti komplikovaných podmínek. Žádná ze zúčastněných stran navíc nebyla s konečným výsledkem dělení spokojena. Snahy Poláků a Němců o změnu vytyčených československých hranic po celé meziválečné období vedly k politické nestabilitě a permanentnímu napětí v národnostních vztazích ve zdejší regionu.²⁷ Nic na tom nezměnila ani skutečnost, že národnostní politika meziválečné ČSR patřila k nejliberálnějším v Evropě.

Národnostní konflikty mezi Čechy, Poláky a Němci se logicky odrážely i v jejich postoji k místním Židům. Míra antagonismu vůči židovskému obyvatelstvu tedy přímo souvisela s vyostřováním československo-polských, resp. československo-německých vztahů. Situace se ale pokaždé lišila podle vývoje v daném regionu.

V Opavském Slezsku se na podzim roku 1918 během krátké šestitýdenní epizody s ustavením provincie Sudetenland sice vtahy mezi Němci a Čechy vyhrtyly, s koncem roku, kdy československá vláda definitivně převzala zdejší území do své správy, však bouřlivé nacistické tendence polevovaly.²⁸ K žádným otevřeným antisemitským výstřelkům zde proto nedocházelo.

Mnohem dramatičtěji se z geopolitického i národnostního hlediska vyvíjela situace na Těšínském Slezsku. Během sporu o Těšínsko v letech 1918–1920 se pod tlakem Čechů a Poláků ocitaly i další místní národnosti – Slezané, Němci i Židé, kteří se mohli v celém konfliktu stát pomyslným jazýčkem vah. Obě znesvářené strany konfliktu proto zapomínaly na dřívější antipatie vůči Židům a snažily se je získat na svou stranu. Dokud to situace umožňovala, snažili se sami Židé zachovat neutralitu. Když se však některý z představitelů židovské komunity přiklonil k jednomu z táborů, od něhož se mu dostalo pochvaly a uznání, reagoval ten druhý urážkami a opovržením.²⁹ Většina těšínských Židů

²⁷ ŽÁČEK, Rudolf. *Slezsko*. Praha 2005, s. 150–152.

²⁸ TAMTĚŽ, s. 150.

²⁹ V českém i polském tisku najdeme v krizových letech 1918–1921 celou řadu protizidovských výpadů, v nichž jsou Židé kritizováni pro své postoje, které směřují proti těm či oněm národním zájmům: např. *Těšínský žid a plebiscit*. GC, č. 80, 2. 10. 1919, s. 4; *Poláci hrozí Židům*. Opavský věstník, č. 82, 21. 10. 1919; *Žid Gottlieb z Karvinné*. GC, č. 47, 27. 2. 1920, s. 4; *Ze Stonavy – Čechofilní Žid Rosenthal*. GC, č. 118, 29. 5. 1920, s. 4; *Případ Dr. Witta – Haličský židek protestuje*. Głos ludu ślaskiego, č. 34, 8. 5. 1920, s. 3; *Z Karvinné*. OS, č. 26, 25. 6. 1921, s. 3; *Z Fryštátu*. TAMTĚŽ, č. 40, 1. 10. 1921, s. 3; *Z Bohumýna*, TAMTĚŽ, č. 38, 17. 9. 1921, s. 3.

ale přece jenom dávala přednost Československu, které jim zaručovalo širší ekonomické možnosti i osobní bezpečí.³⁰

V porovnání s Opavským a zvláště pak Těšínským Slezskem panovala po válce relativně nejklidnější atmosféra na Frýdecku a Ostravsku. I když i zde docházelo k národnostně motivovaným rozmlíškám, v nichž se zřetelně odrážely národnostní konflikty v sousedních regionech, vzhledem k dominantnímu početnímu zastoupení českého obyvatelstva neměly šanci přerůst ve větší konflikt. Přesto se ani místní Židé nemohli cítit zcela bezpečně. I po válce docházelo k hladovým demonstracím, hněvu lidových mas se znovu nevyhnuly mnohé židovské obchody a podniky. Celou situaci navíc notně ztěžoval vysoký počet haličských uprchlíků.³¹

Přestože slezští Židé zůstávali vždy skupinou nejednotnou – ať už národnostně, sociálně, nábožensky či politicky – tradičně nejsilnější pozice mezi nimi měla německá strana. Byl to důsledek éry industrializace slezského regionu z dob Rakouska-Uherska, kde se Židé postupně stávali součástí mocenské elity společnosti hovořící převážně německým jazykem. Němčina, která ve zdejších prostředích dlouhodobě umožňovala širší společenské uplatnění, proto zůstávala i nadále nejčastěji používaným jazykem místní židovské komunity. Drtivá většina Židů ji používala v zaměstnání, při jednání představitelů židovské obce, při bohoslužbě v synagoze, v židovských spolcích, v židovské škole, při výchově dětí atd. Její užívání zůstávalo důležité primárně z obchodních důvodů, protože většina zákazníků byla stále německá.

Mezi místními Čechy a Poláky navíc v minulosti žádné širší hnutí za získání Židů nevzniklo. Slezští Židé se proto po roce 1918 většinou zařazovali do české i polské společnosti jako německy mluvící Židé a rovněž svým okolím byli povětšinou vnímáni jako německý živel.

Sami Židé se ale za Němce většinou nepovažovali. Když se jim po vzniku ČSR naskytla možnost přihlásit se k židovské národnosti, mnoho z nich toho využilo. Ve Slezsku lze dokonce zaznamenat největší procento židovské populace hlásící se k židovské národnosti (okolo 50 % všech Židů) z celého Československa. Nepatrné rozdíly v tomto směru existovaly mezi západní a východní částí Slezska – v Opavském Slezsku to bylo přes 40 %, v Těšínském

³⁰ SPYRA, J.: *Ztracený svět Židů na Těšínském Slezsku/Utracony świat Żydów na Śląsku Cieszyńskim*. Těšín 2013, s. 18.

³¹ Např. *Uprchlíci z Haliče*. OK, č. 30, 24. 4. 1918, s. 3; *Haličtí Židé*. OD, č. 177, 5. 8. 1919, s. 3; GAWRECKI, Dan: *Politické a národnostní poměry v Těšínském Slezsku 1918–1938* (= Studie o Těšínsku 15). Český Těšín 1999, s. 80–81.

Slezsku se tento poměr blížil k 55 % všech Židů. Přihlášení se k židovské národnosti tedy výrazně souviselo právě s národnostními poměry v daném okrese.³² Pokud místní Židé nevyužili svého práva přihlásit se k židovské národnosti, zapsali si většinou národnost německou, méně pak československou,³³ na Těšínsku nemnoho i polskou.³⁴

Mnohdy váhavého postoje Židů k národnostní volbě se samozřejmě snažily využít jednotlivé národnostní skupiny ve svůj prospěch. Sčítání lidu, ať už celorepublikové nebo lokální, se proto vedle voleb stávalo rozbuškou pro vzplanutí nacionálních vášní. Nátlaku ze strany Čechů, Němců a Poláků (zejména nacionalistů) museli čelit Židé jak na Opavsku,³⁵ tak i na Těšínsku.³⁶ Mnozí z nich proto byli pravděpodobně nuceni svou identitu v průběhu dalších let přehodnocovat a volba židovské národnosti se stala tou nejlepší z praktických důvodů každodenního života.³⁷ Řada slezských Židů dospěla k tomuto rozhodnutí očividně nejen z ideových pohnutek (pod vlivem sionistického hnutí), ale i v intencích zachování neutrality v lokálních národnostních sporech.

Přestože se od počátku 20. století stával nejagilnějším a nejlivnějším ideovým proudem mezi židovským obyvatelstvem Evropy sionismus (židovské národní hnutí)³⁸, ani asimilantské hnutí neztrácelo mezi slezskými Židy podporu. Přestože mnozí z nich byli k Československu původně skeptičtí, což bylo umocněno jejich přetrvávající náklonností k německé kultuře, začala si řada z nich dříve či později vážit nabytých svobod a byli nuceni svůj poměr k republice přehodnotit. Snažili se tedy přizpůsobit novým poměrům, naučit se česky a v rámci svých náboženských aktivit respektovat zásady loajality

³² *Československá statistika. Sčítání lidu v roce 1930. Sv. 98, seš. 7, Praha 1934, s. 31–34; Statistický lexikon obcí v zemi Moravskoslezské XXII., Praha 1935, s. 17–19.*

³³ K tomu blíže např. BARÁNEK, Daniel: *Židovské obyvatelstvo ve Frýdku a Místku při sčítání lidu roku 1930.* In: *Židé a Morava XVII.* Ed. Petr Pálka. Kroměříž 2010, s. 107; TÝŽ: *Židovská náboženská obec Frýdek-Místek v letech 1918–1942. Asimilace Židů do většinové společnosti.* *Moderní dějiny* 20, 2012, s. 151, 157.

³⁴ GAWRECKÁ, Marie: *Politický a správní vývoj Českého Těšína v období 1. republiky.* In: JIRÁSEK, Zdeněk a kol.: *Český Těšín 1920–1989. Vznik a výstavba města v meziválečném období, Opava 2011, s. 82.*

³⁵ Např. ZAO, f. ZVSI, sign. XIII/135, inv. č. 2571, kart. 5291.

³⁶ Např. *Vážné slovo k našim Židům před sčítáním lidu.* OS, č. 48, 28. 11. 1930, s. 2.

³⁷ KREJČOVÁ, Helena: *Židovská komunita v Sudetech a její osudy po Mnichovu.* In: *Židé v Sudetech/Die Juden im Sudetenland.* Ed. Anton Otte, Praha 2000, s. 130; ČAPKOVÁ, K.: *Češi,* s. 71.

³⁸ Sionismus, židovské národní hnutí, byl reakcí na změněné životní podmínky pro Židy ve střední Evropě koncem 19. století. Sionisté obhajovali a podporovali návrat Židů do své původní domoviny (území Palestiny), kde usilovali o vytvoření suverénního a nezávislého židovského státu. Zřejmě nejznámějším iniciátorem sionistického směru byl vídeňský žurnalista Theodor Herzl.

a tolerance. Proněmčtí asimilanté tedy postupně ustupovali ze svých dřívějších pozic, stále více místních Židů naopak působilo v českých spolcích a přijímali českou kulturu za svou. Asimilační proces se urychlil také tím, že rodiče posílali své děti stále častěji do českých škol, na což důrazně tlačily československé úřady.³⁹ Rozsah židovské asimilace s českým etnikem se znovu odvíjel zejména od národnostních poměrů v daném regionu, zanedbatelný byl logicky zejména v oblastech s převahou německého obyvatelstva – např. Jesenicko, Krnovsko, částečně i Bohumínsko.⁴⁰

V případě jazykové otázky navíc mnohonárodnostní charakter Českého Slezska jakékoliv paušalizování nedovoluje. Jak dokládají vzpomínky pamětníků, v mnohých domácnostech se přirozeně mluvilo dvojjazyčně (nejčastěji německy a česky), někdy vše splývalo v slezský dialekt (pro zdejší region byl typický) přebírající slova z němčiny, češtiny, polštiny, příp. slovenštiny.⁴¹

Asimilace sice znamenala příklon k českému či německému jazyku a kultuře, málokdy však odpadnutí od židovského náboženství. Odpadlictví, podobně jako v minulosti, nejčastěji souviselo se sňatkem s nežidovským partnerem.⁴² Ani smíšené sňatky však automatickou konverzi neznamenaly.⁴³ O náboženské příslušnosti svých dětí pak samozřejmě rozhodovali vždy rodiče.⁴⁴

³⁹ GAWRECKI, D.: *Politické a národnostní poměry*, s. 120.

⁴⁰ MZAB, f. ZÚB, sign. B 40/ VI, čj. 33944, fasc. 188. Přehledná zpráva o židovské straně v Opavě, 1932; TAMTÉŽ, sign. B 40/ VII, čj. 3646, fasc. 212. Přehledná zpráva o židovské straně v Opavě, 1934; NA, f. Ministerstvo vnitra I – prezidium, sign. 225-1169-2, kart. 1169. Přehledné zprávy za roky 1934–1936 – Politické strany a jejich složky v obvodu policejního ředitelství v Opavě, s. 43–44.

⁴¹ Využity byly tematické nahrávky uložené v AŽM – oddělení pro dějiny šoa, f. Sbíрка vzpomínek pamětníků holocaust; Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation, Centrum vizuální historie Malach při UK v Praze. Sbíрка vzpomínek pamětníků holocaustu.

⁴² Např. AŽM, f. ŽNO Opava, poř. č. 7. Kniha výstupů ze židovství a přestupů k židovství 1893–1938.

⁴³ BARÁNEK, Daniel: *Židovská komunita ve Frýdku-Místku*. Proseminární práce z oboru hebraistika-historie. FF UK, Praha 2008, s. 32.

⁴⁴ AŽM, f. ŽNO Moravská Ostrava, sign. 56206. Seznam přestupů k židovství 1836–1942.

**Židovské obyvatelstvo Českého Slezska podle náboženského vyznání a
přiznané národnosti⁴⁵ na základě výsledků sčítání lidu v letech 1921 a 1930⁴⁶**

ZEMĚ	1921		1930	
	izraelské náboženství	židovská národnost	izraelské náboženství	židovská národnost
České Slezsko	7 317	3 681 (50 %)	6 618	3 315 (51 %)
Opavské Slezsko	2 302	966 (41 %)	1 965	778 (46 %)
Těšínské Slezsko	5 015	2 715 (54 %)	4 653	2 537 (54 %)

Židovská komunita v Českém Slezsku si podobně jako i jinde v českých zemích zachovávala výrazně městský charakter. V městských a průmyslových částech totiž existovaly daleko příznivější životní podmínky než na venkově. V rámci měst pak Židé obývali často centrum či ulice obklopující městské jádro, což svědčí i o velmi dobrých majetkových poměrech mnohých z nich.

Hlavními středisky židovské populace v Opavském Slezsku zůstávaly v meziválečném období i nadále Opava a Krnov, v Těšínském Slezsku pak i přes rozdělení města Český Těšín, dále Šunychl-Bohumín-nádraží, Fryštát, Orlová a Frýdek. Zejména židovské komunity Opavského Slezska se však neustále potýkaly s početním úbytkem svých členů, což souviselo s migrací zdejších Židů do velkých měst a průmyslových center (Moravská Ostrava, Praha, Brno, Vídeň), kde nacházeli lepší možnosti k podnikání a uplatnění se ve společnosti.

V porovnání s jinými částmi Československa však jeho slezská část stále nabízela podnikatelům a obchodníkům nadstandardně široké možnosti. Nelze zapomínat, že v důsledku rozvoje důlní činnosti a hutní výroby na konci 19. století vznikla na moravkoslezském pomezí (Ostravsko, Karvinsko) průmyslová oblast⁴⁷ středoevropského významu. Na jejím rozvoji měli zásadní podíl židovští podnikatelé⁴⁸, především rodiny velkopodnikatelů, Rothschildů a Gutmannů, svými investicemi do těžkého průmyslu umožnily její úspěšnou

⁴⁵ Uváděné počty se týkají pouze čs. státních příslušníků, kteří si zvolili židovskou národnost. Nejsou do nich započítáváni cizinci s židovskou národností.

⁴⁶ Československá statistika 1921, sv. I. Praha 1924, s. 108–109; Československá statistika 1930, sv. I. s. 31–34, 94–99; *Statistický lexikon*, s. 3–4, 17–19, 31–36, 57–62, 87–91.

⁴⁷ Do ostravské průmyslové oblasti patřila severozápadní část Těšínského Slezska, z moravských okresů Moravská Ostrava a Místek.

⁴⁸ Blíže např. MYŠKA, M.: *Podíl*, s. 281–284

modernizaci.⁴⁹ Další přistěhovanci (především z Polska) ve zdejších městech a průmyslových střediscích i nadále cítili svou příležitost.

Podobně jako i jinde byly hospodářské aktivity slezských Židů velmi pestré – živili se tradičně jako nájemci či majitelé hospod a restaurací, obchodovali s rozličnými druhy zboží či podnikali v různorodých průmyslových odvětvích. Platilo to zejména pro průmysl textilní (Krnovsko, Frýdecko, Místecko), potravinářský (Opavsko, Těšínsko), lihovarnický (Krnovsko, Jesenicko), dřevařský (Bruntálsko, Těšínsko), kožedělný (Ostravsko) či papírenský (Opavsko, Jesenicko). Zastoupení měli Židé také v bankovníctví a pojišťovnictví, někteří z nich se orientovali i na cestovní a lázeňský ruch (Jesenicko, Slezské Beskydy).⁵⁰

Židovské firmy byly většinou dobře zavedené, mnohé z nich založené již v druhé polovině 19. století, a postupně si vybudovaly úspěšnou firemní tradici, která jim zajišťovala obchodní kontakty a odbyt výrobků po celém světě. Místní židovští průmyslníci, podnikatelé a obchodníci tedy tvořili jeden ze stavebních kamenů zdejší ekonomiky, v řadě oborů zastávali přímo dominantní postavení.

Vysoká úroveň vzdělanosti, jíž se Židé všeobecně vyznačovali, navíc umožňovala židovské inteligenci uplatnit se nejen v obchodních živnostech, ale i právnických, lékařských či úřednických profesích.⁵¹ I proto Židé tradičně patřili do vyšších vrstev společnosti.

Dlouhodobě se nejen většina hospodářských, ale i dalších celospolečenských a náboženských aktivit Židů z moravskoslezského regionu soustředila do Moravské Ostravy, jednoho z nejdůležitějších průmyslových center

⁴⁹ O podnikatelských aktivitách Rothschildů a Gutmannů na Ostravsku blíže např. TÝŽ: *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*. T. I. Ostrava 2003, s. 139–144, 372–374; *Společnost Vítkovice v dokumentech 1828–2003*. Ed. Jana Machotková. Ostrava 2003.

⁵⁰ BARTOŠ, Josef a kol.: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960* XIII. Olomouc 1994, s. 35–37, s. 56–57, s. 95–96, s. 114–115 s. 164–167; XIV. Olomouc 1995, s. 37–40, 86–87, 99–100, 128–129, 145; XV. Olomouc 2000, s. 123–125, s. 128; ZAO, f. VFP, inv. č. 91, kart. 2077a. Rejstřík firem a hospodářských podniků; STEJSKAL, Jan a kol.: *Otisky poutníka Ahasvera. Z historie židovské obce v oblasti Krnova, Bruntálu, Budišova nad Budišovskou a Osoblažska*. Moravský Beroun 2002, s. 23–24, 30–31; PASZ, Franciszek: *Żydzi i My w Cieszynie*. Cieszyn 1995, s. 49–50; *125 let textilu v Pobeskydí*. Frýdek-Místek 1958, s. 14–22; JUŘÁK, Petr: *Frýdek-Místek*. Praha 2011, s. 16, 41–42; MYŠKA, M.: *Opožděná industrializace*. Lnářský a bavlnářský průmysl na Frýdecko a Místecko do počátků tovární výroby. Trutnov 1991, s. 47–49; PAVELKOVÁ, Ilona: *Hospodářský obraz města Českého Těšína v meziválečném období*. In: JIRÁSEK, Zdeněk a kol.: *Český Těšín 1920 – 1989*. Válečné a poválečné osudy města, Opava 2011, s. 84–88; SPYRA, J.: *Ztracený svět*, s. 52.

⁵¹ Podle zveřejněných statistických údajů v deníku *Deutsche Volksfreund* z roku 1928, tvořili ve Slezsku židovští lékaři 24 % všech lékařů a mezi advokáty dokonce 42 % všech advokátů. *Zaplavení akademických povolání Židovstvem*. *Deutsche Volksfreund*, č. 46, 18. 2. 1928, s. 2.

Československa. Prestiž Moravské Ostravy z pohledu Židů navíc umocňovala skutečnost, že šlo o třetí největší a nejvýznamnější židovskou komunitu v celém Československu. V období mezi dvěma světovými válkami se pak Moravská Ostrava stala jedním z hlavních středisek politického života Židů z celé ČSR, resp. centrem československého sionismu.⁵²

Možnost úzkého kontaktu s ostravskými sionisty výrazně ovlivnila sionistické hnutí po celém Českém Slezsku,⁵³ což se promítalo také v politickém směřování slezských Židů. I přes značně posílené pozice sionistů však sjednocené židovské (sionistické) kandidátky, snad kromě části Frýdecko-Místecko a samozřejmě kromě Ostravska, nedosahovaly v prvních celostátních volebních kláních žádných závratných volebních úspěchů. O přízeň židovských voličů usilovaly samozřejmě i české a německé politické strany – úspěšní byli především sociální demokraté.⁵⁴ Vždyť řada čelních představitelů a vůdců levicových stran měla židovské kořeny.

Ještě lepších výsledků než v celostátním měřítku dosahovali židovští politici na komunální úrovni. Již dříve se Židé aktivně podíleli na správě mnoha zdejších měst a obcí, svou pozici si udržovali i v meziválečném období. V obecních a městských zastupitelstvech měli vždy své zástupce, většinou 1–2 mandáty.⁵⁵ Jistě, že svou politiku znovu museli výrazně přizpůsobit zdejší složité národnostní otázce.

Vzhledem k dosavadním nezdarům samostatné židovské kandidátky v parlamentních volbách a vědomi si své slabosti začali Židé na konci 20. let hledat spojence v českém a polském prostředí. Od německých stran, s nimiž dříve kooperovali nejvíce, je nutně odrazil rostoucí antisemitismus.⁵⁶ Především

⁵² V roce 1921 bylo rozhodnuto o přemístění vedení Ústředního sionistického svazu z Prahy do Moravské Ostravy, jejíž poloha ve středu republiky lépe vyhovovala při řízení sionistických záležitostí. Jistou roli v tom sehrála i různorodost ostravské židovské obce. Předsedou svazu se stal ostravský advokát dr. Josef Rufeisen, jehož na jaře roku 1938 vystřídal rovněž advokát z Ostravy dr. Pavel März. NENIČKA, L.: *Druhá republika*, s. 278.

⁵³ Velký význam pro příznivce sionismu ve zdejším regionu měl sjezd sionistů z celé ČSR konající se 29. června 1923 v Moravské Ostravě, kterého se zúčastnilo 61 delegátů z 200 místních organizací. GAWRECKI, D.: *Politické a národnostní poměry*, s. 103.

⁵⁴ GAWRECKÁ, M.: *Němci ve Slezsku*, s. 77; BARTOŠ, J. a kol.: *Historický místopis*. T. XIII, s. 32–33, 160, 169, T. XV, s. 32, 45, T. XVI, s. 31.

⁵⁵ AŽM, f. ŽNO Frýdek-Místek, s. 1789 – kronika ŽNO Frýdek-Místek, s. 89, 95; BARÁNEK, D.: *Židovská náboženská obec*, s. 147–150; GAWRECKÁ, M.: *Politický a správní vývoj*, s. 78; TÁŽ: *K národnosti a politické orientaci*, s. 14–15; GAWRECKI, D.: *Politické a národnostní poměry*, s. 120; TÝŽ: *Opava v letech 1918–1938*, s. 140, 143–144; PLAČEK, Vilém a kol.: *Z dějin města Opavy*. Metodický list k 750. výročí první zmínky o městě. Opava 1974, s. 31–32; JIŘÍK, Karel a kol.: *Dějiny Ostravy*. Ostrava 1993, s. 273–275; POLÁŠEK, Jaromír: *Ve stínu frýdecké synagogy*. In: *Židé a Morava V*. Sborník z konference konané v listopadu 1996 v Kroměříži, Kroměříž 1997, s. 53.

⁵⁶ GAWRECKI, D. a kol.: *Dějiny Českého Slezska I*. Opava 2003, s. 334–335.

spolupráce s polskými menšinovými stranami na parlamentní úrovni, ovšem k značné nelibosti mnohých českých nacionalistů⁵⁷, se pro ně stala přínosnou – Židovské straně společná kandidátka konečně umožnila dostat se do Národního shromáždění, kde získala dvě křesla.⁵⁸ Úspěchy společné kandidátky se dostavily logicky zejména na Těšínsku, kde byly pozice polských stran nejsilnější.⁵⁹ V okresech, kde měli Češi nebo Němci převahu, pak byly jejich zisky výrazně menší.⁶⁰

Začátkem roku 1931 byla na sjezdu v Moravské Ostravě založena sjednocená Židovská strana, která zakládala své krajské organizace (na Moravě a ve Slezsku jich bylo 5), okresní a místní skupiny po celém Československu.⁶¹ Od poloviny 30. let měla své samostatné politické organizace rovněž v Opavě⁶² a Českém Těšíně.⁶³

Ve 30. letech významná část židovského obyvatelstva inklinovala stále více k sociální demokracii, jež představovala protiváhu ke směru německých nacionalistů. Proto se Židovská strana, vyznačující se neotřesitelnou loajalitou vůči ČSR, orientovala na spolupráci s ČSDSD.⁶⁴ I po parlamentních volbách v roce 1935 si udržela v Národním shromáždění dva mandáty.⁶⁵ V Českém Slezsku znovu platilo pravidlo, že v okresech s převahou českého obyvatelstva

⁵⁷ Např. *Polsko-židovský pakt*. OS, č. 43, 18. 10. 1929, s. 1; *Spojí se třeba s čertem*. TAMTÉŽ, č. 44, 25. 10. 1929, s. 2; *Proč nebudou Slezané z Těšínska voliti polsko-židovskou kandidátku?* TAMTÉŽ, č. 44, 25. 10. 1929, s. 2.

⁵⁸ K tomu blíže GAWRECKI, D.: *Politické a národnostní poměry*, s. 173, 177; CRHOVÁ, Marie: *Politické strany a politika židovské menšiny*. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel a kol.: *Politické strany*. Brno 2005, s. 979.

⁵⁹ GAWRECKI, D.: *Politické a národnostní poměry*, s. 183.

⁶⁰ BARTOŠ, J. a kol.: *Historický místopis XIII*, s. 169, XV, s. 33, 45, XVI, s. 38, 41, 62.

⁶¹ CRHOVÁ, M.: *Politické strany*, s. 976–977.

⁶² MZAB, f. ZÚB, sign. B 40/ VI, čj. 33944, fasc. 188. Přehledná zpráva o židovské straně v Opavě, 1932; TAMTÉŽ, sign. B 40/ VII, čj. 3646, fasc. 212, rok 1934; TAMTÉŽ, sign. B 40/ VIII, čj. 806, fasc. 258, rok 1935; NA Praha, f. Ministerstvo vnitra I – prezidium, Praha – fond 225, sign. 225-1169-2, kart. 1169. Politické strany a jejich složky v obvodu policejního ředitelství v Opavě, Přehledné zprávy za roky 1934, 1935, 1936.

⁶³ O aktivitách sionistů na Ostravsku a Těšínsku blíže GAWRECKI, D.: *Politické a národnostní poměry*, s. 218–219, 291.

⁶⁴ MZAB, f. ZÚB, sign. B 40/ VIII, čj. 806, fasc. 258. Přehledná zpráva o židovské straně v Opavě, 1935; GAWRECKI, D.: *Politické a národnostní poměry*, s. 291. K této spolupráci blíže CRHOVÁ, M.: *Politické strany*, s. 979.

⁶⁵ ČERMÁKOVÁ, Radka: *Československá pluralistická demokratická společnost ve stínu nacistického Německa*. In: *Židovská menšina v Československu ve 30. letech*. Sborník přednášek z cyklu ve Vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze v říjnu 2003 až v červnu 2004. Edd. Miloš Pojar, Blanka Soukupová, Marie Zahradníková, Praha 2004, s. 16.

získala ČSDSD více hlasů než v okresech, kde převládala německá či polská menšina.⁶⁶

Volební úspěchy Židovské strany ve 30. letech dokládají neutuchající popularitu sionismu pro Židy v českých zemích. Zejména židovská mládež byla stále fascinována ideou vlastního státu. Dostavily se tak výsledky dlouholeté a usilovné činnosti propagátorů sionistické myšlenky. Sionisté totiž představovali velice dobře organizovanou aktivní složku židovské komunity, projevující se především činností sionistických spolků.⁶⁷ V Českém Slezsku začaly různorodé sionistické spolky vznikat již na přelomu 19. a 20. století a zvláště v meziválečném období prosluly masivní propagací sionistických idejí, pořádáním četných přednášek, zájmových a společenských akcí. Mezi koordinátory a popularizátory sionismu patřili také mnozí významní činovníci jednotlivých židovských obcí.

Působila zde ale i celá řada jiných židovských spolků a sdružení – od osvětových a charitativních přes školské a kulturní až po literární a tělovýchovné⁶⁸ – sehrávajících významnou úlohu při udržování náboženských a kulturních svazků a tradic mezi místní židovskou komunitou.⁶⁹ Židé patřili i do spolků širokého zaměření sdružujících obyvatelstvo bez ohledu na národnost – byli členy různorodých českých, německých či polských spolků, čímž stvrzovali svou asimilaci s daným národem a příklon k jeho kultuře.

Spolkové aktivity Židů se přirozeně koncentrovaly primárně do míst, kde existovala samosprávná židovská náboženská obec.

Po roce 1918 působilo na území Českého Slezska celkem 10 náboženských obcí, které (až na výjimku Českého Těšína) navazovaly na svou předválečnou činnost. Na území Opavského Slezska zůstávaly početně největší ŽNO Opava

⁶⁶ GAWRECKI, D.: *Politické a národnostní*, s. 293; TÝŽ: *Opava v letech 1918–1938*, s. 149; BARTOŠ, J. a kol.: *Historický místopis XIII*, s. 169; XIV, s. 41.

⁶⁷ ČAPKOVÁ, K.: *Charakter židovského nacionalismu v českých zemích a jeho receptce v prvorepublikovém Československu*. In: *Židovská menšina v Československu ve 20. letech*. Sborník přednášek z cyklu ve Vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze v říjnu 2002 až červnu 2003. Edd: Blanka Soukupová, Marie Zahradníková, Praha 2003, s. 73.

⁶⁸ Na území Opavského Slezska, tj. v 7 politických okresech, působilo zhruba od poloviny 19. století celkem 25 židovských spolků. Až na jednu výjimku šlo o spolky německé. Na Těšínském Slezsku, ve 3 politických okresech, najdeme židovských spolků dokonce více jak dvojnásobek, než tomu bylo v západní části. V dochovaných spolkových katastrech je zaregistrováno 45 spolků, 11 z nich ale bylo založeno ještě v předválečném Těšíně a po roce 1920 působily na polské straně města.

⁶⁹ O spolkových aktivitách Židů v Opavském Slezsku blíže viz ŠRÁMEK, Pavel: *Židovské spolky a korporace na území opavského Slezska*. In: *Židé ve Slezsku. Studie k dějinám Židů ve Slezsku*. Edd. Janusz Spyra, Marcin Wodziński, Český Těšín 2001, s. 86–91; DVOŘÁK, J.: *Židé*, s. 69–77.

a ŽNO Krnov, na Těšínském Slezsku byla nejpočetnější i po rozdělení města Těšína nově ustavená ŽNO v Českém Těšíně, kterou následovaly ŽNO Fryštát, ŽNO Frýdek-Místek s moravským okresem Místek, ŽNO Bohumín-nádražní-Šunychl. Navzdory své moravské „příslušnosti“ zasahovala na slezské území i působnost ŽNO Moravská Ostrava – administrativně do její kompetence spadal i slezský s. o. Slezská Ostrava (s. o. Ostrava-východ).⁷⁰ Jakýmsi koordinátorem činnosti slezských židovských náboženských obcí v meziválečném období měl být slezský svaz ŽNO, původní očekávání do něho vkládaná se však nepodařila nikdy zcela naplnit.⁷¹

U mnoha slezských obcí (zejména v Opavském Slezsku) se v meziválečném období prohlubovala existenční krize. Proces neustálého poklesu členské základny v důsledku migrace do větších průmyslových center a emigrace do zahraničí pokračoval i během 20. a 30. let. Za úpadkem stálo také ochabování víry u mladé generace a její lhostejnost k tradičním náboženským hodnotám, významnou roli sehrála i postupující asimilace Židů s okolím. Některé z náboženských obcí (Frývaldov, Bílovec) se po celé prvorepublikové období pohybovaly kvůli malé členské základně na hranici zrušení, osoblažská a hlučinská obec musely být dokonce zrušeny a jejich příslušníci začleněni do početnějších obcí v Opavě či Krnově.⁷²

Stejně jako většina obcí v Čechách měly i židovské obce v Českém Slezsku převážně liberální charakter. Zastoupení v nich měli přívrženci zejména dvou hlavních ideových proudů židovství – sionisté a asimilanté. Již od počátku 20. století získávali ve vedení obcí převahu sionisté, naopak pozice doposud majoritních asimilantů – mezi slezskými Židy se v naprosté většině jednalo o proněmecké asimilanty – v důsledku vzrůstajícího antisemitismu v Německu ve 30. letech postupně slábla.

Dělicí linie uvnitř židovských komunit ale nemusela vždy probíhat striktně mezi sionisty a nesionisty. Důležitou roli hrála i jiná kritéria, např. loajalita vůči novému státu či sociálně-ekonomické postavení. Např. podle D. Baránka lze na počátku 20. let uvnitř ŽNO Frýdek-Místek vyzorovat čtyři základní skupiny: „němečtí Židé“, „židovští demokraté“, „národní Židé“ a sdružení s názvem

⁷⁰ ZAO, f. ZVSI, sign. IV/30, inv. č. 1876, kart. 3434. Židovské náboženské obce 1908–1926; MZAB, f. ZVSL, inv. č. 1222, kart. 4273–4277, Židovské náboženské obce 1931–1945.

⁷¹ AZM, f. ŽNO Opava, sign. I 6, poř. č. 10, stanovy Zemského svazu židovských náboženských obcí ve Slezsku; ZAO, f. ZVSI, sign. IV/30, inv. č. 1876, kart. 3434. K organizační struktuře a aktivitám Svazu blíže DVOŘÁK, J.: *Židé*, s. 30–31.

⁷² ZAO, f. ZVSI, sign. IV/30, inv. č. 1876, kart. 3434. K aktivitám židovských obcí v Opavském Slezsku v meziválečném období blíže DVOŘÁK, J.: *Židé*, s. 30–50.

Koalice židovských pracujících, úředníků a drobných řemeslníků pro Frýdek-Místek a okolí.⁷³

Odlíšná ideová a politická orientace jednotlivých příslušníků náboženské obce, kteří se rozcházeli primárně v názorech na její další směřování a vývoj, vedly mnohdy k poměrně tvrdým vnitřním bojům. Ideální vztahy v meziválečném období nepanovaly např. v ŽNO v Českém Těšíně, která musela potlačovat nejen separatistické tendence ortodoxních Židů, ale i ostatních židovských společenství z jejího obvodu (zejména z Třince).⁷⁴ Pomyslnou „černou ovci“ mezi slezskými obcemi však byla ŽNO v Bohumíně, v níž docházelo od druhé poloviny 20. let k ostrým názorovým konfliktům mezi jednotlivými funkcionáři, v zásadě stoupenci jednotlivých ideologických směrů. Spory vyvrcholily v roce 1936 dokonce rabínským schizmatem, čímž byla akceschopnost obce do budoucna značně ochromena.⁷⁵

Dominance proněmeckých asimilantů ve vedení většiny slezských obcí se po vzniku ČSR pozvolna vytrácela, z čehož dokázali těžit nejen sionisté, ale i příznivci asimilace s českým etnikem. Mezi některými čelními funkcionáři ŽNO (např. Frýdek-Místek,⁷⁶ Moravská Ostrava⁷⁷) lze nejpozději od konce 20. let zaznamenat příklon k českožidovskému hnutí, činovníci sympatizující s německou kulturou se postupně ocitali v menšině. Jinak ale zůstávala ve Slezsku pozice pročeských asimilantů ve srovnání se sionisty slabší. Sounáležitost mnohých slezských Židů s českým prostředím nebyla skutečně příliš pevná. Náboženské obce nacházející se v oblastech téměř s absolutní převahou německé menšiny – např. ŽNO Frývaldov – tedy nadále zůstávaly převážně německé. Nadále úřadovaly německy, čeština se pro místní funkcionáře stala pouze nutností při komunikaci s československými úřady. Pokud však některý z předních činitelů či zaměstnanců židovské obce státní jazyk neovládal (šlo především o cizí státní příslušníky) nebo se zdráhal češtinu používat,

⁷³ Bliže BARÁNEK, D.: *Židovská náboženská obec*, s. 152–153.

⁷⁴ SOkA Karviná, f. OÚ Český Těšín, inv. č. 945, kart. 352. Záležitosti ŽNO v Českém Těšíně, 1920–1938.

⁷⁵ MZAB, f. ZÚB, inv. č. 1222, kart. 4274–4277. Židovské náboženské obce 1936–1938, složky ŽNO Bohumín – spor ŽNO Bohumín s dr. Karlem Blanem; SOkA Karviná, f. OÚ Fryštát, inv. č. 1350, kart. 510. Činnost židovských náboženských obcí v letech 1930–1937, ŽNO Bohumín.

⁷⁶ AŽM, f. ŽNO Frýdek-Místek, sign. 1789 – kronika ŽNO Frýdek-Místek; BARÁNEK, D.: *Židovská náboženská obec*, s. 157–158.

⁷⁷ V meziválečném období fungovaly v Moravské Ostravě pobočky Českožidovského společenského sdružení a Svazu Čechů-židů. Aktivní byl zejména Svaz Čechů-židů, jehož dlouholetým předsedou a lídrem byl advokát z Moravské Ostravy dr. Josef Bondy NENIČKA, L.: *Druhá republika*, s. 278.

snížovalo to kredit jeho i celé obce v očích státních úřadů, které po příslušné židovské obci vyžadovaly urychlenou nápravu.⁷⁸

Od 30. let, kdy se mezinárodní situace znovu vyostřovala a Československo se ocitalo pod tlakem svých sousedů, se i představitelé většiny slezských židovských obcí snažili stále častěji vyjadřovat loajalitu k republice a jejím představitelům také na veřejnosti. Dělo se tak během různých lidových manifestů či státních svátků.⁷⁹ Židovské obce rovněž neopomněly uspořádat slavnostní bohoslužbu (někdy i smuteční) při příležitosti státního svátku, narozenin, či úmrtí předních státních činitelů. Velké úctě se u židovského obyvatelstva těšili zejména prezidenti Masaryk a Beneš.⁸⁰

Pro vlastní členy pak obce pořádaly různé tematické přednášky, setkání a veřejné proslovy. Výběr témat odpovídal mezinárodní situaci a zhoršujícímu se postavení Židů v Německu i dalších státech. Mezi sionisty se živě diskutovalo o možnosti osídlení Palestiny. Příznivci českožidovského hnutí proklamovali v první řadě věrnost českému národu a státu, zdůrazňována byla také nezbytnost spolupráce Židů s Čechy.⁸¹

Nezůstalo u pouhého vyjadřování loajality k Československu, v době vzrůstajícího ohrožení republiky se čelní představitelé některých slezských obcí z pragmatického hlediska pokoušeli o vstřícná gesta. Snažili se především nezavdat příčinu ke kritice českých nacionalistů. Roku 1937 začala např. ŽNO ve Frýdku-Místku úřadovat česky a na jaře 1938 po okupaci Rakouska výbor obce uložil představenstvu, „*aby souvěrce oběžníkem upozornilo, aby se ne bavili ve veřejných místnostech hlasitě německy a aby se nechovali nápadně*“. V červenci 1938 se frýdecká židovská obec zapojila také do sbírky na obranu státu, sama sice mohla ze svého rozpočtu přispět pouhých 500 K, skupině Čechů-židů se však

⁷⁸ Např. případ rabína Taubese z Nového Bohumína. MZAB, f. ZÚB, inv. č. 1222, kart. 4277. Židovské náboženské obce - Okresní správa politická ve Fryštátě Zemské správě politické v Opavě, 10. 7. 1928.

⁷⁹ Např. Zástupci česko-těšínské obce se stejně jako i další zástupci národnostních menšin zúčastnili v roce 1934 na den brannosti manifestu těšínského lidu v Českém Těšíně pro Československo a jeho obranu a česko-polskou spolupráci. *Chceme žít s Polskem v míru*. Frýdecko-Místecký kraj, č. 33, 15. 9. 1934, s. 1.

⁸⁰ Např. AŽM, ŽNO Frýdek-Místek, s. 56216. Protokoly o obecních záležitostech z let 1931–1938; TAMTĚŽ, f. ŽNO Opava, poř. č. 28. Různá korespondence; TAMTĚŽ, sign. XI, poř. č. 12. Protokoly schůzi výboru i představenstva, 1936.

⁸¹ ZAO, f. Státní policejní úřad Krnov, kart. 4, č.s.k. 33. Zpráva policejního komisařství o průběhu přednášky dr. Goldsteina a dr. Lea Selmanovitze; MZAB, f. ZÚB, sign. B 40/ VII, čj. 138, fasc. 240, relace o průběhu schůze sionistického spolku Jeschurun v Opavě z 2. 12. 1935; GAWRECKÁ, Marie, *Němci ve Slezsku*, s. 257; GAWRECKI, D., *Politické a národnostní poměry*, s. 176.

pořádalo vybrat téměř 10 000 K.⁸² Užívání češtiny (příp. hebrejštiny) ve spolkovém jednání na úkor němčiny prosadily v roce 1938 i některé spolky, jako např. ostravská nábožensko-ortodoxní frakce sionistická.⁸³

Ani různými vstřícnými kroky si slezští Židé nemohli získat větší sympatie českých nacionalistů (např. z Československé národní demokracie, Agrární strany, Národní ligy) a fašistů (Národní obec fašistická – NOF, Vlajka, Národní sjednocení) využívajících sociální demagogii, včetně antisemitismu, pro svůj politický vzestup.

V českém prostředí zůstávala zášť vůči Židům spojována i nadále hlavně s averzí vůči germanizátorům – průmyslovým špičkám ovládajícím zdejší kraj, a vůči početné a úspěšné skupině židovských živnostníků v různých oborech.⁸⁴ Zejména na Ostravsku pak Židé představovali v mnoha oborech nejen pro Čechy významnou, ne-li nepřekonatelnou hospodářskou konkurenci. Hospodářské motivy však byly tradičně maskovány za morálně přijatelnější náboženské či národnostní zájmy.

Dopady Velké hospodářské krize, která začátkem 30. let postihla celý svět, výrazně pocítili i obyvatelé převážně průmyslového Slezska, a to i v jeho československé části. Ekonomické problémy znovu vyvolávaly národnostní konflikty, své pozice stále posilovali radikálové, kteří především u nižších vrstev společnosti znovu rozdmýchávali antipatie vůči Židům.

Hlavně na průmyslovém Ostravsku, kde se hospodářská krize 30. let projevila nejzřetelněji, posilovali v průběhu 30. let své pozice čeští fašisté – zejména pak NOF, v jejímž čele stál generál Radola Gajda.⁸⁵ K prosazení svých ideologických názorů fašisté nejčastěji využívali letáky,⁸⁶ stranický tisk⁸⁷ a vystoupení na veřejných shromážděních.⁸⁸ O silné pozici fašistů na Ostravsku pak svědčí i to, že

⁸² Blíže BARÁNEK, D.: *Židovská náboženská obec*, s. 163–164.

⁸³ AMO, Archiv města Moravská Ostrava, Kronika města Ostravy, 1938. III. Díl, s. 17.

⁸⁴ Např. *Židomaxistický teror ve Vítkovicích*. NS, č. 15, 23. 10. 1937, s. 3; *Fašisté prý křivdí Židům?* NS, č. 5, 16. 7. 1937, s. 1; *Markus Löffler v září milionů*. NS, č. 1, 11. 6. 1937, s. 3; *Markus Löffler*. Moravský fašista, č. 15, 7. 5. 1937, s. 3; *Slezská Ostrava ve vleku Židů? – sportovní klub Slezská Ostrava – 15 let trvání*. NS, č. 8, 24. 9. 1937, s. 4.

⁸⁵ O aktivitách českých fašistů a především NOF ve 30. letech blíže např. PASÁK, Tomáš: *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. Praha 1999, s. 109–155.

⁸⁶ Např. ZAO, f. PRMO, sign. 6/368, kart. 393. Nález protizidovských letáku v Moravské Ostravě, 1936.

⁸⁷ V meziválečném období vycházely v Moravské Ostravě tři fašistické tiskoviny, vydávané buď NOF, nebo jejími čelními představiteli – Obrana národa, Moravkoslezský fašista (resp. Moravský fašista) a Národní směr HABRMANOVÁ, Magda: *Český fašistický tisk na Ostravsku*. SISb 91, 1993, s. 44.

⁸⁸ GAWRECKI, D.: *Národnostní a politické poměry*, s. 347; GREGOROVÍČ, Miroslav: *Kapitoly o českém fašismu*. Fašismus jako měřítko politické dezorientace. Praha 1995, s. 75.

se zde na přelomu září a října měl konat celostátní sjezd, kde se měla mj. řešit židovská otázka. Pro mnichovské události ke sjezdu již nedošlo.⁸⁹

Jistě pikantní je, že přestože čeští i polští nacionalisté (Stronnictwo Narodowe, Narodowo-Spoleczna Partia Radykalna, atd) zastupovali rozdílné národnostní zájmy, vzájemná inspirace těchto radikálních hnutí je zcela zřejmá – projevovalo se to hlavně v dalším odmítání německého a židovského živilu. Českými národovci a fašisty tak byli za proněmecký živel označováni Židé od Jablunkova až po Frýdek, jakékoliv snahy zdejších Židů o asimilaci s českým národem byly vždy považovány pouze za „převlékání kabátů“.⁹⁰ Celou situaci ještě zhoršoval příliv židovských uprchlíků z Německa a později z Rakouska. A právě území Českého Slezska a Ostravska s rozvinutým průmyslem patřilo mezi ty části Československa, kde uprchlíci nejčastěji nacházeli útočiště. Nepříznivé důsledky židovské emigrace pro zdejší region – bytová nouze, konkurence trhovců a obchodníků, se pak pro fašisty, ale i další demagogy, staly časem jednoznačně dominantním tématem.⁹¹ S růstem radikalismu v české společnosti byli za nežádoucí a parazitující cizince, jimž nelze věřit, vyhlášení nejen židovští exulanti a přistěhovalci, kterých na našem území stále přibývalo, němečtí Židé, ale už i Češi židovského původu.⁹²

Intolerantní jevy vůči Židům se v krizovém roce 1938 neprojevovaly pouze u radikálních hnutí, ale čím dál častěji i u některých doposud demokratických sil. Jejich frekvence úměrně stoupala se vzrůstajícím pocitem ohrožení československého státu. Jednalo se především o výtky na adresu Židů ohledně jejich jazykové orientace – používání němčiny v běžném životě.⁹³ Demagogická prohlášení ale měla především odvádět pozornost obyvatelstva od palčivých otázek v hospodářské a sociální sféře každodenního života.

⁸⁹ HABRMANOVÁ, M.: *Národní obec fašistická na Ostravsku v tzv. Druhé republice 1938–1939*. ČSIZM-B 42, 1993, s. 227.

⁹⁰ Např. *Čeští Židé?* Moravský fašista, č. 3, 22. 1. 1937, s. 1; *Židovská asimilace*. TAMTÉŽ, č. 12, 9. 4. 1937, s. 3; *Jak šili u Říxa prapory*. NS, č. 7, 3. 9. 1937, s. 2; *Autoklub – židovský modní dům*. NS, č. 20, 9. 10. 1937, s. 4.

⁹¹ GRACOVÁ, B.: *Židovské obyvatelstvo*, s. 75.

⁹² RATAJ, Jan: *Český antisemitismus v proměnách let 1918–1945*. In: *Židé v české a polské občanské společnosti/Żydzi w polskim i czeskim społeczeństwie obywatelskim*. Edd. Jerzy Tomaszewski, Jaroslav Valenta, Praha 1999, s. 54–55.

⁹³ Např. *Židé na Moravě a dnešní doba*. PD, č. 83, 9. 4. 1938, s. 3; *Němečtí Židé*. ČS, č. 107, 17. 4. 1938, s. 6; *Židovská otázka*. PD, č. 181, 8. 8. 1938, s. 1; *Židé budou mluvit česky*. OK, č. 41, 28. 5. 1938, s. 3; *Ze dne*. Moravkoslezský deník, č. 177, 29. 6. 1938, s. 3; *Židé si zakazují němčinu. Usnesení ze schůze židovských spolků v Ostravě*. ČS, č. 145, 26. 5. 1938, s. 4; *Ostravští Židé provádějí velmi špatnou politiku*. OK, č. 35, 7. 5. 1938, s. 3; *Ostravští Židé stydí se mluvit česky*. OK, č. 52, 13. 7. 1938, s. 3.

V rozhodně nejsvízelnější situaci se ale již delší dobu nacházeli Židé v Opavském Slezsku, resp. v oblastech s převažující německou menšinou, kde měli tradičně silné pozice němečtí nacionalisté (DNP) a nacisté (DNSAP).⁹⁴ Především v případě nacistů, jejichž sebevědomí na počátku 30. let vzhledem k událostem v Německu rostlo, nebyl antisemitismus a antimarxismus již nijak potlačován.

Brzy po zákazu obou stran v roce 1933 se na politickém kolbišti objevil další politický subjekt – Sudetoněmecká vlastenecká fronta (později přejmenovaná na Sudetoněmeckou stranu – SdP). Henleinovci, s nimiž sympatizovalo stále více Němců z čs. pohraničí, hledali inspiraci v Německu i při řešení židovské otázky. Odtud plynul stále častější bojkot židovských obchodů, podniků či odborníků ze strany sudetských Němců, přibývalo i protižidovských excesů v pohraničí.⁹⁵

Od roku 1937 se pak začaly množit antisemitské násilnosti, které vyvrcholily během zářijové krize v roce 1938, kdy už nebyli Židé napadáni jen slovně, ale i fyzicky.⁹⁶ Mezi centra antisemitských výtržností v čs. pohraničí se řadila Opava či Frývaldov, tehdejší významná střediska henleinovců.⁹⁷

V předtuše blížící se katastrofy proto začali mnozí zdejší Židé raději dobrovolně opouštět své domovy. Jejich počet začal klesat již po „anšlusu“ Rakouska v březnu 1938. První větší vlna prchajících osob z pohraničních oblastí republiky se následně vzedmula po vyhlášení mobilizace v květnu 1938. Přechod k přímému napadání Židů v českém pohraničí nastal po známé Hitlerově řeči v Norimberku z 12. 9. 1938, ve které hrozil vojenským vpádem do ČSR.⁹⁸

Strach z dalších potencionálních protižidovských excesů a násilností začal v té době doléhat i na Židy z Ostravska a Těšínska. Polská vláda směřující ke změně hranic a připojení tzv. Záolží k Polsku navíc účelově probouzela antisemitismus

⁹⁴ Blíže viz ŠEBEK, Jaroslav: *Politické strany německé menšiny*. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel a kol.: *Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004 I. Období 1861–1938*. Brno 2005, s. 869–871; MÍŠKOVÁ, Alena: *Od Schönerera ke genocidě?*. In: *Židé v Sudetech/Die Juden im Sudetenland*. Ed. Anton Otte, Praha 2000, s. 47–86. O aktivitách DNP a DNSAP ve Slezsku např. GAWRECKI, D.: *Politické a národnostní poměry*, s. 215; GAWRECKÁ, M.: *Němci*, s. 53.

⁹⁵ ČERMÁKOVÁ, R.: *Československá pluralistická demokratická společnost*, s. 14; KOCOUREK, Ludomír: *Okupované pohraničí a holocaust*. In: *Historie okupovaného pohraničí 12*, Ústí nad Labem 2006, s. 93.

⁹⁶ KREJČOVÁ, H.: *Židovská komunita*, s. 131–132; ZIMMERMANN, Volker: *Sudetští Němci v nacistickém státě*. Politika a nálada obyvatelstva v Říšské župě Sudety (1938–1945). Praha 2001, s. 328.

⁹⁷ MÍŠKOVÁ, A.: *Od Schönerera*, s. 56.

⁹⁸ KREJČOVÁ, H.: *Židovská komunita*, s. 136; KURAL, Václav – RADVANOVSKÝ, Zdeněk: *„Sudety“ pod hákovým křížem*. Ústí nad Labem 2002, s. 54.

s ideologickým nábojem mezi zdejšími Poláky. Zejména v dramatickém roce 1938 se na Těšínsku zostřovala propaganda polských nacionalistických kruhů. Po Těšínsku se tehdy hromadně šířila antičesky i antisemitsky zaměřená periodika.⁹⁹

Ve dnech těsně předcházejících mnichovským událostem, kdy i Poláci zvyšovali své požadavky na odstoupení Těšínska, došlo na Těšínsku a Ostravsku k atentátům namířeným proti českému i židovskému majetku, který měly na svědomí polské bojůvky.¹⁰⁰ Těšínsko dokonce drží i jeden smutný primát, protože zde došlo k prvnímu bombovému útoku na židovský objekt v tehdejším Československu. Už koncem září 1938, více než měsíc před tzv. křišťálovou nocí, byla členy polského oddílu vyhozena do povětří část hospodářských budov u synagogy v Třinci.¹⁰¹

Během roku 1938 i na Ostravsku přibývalo protižidovských útoků závažnější povahy. Ostravské policejní ředitelství muselo řešit celou řadu případů vyhrožování, a dokonce i fyzických útoků ze strany českých fašistů¹⁰² či příznivců SdP a NSDAP. Zejména movitější Židé v předtuše černých zítřků raději prodávali své majetky, vybírali svá konta a chystali se k emigraci. Ti, kteří situaci podcenili, za své přesvědčení v budoucnosti většinou krutě zaplatili.

Po podepsání Mnichovské dohody koncem září 1938 totiž nastal definitivní zlom a pro všechny československé Židy bez výjimky na dlouho skončilo poklidné období života.

⁹⁹ GAWRECKI, D.: *Politické a národnostní poměry*, s. 356.

¹⁰⁰ TAMTĚŽ, s. 367.

¹⁰¹ BORÁK, M.: *Situace*, s. 148.

¹⁰² Např. AMO, f. OS MO, inv. č. 1479. Trestní stíhání Františka Kolašinského, 12. 4. 1938; TAMTĚŽ, inv. č. 1487. Trestní stíhání Theodora Míčka, 11. 6. 1938.

OD MNICHOVA K VÁLEČNÉMU KONFLIKTU

(ŘÍJEN 1938 – ZÁŘÍ 1939)

Do roku 1938, v němž měla mladá republika oslavit 20 let své existence, vstupovalo Československo za krajně nepříznivých podmínek. Dlouhodobý politický nátlak nacistického Německa na posílení vlivu sudetských Němců v ČSR pozvolna vyústil v přímé požadavky na připojení československého pohraničí k Říši. I přes úsilí domácích politiků v čele s prezidentem E. Benešem vymanit se z této nepříznivé situace, nakonec došlo z rozhodnutí čtyř evropských velmocí k naplnění nejhoršího možného scénáře. Ve dnech 29. – 30. 9. 1938 se v Mnichově zástupci Velké Británie, Francie, Německa a Itálie, bez přítomnosti čs. zástupců, dohodli na postoupení pohraničního území českých zemí obývaného převážně Němci nacistickému Německu. Podepsáním tzv. Mnichovské dohody vyvrcholily Hitlerovy snahy o rozbití demokratického Československa.

V den podpisu Mnichovské dohody navíc odevzdala polská vláda ultimátum československé vládě. Požadovala v něm odstoupení značné části československého Těšínska (tzv. Zaolží – Zaolzie). Ta s ultimátem následujícího dne souhlasila.¹⁰³ Po vídeňské arbitráži na začátku listopadu 1938

¹⁰³ Blíže viz BORÁK, M.: *Zábor Těšínska v říjnu 1938 a první fáze delimitace hranic mezi Československem a Polskem (výběr dokumentů)*. ČSIZM-B 46, 1997, s. 206–247. Po anexi Těšínska začalo Polsko rovněž prosazovat požadavky na úpravy slovenské hranice. Dne 1. 11. 1938 vzneslo nárok na požadavkem na přičlenění území o 150 km² v okolí Čadce, o několik týdnů později si nárokovalo dohromady 200 km² včetně území části Javoriny a malé části Spiše. Československá vláda pod nátlakem nároku přijala a byla ustavena československo-polská delimitační komise, která měla do 30. 11. 1938 vytyčit nové hranice. Polsko, rozladěné průběhem delimitačních prací, se však 25. 11. 1938 rozhodlo zmíněné území obsadit vojensky, načež došlo k bojovému střetu mezi československými a polskými vojenskými jednotkami. Ještě též den ale byl bojový konflikt zažehnán. Dne 30. 11. 1938 byl v Zakopaném podepsán delimitační protokol. Polsku bylo u Čadce odstoupeno 44 km² s 2 000 obyvateli. V roce 1939, po porážce Polska, ale toto území připadlo zpět tentokrát již Slovenskému státu. Blíže viz TÝŽ: *Československo-polská „malá válka“ u Čadce 25. listopadu 1938*. Historie a vojenství 47, 1998, s. 65–90. K dalšímu bojovému střetu mezi čs. a pol. jednotkami došlo poblíž podhorské obce Javorina dne 27. listopadu. Společně s okolními obcemi a přilehlou oblastí Vysokých a Belianských Tater se i Javorina nakonec stala teritoriální součástí Polské republiky. TÝŽ: *Incident pod Tatrami 27.*

Československo přišlo i o jižní a východní část Slovenska a téměř o polovinu Podkarpatské Rusi, postoupené Maďarsku.

Obsazení československého pohraničí se samozřejmě citelně dotklo také přihraničního území Českého Slezska. Z jeho západní části spadalo do německého záboru území Opavského Slezska (okolo 3 tisíc km²) a Hlučínska (316 km²) a Polsko v prvních říjnových dnech zabralo většinu východního území – československou část Těšínského Slezska (839 km²). Československu zůstala nejmenší část slezského území – okleštěné Frýdecko a část Slezské Ostravy (447 km²). Zanedlouho se sice kompletní území Českého Slezska ocitlo pod nadvládou nacistického Německa, přesto již Mnichovem a jeho důsledky stanovená příslušnost oněch čtyř částí k vyšším územním celkům zůstala zachována po celou válku. Další vývoj těchto oblastí proto probíhal odděleně a odlišně.¹⁰⁴

Etapa záboru československého pohraničí obecně představovala pro Čechy, Židy i německé antifašisty dosud žijící v oblastech připojených k Německu jedno z nejtěžších období během nacistické okupace. Hned od prvních dnů jej totiž doprovázelo pronásledování a teror namířený vůči „nepřátelům nového režimu“. Z příslušníků židovské komunity pobývajících na území Českého Slezska se v jasně nejhorší pozici ocitli Židé z Opavského Slezska. Právě oni měli „tu čest“ jako první zakusit protizidovský teror ze strany nacistů. Ovšem ani jejich souvěrci z československé a polské části si nemohli být, vzhledem k převážně negativnímu postoji místních autoritativních režimů a veřejnosti vůči Židům, nadále jisti bezstarostnou existencí.¹⁰⁵

listopadu 1938 a delimitace hranic mezi Polskem a Česko-Slovenskem. Historie a vojenství, 47/1998, č. 5, s. 3–24.

¹⁰⁴ BORÁK, M.: *České Slezsko 1938–1945*. In: GAWRECKI, Dan a kol.: *Dějiny Českého Slezska 1740–2000. Díl II. Opava 2003, s. 369–370.*

¹⁰⁵ Podle dobové čs. statistiky z listopadu 1938 žilo na územích připojených k Říši a Polsku 8 678 Židů podle deklarované židovské národnosti – z toho 6 601 k Říši (z území Moravy a Slezska 2 710) a 2 077 k Polsku. Srov. *Seznam obcí a okresů republiky Česko-Slovenské, které byly připojeny k Německu, Maďarsku a Polsku (stav ke dni 28. listopadu 1938)*. Praha 1938, s. 6. Jak ale upozorňuje H. Krejčová, vzhledem k tomu, že jsou zde uvedeny dílčí statistické údaje pouze na základě židovské národnosti, nelze tuto statistiku považovat za zcela přesnou. Řada Židů se totiž nehlásila pouze k židovské národnosti a uvedená statistika mj. nepočítala také s přílivem židovských uprchlíků z Říše a Rakouska. Srov. KREJČOVÁ, H.: *Židovská komunita*, s. 130–131. O této problematice též viz BENDA, Jan: *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938–1939*. Praha 2013, s. 61–62.

Vládní obvod Opava (Sudetská župa)

První týdný okupace – rozpoutání protizidovského teroru

Ve chvíli, kdy vešly ve známost výsledky mnichovské dohody, se vzedmula celkově již třetí a největší uprchlická vlna z okupovaného pohraničí. Během října 1938 opustila své domovy i velká část Židů z Opavského Slezska, které bylo téměř celé (až na Hlučínsko, které se stalo přímou součástí německé Staré říše – Altreich) okamžitě začleněno do nově utvořeného vládního obvodu Opava v Říšské župě Sudety.¹⁰⁶

Většina uprchlíků našla dočasné útočiště hlavně ve velkých městech na doposud neobsazeném území (Praha, Brno, Moravská Ostrava), kde se mohli skrýt v anonymitě davu či u svých příbuzných na venkově.¹⁰⁷ Ovšem ani zdejší život nebyl pro ně nikterak jednoduchý. Ne všichni se dočkali vřelého přivítání. Československé úřady sice židovské emigranty mlčky trpěly, přesto mnozí z nich naráželi na netaktnost a nezáměr. O něco lépe na tom byli ti, kteří se rozhodli odejít přímo do ciziny, zejména do Velké Británie či zámoří.¹⁰⁸

Značná část, a to nejen židovských uprchlíků, byla při svém útěku do vnitrozemí dokonce vrácena československými pohraničními strážemi zpět. Uprchlíci se proto často potáceli sem a tam v úzkém pásmu mezi německým a českým územím a mnohokrát byli nuceni v „zemi nikoho“ jistou dobu, a často za drastických okolností, pobývat, než se jejich situace tak či onak vyřešila. Někteří utečenci se dokonce chtěli kvůli restriktivní československé politice vůči uprchlíkům vrátit zpět na sudetoněmecké území, ale německé úřady jim v tom zabránily.¹⁰⁹

Nacisté tedy nemuseli od samého počátku vynakládat přílišné úsilí, aby dosáhli totálního vyčištění nově obsazeného území. Říjnová okupace měla pro místní Židy katastrofální následky: v souvislosti s probíhajícími protizidovskými

¹⁰⁶ Ve vládním obvodu Opava se objevily politické okresy Opava (město a venkov), Bílovec, Bruntál, Frývaldov a Krnov. Vedle těchto obvodů sem spadalo ještě osm severomoravských okresů, dva z nich, okresy Lanškroun a Králíky, svou rozlohou zasahovaly až do východních Čech. BARTOŠ, J.: *Základní charakteristika východních Sudet (vládního obvodu Opava) 1938–1945*. In: *Historie okupovaného pohraničí 1938–1945* 2, Ústí nad Labem 1998, s. 7–24; GAWRECKI, D. a kol.: *Dějiny I*, s. 370–372.

¹⁰⁷ KREJČOVÁ, H.: *Židovská komunita*, s. 136–137.

¹⁰⁸ PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha 1993, s. 402.

¹⁰⁹ KOCOUREK, Lubomír: *Osud židů v Sudetské župě v obraze dochovaných pramenů*. Terezínské studie a dokumenty 2, 1997, s. 73; ZIMMERMANN, V.: *Pachatelé a přihlížející*. Terezínské studie a dokumenty 4, 1999, s. 135.

akcemi v Říši výrazně zesílil protizidovský teror a perzekuce i na odtržených územích. Židé, kteří se včas neodhodlali k útěku, byli hned v prvních dnech po záboru Sudet šikanováni, hanobeni, veřejně znevažováni, propouštěni z úřadů; jejich firmy, živnosti a obchody byly zavírány.¹¹⁰

Ani Židé z opavského vládního obvodu nemuseli na první represivní zásahy a restriktce dlouho čekat. Jeden z prvních, a v celém kontextu tehdejších událostí až tragikomických, zákazů nedovoľoval Židům např. vyvěšovat vlajky s hákovým křížem.¹¹¹

Zavírání židovských obchodů na Opavsku v prvních okupačních dnech popisoval i protektorátní tisk: „*Židovské obchody jsou uzavřeny. Není jich mnoho. Největší z nich, Huppertův, má výklady prázdné.*¹¹² *Hanlivé nápisy, kterými byly v prvních dnech při okupaci židovské obchody pomalovány, jsou odstraněny.*“¹¹³ Následně byly všechny uzavřené obchody označeny příslušnými nápisy – v případech židovských slovem „Jude“.

Oficiální záminkou pro uzavření židovských obchodů v Krnově do konce října 1938 se stalo údajné opatření proti vandalům, kteří některé jejich vitríny pomalovali červeně hanebnými nápisy (např. „židovská svině“). Stejně znesvěceny byly i náhrobní kameny na místním židovském hřbitově.¹¹⁴ Nelze však místní městské správě upřít alespoň počáteční snahu o udržení „částečného“ pořádku.

Židům začal být následně zabavován majetek a byla pořízena i jeho přesná evidence. Konfiskace prováděly říšské instituce a subjekty jako gestapo nebo finanční správa. Neobešlo se to však bez komplikací: okupační úřady totiž musely nejdříve zabránit svévolnému rozkrádání jmění uprchlých Židů, k němuž docházelo např. v Opavě, v Bruntále či v Lázních Jeseník.¹¹⁵

Zprvu se nacisté také pokoušeli, i když očividně ve vší tajnosti,¹¹⁶ s pomocí

¹¹⁰ KURAL, V. – RADVANOVSKÝ, Z.: „*Sudety*“, s. 81.

¹¹¹ *Vstup německých vojsk do Krnova*. DP, č. 235, 7. 10. 1938, s. 3.

¹¹² Šlo o obchodní dům Bernhard Huppert v Opavě. Majiteli Bernhardu Huppertovi se ještě v září 1938 podařilo včas převést zboží z jeho textilního obchodního domu do vnitrozemí Československa, takže dům zůstal prázdný a podnik byl později zrušen právním zástupcem.

¹¹³ *Jak se žije na Opavsku*. OK, č. 252, 27. 10. 1938, s. 4.

¹¹⁴ ZAO, f. VVP, sign I – 6, inv. č. 1458. Velitel výkonné služby ochranné policie v Krnově, 27. 10. 1938.

¹¹⁵ ZAO, f. VVP, sign I – 6, inv. č. 1449. Velitel výkonné služby ochranné policie úseku „Východ“ veliteli ochranné policie Severní Morava, 5. 11. 1938; TAMTÉŽ, inv. č. 1458. Velitel výkonné služby ochranné policie Bruntál, 15. 10. 1938. Velitel výkonné služby ochranné policie Jeseník veliteli úseku „Střed“, 5. 11. 1938.

¹¹⁶ ZAO, f. VVP, sign. I – 6, inv. č. 1912. Vrchní vládní prezident Opava Říšskému komisaři pro sudetoněmecké oblasti v Liberci, 23. 11. 1938.

stále tvrdších výhrůžek a donucovacích prostředků přinutit zbylé Židy k co nejrychlejšímu odchodu z okupovaného území. Mnozí byli dokonce preventivně zatýkáni a nuceni podepsat prohlášení, že se během několika dnů dobrovolně vystěhují z říšského území. V případě neuposlechnutí jim hrozil tvrdý postih ze strany gestapa. Jen do 12. 10. 1938 zadržela státní policie v Bruntále asi 60 osob židovského původu, zatýkáni probíhalo i ve Frývaldově a Krnově, což mělo za následek, že na těchto místech bylo obyvatelstvo „neněmecké krve“ sotva ke spatření.¹¹⁷

Stejný postih hrozil Židům i v případech, že u nich bude při domovní prohlídce nalezen „státu nepřátelský materiál“.¹¹⁸ Skutečným cílem prohlídek bylo získat údajně „nakradený majetek“, což dokazuje nepřilíh úspěšná akce nacistických bezpečnostních složek v Opavě zaměřená na opuštěné byty, provedená v druhé polovině října 1938.¹¹⁹

Přestože byla represivní opatření vůči Židům z prvních dnů okupace tvrdá, obyvatelstvu Sudetské župy mělo být teprve předvedeno, jakým způsobem nacionálně-socialistický režim Židy pronásleduje.

Křišťálová noc

V noci z 9. na 10. listopadu 1938 vypukl v celém Německu, ale i na obsazených územích, protižidovský pogrom, který bývá podle řinčení skla z vytloukaných oken a výkladních skříní židovských obchodů a bytů označován názvem Křišťálová noc (německy *Kristallnacht*).¹²⁰ Pogrom symbolizoval a urychlil vyostření nacistické protižidovské politiky v roce 1938. Události, k nimž došlo během zmíněné noci a v následujících dnech, se rovněž staly výrazným mezníkem v životě Židů žijících v obsazeném československém pohraničí.¹²¹

Během protižidovských pogromů, které řídily stranické orgány NSDAP,

¹¹⁷ ZAO, f. VVP, sign I – 6, inv.č. 1449. Velitel úseku „Střed“ veliteli výkonné služby ochranné policie úseku VI. „Slezsko, severní Morava“, 12. 10. 1938.

¹¹⁸ KOCOUREK, L.: *Okupované pohraničí*, s. 109; ZIMMERMANN, V.: *Pachatelé*, s. 135.

¹¹⁹ SOKA Opava, f. Bezpečnostní služba Opava, inv. č. 1, kart. 1. Bezpečnostní služba Opava, zpráva z domovních prohlídek u zdejších Židů.

¹²⁰ Konkrétně se jednalo o zinscenované „odvetné opatření“ za vraždu německého legačního sekretáře německého velvyslanectví v Paříži Ernsta vom Ratha, kterou 7. 11. 1938 spáchal mladý židovský emigrant polské národnosti Herschel Grünspan. Říšské vedení tuto tragédii zneužilo k organizování mohutných protižidovských pogromů na celém území Říše. Podobně silný dopad měla vražda i na sudetském území.

¹²¹ ZIMMERMANN, V.: *Sudetští Němci*, s. 328–329.

oddíly SS a SA, byla vypálena řada synagog¹²², zničeny židovské obchody, domy, byty, rasové nenávisti se nevyhnuly ani hřbitovy.¹²³ Mnozí Židé byli v těchto dnech zatčeni nebo týráni. Vedle útoku na Židy a jejich objekty byl vydán rozkaz zabezpečit archivní materiál všech židovských náboženských obcí. Nacistům šlo zejména o matriky, aby mohli vést přesnou a operativní evidenci zbývajících Židů a osob, spadajících pod norimberské zákony. Tento postup lze chápat i jako jeden z prvních kroků ke „konečnému řešení“.¹²⁴

„Křišťálová noc“ měla též navenek představovat spontánní rozhořčení německého lidu proti „židovskému terorismu a rozpínavosti“. Násilí, jež ji provázelo, však nakonec rozhodně nebylo výbuchem „lidového hněvu“, jak se ho snažila interpretovat nacistická propaganda. Pokud se sudetští Němci násilností účastnili, šlo ve většině případů o fanatickou mládež nebo o místní příslušníky SA, SS, NSDAP či příslušníky ozbrojené složky SdP, tzv. ordnery. Většina obyčejných obyvatel reagovala na násilnosti nechápavě, zmateně a spíše si od nich udržovala odstup. Projevy odmítavého postoje nebo dokonce odporu byly kvůli strachu z dalšího pronásledování spíše výjimečné.¹²⁵

Oddíly SS se podle Himmlerova rozkazu na pogromech původně neměly podílet, v mnoha případech se však nakonec staly hlavními strůjci násilností. To potvrzují případy nejen z Říše a z Rakouska, ale i ze Sudet. Jasně svědectví o podílu SS-manů na pogromech v Sudetské župě vydávají i některá hlášení oddílových velitelů. Velitel SS-oddělení 24 v Opolí, jehož muži byli nasazeni na slezském a sudetoněmeckém území, mimo jiné v Bruntále a Krnově, ve svém raportu hrdě konstatoval: „*Pachatelé všech akcí byly jednotky SS. Oddíly SA se ničeho významného neúčastnily.*“ Z další poznámky lze vyčíst, že provedení pogrom příslušníky SS očividně uspokojil: „*Samotná akce udělala všem mužům a velitelům velikou radost. Takovéto příkazy mohou být udělovány častěji.*“¹²⁶

V Opavě byla nad ránem 10. 11. 1938, za značné pozornosti místního obyvatelstva, do základu vypálena synagoga, a to i přesto, že se hasiči na místo požáru dostavili včas.¹²⁷ O požáru opavského templu, který začal v ranních

¹²² Židovské modlitebny nebyly likvidovány v takové míře, neboť se většinou nacházely v obytných domech. Nepoškozené bytové prostory měly zůstat k dispozici jak místním německým občanům, tak i Němcům, přicházejícím sem z Říše.

¹²³ Události Křišťálové noci ve slezské části opavského vládního obvodu popsány blíže DVOŘÁK, J.: *Židé*, s. 85–91.

¹²⁴ KOCOUREK, L.: *Okupované pohraničí*, s. 115–116; OSTERLOH, Jörg: *Nationalsozialistische Judenverfolgung im Reichsgau Sudetenland 1938–1945*. Oldenburg 2006, s. 206–207.

¹²⁵ ZIMMERMANN, V.: *Pachatelé*, s. 131–132, 134; TÝŽ: *Sudetští Němci*, s. 89–90.

¹²⁶ OSTERLOH, J.: *Nationalsozialistische Judenverfolgung*, s. 217.

¹²⁷ ZAO, f. VVP, sign. I – 6, inv. č. 1449. Vedoucího úseku „Východ“ veliteli ochranné policie

hodinách, ale podařilo se jej uhasit až v pozdním odpolední, informoval nejen sudetský¹²⁸, ale i česko-slovenský tisk.¹²⁹ Trosky opavské synagogy byly beze zbytku odstraněny až téměř po půl roce, v březnu 1939.¹³⁰

Také okolní města byla postižena nenávidnými protizhidskými akcemi. Příslušné policejní složky hlásily 11. 11. 1938 ničivé akce SS v Krnově a Bruntále, při nichž byly „rozbíjeny okenní tabule“.¹³¹ V Bruntále příslušníci SS nejprve uzavřeli a zapečetili všechny židovské obchody. Poté byl proveden útok i na židovskou modlitebnu a hřbitov. Příslušníci SS nejprve vyházel z bruntálské modlitebny všechny knihy a dokumenty na ulici a poté je spálili na místním stadionu. Na zdejším židovském hřbitově bylo vypáleno vnitřní zařízení obřadní místnosti a márnice.¹³²

Rovněž v Krnově řádily jednotky SS. Na rozdíl od opavské synagogy byl však osud té krnovské šťastnější. Synagoga v Krnově byla totiž „jen“ částečně poškozena, přestože i ona měla být původně vypálena. Krnovský templ pravděpodobně zachránilo odvážné rozhodnutí demokraticky smýšlející městské rady složené z místních Němců, kteří se rozhodli adaptovat synagogu na tržnici. Podvod se záměnou byl tak dokonalý, že o vypálení krnovské synagogy psaly jak říšské, tak i česko-slovenské noviny.¹³³

Ve skutečnosti byla vypálena pouze obřadní místnost na židovském hřbitově. Zde byla na rozkaz SS oddělení 24 v Opolí zničena a poškozena i většina náhrobků a obřadní pohřební vůz rozbit a následně spálen. Na náměstí Adolfa Hitlera jednotky SS zorganizovaly veřejné pálení zhruba stovky knih a časopisů

(Schutzpolizei) „Severní Morava“, 11. 11. 1938; TAMTÉŽ, inv. č. 1458. Velitel ochranné policie Severní Morava“ veliteli pořádkové policie (Ordnungspolizei) „Severní Morava“ a situační zpráva velitele pořádkové policie, 10 a 12. 11. 1938.

¹²⁸ *Opavská synagoga shořela*. DP, č. 268, 11. 11. 1938, s. 6.

¹²⁹ *Opavská a krnovská synagoga vyhořely*. NP, 12. 11. 1938. Dostupné z: http://www.holocaust.cz/cz/resources/documents/kristallnacht/narodni_politika19381112 [cit. 19-12-2014]

¹³⁰ ZAO, f. VVP, sign. I – 9, inv. č. 1912. Starosta Opavy vrchnímu vládnímu prezidentovi Opava, 26. 3. 1939.

¹³¹ ZAO, f. VVP, sign. I – 6, inv. č. 1449. Velitel úseku „Střed“ veliteli ochranné policie „Severní Morava“, 11. 11. 1938.; ZIMMERMANN, V.: *Pachatelé*, s. 133.

¹³² ZAO, f. VVP, sign., inv. č. 1449. Vedoucí úseku „Střed“ veliteli ochranné policie „Severní Morava“, 11. a 12. 11. 1938; TAMTÉŽ, inv. č. 1458. Velitel pořádkové policie výkonné služby veliteli ochranné policie „Severní Morava“, 12. 11. 1938.

¹³³ *Krnovská synagoga...*, DP, roč. 153, č. 269, 12. 11. 1938, s. 9; *Opavská a krnovská synagoga*, NP, roč. 46, 12. 11. 1938; *Synagogy v Liberci, Opavě a Krnově v plamenech*. PL, 12. 11. 1938. Dostupné z: http://www.holocaust.cz/cz/resources/documents/kristallnacht/poledni_list19381112 [cit. 29-05-2015].

ze skladu židovského advokáta dr. Erwina Kunewäldera.¹³⁴ Sudetoněmecké noviny se v souvislosti s touto „očistnou“ akcí opřely do aktivit Židů na literárním poli: „*Ve čtvrtek v ranních hodinách byly na náměstí Adolfa Hitlera veřejně spáleny výtisky literárního škváru, který v takzvané demokracii vzkvétal a německého lidového ducha do nitra otravoval. Moderní knihovna Žida Kunewäldera byla podrobena důkladné čistce. Díla žido-bolševických, protiněmeckých autorů byla konečně vymýcena. V minulých letech nestačila židovskému tisku a literatuře žádná špína a žádný škvár na otrávení a nakažení světového veřejného mínění. Tyto židovské metody měly za účel získat pochybovače, aby s nimi podněcovatel mohl provozovat další kšefty a panovat nad tvůrčími pracujícími. Kostky byly vrženy! Osud připravil, dříve než bylo předvídáno, také těmto agitátorům a rozdmýchávačům v Sudetech spravedlivý konec.*“¹³⁵ K zatýkání Židů a útokům na jejich domovy docházelo 10. 11. i v Bílovci a Svinově.¹³⁶

Po skončení pogromů se vedení SS zajímalo o přesnější fakta z jejich průběhu v jednotlivých oblastech a o postoje místního obyvatelstva. Z dochovaných policejních hlášení z opavského vládního obvodu se například dozvídáme, že většina pachatelů výtržností není známa. Případně se zde uvádí, že na to, aby nedocházelo k dalšímu poškozování objektů (což je případ krnovské synagogy), dohlížely jednotky SS nebo místní jednotky ochranné policie z rozkazu SS.¹³⁷ Doposud potlačovanou averzi místního obyvatelstva vůči Židům měl podnítit až atentát v Paříži, který je vedl k vyslovení souhlasu s protizhidskými akcemi. Uspokojení se místním údajně dostalo až po zmíněných protiakcích.¹³⁸

O jejich vypjatých reakcích v těchto dnech referoval česko-slovenský tisk: „*Již ve středu večer shromáždilo se na opavském a krnovském hlavním náměstí několik tisíc lidí, kteří provolávali hesla proti Židům. Vůdcové průvodu sice mírnili lid, ale některým živilům podařilo se vrhnouti s větší částí účastníků, kteří*

¹³⁴ ZAO, f. VVP, sign. I – 6, inv. č. 1458. Velitele výkonné služby ochranné policie Krnov veliteli úseku Střed, 10. 11. 1938; *Židovské knihy hořely*.... DP, č. 268, 11. 11. 1938, s. 7.

¹³⁵ *Literární škvár na hranici*. Jägerndorfer Zeitung, č. 131, 12. 11. 1938, s. 2. Dostupné z http://www.holocaust.cz/cz/resources/documents/kristallnacht/jaegendorfer_zeitung19381112 [cit. 30-05-2015]

¹³⁶ ZAO, f. VVP, sign. I – 6, inv. č. 1449. Vedoucího úseku „Východ“ veliteli ochranné „Severní Morava“, 10. 11. 1938; *Těsně před svým odjezdem*. DP, č. 270, 13. 11. 1938, s. 7.

¹³⁷ ZAO, f. VVP Opava, sign I – 6, inv. č. 1458. Velitel výkonné služby ochranné policie Krnov veliteli úseku „Střed“, 10. a 11. 11. 1938.

¹³⁸ TAMTÉŽ, inv. č. 1449. Velitel úseku „Střed“ veliteli ochranné policie „Severní Morava“, 11. a 12. 11. 1938; TAMTÉŽ, inv. č. 1458. Velitel ochranné policie „Severní Morava“ veliteli pořádkové policie „Severní Morava“.

*pak začali vytloukat některé židovské obchody. Protižidovské bouře trvaly celou noc.*¹³⁹

V obou zmiňovaných případech šlo však pravděpodobně o značně zkreslené informace. Jiné zprávy dokládají, že angažovanost místního obyvatelstva v pogromech nebyla natolik intenzivní. Velitel Schupo v Krnově ve svém hlášení dokonce upozorňoval na to, že některé skupiny se chystaly projevit svoji nevoli nad tímto činem. Díky vzájemné dohodě však k výrazným nepokojům nakonec nedošlo.¹⁴⁰ V Bruntále dokonce nemohlo ani k protižidovským demonstracím dojít, protože se zde nacházely už pouze dva až tři Židé, které místní ignorovali.¹⁴¹

Projevit svůj nesouhlas s brutálním nacistickým postupem vůči Židům se odhodlali pouze jednotlivci. Jedním z mála byl bruntálský profesor Karl Lanzendörfer, který byl zatčen na příkaz krnovského gestapa již 11. 11. 1938. Lanzendörfer pobuřoval rodiče svých žáků nejen tím, že nezdravil pozdravem „Heil Hitler“, ale i tím, že jednomu chlapci sympatizujícímu veřejně s nacismem uložil za trest opsat část textu z knihy oslavující židovský národ.¹⁴²

Násilí vyvolané křišťálovou nocí neutichlo ani v následujících dnech, kdy se vzedmula poslední větší uprchlická vlna. Židé byli šikanováni a napadáni i na svém útěku. Několik Židů z Bílovice se pokusilo 14. 11. bez povolení odcestovat s veškerým jměním do neobsazeného československého vnitrozemí. Nacisté jim ale v odjezdu zabránili a veškerý majetek zabavili.¹⁴³ V Krnově byl ještě týden po křišťálové noci vyklizen a zabaven byt židovského učitele Beera a všechny knihy byly spáleny.¹⁴⁴ O den později si sudetoněmecký plátek Deutsche Post v článku nazvaném trefně „*Kde jsou krnovští Židé?*“ pochvaloval, že je většina místních Židů již pryč a ti, co tu ještě zůstali, je budou brzy následovat.¹⁴⁵ Prání autora se zanedlouho téměř beze zbytku vyplnilo.

Jen ze Sudet emigrovalo k 22. 1. 1939 133 540 osob, z toho 114 577 se hlásilo k české národnosti, 11 647 k německé a 7 325 k židovské. Z hlediska náboženství

¹³⁹ *Opavská a krnovská synagoga*, NP, 12. 11. 1938, s. 1.

¹⁴⁰ ZAO, f. VVP Opava, sign I – 6, inv. č. 1449. Velitel výkonné služby ochranné policie Krnov veliteli úseku „Střed“, 10. 11. 1938.

¹⁴¹ TAMTÉŽ, inv. č. 1458. Velitel výkonné služby ochranné policie Bruntál veliteli úseku „Střed“, 11. 11. 1938.

¹⁴² TAMTÉŽ, Situační zprávy velitele výkonné služby ochranné policie Bruntál veliteli úseku „Střed“, 12. – 13. 11. 1938.

¹⁴³ TAMTÉŽ, Velitel ochranné policie úseku „Severní Morava“ veliteli pořádkové policie úseku „Severní Morava“, 15. 11. 1938; BORÁK, M.: *Wýdarzenia*, s. 56.

¹⁴⁴ *Židovské knihy zabaveny*. DP, č. 276, 19. 11. 1938, s. 10.

¹⁴⁵ *Kde jsou krnovští Židé?* DP, č. 277, 20. 11. 1938, s. 14.

šlo o 68 287 katolíků, 14 925 izraelitů, 30 896 bez vyznání a 29 471 evangelíků a příslušníků dalších církevních skupin.¹⁴⁶ Rovněž seznamy Židů vyhotovené v Krnově koncem roku 1938 nacisty nám dokládají, k jakému značnému úbytku židovských občanů tu během necelého roku došlo. Ze 105 osob židovského původu v lednu 1938 zde žilo v polovině listopadu už jen 54 osob.¹⁴⁷ Většina krnovských Židů přesídlila ke konci roku 1938 do Česko-Slovenska – zejména do Prahy či Olomouce.¹⁴⁸

Po vzniku Protektorátu Čechy a Morava v březnu 1939 již bylo i pro Židy ze Sudet prakticky nemožné dostat se do vnitrozemí bývalého Československa. Také opavské gestapo se usilovně snažilo zabránit jakémukoliv vystěhování zbývajících Židů přes oblasti bývalého Československa zejména proto, aby tak zamezilo veškerým kontaktům s protektorátními Židy.¹⁴⁹ Nacistům se očividně nehodilo, aby mezi nimi vyvolávali jakoukoliv paniku z očekávaných represí.

Jak ale již dnes víme, nešťastnému osudu neunikli ani mnozí z těch, jimž se do čs. vnitrozemí podařilo uprchnout včas. Po obsazení zbytku Československa totiž „rozjeli“ nacisté svoji „smrtící mašinerii“ i zde a židovští uprchlíci ze Sudet prožívali stejný osud jako protektorátní Židé.¹⁵⁰ Zachránit se podařilo pouze jednotlivcům, kteří se co nejdříve odhodlali emigrovat dále do zahraničí.

Hlučínsko (vládní obvod Opolí)

Hlučínsko „Judenrein“?

Na Hlučínsku¹⁵¹ začaly norimberské zákony platit již ve chvíli, kdy bylo území začleněno přímo do Německé říše se všemi z toho vyplývajícími důsledky. Rasové předpisy zde ovšem nenašly téměř žádného uplatnění, protože se tady již na konci roku 1938 v podstatě žádní Židé nevyskytovali. Většina z toho mála zdejších Židů na příchod Němců nečekala a byli mezi prvními, kteří kraj opustili

¹⁴⁶ ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: *Nastolení „židovské otázky“ v druhé republice*. Sborník Vojenské akademie v Brně, řada C - společenskovoědní, 1994, s. 285.

¹⁴⁷ SOKA Bruntál, f. Archiv města Krnova, inv. č. 1040, kart. 623, seznamy Židů žijících v Krnově k 1. 1. a 16. 11. 1938.

¹⁴⁸ Yad Vashem, gr. 0.41, f. n. 0. 7 cz/426. Seznam Židů v Krnově, starosta jako místní policejní úřad celní pronásledovací skupině v Opavě, 24. 3. 1939

¹⁴⁹ ZAO, f. VVP, sign. I-6, inv. č. 1459. Gestapo Opava, nařízení, 24. 3. 1939.

¹⁵⁰ Uprchlí sudetští Židé byli začleněni do počtu protektorátních Židů. Ti, kteří v Sudetech zůstali, se zase ve statistikách počítali mezi Židy říšské. KOCOUREK, L.: *Okupované pohraničí*, s. 77.

¹⁵¹ Šlo o město Hlučín a 37 obcí mezi Opavou a Ostravou z bývalých politických okresů Hlučín a Opava.

ještě před obsazením. Někteří z nich se však dostali pouze na Opavsko, a tak se ani oni nevyhnuli nacistické zvěli.¹⁵² Aby po nich nezůstaly žádné stopy, byl v roce 1943 zrušen a srovnán se zemí i židovský hřbitov v Hlučíně. Velká část náhrobních kamenů byla využita pro zpevnění břehů a dna místního potoka, část byla nenávratně zničena.¹⁵³

Těšínsko (polský okres Cieszyn)

Období polského záboru českého Těšínska (říjen 1938 – září 1939)

V roce 1938 zahájilo Polsko otevřenou propagandistickou kampaň za připojení československé části Těšínska k polskému státu, která se v průběhu roku stále stupňovala. Koncem září 1938 došlo k prvním ozbrojeným střetům mezi československými ozbrojenými složkami a polskými bojovky, k žádnému většímu konfliktu však nakonec nedošlo.

Polsko totiž obratně využilo svízelného mezinárodního postavení Československa a pod tlakem mnichovských událostí československá vláda přijala polské ultimátum z 30. 9. 1938 a postoupila Polsku značnou část historického území Těšínska bez boje. Jednalo se o široký příhraniční pás území – nazývaný Poláky „Zaolží“.¹⁵⁴ Do 11. 10. 1938 bylo již celé postoupené území obsazeno polským vojskem.¹⁵⁵

Již v době maximálního vyhocení česko-polských vztahů se část místních Židů aktivně zapojila do tehdejšího dění – ať už na jedné či druhé „straně

¹⁵² ZAO, f. VFP, inv. č. 91, kart. 2077. Daňový seznam, 1938; BORÁK, M.: *Situace*, s. 148; PROKEŠOVÁ, Nina: *K problematice Hlučínska v době nacistické okupace*. In: Průmyslové oblasti. Sborník prací Slezského ústavu ČSAV v Opavě 3, Ostrava 1971, s. 93.

¹⁵³ PLÁČEK, Vilém: *Prajáci aneb k osudům Hlučínska 1742–1960*. Hlučín 2000, s. 89; FIEDLER, J.: *Z dějin*, s. 73. V roce 2008 bylo na místě bývalého židovského hřbitova vybudováno s přispěním Federace židovských obcí v ČR pietní místo ze stylizovaně situovaných zrekonstruovaných náhrobních kamenů a jejich fragmentů. byly vyzvednuty z potoka Brudek.

¹⁵⁴ Šlo o celý politický okres Fryštát, téměř celý politický okres Český Těšín (bez obcí Horní Domoslavice a část obcí Dolní Domaslavice a Soběšovice) a několik obcí (Vojkovice, Žermanice) či jejich částí (Šenov) z okresu Frýdek. Blíže viz BORÁK, M.: *Těšínsko v letech 1938–1945*. In: *Nástin dějin Těšínska*. Edd. M. Borák, D. Gawrecki, Ostrava 1992, s. 102; GAWRECKI, D. a kol.: *Dějiny II.*, s. 373.

¹⁵⁵ I později docházelo k dalším úpravám hranic – byl např. zrušen zábor obce Morávky ve frýdeckém okrese, naopak k Polsku byly přičleněny menší části z okresu Moravská Ostrava – Hrušov, Heřmanice, Michálkovice, Radvanice a Slezská Ostrava. Složitá jednání o definitivním průběhu nové státní hranice na Těšínsku byla ukončena podpisem delimitačního protokolu 23. 11. 1938, poslední protokol o úpravě hranice v prostor obce Morávky v Beskydech byl podepsán 10. 12. 1938.

barikády¹⁵⁶. Někteří Židé pocházející z polského Těšína a dalších částí polského Těšínska se jako příslušníci polského vojska zúčastnili obsazování Záolží a slovenského pohraničí, několik z nich dokonce v drobných přestřelkách s československými vojáky padlo.¹⁵⁶ Odhodláním oplývali i českoslovenští Židé, zejména ti mladší – v kritických dnech na přelomu září a října 1938 stavěli členové českotěšínského sportovního spolku Makkabi spolu s českými skauty dobrovolné pohraniční hlídky. Po polském záboru pak byli mnozí z nich pro tyto své aktivity potrestáni – např. vyloučením ze studií na střední škole.¹⁵⁷

Polská vláda přistoupila ihned po obsazení českého území k zásahům, které měly jeden cíl: co nejrychlejší začlenění českého Těšínska do polské politické a ekonomické sféry. Zavedena byla polská státní správa, okres Český Těšín byl spojen s polským okresem Cieszyn a spolu s okresem Frysztat se staly součástí slezského vojvodství se sídlem správních úřadů v Katovicích.¹⁵⁸

Změny se dotkly politického a společenského života, výrazně proměňovat se začala v prvé řadě národnostní skladba obyvatelstva. Podle polské vlády totiž mělo být nově obsazené území osídleno pouze Poláky,¹⁵⁹ pro ostatní národnosti – především Čechy – zde nebylo místo. Již v průběhu podzimu 1938 proto odešlo ze zdejšího území asi 30 tisíc Čechů a na 5 tisíc Němců.¹⁶⁰

Vedle Čechů a Němců se v polském záboru samozřejmě ocitla ještě stále početná židovská komunita. Podle předválečných statistik zde žilo 3 678 Židů¹⁶¹, z toho se 2 062 (56%) osob hlásilo k židovské národnosti.¹⁶² Dvě třetiny z nich

¹⁵⁶ PASZ, F.: *Žydzi*, s. 74.

¹⁵⁷ *Sbírka rozhovorů Oddělení dokumentace ÚSTR*, rozhovor s Yehudou Parmou (Leopold Presser), zaznamenal Jan Dvořák, 28. 10. 2011; KULKA, Erich: *Židé v československé Svobodové armádě*. Praha 1990, s. 366.

¹⁵⁸ BORÁK, M.: *Těšínské Slezsko*, s. 88–89.

¹⁵⁹ Na zabraném území podle sčítání lidu v roce 1930 žilo 232 282 obyvatel, z nichž 123 459 se přihlásilo k české, 76 303 k polské, 17 351 k německé a 2 095 k židovské národnosti. ŠÍMA, Jaroslav: *Českoslovenští přestěhovalci v letech 1938–1945*. Příspěvek k sociologii migrace a teorii sociální péče. Praha 1945, s. 108.

¹⁶⁰ BORÁK, M.: *Těšínské Slezsko*, s. 89. J. Šíma uvádí k l. 7. 1939 19 560 uprchlíků z Těšínska – 18 226 Čechů, 280 Němců, 428 Židů, 146 Poláků, 480 jiné národnosti. Srov. ŠÍMA, J.: *Českoslovenští přestěhovalci*, s. 107. Počet jejich rodinných příslušníků odhaduje J. Benda asi na 7500 lidí. Jak vzápětí poznamenává, potvrzoval by se tím Borákův předpoklad ohledně počtu vyhnanců. Viz BENDA, J.: *Útěky*, s. 113.

¹⁶¹ V okrese Fryštát jich žilo 2 139 (tj. 1,5 % všech obyvatel) a v okrese Český Těšín 1 539 Židů (tj. 1,8 % všech obyvatel).

¹⁶² BORÁK, M.: *Situace*, s. 148; *Statistický lexikon*, s. 29–31, 106–111. V seznamu obcí a okresů připojených k Německu, Maďarsku a Polsku je uvedeno, že na územích Moravy a Slezska připojených k Polsku z českých zemí žilo 2 077 osob židovské národnosti. K upřesněnímu přepočtu došlo zřejmě po úpravách hranic. Srov. *Seznam obcí*, s. 6; H. Krejčová uvádí ve své studii ovšem bez udání pramene až 4 026 Židů na odtrženém Těšínsku, z toho 2 225 židovské

ovšem toto území již před polským zábozem nebo krátce po něm z obav před další budoucností raději opustily. Přesto nemalý přírůstek československých Židů přispěl k nárůstu počtu židovské populace v těšínské části slezského vojvodství. Podle statistik zde v březnu 1939 žilo 8 298 Židů, z toho na Záolží 2 770 osob.¹⁶³ Necelé 3 tisíce byly v opětovně spojeném Těšíně (v bývalé polské části 1 500, české 1 362), ve Fryštátě 800 a v Bohumíně 608.¹⁶⁴ Ve skutečnosti se zde na přelomu let 1938/1939 pohybovalo daleko více Židů, než uváděly oficiální statistiky, jelikož přes zdejší území proudily (většinou ilegálně) desítky až stovky židovských uprchlíků z okolních zemí.

I když zůstali místní Židé na rozdíl od svých souvěrců ze západní části Českého Slezska prozatím uchráněni před nacistickou zvůlí, ani oni to neměli během polského záboru zrovna jednoduché – podobně jako Češi, a v o něco menší míře Němci, nezůstali ušetřeni nenávisti polských nacionálně-šovinistických živlů. Obrození antisemitismu mezi Poláky ze Záolží bylo již jedním z důsledků politiky polského státu usilujícího o připojení zdejšího území k Polsku. V souvislosti se stále se zostřujícími národnostními třenicemi se stupňovala i jeho intenzita. Protižidovské nálady se probouzely především u prostého lidu. Tento trend souvisel i s tradičně silnou rolí katolicismu¹⁶⁵ v Polsku, která se vymezovala vůči Židům. Nepřekvapuje proto, že mezi „nespolehlivé živly“ na nově obsazeném území patřili i místní Židé, navíc tradičně úzce semknutí právě s německým živlem.¹⁶⁶

Židům na okupovaném Těšínsku bylo od počátku odpíráno osvědčení o polském státním občanství, byli zapisováni jako cizinci a poté zpravidla

národnosti. Srov. KREJČOVÁ, H.: *Židovská komunita*, s. 130. Valentin Valeček ve své starší práci, rovněž bez udání pramene, udává 2 097 osob židovské národnosti. Srov. VALEČEK, Valentin: *Těšínsko za polské okupace v letech 1938–1939*. Rkp., Ostrava 1966. s. 37. J. Šíma pak uvádí již zmíněných 2 095 osob židovské národnosti v roce 1930. Srov. ŠÍMA, J.: *Českoslovenští přistěhovalci*, s. 108.

¹⁶³ Podle statistiky členů židovských obcí ve slezském vojvodství z roku 1939 se v těšínské ŽNO nacházelo 1 665, ve skočovské ŽNO 830 osob, v dědicke ŽNO 303 osob. ŽNO V Bílsku pak čítala 5 500 osob. Pro srovnání, nejpočetnější židovská obec ve slezském vojvodství ŽNO v Katovicích vykazovala 8 700 členů. Celkem se v židovských obcích za území slezského vojvodství v roce 1939 koncentrovalo 23 571 osob.

¹⁶⁴ JAWORSKI, Wojciech: *Ludność żydowska w województwie śląskim w latach 1922–1939*. Katowice 1997, s. 34, 36; TÝŽ: *Żydzi w Cieszyńie w okresie międzywojennym*. Pamiętnik Cieszyński 6, 1993, s. 97; SPYRA, J.: *Po stopách*, s. 8.

¹⁶⁵ Katolická církev v Polsku se ve 30. letech obávala víc komunismu než nacismu a fašismu. Hlavními hlasateli komunistických idejí byli, podle katolické církve, právě Židé.

¹⁶⁶ SZYMECZEK, Józef: *Židé na Těšínsku*. Referát přednesený 21. 2. 2009 v Českém Těšíně v rámci setkání Zbořit hradby mlčení, s. 3–4. Dostupné z http://www.go-east-mission.net/dateien/cz/146_260209.pdf [cit. 05-12-2014].

vyhoštění.¹⁶⁷ V prvních dnech okupace se to dotklo zejména těch, kteří měli československé občanství či měli československé domovské právo. O tom, kdo dostane povolení zůstat na tomto teritoriu, nebo se musí vystěhovat do zbytku Československa, rozhodovaly zvláštní komise. Někteří z těch, co nevyhověli, měli na opuštění Těšína dokonce jen 2–4 hodiny.¹⁶⁸

Ostatní Židé, kteří zde prozatím zůstávali, byli nadále vystavováni zášti části polského obyvatelstva. Obávat se museli hlavně ti, kteří se dříve nehlásili k polské národnosti (považovali se tedy za Čechy či Němce) či se v době polského záboru Těšínska angažovali při obraně československého pohraničí. Nepřekvapí, že u většiny z nich převládaly obavy z budoucího vývoje.¹⁶⁹

Vedle silného náboženského podtextu hrály podstatnou roli v projevech antisemitismu opět ekonomické zájmy – zvláště na polském venkově, mezi prostým lidem, ho polští antisemité umně využívali jako účinnou metodu hospodářského boje s konkurencí.

Také mnozí Židé na Těšínsku byli podobně jako místní Češi postupně zbavováni majetků, dalších existenčních možností, někteří se dokonce museli podřídit policejnímu dozoru.¹⁷⁰ Polské restriktce vůči Židům potvrzují i vzpomínky pamětníků: „*Antisemitismus, který jsme mezi Čechy neznali, pocítili jsme po příchodu beckovských vojsk. Zámožní židovští obchodníci byli odvlékáni na policii a propouštění teprve za vysoké kauce po dlouhých, nepříjemných výsleších. Hned prvního dne obsadili Beckovi vysokoškoláci všechny židovské obchody a zabraňovali zákazníkům nakupovat u Židů. Teprve příštího dne učinila policie přítrž tomuto řádění a obnovila pořádek. Takové scény nás velmi deprimovaly...*“.¹⁷¹ Antisemitismus rezonoval i ve školském prostředí. K českým Židům pak polští spolužáci a učitelé projevovali zvýšenou zášť. Atmosféru na polské škole v Těšíně popisoval Henry Heitlinger: „*Ve škole museli žáci nosit uniformy ve vojenském stylu, čapky byly podobné čepicím polských vojáků. Ve škole vládla velmi silná antižidovská atmosféra. Někteří učitelé byli otevřeně antisemitští a tvrdili, že Židé jsou zodpovědní za všechno zlé v Polsku. Ve třídě i při výuce proto panovaly velmi nepřátelské vztahy.*“¹⁷² Pocit ohrožení byl již

¹⁶⁷ BENDA, J.: *Útěky*, s. 117.

¹⁶⁸ Interview s Alfredem Hartmannem, ID: 17476, Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation zpřístupněný v Centru vizuální historie Malach při Univerzitě Karlově v Praze.

¹⁶⁹ Interview s Henrym Heitlingerem, ID: 41896.

¹⁷⁰ KULKA, E.: *Židé*, s. 18.

¹⁷¹ NOVÁK, Jiří: *Český Těšín ve staré fotografii*. Český Těšín 1990, s. 121.

¹⁷² Interview s Henrym Heitlingerem, ID: 41896.

natolik zřetelný, že židovské rodiny raději v dalších týdnech dobrovolně pouštěly své majetky a domovy.

Na druhou stranu se zdejší protizidovská „extempore“ s projevy nenávisti, kterým byli tehdy vystaveni Židé v německé části Horního Slezska¹⁷³ či v Sudetské župě, stále zdaleka nedaly srovnávat. Norimberské zákony ani další přísná protizidovská opatření (zvláště v hospodářské oblasti) zavedená v Říši zde prozatím neplatila a ani protizidovské násilí křišťálové noci (celoříšských pogromů) v první polovině listopadu roku 1938 se zde také nijak výrazně neprojevovalo.

Přestože se polská vláda usilovně snažila o řešení židovské otázky, nemohla si zvláště vzhledem k zárukám západních mocností k nezávislosti Polska dovolit radikální zákrok po německém či italském vzoru. Ministr zahraničí Józef Beck viděl jediné řešení ve vystěhování Židů.¹⁷⁴

Antisemitské nálady v Polsku neustále rozdmýchávaly především ty polské politické strany, jejichž politický program byl z velké části založen právě na protizidovské agitaci – hlavní roli zde sehrávalo Stronnictwo Narodowe, jehož řečníci vystupovali v průběhu února 1939 i v Těšíně a Skočově. Ve svých proslovech nejčastěji kritizovali nedostatečnou agilnost polských úřadů při odsunu Židů z pohraničí, včetně Záolží.¹⁷⁵

Ač se Těšinsko vyznačovalo o něco tolerantnějším postojem zdejších obyvatel vůči Židům, než tomu bylo jinde na Horním Slezsku, byly i zde v průběhu podzimu 1939 zaznamenány útoky na židovské obchody, bydliště, docházelo i k přímému fyzickému napadání Židů. Agresory byli radikálně smýšlející studenti ze Státní vysoké zemědělské školy v Těšíně sympatizující s nelegální radikálně-nacionalistickou stranou (Ruch Narodowo-Radykalny – RNR), ale i další polští nacionalisté.¹⁷⁶ Rozšiřovány byly na Těšinsku i četné letáky vyzývající k bojkotu židovských obchodů. Stála na nich hesla typu: „*Żid vrah*“ („*Żyd to wróg*“), „*Ani groś pro Żida*“ („*Ani grosza do Żyda*“), „*Kupuj pouze*

¹⁷³ Při křišťálové noci zde hořely synagogy (např. v Gliwicích a Bytomu) a Židé byli násilím vyháněni do polské části Slezska. V policejních relacích se od podzimu 1938 stále častěji objevovaly zmínky o protizidovských nápisech, vytloukání výkladních skříní židovských obchodů, ničení prodejních stánků, o pouličních přepadech, shazování Židů z laviček v parku atd. Protože projevy antisemitismu byly stále agresivnější, odcházely tisíce hornoslezských Židů do emigrace. BORÁK, M.: *První deportace*, s. 91.

¹⁷⁴ *Polské starosti s menšinami – Židé*. DN, č. 5, 11. 1. 1939, s. 2.

¹⁷⁵ APK, f. PWŚI, sign. 133, s. 166. Situační zpráva z okresu Těšín za leden 1939, 6. 3. 1939.

¹⁷⁶ APK, f. PWŚI, sign. 134, s. 40. Situační zpráva z okresu Těšín za měsíc duben 1939, 5. 5. 1939; TAMTÉŽ, sign. 491, s. 222. Situační zpráva policejní stanice v Těšíně za květen 1939, 5. 6. 1939.

u Poláků“ („*Kupuj tylko u Polaków*“) atd.¹⁷⁷ Obdobné akce lze zaznamenat jak v Těšíně a okolních městech např. v Třinci¹⁷⁸ či Bohumíně¹⁷⁹, tak v podstatě na celém území slezského vojvodství (v Katovicích, Chořově, Rybníku apod.).¹⁸⁰ Právě stupňující se frekvence protizhido­vských incidentů z jara roku 1939 donutila další Židy k rozhodnutí z Těšínska definitivně odejít.¹⁸¹

Přesto stále nelze tehdejší poměry v Polsku vůbec srovnávat s těmi říšskými. Na Těšínsku mohly ve své činnosti nadále pokračovat všechny židovské náboženské obce, většina židovských organizací i spolků. Nejzásadnější změny se samozřejmě dotkly ŽNO v Českém Těšíně, která byla téměř okamžitě po opětovném spojení města sloučena s ŽNO v polském Těšíně. Ostatní židovské obce na bývalém československém území neutrpěly, kromě úbytku svých členů, v podstatě žádné zásadní ztráty. Musely se ale v mnohém přizpůsobit nové situaci – např. úřední komunikace s polskými úřady měla nadále probíhat výlučně v polštině, což jim vzhledem k dřívějšímu užívání němčiny činilo určité problémy.¹⁸²

Ani židovské spolky, samozřejmě s výjimkou těch, jejichž činnost se zaměřovala na asimilaci Židů s Čechy či Němci, se nedočkaly žádného zásadního omezení svých aktivit. Ještě v březnu 1939 byl polskými úřady potvrzen statut dvěma židovským spolkům v bývalé české části Těšínska: Židovskému ženskému dobročinnému spolku z Orlové a Ústřední unii sionistů a revizionistů pro západní Malopolsko a Slezsko s odděleními v Karvině, Novém Bohumíně a Fryštátě.¹⁸³ Někteří Židé sice byli vyloučeni z polských spolků různorodého zaměření, nejednalo se však o žádné masové vylučování.¹⁸⁴

Vstřícnější postoj polských úřadů vůči Židům, stejně jako zlepšení polsko-českých vztahů, souvisel částečně s měnící se atmosférou v zemi, která se cítila být bezprostředně ohrožena nacistickým Německem. Na významu postupně ztrácely vnitřní konflikty a nesmiřitelný nacionalismus (včetně antisemitismu)

¹⁷⁷ TAMTÉŽ, sign. 132, s. 76. Situační zpráva z okresu Těšín za měsíc březen, 7. 4. 1939; TAMTÉŽ, sign. 133, s. 331. Hlášení okresního policejního velitelství v Těšíně za březen. 8. 4. 1939.

¹⁷⁸ Interview s Henrym Heitlingerem, ID: 41896.

¹⁷⁹ APK, f. PWŚI, sign. 133, s. 338. Komisariát Těšín – situační zpráva policejní stanice v Těšíně za měsíc březen 1939.

¹⁸⁰ TAMTÉŽ, sign. 132 a sign. 133; KANTOR, M.: *Záhuba*, s. 42–43.

¹⁸¹ Interview s Henrym Heitlingerem. ID: 41896.

¹⁸² APK, f. UWŚI, sign. 1987. Úřad slezského vojvodství úřadům starostů v Bilsku, Těšíně i Fryštátě, 21. 3. 1939.

¹⁸³ TAMTÉŽ, f. PWŚI, sign. 133, s. 346. Situační zpráva z okresu Těšín za měsíc březen, 4. 4. 1939; KANTOR, M.: *Záhuba*, s. 42.

¹⁸⁴ TOMASZEWSKI, Jerzy: *Zarys dziejów Żydów w Polsce w latach 1918–1939*. Warszawa 1990, s. 110.

prezentovali nadále jediň radikální „národovci“. Samotní polští Židé se k hrozícímu válečnému konfliktu stavěli rozdílně – levicově orientovaní Židé se domnívali, že půjde o střet mezi kapitalistickými státy, většina židovských organizací a spolků se ovšem stavěla na obranu ohroženého Polska a polských Židů.¹⁸⁵ Za této situace se také židovské obce z Těšínska rozhodly projevit loajalitu vůči polskému státu a připojit se k podpoře. Od jara 1939 začaly vybírat peníze, které měly sloužit na nákup zbraní pro polské vojsko.¹⁸⁶

Útěk a vyhánění Židů na polské území

V popisu dění na Těšínsku v letech 1938–1939 nelze opomenout uprchlickou otázku, která v této rozjiténé době představovala pro Polsko stále palčivější problém. Jako všechny státy sousedící s Německem bylo i Polsko již od roku 1933 zaplavováno emigrací německých Židů a antifašistů. Na rozdíl od sousedního Československa ale neposkytovalo na svém území uprchlíkům možnost delšího pobytu a existence. Maximálním ústupkem byl krátký tranzitní pobyt se zárukou, že emigrant brzy odcestuje do jiné země.

Přestože útěk přes Polsko s sebou přinášel celou řadu úskalí, využívalo po roce 1938 stále více uprchlíků před nacistickou perzekucí pro svůj přechod do Polska právě příhraniční oblasti Těšínska a Ostravska. Místní česko-polské státní hranice se tehdy v podstatě staly jakýmsi centrem, kde různé legální či ilegální organizace zajišťovaly bezpečný přechod pro uprchlíky z Německa, Rakouska a stále více ohroženého Československa. Po nacistické okupaci zbytku českých zemí v březnu 1939 se pak nově vytyčené státní hranice mezi protektorátem a Polskem staly logicky až do nacistického útoku na Polsko nejfrekventovanějším místem ilegálních přechodů z Protektorátu do Polska. Přes hranice zde bylo převedeno několik tisíc emigrantů obávajících se nacistické perzekuce nebo usilujících o účast v boji proti nacistům v zahraničních armádách.¹⁸⁷

Převáděcí střediska se nacházela skoro v každé příhraniční obci, samotným přechodům nahrávaly i nepřerušené kontakty mezi protektorátem a zabraným územím, včetně silnic a železnic. Velmi často byl útěk realizován s pomocí železničářů po tratích přes Bohumín, Šenov nebo Frýdek, frekventovanějšími se pak ještě staly pěší přechody hranic uskutečňované s pomocí převáděcích odbojových organizací (Obrana národa, KSČ), prostřednictvím převaděčů, za

¹⁸⁵ TAMTÉŽ, s. 95.

¹⁸⁶ PASZ, F.: *Żydzi*, s. 74.

¹⁸⁷ BORÁK, M.: *První deportace*, s. 37; TÝŽ: *Těšínské Slezsko*, s. 91.

úplatu nebo i na vlastní pěst. I když tajně překročení hranice nebylo většinou příliš obtížné, zvláště s pomocí místních obyvatel (mnohdy i Židů),¹⁸⁸ docházelo i k desítkám incidentů, které zejména pro židovské uprchlíky představovaly smrtelné nebezpečí.¹⁸⁹ Značnému riziku zatčení se vystavovali i převaděči, protože při výsleších často prozradili zadržení jejich jména. I oni pak byli mnohdy odvedeni do koncentračních táborů nebo souzeni za velezradu.¹⁹⁰

A právě Židé (včetně těch československých) tvořili zcela jistě nejpočetnější skupinu uprchlíků navzdory tomu, že od polských úřadů a bezpečnostních orgánů nemohli čekat vlídné přijetí a ani velkou pomoc od běžného polského obyvatelstva. Židovští utečenci, kterým se šťastnou shodou okolností podařilo dostat na polské území ilegálně a často bez jakýchkoliv dokumentů, se raději obraceli na pomoc svých souvěrců. O většinu příchozích německých uprchlíků se v Polsku již staraly židovské charitativní organizace a s těmito zkušenostmi převzaly později péči i o utečence z Československa. Při většině polských židovských obcí fungovala záchytná střediska – největší se nacházela v Katovicích, Krakově a Varšavě, na Těšínském Slezsku pak v Bílsku. Zde se utečenci mohli cítit mnohem bezpečněji, neboť se jim dostalo organizované pomoci. Tu poskytovaly jak zdejší židovské obce, sionistické organizace, tak i jednotlivé židovské rodiny. V Krakově pak působila Exekutiva sionistické organizace pro Malopolsko a Slezsko, rovněž Palestinský úřad.¹⁹¹

Také Židé z Těšínska samozřejmě zorganizovali poblíž hraniční linie jakousi záchytnou službu, která běžencům poskytovala první útočiště a chránila je před polskými úřady. Židovští dobrovolníci poskytovali uprchlíkům jídlo a přístřeší, pomáhali jim shánět osobní doklady a v noci je dopravovali do Katovic a Krakova, kde pro ně bylo bezpečněji. Ke své činnosti využívali tři místnosti v těšínské synagoze, v nichž poskytovali emigrantům stravu a ubytování. Další sběrná střediska pro emigranty působila i ve Fryštátě, Orlové či Petřvaldu.¹⁹²

Většina židovských uprchlíků sama doufala, že ve svém útěku budou z Polska pokračovat dále na Západ nebo do Palestiny. Požadované emigrační záruky¹⁹³

¹⁸⁸ Např. AŽM, f. Sbirka vzpomínek pamětníků holocaustu, kaz. č. 667, S. P.

¹⁸⁹ BORÁK, M.: *První deportace*, s. 37.

¹⁹⁰ APK, f. PWŚI, sign. 491, s. 138. Hlášení okr. stanice policie v Těšíně, 27. 3. 1939; KANTOR, M.: *Záhuba*, s. 39 – ze vzpomínek Heřmana Picka.

¹⁹¹ V Krakově například od jara 1939 působil dr. Hanuš Jelínek, právník z Českého Těšína. Tento sionistický aktivista výrazně pomáhal mnoha židovským utečencům. Zasloužil se např. o propuštění 12 židovských uprchlíků z polského vězení, jimž hrozilo, že budou předáni gestapu. Blíže viz KULKA, E.: *Židé*, s. 18–25.

¹⁹² BORÁK, M.: *První deportace*, s. 38.

¹⁹³ Aby uprchlíkům byl vůbec povolen tranzitní pobyt v Polsku, museli předložit polským úřadům

obstarávala britská pomocná mise, úřadující pod ochranou britského konzulátu, jehož sídlo bylo v Katovicích. V Katovicích sídlila i pobočka britského výboru pro utečence z Československa: „British Committee for Refugees from Czechoslovakia“ (nazývaná též Czechoslovak Refugee Trust Fund) financovaná britskou vládou a pod vedením amerického Žida Hermanna Fielda.¹⁹⁴ Výbor finančně přispíval i pomocným komitétům židovských organizací.¹⁹⁵

Aktivita podpůrných organizací v Polsku nakonec usnadnila několika tisícům Židů odjezd do emigrace. Vzhledem k nepříznivému vývoji mezinárodní situace se ale většině židovských uprchlíků nepodařilo včas vyřídit požadovaná povolení k výjezdu, a proto se musela hledat jiná řešení. Nabízel se zejména dobrovolný vstup do jednotek československého vojska v zahraničí. Mnozí z utečenců tam již odcházeli s úmyslem zapojit se do protinacistického odboje. Od konce dubna 1939 se v Polsku začal organizovat také československý zahraniční odboj. Zejména mladí muži se rozhodli již v Polsku vstoupit do tehdy ještě ilegální československé vojenské skupiny (teprve po napadení Polska pak oficiálně uznané jako Český a Slovenský legion v Polsku).¹⁹⁶ I přes počáteční neochotu československých vojenských orgánů vůči přijímání Židů¹⁹⁷ nakonec židovští dobrovolníci tvořili podstatnou část skupiny.¹⁹⁸

Všichni uprchlíci ovšem neměli takové štěstí, aby se včas dostali do bezpečí. Německá celní stráž už během prvních dvou týdnů okupace zbytku českých zemí zatkla na hranici 44 uprchlíků a zabavila jim „velké devizové částky a klenoty“. Přílivu většího počtu utečenců a návratu Židů s polským státním občanstvím, kteří žili na území pod nacistickou sférou vlivu, se dalšími restrikcemi (např. zbavením občanství) snažila zabránit zejména samotná polská vláda.¹⁹⁹ Polské pohraniční orgány a bezpečnostní úřady proto odmítaly přijímat vyhoštěné osoby, které byly odstřeny zpět na hranice.²⁰⁰ Mnohé židovské uprchlíky (narozdíl od „árijců“) zatčené ještě při přechodu dokonce předávaly přímo do rukou

záruku, že brzy odcestují do jiné země.

¹⁹⁴ Finanční prostředky čerpal ze zůstatku daru 4 milionů liber a půjčky 6 milionů liber, které v lednu 1939 poskytla československé vládě britská vláda na rekonstrukci pomnichovského Československa.

¹⁹⁵ KULKA, E.: *Židé*, s. 20; BORÁK, M.: *První deportace*, s. 38–39.

¹⁹⁶ Vojenská skupina v Polsku se později stala základem tří československých zahraničních vojenských jednotek (ve Francii, na Středním východě a v SSSR). Ve všech jednotkách hráli českoslovenští Židé významnou roli. KULKA, E.: *Židé*, s. 38.

¹⁹⁷ Podobně byl vydán zákaz přijímání Židů do cizinecké legie v rámci dohod s Francií.

¹⁹⁸ Blíže viz KULKA, E.: *Židé*, s. 25–31.

¹⁹⁹ Polský konzulát v Moravské Ostravě byl zrušen po napadení Polska v září 1939.

²⁰⁰ ZAO, f. PŘMO, sign. 3292, kart. 487. Situační zprávy PŘMO za červenec až září 1939; BORÁK, M.: *První deportace*, s. 37.

protektorátních či německých pohraničních orgánů. Podle hlášení velitele policie slezského vojvodství v Katovicích bylo pro pokus o přechod hranic do Polska zadrženo v době od 15. 3. do 30. 6. 1939 celkem 176 Židů (v březnu 14, v dubnu 51, v květnu 56 a v červnu 55), především v pohraničních obcích Šenov, Bludovice, Hnojník, Vojkovice a Komorní Lhotka.²⁰¹

I ve vnitrozemí Polska ale uprchlíkům nadále hrozilo zatčení a vyhoštění. Zajištění Židů bez povolení pobytu či dalších dokladů byli často posíláni zpět k hranicím s tím, že je pohraniční hlídky nutily k přechodu na území Protektorátu. Protektorátní úřady je zase odmítaly přijímat, takže běženci, podobně jako ti ze Sudet, často putovali i několikrát přes hranici tam a zpět. Docházelo i k takovým případům, že tito nešťastníci byli oficiálními orgány odstraněni na polské hranice hned čtyřikrát. Některým se přechod díky liknavosti pohraničních stráží nakonec přece jenom podařil. Nebylo však výjimkou, že se věci chopilo gestapo, které zatčeného poslalo do jednoho z koncentračních táborů v Německu.²⁰²

Vyhánění ale paradoxně fungovalo i opačným směrem. To jen dokládá chaotičnost celého tohoto období. Zatímco jedni Židů tajně utíkali přes hranice do Polska, jiné tam gestapo proti jejich vůli násilím vyhánělo. S vyháněním Židů přes „zelenou hranici“ na polské území začali nacisté hned poté, co polská vláda koncem října 1938 zbavila své Židy v Německu státního občanství.²⁰³ Podobným způsobem postupovaly o něco později německé okupační orgány i v Protektorátu. V Katovicích bylo např. zadrženo 620 Židů bez státní příslušnosti, ač většinou narozených v Polsku, kteří byli v době od března do června 1939 vyhnáni (většinou v noci a po malých skupinkách) z Protektorátu gestapem.²⁰⁴

Do vyhánění Židů (zejména šlo o osoby s cizí státní příslušností) z pohraničí na polské území se zapojily i protektorátní bezpečnostní složky. Mnohdy při tom docházelo opravdu k neřešitelným situacím. Jeden z posledních incidentů se odehrál na hranici mezi protektorátem a Polskem v červenci 1939. Podle hlášení polské pohraniční stráže z Fryštátu násilně odvedli příslušníci protektorátního

²⁰¹ APK, f. PWŚL, sign. 491. Měsíční hlášení velitele policie slezského vojvodství v Katovicích za duben až červen 1939; KANTOR, M.: *Záhuba*, s. 39.

²⁰² ZAO, f. MZNV – exp. Ostrava, inv. č. 281, kart. 145. Zpráva o německé činnosti za okupace, 25. 1. 1946; BORÁK, M.: *První deportace*, s. 37.

²⁰³ Na příkaz R. Heydricha bylo přes 10 tisíc takto postižených Židů 28. 10. 1938 pochytno a v nákladních vlacích odvezeno k polským hranicím. Polsko je však odmítlo přijmout, a proto i oni nadále přežívali ve svízelných poměrech na hranicích. K oněm vyhnancům patřila i rodina ševce Grynszpana, jehož syn Herschel spáchal jako odvetu v Paříži dne 7. 11. 1938 atentát na Ernsta vom Ratha, jenž nacistům posloužil jako záminka k rozpoutání násilí kříšřálové noci.

²⁰⁴ APK, f. PWŚL, sign. 132, s. 146. Hlavní velitelství policie v Katovicích, situační zpráva za červen 1939; BORÁK, M.: *První deportace*, s. 39–40.

četnictva v červenci 1939 na „zelenou hranici“ 23 Židů a donutili je pod hrozbou zastřelení k překročení hranice do Polska. Tito Židé však byli polskou policií zadrženi a vráceni zpět na území Protektorátu.²⁰⁵

Ostravské gestapo nakonec využilo k hromadnému vyhánění Židů z Protektorátu i zmatků prvních dnů po válečném přepadení Polska v září 1939. Vyváželi je po skupinách na Těšínsko do frontové zóny a zakazovali jim návrat. Ještě 3. 10. 1939 např. řídicí úřadovna v Brně hlásí, že Židé odeslaní do Polska se pokoušejí vracet zpátky, jen v Ostravě bylo prý zatčeno 15 takových osob.²⁰⁶

O odchodu z polského pohraničního území ale byli stále častěji nuceni uvažovat i zdejší obyvatelé. Odvrácení válečného konfliktu se totiž od poloviny roku 1939 zdálo již prakticky nemožné. V létě 1939, kdy už byla v celém Polsku vyhlášena částečná mobilizace, začaly být z Těšínska evakuováni polské úřady a zdejší území začalo opouštět i civilní obyvatelstvo. Tehdy se také k emigrační vlně připojilo i mnoho místních Židů. Rozhodnutí setrvat se těm, kteří neodešli, v budoucnu stalo osudným.²⁰⁷

Ostravsko a Frýdecko (Česko-Slovenská republika)

167 dní tzv. druhé republiky (říjen 1938 – březen 1939)

Podpis Mnichovské dohody měl pro Československo nedozírné následky. Odstoupením pohraničních oblastí Německu a Polsku přišel československý stát rázem o více než třetinu svého území, které pro něj navíc bylo vojensky, strategicky, ale i ekonomicky nadmíru významné. V rámci okleštěného Československa zůstala jen poměrně malá část historického území Českého Slezska – polským zábořem mírně zmenšený okres Frýdek a zároveň částečně vyspravený o několik obcí bývalého okresu Český Těšín.²⁰⁸ Od 22. 11. 1938 se toto území stalo stejně jako Moravská Ostrava součástí úředně nazývané Česko-Slovenské republiky.²⁰⁹ Důsledky záboru pro prozatím neokupovanou část

²⁰⁵ APK, f. PWŚL, sign. 134, s. 470. Situační zpráva z okresu Těšín za měsíc červenec 1939; KANTOR, M.: *Záhuba těšínských židů*, s. 43.

²⁰⁶ TAMTĚŽ, s. 40.

²⁰⁷ POLOCZKOWA, B.: *Żydzi*, s. 75–76.

²⁰⁸ Nová československo-polská hranice byla mezi čs. a pol. stranou definitivně dohodnuta 23. 11. 1938. Z bývalého p. o. Český Těšín nebyly v říjnu 1938 připojeny k Polsku pouze obec Horní Domaslavice a část obcí Dolní Domaslavice a Soběšovice, které byly připojeny k p. o. Frýdek. BARTOŠ, J. a kol.: *Historický místopis XV*, s. 109.

²⁰⁹ GAWRECKI, D. a kol.: *Dějiny II*, s. 395.

Ostravska a Frýdecka byly doslova katastrofální. Zejména průmyslové Ostravsko utrpělo zábořem ekonomicky.²¹⁰

Ostravsko a Frýdecko útočištěm uprchlíků

K nejzávažnějším problémům, s nimiž se musela okleštěná republika akutně vypořádávat, patřil mohutný příliv uprchlíků ze zabraného pohraničí. Na zdejší území sice již v minulosti přicházelo mnoho utečenců před nacismem (především z Německa a Rakouska),²¹¹ až v pomnichovském období ale čekala „nový“ stát v tomto směru skutečná zatěžkávací zkouška. V dalších měsících následoval doslova uprchlický exodus, jehož většinu tvořili uprchlíci ze Sudet, Těšínska i dalších odstoupených částí československého pohraničí. Vedle Čechů tvořili největší procento příchozích uprchlíků právě Židé,²¹² kteří se oprávněně obávali možného zatčení, protizidovských útoků nebo jiné perzekuce.

I přesto, že se v případech většiny židovských uprchlíků z pohraničí jednalo o (bývalé) československé občany, nebyli ale Židé z okupovaných území ve vnitrozemí většinou vítáni. Za „právoplatné“ uprchlíky byli totiž považováni pouze etničtí Češi, kdežto vůči židovským uprchlíkům uplatňovaly čs. orgány restriktivní přístup.²¹³ I přes všechny tyto nesnáze se dnes odhaduje, že republika po 30. 9. 1938 nakonec přijala 22 až 25 tisíc židovských uprchlíků.²¹⁴

²¹⁰ O důsledcích Mnichovské dohody pro Ostravsko blíže např. CRKOVSKÝ, František: *Ostravsko a 15. březen 1939*. SISb 59, 1961, s. 475–490; PROKEŠOVÁ, Nina: *Následky mnichovské dohody pro ostravskou průmyslovou oblast*. SISb 67, 1969, s. 1–31.

²¹¹ Již k 1. 10. 1938 se odhadovala přítomnost 5 000 uprchlíků z Německa a Rakouska. ŠTĚPÁNEK, Z.: *Nastolení*, s. 285.

²¹² Podle sčítání z roku 1930 žilo na veškerém odtrženém území 33 815 osob židovského vyznání, z čehož se jich 9 420 hlásilo k židovské národnosti. Na teritoriu pozdější sudetské župy žilo v roce 1930 odhadem 24 880 obyvatel židovského vyznání (podle jiných údajů to bylo až 27 073 osob), z toho se k židovské národnosti hlásilo 5 270 osob. Na územích připojených k župám Nieder, Oberdonau a Bayerische Ostmark bydlelo 4 188 osob židovského vyznání a v případě židovské národnosti 1 835 osob. Celkově tedy žilo na území připojeném po Mnichovu k Německu na základě výsledku sčítání z roku 1930 29 789 osob hlásících se k židovskému náboženství, z nichž 7 193 vykazovalo i židovskou národnost. Na Těšínsku evidence zachytila již zmíněných 4 026 osob židovského vyznání, z nichž se přihlásilo 2 225 i k židovské národnosti. BENDA, J.: *Útěky*, s. 61. Podle nacistické statistiky se však k 1. 10. 1939 na okupovaném území Čech a Moravy včetně Těšínska nacházelo již jen 8 678 Židů (na říšském území 6 601 a na území Těšínska 2 077 Židů) KOCOUREK, L.: *Okupované pohraničí*, s. 86.

²¹³ FRANKL, Michal: *Druhá republika a židovští uprchlíci*. In: *Židovská menšina za druhé republiky*. Edd. Miloš Pojar, Blanka Soukupová, Marie Zahradníková, Praha 2007, s. 49.

²¹⁴ Blíže viz BENDA, J.: *Útěky*, s. 61–62. M. Frankl pak uvádí, že podle oficiální statistiky z pohraničních oblastí do českého (československého) vnitrozemí nakonec uprchlo celkem 171 401 uprchlíků, z toho 141 037 české národnosti, 10 469 Němců (většinou antifacistů)

Jestliže po Mnichovu uprchlíci doslova zaplavovali československé vnitrozemí (většina uprchlíků našla útočiště v Praze, Brně, Olomouci), pro území Frýdecka a Ostravska, které bylo vklíněno mezi německý a polský zábor, to platilo dvojnásob. Již v prvních říjnových dnech a týdnech se ve zdejším regionu koncentrovaly tisíce utečenců nejen z nedalekého Opavska, Hlučínska a Těšínska, ale přijížděli sem i uprchlíci vyhánění ze Slovenska a Podkarpatské Rusi.²¹⁵ Většina z nich hledala pomoc a bezpečí u svých příbuzných nebo známých v obcích a městech těsně za hraniční čarou. A právě území Ostravska a Frýdecka prchajícím takovýto azyl alespoň zdánlivě poskytovala.

Hlavním útočištěm emigrantů přirozeně zůstávala i nadále Moravská Ostrava, která jako největší město v regionu skýtala nejvíce nadějí pro vybudování nové existence.²¹⁶

Již na sklonku roku 1938 bylo město uprchlíky doslova napěchováno: „jen“ podle policejních statistik bylo v prvních měsících roku 1939 v Moravské Ostravě nahlášeno již 23 204 běženců (22 431 Čechů, 203 Němců, 457 Židů, 113 osob jiné národnosti).²¹⁷ Ve skutečnosti jich však bylo ve městě mnohem více. Odhady dobového tisku z téhož období dokonce hovořily o 1 500 Židech polské, německé a rakouské státní příslušnosti či zcela bez státní příslušnosti.²¹⁸

Uprchlíci se samozřejmě uchylovali i do dalších větších měst při hranicích –

a 18 673 Židů. FRANKL, M: *Židé přes palubu*. Konstrukce "židovské otázky" za druhé republiky. Dějiny a současnost 31, 2009, s. 38.

²¹⁵ PRZYBYLOVÁ, B.: *Emigrace*, s. 63.

²¹⁶ HOMAN, Aleš: *Moravská Ostrava jako útočiště uprchlíků z německého a polského záboru na podzim roku 1938*. In: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 21, Ostrava 2003, s. 228.

²¹⁷ PROCHÁZKOVÁ, Kateřina: *Židovská problematika v českém tisku na Ostravsku v letech 1938–1939*. Diplomová práce. Opava 2000. Ústav historie a muzeologie Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě, s. 40.

²¹⁸ PRZYBYLOVÁ, B.: *Emigrace*, s. 63. Některé místní noviny po celou dobu druhé republiky detailně rozebíraly počty uprchlíků na Ostravsku. Většinou ale operovaly s poněkud nadsazenými údaji. Např. Denní noviny, údajně čerpající z evidence PŘMO, mluvily začátkem ledna o téměř 16 000 vyhnancích pouze z Těšínska, kteří přišli na Ostravsko. Z celkem 15 220 osob bylo 13 584 vyhnanců národnosti české, 108 národnosti německé a 304 Židů *Téměř 16 000 vyhnanců z Těšínska na Ostravsku*. DN, č. 5, 6. 1. 1939, s. 3. Jejich počet však s každým dalším dnem narůstal – během ledna to mělo být až 200 osob za den. K 15. 1. 1939 se podle stejného zdroje počet uprchlíků měl zvýšit na 17 393 osob. Z toho je 16 699 osob národnosti české, 423 židovské, 185 německé, 15 polské a 71 osob jiných národností. Jednalo se pak především znovu o uprchlíky z polského záboru *V Ostravě je hlášeno 17 393 vyhnanců ze záboru*. DN, č. 16, 19. 1. 1939, s. 3. I když od 15. 1. příliv vyhnanců z Těšínska poněkud ustal, pohybovalo se o měsíc později na Ostravsku dokonce 20 899 vyhnanců z Těšínska – z tohoto počtu bylo 17 445 Čechů, 122 Němců a 308 Židů *20 889 vyhnanců z Těšínska na Ostravsku*, DN, č. 40, 16. 2. 1939, s. 3. Na konci února počet uprchlíků z Těšínska dosáhl 22 000 osob.

800 uprchlíků ze Sudet a z Těšínska se nastěhovalo do Frýdku²¹⁹, část utečenců se usadila i v sousedním moravském Místku. Kolik jich bylo židovského původu, však bohužel statisticky podchyceno nemáme.

Snahy o řešení uprchlického problému

Ve snaze zabránit dalšímu přílivu uprchlíků²²⁰ přijaly československé úřady v průběhu podzimu 1938 celou řadu restriktivních a preventivních opatření souvisejících zejména se zpřísněnou ostrahou hranic.²²¹ S pomocí dalších se zároveň snažily dosáhnout vypovězení uprchlíků bez československé státní příslušnosti.²²² Takovýto postup ale znovu vedl k tragickým následkům pro uprchlíky. Jak již bylo řečeno, úřady původní vlasti vykázaných (Německo, Polsko) odmítaly utečence přijmout zpět, a ti končili často zcela bez prostředků v pohraničním pásmu, kde doslova živořili.²²³

Masový příliv uprchlíků na Ostravsko a Frýdecko v pomnichovském období zaskočil nejen místní obyvatelstvo, ale i místní úřady. Už tak dosti katastrofální situace v regionu byla značnými přesuny obyvatelstva ještě prohloubena. Nejvíce měla tuto krizi pocítit Moravská Ostrava, kde tisíce bezprizorních uprchlíků vážně destabilizovaly poměry ve městě – i bez nich se potýkalo se zásobovacími potížemi, tisíce běženců navíc naprosto změnily situaci na trhu práce, nastávala bytová krize²²⁴ a další problémy přibývaly i ve zbývajících sférách každodenního života.²²⁵

Pomoc ostravských úřadů a podpůrných organizací (hlavně Ústavu pro péči o uprchlíky) byla nedostačující a navzdory veškerému úsilí nebylo možné zabránit

²¹⁹ ŽÁČEK, Rudolf a kol.: *Frýdek-Místek*. Frýdek-Místek 1983, s. 13.

²²⁰ V tomto směru čs. úřady navazovaly již na praxi státních orgánů z předmnichovského období. Restriktivní přístup vůči židovským uprchlíkům se na české straně projevil otevřeně zejména po anšlusu Rakouska na jaře 1938. Bližší viz ČAPKOVÁ, K. – FRANKL, M.: *Nejisté útočiště*. Československo a uprchlíci před nacismem 1933–1938. Praha 2008, s. 290–295.

²²¹ ZAO, f. PŘMO, sign. 8639, kart. 459. ZÚB, 25. 11. 1938; FRANKL, M.: *Druhá republika*, s. 48; PRZYBYLOVÁ, B.: *Emigrace*, s. 63.

²²² Nejzásadnějším nařízením proti uprchlíkům bylo to z 27. 1. 1939 o pobytu emigrantů a o přezkoumání státního občanství. Logika tohoto výnosu byla jasná – zůstat směli pouze uprchlíci s československou státní příslušností, ostatní měli být ze země vypovězeni. FRANKL, M.: *Židé*, s. 39.

²²³ Podle odhadů dobového tisku z konce roku 1938 úřady druhé republiky vrátily zpět 7 307 utečenců PROCHÁZKOVÁ, K.: *Židovská problematika*, s. 46.

²²⁴ Zásadní problém představoval nedostatek ubytovací kapacity pro uprchlíky. Několik ubytoven na území Ostravy bylo schopno pojmout jen několik stovek osob. V polovině října 1938 existovalo v Moravské Ostravě pět hromadných ubytoven. Těsně před březnovou okupací se zde nacházelo 17 ubytoven s 1 919 osobami HOMAN, A.: *Moravská Ostrava*, s. 230.

²²⁵ TAMTĚŽ, s. 221.

dalšímu zhoršování situace. O židovské uprchlíky se samozřejmě snažila postarat i ostravská ŽNO, ale ani její možnosti přirozeně nestačily. Ubytovací možnosti ve městě už byly vyčerpány, a proto se pro Židy, kteří v Ostravě čekali na odjezd do ciziny, snažila najít přechodná útočiště mimo město, např. v budově ozdravovny ostravské židovské náboženské obce v Ostravici.²²⁶ Jednalo se samozřejmě o nedostatečné a dočasné řešení. V lednu 1939 představitelé ostravské ŽNO dokonce uvažovali o tom, že pro židovské uprchlíky zřídí na své náklady sběrný tábor. K tomu však nedošlo.²²⁷

Ve shodě s vládními nařízeními postupovaly i ostravské úřady – příchozí uprchlíci se tak museli bezpodmínečně do 24 hodin po svém příchodu do Moravské Ostravy přihlásit do evidence na policejním ředitelství, aby byl jejich pobyt zlegalizován.²²⁸ Již v říjnu 1938, ale především pak v prvních měsících roku 1939, i místní úřady přikročily k vyhošťování problémových osob zpět na zabraná území. Vzhledem k tomu, že šlo zejména o polské příslušníky, měla tato akce očividně představovat zároveň i jakési odvetné opatření za vypovídání Čechů z Těšínska.²²⁹ Vystěhováno bylo v následujícím období několik stovek osob, proti Židům s polskou státní příslušností postupovaly policejní orgány nejdůrazněji.²³⁰ Na řadu z nich rovněž čekal pobyt v „zemi nikoho“.

Vedle vypovídání se pak ostravské úřady snažily židovské uprchlíky donutit k co nejrychlejšímu vystěhování do bezpečné ciziny. Ani ony ale častokrát nemohly ovlivnit průtahy při vystavování pasů a další těžkosti spojené s vycestováním, čímž se termín odjezdu uprchlíků mnohdy odsouval na neurčito.²³¹

²²⁶ SOKA Frýdek-Místek, f. OÚ Místek, sign. VIII/22, inv. č. 897, kart. 1129. Četnická stanice Ostravice OÚ v Místku, 26. 11. 1938; PRZYBYLOVÁ, B.: *Emigrace*, s. 63.

²²⁷ BORÁK, M.: *První deportace*, s. 16.

²²⁸ HOMAN, A.: *Moravská Ostrava*, s. 228.

²²⁹ TAMTÉŽ, s. 235–236; PRZYBYLOVÁ, B.: *Emigrace*, s. 63.

²³⁰ ZAO, f. PŘMO, sign. 8499, kart. 458. Zpráva PŘMO pro ZÚB, 22. 11. 1938; NENIČKA, L.: *Druhá republika*, s. 283; HOMAN, A.: *Moravská Ostrava*, s. 235–236.

²³¹ ZAO, f. PŘMO – prez. spisy, kart. 460, sign. 9150. Např. Zprávy PŘMO z 15. 12. 1938 a 12. 1. 1939.

Antisemitismus na vzestupu – vládní opatření vůči židovské menšině a emigraci a jejich ohlas na Ostravsku a Frýdecku

Až do roku 1938 bylo Československo v zahraničí vnímáno jako země, v níž není, na rozdíl od mnoha jiných středoevropských a východoevropských států, antisemitismus výrazněji zakořeněn. Události podzimních měsíců roku 1938 však jasně ukázaly, jak rychle se může tato situace změnit.

Mnichovský diktát znamenal pro všechny demokraticky smýšlející obyvatele Československé republiky obrovský šok a zklamání. Provázela jej nejenom hluboká vnitropolitická krize celé společnosti, ale také rozhořčení, deziluze a apatie jednotlivců. Velký příliv uprchlíků z pohraničí, o které se vláda nemohla postarat, způsobil ekonomické potíže ve vnitrozemí, v některých oblastech se hospodářská situace stávala dokonce kritickou.²³²

Úměrně s prohlubujícími se problémy se ve společnosti rozmáhal nacionalismus a šovinismus. Místo racionálního hledání příčin národního neštěstí se hledal viník, který by se stal terčem roztrpčení a nepřátelských nálad, jež měly výrazně protiněmecký charakter.²³³ K útokům se daleko lépe hodili ti, kteří se nemohli příliš bránit, tedy emigranti a Židé. Právě jim se dostalo označení viníků všeho špatného, a proto se na ně nadále mohlo beztrpčně útočit.²³⁴ Židovská otázka tedy byla samozřejmě úzce spjata s propagandou proti uprchlíkům, o něž oslabený stát nestál.²³⁵

K rozdmýchávání protizidovských nálad napomáhal i postoj Beranovy vlády (a představitelů Strany národní jednoty – SNJ), která se v duchu tzv. „autoritativní demokracie“ snažila využít všech možných prostředků k pevnému uchopení moci. A právě židovská otázka se stala účinným nástrojem, jak odvést pozornost od opravdové politické zodpovědnosti za mnichovský konec. V pomnichovském období se stala jedním ze základních mediálních témat a nadále s ní byly spojovány takřka všechny problémy zahraniční i vnitřní politiky spojené i s hospodářským, kulturním i morálním strádáním.²³⁶

Protizidovská rétorika a argumentace českých nacionalistů a antisemitů původně zaměřená proti židovským přistěhovalcům (kteří mluvili většinou

²³² PASÁK, T.: *Český fašismus*, s. 220.

²³³ RATAJ, Jan: *O autoritativní národní stát: ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939*. Praha 1997, s. 60.

²³⁴ BEDNAŘÍK, Petr: *Antisemitismus v českém tisku v období druhé republiky*. In: *Židé v Čechách 2*, Praha 2007, s. 37.

²³⁵ FRANKL, M.: *Židé přes palubu*, s. 38.

²³⁶ Blíže RATAJ, J.: *O autoritativní stát*, s. 59–68.

německy) se postupně přesouvala i k myšlenkám o společenském vyloučení Židů, nakonec i včetně těch, kteří deklarovali českou národnost.²³⁷ Antisemitismus se otevřeně projevoval v médiích. Vyloučení Židů z českého národa podporoval provládní tisk (např. deník SNJ Venkov) a zejména tisk fašistický. Židé byli označováni jako germanizátoři, kteří nesou vinu na mnichovských událostech. Zdůrazňována byla stále i jejich nadměrná účast v jednotlivých povoláních, především pokud šlo o lékařství a advokacii. Požadavky na omezení působení Židů v hospodářské oblasti získávaly postupně ve společnosti téměř všeobecnou podporu.²³⁸

Nejen v tisku ale i v prohlášeních některých profesních (hlavně mezi advokáty a lékaři) a zájmových organizací (např. Sokol)²³⁹ byly výraznější akcentovány nacionální motivy. Projevy konkurenčního ekonomického nacionalismu byla zasažena i živnostenská a obchodní sféra. Nešlo však už pouze o emigranty (většinou mluvící německy), ale zloba se postupně obracela i proti židovským kolegům české národnosti.²⁴⁰

Rasismus se na mnohých institucích rovněž prosazoval spontánně, zdola, bez ohledu na zákonnou normu. Restrikce se např. dotkly i uchazečů o vysokoškolské studium – iniciativním rozhodnutím profesorských sborů lékařských fakult se po dva nejbližší semestry zakazoval zápis Židům.²⁴¹

Ohledy na západní kapitálové a politické kruhy i na veřejné mínění zejména v Anglii a v USA bránily Beranově vládě zavést nekompromisní protizidovské zákonodárství. Z obav před odvetnými kroky (bojkot čs. zboží, další únik kapitálu z čs. bank) bylo proto rozhodnuto jít cestou kompromisu – nepopudit si proti sobě Berlín ani světovou veřejnost. „Rychlé řešení židovské emigrace“ bylo prozatím pouze přislíbeno.²⁴² Polovičatý přístup vlády kritizovali nejen fašisté a příslušníci konzervativní pravice, ale zejména představitelé nacistického Německa.²⁴³ Výsledkem všech protichůdných tlaků se stal nakonec kompromis, jakési „české řešení“ židovské otázky v několika vládních nařízeních

²³⁷ FRANKL, M: *Židé*, s. 38.

²³⁸ O reakcích v tisku blíže viz např. BEDNAŘÍK, P.: *Antisemitismus*, s. 38–45; RATAJ, J.: *O autoritativní stát*, s. 104–106.

²³⁹ Řešení židovské otázky mělo podle představitelů Sokola spočívat ve vynuceném odchodu Židů, kteří se přistěhovali od roku 1914, a zároveň těch československých občanů židovského původu, kteří se při sčítání lidu v roce 1930 nepřihlásili k československé národnosti. Ti měli odejít „do zemí těch národů, k nimž se roku 1930 dobrovolně přihlásili“ FRANKL, M: *Židé*, s. 39; HAHN, Fred: *Židé a druhá, Česko-Slovenská republika*. Střední Evropa 10, 1994, s. 193.

²⁴⁰ ŠTĚPÁNEK, Z.: *Nastolení*, s. 283, 286–287; NENIČKA, L.: *Druhá republika*, s. 294.

²⁴¹ RATAJ, J.: *O autoritativní stát*, s. 118.

²⁴² TAMTĚŽ, s. 114–115; FRANKL, M: *Židé*, s. 39.

²⁴³ RATAJ, J.: *O autoritativní stát*, s. 115; BEDNAŘÍK, P.: *Antisemitismus*, s. 43.

z konce ledna 1939, v nichž nechyběly otevřené protizidovské formulace.²⁴⁴ V popředí zájmu všech stál samozřejmě židovský majetek, jehož hodnota se odhadovala na 16 miliard korun.²⁴⁵

Řada z protizidovských opatření byla ve zbývajících týdnech druhé republiky provedena podle směrnic, které oficiálně neměly protizidovské označení. Přesto zásadně omezovala občanské postavení židovského obyvatelstva. Přípravovaných protizidovských nařízení tedy měla vláda v předvečer okupace více (např. měl být stanoven numerus clausus aj.), ale v důsledku vpádu německých vojsk je již nestačila realizovat.²⁴⁶

Ani všechna opatření, kterými se československé úřady snažily řešit přistěhovaleckou otázku, nemohla vést v této vzrušené době ke zklidnění situace v ostravském regionu. Nervozita, která již delší dobu panovala mezi zdejším obyvatelstvem, naopak zavdávala podněty k rozdmýchání antisemitských nálad.

Židovská otázka budila největší rozruch logicky v Moravské Ostravě. V obavách z vlastní existence mnozí Ostravané snáze podléhali protizidovské propagandě. Nárůst antisemitismu měl tedy výrazné sociální a ekonomické pozadí.²⁴⁷ Na zvýšenou averzi vůči Židům mezi ostravským obyvatelstvem upozorňoval od prvních pomnichovských dnů ve svých hlášeních policejní ředitel v Moravské Ostravě. PŘMO již ve své zprávě z 13. 10. 1938 uvedlo: „nejvážnějším důsledkem změněných poměrů... je rostoucí protizidovská nálada v nejširších vrstvách zdejší veřejnosti“.²⁴⁸ Příčiny vzrůstající animozity vůči Židům si PŘMO vysvětlovalo zejména citelnými dopady Mnichovské dohody na zdejší oblast, projevujícími se výraznými hospodářskými a sociálními obtížemi. České obyvatelstvo, v obavách o své živobytí, nelibě neslo další příliv židovských uprchlíků, zvláště ze Slovenska, z nichž mnozí měli na Ostravsku příbuzné a známé.²⁴⁹ Obavy z budoucího vývoje vyjadřovali i redaktoři místních deníků.²⁵⁰

Stejně jako v celorepublikovém, tak i v regionálním tisku začal po Mnichovu stoupat zájem o vše, co bylo v této době spojeno s židovstvím, ať už šlo o vhledy do dějin židovského národa či komentáře ke zhoršujícímu se

²⁴⁴ FRANKL, M: *Židé*, s. 39; GRACOVÁ, B.: *Židovské obyvatelstvo*, s. 82.

²⁴⁵ KÁRNÝ, Miroslav: *Politické a ekonomické aspekty „židovské otázky“ v pomnichovském Československu*. Sborník historický 39, 1989, s. 180.

²⁴⁶ RATAJ, J: *O autoritativní stát*, s. 117–118.

²⁴⁷ HOMAN, A.: *Moravská Ostrava*, s. 228

²⁴⁸ ZAO, f. PŘMO, sign. 8163, kart. 457. Zpráva PŘMO pro ŽUB, 13. 10. 1938; NENIČKA, L.: *Druhá republika*, s. 279.

²⁴⁹ TAMTĚŽ.

²⁵⁰ *Příliv Židů by vyvolal antisemitské hnutí*. ČS, č. 283, 13. 10. 1939, s. 1.

postavení (perzekuce) Židů v Německu, Polsku a dalších evropských státech. V listopadu se pak tisk rozepsal zejména o událostech souvisejích s tzv. „Křišťálovou nocí“.²⁵¹

Rovněž na Ostravsku patřila kritika vysokého počtu židovských advokátů, lékařů a živnostníků ve zdejších městech k nejoblíbenějším tématům pomnichovského tažení proti Židům. Podílel se na ní jak radikální tisk, tak i některé místní profesní, společenské, tělovýchovné či zájmové organizace, které postupovaly ve shodě (a někdy i z vlastní iniciativy) s podněty svých ústředních orgánů.

Ostravští lékaři nejdříve usilovali o zamezení výkonu praxe svým kolegům cizí národnosti,²⁵² nakonec se však nejen cizinci, ale i všichni lékaři židovského vyznání bez rozdílu jejich národní příslušnosti ocitli v existenčním tlaku. Přispívalo k tomu i stanovisko lékařské komory pro Zemi moravskoslezskou, které bylo otevřeně rasistické.²⁵³

V druhé polovině ledna 1939 pak Slezská lékařská župa se sídlem v Moravské Ostravě vyloučila ze svých řad 17 židovských lékařů působících vesměs v Moravské Ostravě a částečně i ve Slezské Ostravě a Frýdku.²⁵⁴ Vylučování židovských členů souviselo se snahami najít na Ostravsku uplatnění pro české lékaře z řad uprchlíků.²⁵⁵

O nic lépe na tom nebyli ani advokáti, kteří nejen v Ostravě zastávali dříve dominantní postavení (až 70 %).²⁵⁶ I oni museli čelit tlaku z vlastních řad a byli vylučováni z župního advokátního svazu.²⁵⁷

Židovští lékaři a advokáti se rovněž stali adresáty mnoha anonymních letáků, které je důrazně vyzývaly ke spěšnému odchodu z města.²⁵⁸ Obdobné útoky a restrikce z vlastních řad jistě přispěly k tomu, že se během druhé republiky počet židovských lékařů i advokátů působících v Moravské Ostravě rapidně snížil.²⁵⁹

²⁵¹ ČISLÍKOVSKÁ, Karla: *Ohlas německé okupační politiky ve vztahu k židovské minoritě v rámci ostravské Židovské náboženské obce mezi obyvatelstvem Moravské Ostrava*. Diplomová práce, Ostravská univerzita. FF – Katedra Historie, Ostrava 1996, s. 41.

²⁵² GRACOVÁ, B.: *Židovské obyvatelstvo*, s. 76.

²⁵³ Blíže viz ŠTĚPÁNEK, Z.: *Nastolení*, s. 284.

²⁵⁴ Kromě nich bylo vyřazeno také pět lékařů – cizinců, kteří působili v Moravské Ostravě, Radvanicích a Staré Bělé.

²⁵⁵ NENIČKA, L.: *Druhá republika*, s. 285; ŠTĚPÁNEK, Z.: *Péče o utečence z okupovaného pohraničí Moravy a Slezska v letech 1938–1939*. ČMM 112, 1993, s. 52.

²⁵⁶ ŠTĚPÁNEK, Z.: *Nastolení*, s. 286. Ke 2. 1. 1939 pak mělo být z celkem 738 advokátů 440 Čechů, 37 arijských Němců a 261 Židů.

²⁵⁷ GRACOVÁ, B.: *Židovské obyvatelstvo*, s. 76.

²⁵⁸ NENIČKA, L.: *Druhá republika*, s. 281.

²⁵⁹ Gracová, B.: *Židovské obyvatelstvo*, s. 83.

Útoků ze strany obchodních konkurentů a radikálů nezustali ušetření ani zdejší židovští živnostníci. Zvláštní kapitoly v akcích zaměřených proti židovstvu tvořily akce spolku tzv. Bojovníků proti podvatníkům, jejichž letáky se po Ostravě šířily od prosince 1938. Autoři v nich vyzývali ostravské malíře a natěrače k bojkotu židovských obchodů.²⁶⁰ Podobným „doporučením“ se ale mezi živnostníky nedostalo velkého ohlasu.²⁶¹ Od listopadu 1938 se však na stránkách ostravského tisku objevovala prohlášení a ujištění majitelů zdejších podniků, obchodních domů apod., kteří se ohrazovali proti tomu, že by kdy pracovali se židovským kapitálem, a že jejich podniky by byly židovskými.²⁶²

Nejen profesní, ale i zdejší kulturní a společenské instituce se částečně zbavily vlivu „neárijců“. Ve shodě s říjnovou rezolucí České obce sokolské si na příliv uprchlíků důrazně stěžovali ve společném memorandu ze 17. 10. 1938, nazvaném „Výkřik z kraje Bezručova“, i představitelé sokolských žup moravskoslezské a těšínské Jana Čapka. Vzhledem k „neloajálnímu“ chování židovského obyvatelstva a jejich „neúměrnému“ sociálnímu postavení se Sokolové dovolávali očisty nového Československa nejen od Němců, ale i od Židů.²⁶³ Hlavní provinění Židů spatřovali právě v jejich sepětí s německou kulturou, jejich podílů na rozpadu Československa a mravním úpadku české společnosti po Mnichovu. Očividně se v tom odrážel znatelný pocit křivdy a rozhořčení. Přesto toto i další podobná sokolská prohlášení představovala odklon od idejí zastávaných Sokolem v meziválečném období.²⁶⁴

K židovské otázce se samozřejmě vyjadřovali i zdejší funkcionáři politických subjektů. Jejím řešení věnovali místní členové SNJ a zejména její mládežnické organizace Mladé národní jednoty pravidelně pozornost, přesto toto téma nemělo ani ve stranickém tisku ani na schůzích strany výsadní postavení. Místní funkcionáři opoziční NSP se tomuto tématu snažili spíše vyhýbat, případně byla v jejich postojích patrná jistá rezervovanost.²⁶⁵ Naopak někteří představitelé katolické církve si neodpustili na svých přednáškách v Moravské Ostravě vyjádřit obavy z převahy Židů ve veřejném životě.²⁶⁶

²⁶⁰ ZAO, f. PŘMO, sign. 1034, 1035, 1067, kart. 480. Protizidovské letáky v Přívoze a Moravské Ostravě, 1938; GRACOVÁ, B.: *Židovské obyvatelstvo*, s. 83.

²⁶¹ ZAO, f. PŘMO, sign. 841, kart. 479. Šetření PŘMO ohledně prožidovských letáků, 17. 2. 1939.

²⁶² ČISLÍKOVSKÁ, K.: *Ohlas*, s. 43.

²⁶³ ZAO, f. PŘMO, sign. 8940, kart. 459. Memorandum sokolské župy Moravskoslezské a Sokolské župy Těšínské Jana Čapka, 17. 10. 1938; NENIČKA, L.: *Druhá republika*, s. 281; GRACOVÁ, B.: *Židovské obyvatelstvo*, s. 76.

²⁶⁴ NENIČKA, L.: *Druhá republika*, s. 282.

²⁶⁵ TAMTĚŽ, s. 289; GRACOVÁ, B.: *Židovské obyvatelstvo*, s. 82.

²⁶⁶ GRACOVÁ, B.: *Židovské obyvatelstvo*, s. 80.

Protižidovské aktivity českých fašistů a pravicových hnutí na Ostravsku a Frýdecku

V české společnosti se po Mnichovu rozrůstaly nejen řady těch, kteří žádali rychlé řešení židovské otázky, nemálo ale bylo i těch, kteří chtěli realizovat její nacistickou variantu. Nejradikálněji v tomto směru vystupovaly fašistické a fašizující se organizace a spolky či pravicová hnutí, pro něž se stal příliv utečenců a nalomené národní vědomí živnou půdou k činnosti. V rozjitřené atmosféře ^{aktivita těchto seskupení mnohonásobně zesílily.}

I na Ostravsku a Frýdecku radikální uskupení českých fašistů (NOF, Národní tábor československý – NTČ) či dalších antisemitských hnutí (ANO, Vlajka) pohotově využívala snížené tolerance vůči Židům mezi místním obyvatelstvem a jejich antisemitská agitace tu slavila jisté úspěchy.²⁶⁷ Zvláště když především čeští fašisté tu měli již z dřívější doby početnou členskou základnu. Nejvíce se na rozdmýchávání a ožívování antisemitských nálad v pomnichovském období podílela znovu NOF, aktivně zde i nadále působila Vlajka.²⁶⁸

Již od prvních pomnichovských dnů proto musela ostravská policie čelit vzrůstající se protižidovské propagandě a výtržnostem českých fašistů a jejich sympatizantů.²⁶⁹ Hned po Mnichovu se na veřejnosti začaly ve velkém objevovat různé letáky a tiskoviny plné antisemitismu nejhrubšího zrna. Některé letáky byly rozesílány do židovských domácností a měly přimět Židy k emigraci (hesla typu: „Židy ven! Pryč se Židy! Židé patří do Palestiny! Jak s pinklem přišli, tak s pinklem odejdou!“), jiné byly distribuovány naopak mezi nežidovské obyvatelstvo, kde svými protižidovskými výroky měly podněcovat protižidovské nálady. Hesla volající po „odstranění“ a „očišťení“ obcí od židovstva, po zákazu udělovat Židům a emigrantům oprávnění k provozování obchodů a živností aj., se stala typickou ukázkou fašistické argumentace. Vedle letáků měly být protižidovské nálady povzbuzovány i vylepováním plakátů, malováním hesel na veřejné plochy, provokováním židovských obchodníků a živnostníků, vyvoláváním incidentů na veřejných místech atd. Na Ostravsku se tak hned od prvních říjnových dnů staly běžným jevem pomalované a vytlučené skříně židovských obchodů, ručně namalovaná protižidovská hesla (např. „Židé patří do Palestiny“, „Československo zaprodali Židé!“, „Zabraňte Židům v drancování

²⁶⁷ NENIČKA, L.: *Druhá republika*, s. 293.

²⁶⁸ GAWRECKI D. a kol.: *Dějiny II*, s. 395.

²⁶⁹ HOMAN, A.: *Moravská Ostrava*, s. 221.

národního majetku!“²⁷⁰, „Pryč se Židy!“²⁷¹) na zdech a plotech a protižidovské letáky rozšiřované na veřejných místech.²⁷⁰

Členové Gajdových gard,²⁷¹ kteří se z počátku zaměřovali na udržování pořádku při schůzích a veřejných projevech strany, své aktivity rozšířili na pořádání protižidovských demonstračních akcí, rozšiřování protižidovských tiskovin po všech částech moravské a Slezské Ostravy a přilehlého okolí.²⁷² Hlavním cílem podobných provokací bylo vzbudit u místních Židů pocity strachu a nejistoty. Svými aktivitami se ale mnohdy dostávali do rozporu se zákony a bývaly častým předmětem zájmu zdejších bezpečnostních orgánů. Letáky s antisemitským obsahem a častokrát doplněné příznačnou karikaturou nešířili však pouze fašisté, ale i příslušníci jiných pravicových stran.²⁷³ Jak již bylo řečeno, nejčastějšími oběťmi ataků byli židovští lékaři, advokáti či majitelé úspěšných firem.

Od poloviny října zhruba do listopadu 1938 byly na Ostravsku rozšiřovány protistátní letáky NTC pro očistu a obranu národa. Jeden z nich s názvem „Občané“ obsahoval i programové prohlášení a požadavky NTC.²⁷⁴ Ty zde byly představeny celkem v devíti bodech, pod pátým z nich se pak skrývaly obsáhlé návrhy (třístránkové provolání) protižidovských opatření.²⁷⁵

Do Frýdku či Místku byly antisemitské letáky a další tiskoviny většinou dovezeny právě z Moravské Ostravy, jen výjimečně byly vyrobeny přímo

²⁷⁰ Blíže viz GRACOVÁ, B.: *Židovské obyvatelstvo*, s. 77,

²⁷¹ Tato polovojenská ochranná složka NOF se začala na Ostravsku organizovat ihned po Mnichovu. V čele ostravských GG stál župní náčelník Emanuel Jančar a jeho spolupracovník Bohumil Novák. Čestným velitelem se později stal velkoobchodník s ovocem Jakub Niemczyk. Hlavním ostravským stanovištěm velitelství pak byla ostravská restaurace „Na společenstvu“ na Nádražní třídě. Za Protektorátu zde tyto jednotky působily pod názvem Svatoplukovy gardy či Fašistické gardy GAWRECKI D. a kol.: *Dějiny II*, s. 395; BORÁK, M.: *První deportace*, s. 17.

²⁷² ZAO, PŘMO, sign. 8581, kart. 458; TAMTÉŽ, sign. 8635, kart. 459. Rozšiřování protižidovských letáků v obvodu Moravská Ostrava, 1938. K letákové kampani ostravských fašistů též blíže GRACOVÁ, B.: *Židovské obyvatelstvo*, s. 77–78; HABRMANOVÁ, Magda: *Národní obec fašistická na Ostravsku v tzv. druhé republice 1938–1939*. ČSIZM-B 42, 1993, s. 228–229.

²⁷³ ZAO, f. PŘMO, sign. 8635, kart. 459. Rozšiřování protižidovských letáků v obvodu MO, 1938. TAMTÉŽ, sign. 8519, 8519/20, kart. 458. Zpráva o vyšetřování tisku protižidovských letáků. 10. 11. 1938; GRACOVÁ, B.: *Židovské obyvatelstvo*, s. 77.

²⁷⁴ Prohlášení mj. požadovalo zrušení politických stran, jejich nahrazení stavovskými organizacemi, vyloučení bývalých politiků z veřejného života, řešení židovské otázky, provedení revize majetku předchozích politických vládních činitelů, rozpuštění zednářských lóží a zavedení silné vlády.

²⁷⁵ ZAO, f. PŘMO, sign. 8635, kart. 459. Rozšiřování protižidovských letáků v obvodu MO, 1938; AMO, f. OÚ MO, inv. č. 1331, kart. 29. Četnická stanice v MO OÚ v MO, 29. 10. 1938; Gracová, B.: *Židovské obyvatelstvo*, s. 78.

místními antisemity. Rovněž zde se prý podobná agitace setkala se sympatiemi místního obyvatelstva.²⁷⁶

Navzdory tomu, že letáková kampaň fašistů oslovovala část místního obyvatelstva, většinu se jim podobně jako ve zbytku republiky oslovit nepodařilo. To, že se převážná většina české veřejnosti v regionu nedala zlákat k aktivní podpoře antisemitských aktivit, je zřejmé i ze zprávy o činnosti NOV z listopadu 1938: „*Tyto akce nevzbudily u zdejšího obyvatelstva živější pozornost a nedalo se strhnouti k větším incidentům*“.²⁷⁷ Nesouhlas s diskriminací Židů na Ostravsku se však odvážili vyjádřit pouze stateční jedinci. Mezi ojedinělé případy patřil ten z konce října, kdy se ve Vítkovicích objevily letáky odsuzující antisemitské násilnosti a vyzývající občany (Čechy) k lidskosti a pokojnému řešení židovské otázky a vstřícnosti vůči Židům hlásícím se k české národnosti. Uskupení se krylo názvem „Český kroužek hájící práva lidskosti“, pravděpodobně však šlo o akci některé z politických stran či hnutí. Seznámit se s tímto apelem však bylo veřejnosti odepřeno kvůli včasnému zásahu policejních orgánů.²⁷⁸

Pochopení pro antisemitskou agitaci se naopak ozývalo i z míst, od nichž by se to určitě běžně nečekalo – tak tomu bylo zcela jistě i v případě úředníků z policejního ředitelství. Ručně psaná poznámka úředníka na opisu zprávy PŘMO o podání trestního oznámení na kolportéry protizidovských letáků, zasláná ZÚB: „*Budeme stíhat české lidi proto?*“ toho může být důkazem.²⁷⁹ I přes tento náznak sympatií vystupovaly ostravské úřady proti kolportérům antisemitských letáků většinou nesmlouvavě.

Specifickým fenoménem druhé republiky se staly rovněž anonymy. V hojném počtu se vyskytovaly i na Ostravsku. Některé z nich sice působily až groteskně,²⁸⁰ agresivní výhrůžky v nich uvedené přesto musely u příjemců vyvolávat opravdový pocit strachu: jako když bylo v únoru 1939 několika majetným Židům v Moravské Ostravě-Nové Vsi, v případě že neemigrují, vyhrožováno násilím a vypálením domů.²⁸¹

Náklad Národního směru, hlásné trouby NOF, sice nemohl zdaleka konkurovat nejčtenějším deníkům (České slovo, Moravskoslezský deník), přesto

²⁷⁶ NENIČKA, L.: *Druhá republika*, s. 279–280.

²⁷⁷ ČISLIKOVSKÁ, K.: *Ohlas*, s. 46.

²⁷⁸ ZAO, f. PŘMO, sign. 8425, kart. 458. Policejní hlášení PŘMO o vyšetřování původu protizidovských letáků, 31. 10. 1938; NENIČKA, L.: *Druhá republika*, s. 282.

²⁷⁹ TAMTÉŽ, s. 280.

²⁸⁰ ZAO, f. PŘMO, sign. 8940, kart. 459. Šetření ohledně poměrů v židovské ozdravně v Ostravici, 1938.

²⁸¹ TAMTÉŽ, sign. 829, kart. 479. Šetření o protizidovských anonymemech, 1938.

si nalezl zřejmě ohlas u části nespokojených, sociálně slabších skupin ostravské společnosti, kterým redaktori slibovali snadná řešení jejich problémů. Na jeho stránkách se pravidelně objevovaly štvavé protizidovské články plné sociální demagogie.²⁸²

Ovšem nebyl to pouze fašistický tisk, jenž sliboval nutnost skutečného „národního života“. Podobnou rétoriku, ale v uhlazenější podobě, používala i většina pravicově se profilujících ostravských deníků, v nichž se útoky proti osobám židovského původu a nečeským uprchlíkům rovněž stávaly téměř každodenní záležitostí.²⁸³ Překvapivě se přidaly i některé levicové deníky jako např. týdeník levicové Národní strany práce Národní stráž.²⁸⁴ Jen výjimečně pak lze i v tehdejší regionální tisku zaznamenat příspěvky vyjadřující solidaritu s židovstvem či odmítající paušální odsudky Židů.²⁸⁵ Stejně tak se zde pramálo objevovala kritika protizidovských excesů fašistů.²⁸⁶

I když v prosinci 1939 aktivity NOF následkem vnitřní krize a rozštěpení strany na několik frakcí v celorepublikovém měřítku ustávaly, místní činitelé GG zdaleka neusínali na vavřínech. Pokusů o organizování protizidovských demonstrací a pouličních fyzických útoků již od října 1938 neustále přibývalo.

Některým manifestacím se podařilo zabránit ještě před jejich začátkem – jak tomu bylo v případě protizidovské demonstrace připravované na svátek české státnosti dne 28. 10. 1939, při níž měl být vyjádřen nesouhlas s postupem vlády při řešení židovské otázky.²⁸⁷ Proti jiným musely policejní orgány zasahovat přímo na místě jako např. v případě demonstrace uspořádané GG proti židovským lékařům a advokátům 11. 11. 1938 na Johannyho třídě (dnes Sokolská třída) v Moravské Ostravě²⁸⁸ či demonstraci před budovou redakce ostravské Českého Slova, údajně ovládaného židovskými redaktory, dne 21. 11. 1938.²⁸⁹ Další velký

²⁸² Blíže viz HOMAN, A.: *Moravská Ostrava*, s. 228; GRACOVÁ, B.: *Židovské obyvatelstvo*, s. 79–80.

²⁸³ HOMAN, Aleš: *Moravská Ostrava*, s. 228.

²⁸⁴ PROCHÁZKOVÁ, K.: *Židovská problematika*, s. 46.

²⁸⁵ Některé příklady „solidarity“ s židovským obyvatelstvem z podzimních měsíců blíže viz NENIČKA, L.: *Druhá republika*, s. 281–283.

²⁸⁶ TAMTĚŽ, s. 288.

²⁸⁷ ZAO, PŘMO, sign. 49, kart. 476. Policejní hlášení PŘMO, 29. 10. 1938; ČISLÍKOVSKÁ, K.: *Ohlas*, s. 45.

²⁸⁸ TAMTĚŽ, sign. 15227, kart. 1245, Ministerstvo vnitra na PŘMO, 12. 11. 1938; GRACOVÁ, B.: *Židovské obyvatelstvo*, s. 80.

²⁸⁹ TAMTĚŽ, sign. 8581, kart. 458. Policejní hlášení o aktivitách NOF, 11. 11. 1939; Gracová, B.: *Židovské obyvatelstvo*, s. 77–78.

demonstrační antisemitský pochod příslušníků GG ostravskými ulicemi proběhl i po Novém roce, konkrétně 11. 1. 1939.²⁹⁰

K nejtypičtějším projevům protizidovské averze českých fašistů patřilo docházení jejich uniformovaných členů či sympatizantů do ostravských kaváren navštěvovaných židovskými hosty (mezi takové byly řazeny např. kavárna „Opera“ či „Palace“), aby s pomocí otevřených či skrytých výhrůžek donutili některé z nich tyto prostory opustit. Pod stejným drobnohledem se ocitly i židovské obchody.²⁹¹

Svou pozornost zaměřovaly radikální elementy i proti konkrétním jedincům – o některých případech se zmiňovala nejen policejní hlášení, ale i denní tisk. Známým se stal případ židovského kapelníka orchestru v kavárně Elektra, který během představení musel kvůli veřejným projevům nesouhlasu opustit pódium.²⁹²

Stoupenci Gajdovy gardy se rovněž domáhali propuštění všech Židů z Moravskoslezského národního divadla v Moravské Ostravě, zejména pak oblíbeného kapelníka Jiřího Singera,²⁹³ který měl být nahrazen „arijským dirigentem“.²⁹⁴ K plánovanému demonstrativnímu vystoupení radikálů během představení však nikdy nedošlo.²⁹⁵ Provokaci se sice podařilo včas zabránit, v tomto případě si však fašistická strategie připsala dílčí úspěch a Singer byl raději z představení nahrazen jiným dirigentem.²⁹⁶

Čeští fašisté na Ostravsku napadali Židy zpravidla pouze slovně a většina incidentů se obešla bez fyzického násilí. Přesto i zde došlo k útokům daleko závažnější povahy. Ušetřeny nezůstaly ani židovské náboženské objekty, jako tomu bylo v případě znečištění krví hlavních dveří židovské synagogy na Žerotínově ulici 12. 11. 1938.²⁹⁷

Za naprosto ojedinělou událost pak lze považovat útok výbušninou na

²⁹⁰ *Demonstrační procházka Ostravou*. DN, č. 10, 12. 1. 1939, s. 3; ZAO, f. PŘMO, sign. 6/16, kart. 468. Hlášení o aktivitách GG, 12. 1. 1939; TAMTĚŽ, f. MZNV – exp. Ostrava, inv. č. 281, kart. 145. Zpráva o německé činnosti za okupace.

²⁹¹ TAMTĚŽ, sign. 8635, kart. 459; NENIČKA, L.: *Druhá republika*, s. 280.

²⁹² *Výkřiky: „Ven s Židy!“ v ostravské kavárně*. MSD, č. 347 17. 12. 1938, s. 4. Blíže viz NENIČKA, L.: *Druhá republika*, s. 287–288; BORÁK, M.: *První deportace*, s. 17.

²⁹³ Kapelník Jiří Singer pocházel ze staropražské židovské rodiny a jeho otec byl spoluzakladatelem českožidovského hnutí.

²⁹⁴ ZAO, f. PŘMO, sign. 8568, kart. 458. Policejní hlášení o aktivitách GG, 4. a 18. 11. 1938. TAMTĚŽ, f. MZNV – exp. Ostrava, inv. č. 281, kart. 145. Zpráva o německé činnosti za okupace, 25. 1. 1946.

²⁹⁵ AMO, f. OS MO, inv.č. 1599, sign. XIII, kart. 43. Ředitel Ladislav Knotek PŘMO v MO, 19. 1. 1939.

²⁹⁶ TAMTĚŽ. Policejní hlášení o aktivitách GG, 20. 1. 1939; O případu též např. viz GRACOVÁ, B.: *Židovské obyvatelvo*, s. 81; NENIČKA, L.: *Druhá republika*, s. 288.

²⁹⁷ ZAO, f. PŘMO, sign. 8680, kart. 459. Hlášení policejního strážního sboru v MO, 12. 11. 1938.

židovský útulek v Ostravě-Mariánských Horách, k němuž došlo o tři dny později. Incident, za nímž stáli pravděpodobně němečtí antisemité, se naštěstí obešel relativně bez velkých škod a zraněna byla pouze jedna osoba.²⁹⁸ Mezi velmi podezřelé činy s antisemitským pozadím lze zařadit nalezení několika ručních granátů a munice v blízkosti židovské synagogy v Přívoze a židovského hřbitova v Moravské Ostravě na začátku roku 1939.²⁹⁹

Pomyslným vrcholem lednového řádění ostravských GG (paradoxem zůstává, že jedním z pachatelů byl i jistý R. Weinberger, který byl po otci židovského původu)³⁰⁰ byla akce z 24. 1. 1939, kdy se terčem útoku staly výkladní skříně třinácti židovských velkoobchodů (např. Rix, Schön, Pick) a kaváren v centru Ostravy.³⁰¹ Řádění „černých košil“ na Ostravsku se po této akci již stávalo neúnosným, a proto dne 30. 1. 1939 z nařízení PŘMO byla činnost místní GG zakázána a několik příslušníků zatčeno.³⁰² V Ostravě ale nebyly prošetřovány pouze aktivity NOF (a tedy GG), činila se i další fašistická hnutí, jako např. ANO.³⁰³

Stupňující se frustrace z aktuální situace a agitace radikálů působila i na běžné občany. Případů slovních ataků, urážek a někdy i fyzických ataků (často v opilosti) s antisemitským pozadím v období druhé republiky přibývalo. Řada z nich měla bizarní pozadí³⁰⁴ – v nenávislné urážky Židů se např. mohly přetavit záchvaty žárlivosti.³⁰⁵ Mezi provokatéry se objevily možná trochu překvapivě i osoby s vyšším vzděláním.³⁰⁶

Při komplexním pohledu na protižidovské nálady na Ostravsku nelze opomenout ani úlohu místních Němců. I když jejich „chvilé“ měly teprve přijít, jejich vliv se silícím nátlakem Německa na ČSR přirozeně vzrůstal. Právě z německé strany, v druhé republice zastoupené politickou reprezentací kolem

²⁹⁸ ZAO, f. PŘMO, sign. 8693, kart. 459. Hlášení policejního strážního sboru v Mariánských horách, 16. 11. 1938; GRACOVÁ, B.: *Židovské obyvatelstvo*, s. 80; NENIČKA, L.: *Druhá republika*, s. 280.

²⁹⁹ ZAO, f. PŘMO, sign. 220, kart. 476. Hlášení polic. sboru v MO–oddělení Přívoz, 12. 1. 1939.

³⁰⁰ BORÁK, M.: *Spravedlnost podle dekretu*. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948). Šenou v Ostravy 1998, s. 269.

³⁰¹ ZAO, f. MZNV – exp. Ostrava, inv. č. 281, kart. 145. Zpráva o německé činnosti za okupace; BORÁK, M.: *První deportace*, s. 17.

³⁰² ZAO, f. PŘMO, sign. 599, kart. 477. Hlášení o zadržení pachatelů, 31. 1. 1939; Čislikovská, K.: *Ohlas*, s. 48; GRACOVÁ, B.: *Židovské obyvatelstvo*, s. 81.

³⁰³ ZAO, f. PŘMO, sign. 5612, kart. 453. Zpráva ZÚB, 23. 1. 1939; GRACOVÁ, B.: *Židovské obyvatelstvo*, s. 83.

³⁰⁴ Některé případy viz AMO, f. OÚ MO, inv. č. 1418, kart. 38; ZAO, f. PŘMO, sign. 1225, kart. 481; TAMTĚŽ, sign. 8581, kart. 458.

³⁰⁵ AMO, f. OÚ MO, inv. č. 1587, kart. 43. Případ F. Koneczného, 1938.

³⁰⁶ TAMTĚŽ, sign. 585, kart. 477. Prošetřování případu F. Židka. 1939.

předsedy poslaneckého klubu NSDAP v ČSR Ernsta Kundta, opakovaně zaznívala kritika údajně přetrvávajícího vlivu Židů, a to zvláště v Ostravě. Také německý tisk viděl židovský vliv za vším – vykreslování poměrů na Ostravsku se věnoval pravidelně např. německý list Deutsche Post. Na začátku ledna označil Ostravu přímo za „ghetto ČSR“.³⁰⁷

Rasová politika říše se samozřejmě čím dál výrazněji promítala do všech sfér běžného života. Značný dopad měla např. na obchod a podnikání. Už od podzimu začaly na adresy živnostenských organizací ve větší míře přicházet dotazy firem nacházejících se na území Říše, jež zajímala „rasová příslušnost“ československých podniků, včetně těch na Ostravsku, s nimiž obchodovaly.³⁰⁸

Na propuštění německých zaměstnanců z židovských podniků si u městských představitelů stěžoval při své dvoudenní prosincové návštěvě Ostravy již zmíněný Ernst Kundt. I jemu stejně jako dalším zástupcům německé menšiny a německému tisku posloužily příkladem Vítkovické železářny. Podle hlášení PŘMO tomu bylo právě naopak – židovský vliv v železárnách údajně slábl a vedoucí místa prý byla obsazena výhradně áriji.³⁰⁹

Pod vlivem nacistů a jejich sympatizantů se ocitlo například i německé školství. I mezi ostravskými profesory se nacházeli příznivci nacismu, jako tomu bylo v případě profesora německého státního gymnázia v Moravské Ostravě Emila Zaruby, který na přelomu listopadu a prosince 1938 rozšiřoval tiskoviny s antisemitským obsahem.³¹⁰ Předseda ostravské SdP Thurner zas počátkem roku 1939 vznesl vůči zdejším státním úřadům požadavek na odstranění žido-marxistických živlů z řad učitelů a profesorů německých škol.³¹¹

Ozbrojené či fyzické rasově motivované útoky ze strany Němců na Ostravsku byly v té době spíše ojedinělé. Někdy šlo spíše o agresivní labilní jedince než o nebezpečné antisemity, jako tomu bylo v případě fyzických útoků Willi Heina a jeho druhů vůči Židům v prosinci 1938.³¹²

³⁰⁷ NENIČKA, L.: *Druhá republika*, s. 289–289; TÝŽ: *Vztahy Čechů a Němců v Ostravě za druhé republiky*. SISb 100, 2002, s. 292, 294.

³⁰⁸ TÝŽ: *Druhá republika*, s. 286.

³⁰⁹ Blíže viz TÝŽ.: *Vztahy*, s. 289–291.

³¹⁰ ZAO, f. PŘMO, sign. 13/1339, kart. 442. Vyšetřování E. Zaruby, 1938.

³¹¹ TAMTÉŽ, f. MZNV – exp. Ostrava, inv. č. 281, kart. 145. Zpráva o německé činnosti za okupace.

³¹² V Německu několikrát trestaný Hein byl nakonec odsouzen na jeden rok. Po odpykání tohoto trestu měl být vyhoštěn. Útok popsal podrobně ostravský tisk, např.: *Dobrodruh Willi Hein před ostravský soud*. DN, č. 11, 13. 1. 1939, s. 4; *Násilník Willi Hein odsouzen do žaláře na 1 rok*. DN, č. 36, 9. 2. 1939, s. 3; NENIČKA, L.: *Druhá republika*, s. 288.

Reakce a postoje Židů

Nárůst antisemitismu v české společnosti v mezidobí druhé republiky mnohé československé Židy zaskočil. Řada z nich byla hluboce srostlá se svou vlastí a navzdory útokům vedeným proti nim zůstávali i nadále k republice loajální. Byli ochotni přizpůsobit se novým poměrům a všemožně pomáhat zmrzačenému státu k další prosperitě. Zejména představitelé česko-židovského hnutí vyzývali k činnorodé práci, vyjadřovali loajalitu vůči Československu³¹³ a její představitelé dokonce zpochybňovali emigraci českých Židů a naopak ji doporučovali cizím státním příslušníkům.³¹⁴ V postoji Čechů-židů se však odráželo dobové napětí mezi sionisty a asimilanty, které vyvrcholilo právě za druhé republiky. Předmětem sporu teď byla především právě otázka vztahu k židovským uprchlíkům.³¹⁵

Přes jasné signály ze sousedních, nacisty ovládaných zemí (včetně okupovaného pohraničí) převládal v českožidovském ústředí názor, že se v druhé republice bude tzv. židovská otázka řešit jinak než v nacistickém Německu. Židé doufali, že vlna nesnášenlivosti brzy ustoupí. Šlo však spíše o zbožná přání než o realitu.³¹⁶ Podle představ českých nacionalistů a některých státních činitelů se sice Československo mělo v první řadě zbavit Židů, kteří v minulosti pomáhali germanizovat českou společnost, i čeští Židé ale měli dostatečně prokázat svou loajalitu k českému národu a státu.

Také zástupci českožidovských asimilantů v ostravském regionu věnovali vzrůstajícímu antisemitismu patřičnou pozornost. Rozmáhající se protizidovské nálady se staly jedním z hlavních témat schůze Svazu Čechů-židů, konané na začátku ledna 1939 v Moravské Ostravě.³¹⁷ Vládní nařízení vydaná v následujících týdnech se stala předmětem dalších jednání ostravské odnože svazu.³¹⁸

Přes všechny projevy loajality byl ovšem Svaz Čechů-židů jako politický spolek nucen na konci ledna ukončit svou činnost.³¹⁹ Stalo se tak v důsledku

³¹³ SOUKUPOVÁ, Blanka: *Čeští židé mezi Mnichovem a 15. březnem 1939*. In: *Židovská menšina za druhé republiky*. Sborník přednášek z cyklu ve Vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze v lednu až červnu 2007. Edd. Miloš Pojar, Blanka Soukupová, Marie Zahradníková, Praha 2007, s. 85–86.

³¹⁴ TAMTĚŽ, s. 88; BENDA, J.: *Útěky*, s. 403.

³¹⁵ TAMTĚŽ, s. 404. Ke sporům mezi českožidovskými asimilanty a sionisty v té době blíže např. KREJČOVÁ, H.: *Židé a česká společnost. Léta 1938–1939*. In: Akce Nisko, s. 56–57.

³¹⁶ RATAJ, J.: *O autoritativní stát*, s. 118.

³¹⁷ NENIČKA, L.: *Druhá republika*, s. 291.

³¹⁸ GRACOVÁ, B.: *Židovské obyvatelstvo*, s. 82.

³¹⁹ SOUKUPOVÁ, B.: *Čeští židé*, s. 96.

vládního nařízení o likvidaci politických spolků. Ani poté ale někteří stoupenci asimilantského hnutí neváhali znovu vyjádřit přesvědčení o své příslušnosti k českému národu. Posledním veřejným vystoupením českožidovských asimilantů na Ostravsku v období druhé republiky se stala v polovině února schůze Česko-židovského společenského sdružení.³²⁰

Na rozdíl od asimilantů, kteří nepřijímali kladně židovskou emigraci, usilovali sionisté, kteří měli své celorepublikové centrum právě v Ostravě, o solidární přístup ke všem Židům bez rozdílu – včetně emigrantů.³²¹ I oni si ale začali brzy uvědomovat rizika dalšího pobytu v ČSR a sami se v dalším období orientovali především na odchod do bezpečné ciziny. Některé sionistické organizace se už na podzim 1938 samy dobrovolně rozešly. Vážné komunikační problémy, vyvolané změnou hranic, vedly také k opětovnému přesunutí sionistického centra z Ostravy do Prahy. Tam se odstěhovali i mnozí vedoucí funkcionáři Svazu. Sionisté v regionu sice dál pokračovali ve své činnosti, ale prakticky upustili od veřejných vystoupení. Sami se pak např. snažili omezit užívání němčiny, kterou česká veřejnost považovala vždy za vyjádření nelояality. Při jednáních se měla používat pouze čeština a hebrejštiny, resp. žargon!³²²

Změněné poměry druhé republiky měly přirozeně značný dopad i na náboženský život a fungování židovských obcí a spolků ve zbytku Československa.³²³ Téměř veškeré jejich aktivity se teď již soustředily pouze na pomoc židovským uprchlíkům a postupem času i na realizaci vystěhovaleckých podniků pro jejich členy. Stejně problémy sužovaly rovněž ŽNO v Ostravě a ŽNO ve Frýdku-Místku, tedy jediné dvě obce z území Českého Slezska, které stále zůstávaly v Československu. V důsledku polského záboru většiny území Těšínského Slezska, včetně některých územních částí spadajících dříve do jejich obvodů, se oblast jejich působnosti podstatně zmenšila.³²⁴

Obce i spolky se navíc musely vyrovnat se značným úbytkem svých členů. Velký problém spočíval zejména v odchodu některých významných funkcionářů (jako např. ŽNO Frýdek-Místek odchodem rabína Soleho do Palestiny),³²⁵

³²⁰ NENIČKA, L.: *Druhá republika*, s. 292.

³²¹ Blíže viz KREJČOVÁ, H.: *Židé*, s. 56–57.

³²² AMO, Archiv města Moravská Ostrava, Kronika města Ostravy – 1938. III. díl, s. 20. Blíže viz NENIČKA, L.: *Druhá republika*, s. 290.

³²³ V období druhé republiky v Čechách a na Moravě působilo stále celkem 136 ŽNO.

³²⁴ SOKA Frýdek-Místek, f. OÚ Frýdek, inv.č. 855, sign. VII, kart. 764. ŽNO Frýdek-Místek, 24. 2. 1939; BARÁNEK, D.: *Židovská náboženská obec*, s. 164.

³²⁵ SOKA Frýdek-Místek, f. Četnická stanice Frýdek, inv. č. 13, kart. 5, četnická stanice Baška, 24. ledna 1939; TAMTÉŽ, OÚ Frýdek, 31. 1. 1939; BARÁNEK, D.: *Židovská náboženská obec*, s. 166.

nepříznivě byly omezeny i chybějícími finančními možnostmi. Některé, často letité spolky, musely být dokonce rozpuštěny. Obcemi navíc zmítaly i již zmíněné spory mezi jednotlivými židovskými politickými a názorovými frakcemi, zvláště když uprchlický problém zasahoval zdejší oblast bolestněji než jiné části republiky. Názorové rozdíly mezi sionisty a českožidovskými asimilanty notně rezonovaly ostravskou ŽNO.³²⁶ I přes všechny názorové střety ale nemohli místní Židé své souvěrce ponechat osudu. Až do posledních dnů se tak pro ně snažily zajistit alespoň provizorní ubytování (za tímto účelem byla např. využita i ozdravovna ostravské ŽNO v Ostravici) a základní životní potřeby.

Ani zdejšími Židům samozřejmě nemohla uniknout klesající náklonnost české veřejnosti. U mnohých z nich přetrvávala nejistota a obavy z příštích dnů, které se stupňovaly i s přílivem informací o perzekuci souvěrců v zahraničí (zejména v Německu) či v jejich okolí. Někteří se ale stále utěšovali nadějí, že se Hitler spokojí s obsazením Rakouska a Sudet, že jim samotným tak v Československu nic nehrozí.³²⁷ Stejný názor ale nesdíleli zdaleka všichni a každý se snažil nastalou situaci řešit podle svých možností: emigrací či omezením styku s okolím. O narůstajícím strachu z budoucnosti pak svědčí i vzrůstající počet přestupů k jiné (zejména katolické) víře.³²⁸ Další se zas rozhodli změnit si svá příjmení za česká. Stále ale byli i tací, kteří se s antisemitismem během druhé republiky prozatím vůbec nesetkávali, a považují za zlomový okamžik až březnovou okupaci.

Židovská emigrace z druhé republiky

S ohledem na společenské klima ve druhé republice – tj. silící český nacionalismus i antisemitismus a neklidné poměry na mezinárodní scéně – znamenala pro mnohé židovské utečence další emigrace jediné východisko z nastalé situace. Především Židé s jinou než s čs. státní příslušností mohli jen stěží v druhé republice plánovat svou další budoucnost. K židovským uprchlíkům z Německa, Rakouska a z pohraničí se stále častěji přidávali i Židé pocházející

³²⁶ NENIČKA, L.: *Druhá republika*, s. 290. Odmítavý přístup k židovským uprchlíkům z obsazeného území i z ciziny zaujala ŽNO v Ostravě ve svém pamětním spisu z 18. 11. 1938 adresovaném ostravským úřadům. Zde poukázala na to, že příliv jejich souvěrců z pohraničí zvýšil bytovou krizi a nezaměstnanost. Přípis ŽNO se dotkl především židovských emigrantů z Polska a problémů s jejich vypovídáním, Židů s polskou státní příslušností, ale i židovských emigrantů z Německa a bývalého Rakouska, kteří hodlali odjet dále do zahraničí TAMTĚŽ, s. 284.

³²⁷ ELIAS, Ruth: *Naděje mi pomohla přežít*. Ostrava 1994, s. 51, 53.

³²⁸ *Židé se stávají křesťany*. DN, č. 5, 6. 12. 1938, s. 4; NENIČKA, L.: *Druhá republika*, s. 291; GRACOVÁ, B.: *Židovské obyvatelstvo*, s. 80.

z vnitrozemí.³²⁹ O odjezdu do bezpečné ciziny teď už uvažovali lidé ze všech společenských vrstev. Největší zájem pak logicky projevovaly mladší ročníky. Je třeba ale dodat, že ne všechny proudy Židů vyzývaly k emigraci – proti byli zejména českožidovští asimilanti – Svaz Čechů-židů.³³⁰

Židovské vystěhovalectví však představovalo pro značně zdevastovaný stát velký problém. Jednak kvůli velké kvantitě uprchlíků, ale také omezeným emigračním možnostem. Úřady druhé republiky navíc musely klíčkovat mezi požadavky nacistického Německa, britské vlády či obchodních kruhů v USA. Na druhou stranu bylo všeobecně naléháno na židovské organizace,³³¹ aby urychlily emigraci.³³²

I přes jisté kroky, učiněné již na podzim 1938, se státní administrativa začala intenzivněji angažovat ve vyhledávání vystěhovaleckých možností až začátkem roku 1939, tedy v době, kdy již bylo jisté přidělení britského daru, podmiňovaného zejména umožněním emigrace uprchlíků z Německa a Rakouska, německých a židovských uprchlíků z pohraničí bez možnosti optovat pro československou státní příslušnost.³³³ Židovské vystěhovalectví však výrazně komplikovaly i další skutečnosti – důvody spočívaly jednak v řídké ochotě ciziny přidělovat víza Židům a také v byrokratických překážkách v organizačních strukturách pomocné a záchranné péče.³³⁴

Mezi hlavní destinace, o kterých Židé v Česko-Slovensku nejčastěji uvažovali, patřila samozřejmě Palestina, pak USA, Velká Británie, Dánsko či Holandsko. Některé státy se naopak židovské emigraci vysloveně bránily a některé vůči ní byly nepřátelsky naladěny jako Polsko, Rumunsko, Řecko a Turecko.

Vzhledem k tomu, že židovská emigrace do evropských států vážla, diskutovala se otázka další koncentrace Židů v exotičtějších zemích, především v Jižní Americe či Africe. Mezi státy, které byly ochotny přijmout větší počet vystěhovalců, patřil např. Ekvádor, Brazílie a Dominikánská republika,

³²⁹ Z celkového počtu 196 714 uprchlíků, čs. státních příslušníků, se do 1. 7. 1939 rozhodlo vystěhovat do ciziny 3, 4 % Čechoslováků, 42, 7 % Němců a 41, 7% Židů BENDA, J.: *Útěky*, s. 401–402.

³³⁰ O diskuzi k vystěhovalectví blíže viz BENDA, J.: *Útěky*, s. 399–403.

³³¹ Z židovských organizací zajišťovala vystěhovalectví již zmíněná pražská pobočka organizace HICEM, Pomocný ústav pro židovské průchozí a vystěhovalce v Praze V, Jáchymova 3a a Palestinský úřad. Pobočka HICEM působila jako organizační a informační centrum pro emigraci Židů do všech států mimo Palestinu. Palestinský úřad pak vystěhovalectví do Palestiny. BENDA, J.: *Útěky*, s. 404–405.

³³² KÁRNÝ, Miroslav: *Politické a ekonomické aspekty*, s. 187.

³³³ BENDA, J.: *Útěky*, s. 401.

³³⁴ TAMTÉŽ, s. 414.

z afrických zemí přicházela v úvahu Etiopie. Další země svolně přijímat evropské Židy byly i Austrálie a Kanada. Vystěhování do těchto vzdálených zemí však bylo spojeno se značným množstvím finančního kapitálu a nebylo tedy dostupné všem. Mnoho sionistů pak tyto snahy chápalo jako plýtvání energií, protože za jedinou vlast považovali pouze Palestinu.³³⁵

Kvůli problémům s udělením víz a zdlouhavosti vyřizování emigračních záležitostí již od září 1938 zesílila ilegální emigrace. Hlavní uprchlické trasy vedly přes Rumunsko do Palestiny a právě přes příhraniční území Českého Slezska do Polska, avšak po jeho napadení pak většinou dále na území SSSR.³³⁶

Rovněž mezi židovskou komunitou na Ostravsku a Frýdecku, která s napětím sledovala očekávané řešení „židovské otázky“, se zájem o emigraci průběžně zvětšoval. O možnostech vystěhovalectví vedli zdejší Židé nekonečné diskuze, v posledních týdnech před březnovou nacistickou okupací se pak otázka emigrace stávala nejdůležitějším bodem jednání snad všech dosud fungujících židovských organizací.³³⁷ Emigrační tematika se rovněž stala ústředním námětem řady přednášek jednotlivých židovských spolků, protože s vystěhovačskou otázkou souvisela nutnost přeškolení k novým povoláním.³³⁸ Pro praktickou přípravu mládeže hodlající se vystěhovat do Palestiny byly nápomocny organizace: Makkabi, sionistický Hechaluz³³⁹, Svaz sionistů a další.³⁴⁰

Vzhledem k vysokému počtu uprchlíků v Ostravě se také místní úřady usilovně snažily o co nejrychlejší vystěhování Židů do ciziny. To však s sebou přinášelo komplikace – většinou s vystavováním cestovních dokladů a vyřizováním či těžkosti s vyřizováním povolení k odjezdu do cílových států a pobytu v nich. Často se tak termíny odjezdu posouvaly a většina Židů nestačila do březnové okupace odjet.³⁴¹

³³⁵ PRZYBYLOVÁ, B.: *Emigrace*, s. 63. K vystěhovalectví čs. Židů za druhé republiky blíže viz BENDA, J.: *Útěky*, s. 404–419. J. Rataj uvádí, že podle různých pramenů se před 15. 3. 1939 vystěhovalo z českých zemí 20 000–27 000 Židů, srov. RATAJ, J.: *O autoritativní stát*, s. 116. M. Kárný dochází k počtu 14 000 osob KÁRNÝ, Miroslav: *„Konečné řešení“*. Genocida českých Židů v německé protektorátní politice. Praha 1991, s. 9.

³³⁶ Podrobněji kapitola *Útěky Židů před nacistickou perzekucí na východ*.

³³⁷ ELIAS, R.: *Naděje*, s. 55.

³³⁸ PRZYBYLOVÁ, B.: *Emigrace*, s. 65.

³³⁹ Členové sionistického svazu Hechaluz však byli trnem v oku místním úřadům také kvůli tomu, že na svých akcích prováděli komunistickou propagandu. Chaluzové byli také několikrát pro takové delikty úřady převedeni a potrestáni ZAO, f. PŘMO, sign. 8940, kart. 459. Hlášení PŘMO o činnosti skupiny Chaluzů, 15. 12. 1938.

³⁴⁰ BENDA, J.: *Útěky*, s. 418.

³⁴¹ ELIAS, R.: *Naděje*, s. 53–54; ZAO, f. PŘMO, sign. 8940, kart. 459. Hlášení o činnosti skupiny Chaluzů a příložený seznam, 12. 1. 1939. O potížích při vycestování několika členů organizace Hechaluz do Palestiny, Anglie, Dánska či Holandska blíže NENIČKA, L.: *Druhá republika*, s.

Některým se ale odjezd přece jenom podařil zrealizovat. Nejčastěji šlo o mladé Židy, kteří měli větší šanci získat povolení k vystěhování do Palestiny. I oni museli před odjezdem projít nejprve školením Hachšara³⁴² – tedy jakousi přípravou na život v Palestině organizovanou sionistickými organizacemi – v různých koutech republiky.³⁴³

Za zřejmě nejvýznamnější pokus o hromadnou vystěhovaleckou akci Židů z Ostravska a okolí započatou v období druhé republiky lze považovat aktivitu ostravského židovského úředníka a představitele sionistického hnutí dr. Bruna Kulky. Cílem jím založené „Kulka Action for Emigration“, která měla v Ostravě svou kancelář, bylo vytipování vhodné země a vyřízení všech potřebných formalit pro výjezd přihlášených osob.³⁴⁴ Za nejvhodnější zemi byla nakonec vybrána republika San Domingo,³⁴⁵ kam se mělo podle dobových odhadů ostravských listů vystěhovat 1 000 – 1 500 Židů (z toho mělo být 700 – 1 000 ostravských Židů, 300 osob z připojených území, 200 našich příslušníků po 10. 10. 1938 a zbytek emigrantů z Polska a Rakouska) různých profesí. Pro zájemce o vystěhování byly v Moravské Ostravě počátkem roku 1939 pořádány informativní schůzky, přednášky a pořádaly se i kurzy španělštiny či hospodářství.³⁴⁶

Přelány na hromadné vystěhování ostravských Židů do San Dominga, ale i do dalších často exotických destinací, se těšily na přelomu let 1938–1939 pravidelné pozornosti regionálního tisku. Text k většině článků byl pak většinou opatřen úderným (a často také optimistickým) titulem³⁴⁷ – i tímto způsobem mělo být ve veřejnosti vyvoláno zdání, jak se pokročilo s řešením židovské

284.

³⁴² V přípravných táborech se mladí lidé vzdělávali v zemědělství a dalších řemeslech a znalostech potřebných pro život v Palestině.

³⁴³ AŽM – oddělení pro dějiny šoa, f. Sbíрка vzpomínek pamětníků holocaustu, kaz. č. 185, F. O.

³⁴⁴ Archiv Vítkovice a. s., f. VHHT–10, inv. č. 938, kart. 165.

³⁴⁵ Podle dobových článků z novin měl Kulka a jeho pomocníci navázat styky se zástupci vlády Dominikánské republiky, která se smlouvou zavázala poskytnout 1 000 ostravským Židům právo k usazení. V Dominikánské republice jim mělo být zaručeno provozování živnosti, obchodu a průmyslu, dále vnitřní samospráva, jakýsi druh autonomie. Mělo jim být povoleno provozovat i obecné a mateřské školy a zaručena jim byla také svoboda náboženského vyznání. Zároveň si mohli vybrat a zakoupit nebo pronajmout pozemky, kde měli pěstovat cukrovou třtinu. *Ostravští židé jako kolonisté do San Dominga*, DN, č. 10, 12. 1. 1939, s. 3; *Z Ostravy odjede 1 000 Židů do San Dominga*. TAMTÉŽ, č. 18, 21. 1. 1939, s. 3. Podrobně PRZYBYLOVÁ, B.: *Naděje San Domingo – nezdařený pokus o emigraci*. In *Židé a Morava XII*, Kroměříž 2006, s. 143–160.

³⁴⁶ Např. *1 000 židů z Ostravska do San Dominga*. MSD, č. 21, 21. 1. 1939, s. 4; *1200 emigrantů pojede do San Dominga*. MSD, č. 38, 7. 2. 1939, s. 3.

³⁴⁷ Např. *10000 vystěhovalců do jihoamerických států, Tisíc ostravských Židů se stěhuje do San Dominga* atd.

otázky.³⁴⁸ Některé, zejména levicové listy ale také projevíly vůči židovskému obyvatelstvu zcela otevřené sympatie a solidaritu.³⁴⁹

Dominikánská republika však nemusela být skutečným cílem židovských zájemců o vystěhování z ČSR. Interní materiály ÚPU hovořily o tom, že asi tisícovka Židů cestujících oficiálně do Dominikánské republiky ve skutečnosti mířila (s tajným posvěcením čs. úřadů) do Palestiny. Jestli byla tato akce spojena s odjezdem ostravských Židů, není zcela jasné.³⁵⁰

Jinou významnou vystěhovaleckou akci ostravských Židů řídil ing. Wechsberg ve spolupráci s brněnskou ústřednou „Vystěhovalecké akce židovských uprchlíků z Moravy a Slezska“. Cílem emigrantů se měla tentokrát stát Palestina, kam hodlalo odejít přes 2 000 ostravských Židů.³⁵¹ Vystěhování do Ekvádoru se pro místní Židy zase snažili zorganizovat bratři Süsserové. Šlo však o finančně velmi nákladné cesty, a proto nebyly dostupné všem.³⁵²

Úsilí všech organizátorů výše zmiňovaných vystěhovaleckých akcí nakonec zůstalo bohužel bezvýsledné – jednání o odjezdu se neustále protahovala a dokonce pokračovala i po vzniku Protektorátu. V září 1939 ovšem definitivně ztroskotala.³⁵³

³⁴⁸ Blíže viz PRZYBYLOVÁ, B.: *Emigrace*, s. 64; PROCHÁZKOVÁ, K.: *Židovská problematika*, s. 54.

³⁴⁹ Např. *San Domingo, nová vlast Židů*. Ostravský havíř, č. 9, 1. 2. 1939, s. 6.

³⁵⁰ NENÍČKA, L.: *Druhá republika*, s. 293.

³⁵¹ Archiv Vítkovice a. s., f. VHHT–10, inv. č. 938, kart. 165; PRZYBYLOVÁ, B.: *Emigrace*, s. 65. Již v polovině ledna 1939 měla např. odjet skupina 48 mladých ostravských Židů přes Brno, kde se měli připojit k další skupině a dále přes Anglii do Palestiny. Tato zpráva jako součást článku – *Ostravští židé jako kolonisté do San Dominga*. DN, č. 10, 12. 1. 1939, s. 3.

³⁵² PRZYBYLOVÁ, B.: *Emigrace*, s. 65.

³⁵³ ZAO, f. PŘMO, sign. 3292, kart. 487. Situační zpráva za září 1939.

DŮSLEDKY NACISTICKÉ PROTIŽIDOVSKÉ POLITIKY PRO ŽIDOVSKÉ OBYVATELSTVO ČESKÉHO SLEZSKA V PRVNÍCH LETECH OKUPACE (1938–1942)

Jednotlivé územní části Českého Slezska byly nacistickým Německem okupovány v odlišnou dobu, z čehož vyplývalo i jejich začlenění pod různé správní celky. Okupační poměry se proto v každé z těchto částí vzájemně lišily – ať už šlo o postavení místního obyvatelstva, metody germanizace, ale i v postupu vůči židovskému obyvatelstvu.

Antisemitismus, který patřil k základním ideovým principům nacismu, však hodlali okupanti uplatnit všude bez výjimky. Už nejen kolem Židů ze Sudetské župy, ale i kolem protektorátních a polských Židů se tak postupně začal svírat kruh, z něhož nemohli uniknout. Primárním cílem nacistů bylo židovské obyvatelstvo z okupovaných území co nejrychleji vyhnat a zabavit jim jejich majetek. Ti, které by se nepodařilo z různých důvodů vypudit, měli být za použití více či méně odlišných postupů nejdříve de facto izolováni od společnosti a později vysídleni či zlikvidováni. Celý prostor Německé říše a nacisty ovládaných území měl být podle nacistických plánů za každou cenu co nejdříve učiněn „Judenrein“.

Vládní obvod Opava (Sudetská župa)

Zavedení říšského zákonodárství a protizidovských zákonů – zákazy, nařízení a jejich důsledky pro židovské obyvatelstvo Sudetské župy

Nacisté dlouho neotáleli a okamžitě na zabraném teritoriu československého pohraničí zavedli říšské zákonodárství včetně protizidovských norimberských zákonů. Říšská „židovská politika“ zde byla zavedena navíc ve „zrychlené verzi“

během několika týdnů. O svá občanská práva a lidskou důstojnost tedy přišli sudetští Židé, stejně jako předtím Židé v Rakousku, ne během několika let jako Židé v Říši, ale v mnohem kratší době.³⁵⁴

Samotné norimberské zákony³⁵⁵ začaly v Sudetské župě formálně platit ihned po podepsání Mnichovské dohody. Jejich aplikace si ovšem vyžádala nějaký čas, poněvadž z počátku zůstávala platná řada starších československých předpisů. Z tohoto důvodu zde začaly tyto rasové zákony platit až o něco později, konkrétně od 27. 12. 1938.³⁵⁶

Mimořádná pozornost byla hned od počátku věnována evidenci židovského obyvatelstva. Prvním krokem k registraci Židů bylo zajištění matrik židovských náboženských obcí. Na jejich základu byl stanoven okruh těch, kdo měli spadat pod norimberské zákony. Evidenci Židů převzalo gestapo a zároveň i sudetská civilní správa prostřednictvím úřadu zemských radů, tzv. landrátů. Jmenované úřady se měly postarat o evidenci židovského lidu v jednotlivých obcích daného okresu. Později měly být doklady předány říšským archivům v Liberci, Chebu a Opavě, které však v té době nebyly ještě zřízeny.³⁵⁷

Matriky a další spisový materiál místních židovských náboženských obcí byly nacisty zabavovány rovněž v opavském vládním obvodu. Někde byly zadrženy ihned jako v Opavě³⁵⁸ či Krnově, jinde došlo k prodlevě. Ve Frývaldově a v Bílovci to bylo s jejich zajištěním složitější, protože je při svém útěku stačili odnést místní židovští matrikáři. Nakonec se ale nacistům podařilo i tyto zmizelé matriky v následujících měsících získat.³⁵⁹ Po prvotním „vytěžení“ byly všechny zabavené matriky z vládního obvodu Opava přemístěny do Říšského archivu v Opavě, kde zůstaly až do konce války.³⁶⁰

³⁵⁴ BORÁK, M.: *Situace*, s. 146.

³⁵⁵ Norimberské zákony se skládaly ze zákona na ochranu německé krve a německé cti a ze zákona o říšském občanství. První zákon zakazoval sňatky a mimomanželský styk „mezi Židy a státními příslušníky německé a příbuzné krve“, druhý zaváděl vedle státní příslušnosti „říšskou příslušnost“; říšským občanem se měl stát pouze „státní příslušník krve německé nebo příbuzné“. Oba zákony byly vyhlášeny 15. září 1935 na norimberském sjezdu NSDAP.

³⁵⁶ KOCOUREK, L. *Okupované pohraničí*, s. 133; TÝŽ: *Receptce norimberských zákonů*. In: *Židé v Čechách 1*. Sborník příspěvků ze semináře konaného 24. a 25. října 2006 v Liberci. Edd. Vlastimila Hamáčková, Monika Hanková, Markéta Lhotová, Praha 2007, s. 51.

³⁵⁷ TÝŽ: *Osud*, s. 74; OSTERLOH, J.: *Nationalsozialistische Judenverfolgung*, s. 243–245.

³⁵⁸ Pro další úschovu a vedení opavských matrik byl ustanoven jako komisařský správce Oskar Teschky z Opavy.

³⁵⁹ ZAO, f. VVP, sign. I – 9, inv. č. 1912. Hlášení Landráta Opava, Bruntál, Bílovec, Frývaldov vrchnímu vládnímu prezidentovi, prosinec 1938; DVOŘÁK, J.: *Židé*, s. 92.

³⁶⁰ SOAL – pobočka Most, f. Říšský archiv Liberec, inv. č. 108, kart. 15.

K účelům evidence židovského obyvatelstva sloužil vedle matrik i rychle přejetý říšský řád pro ohlašování pobytu, dále pak bylo povinné předložit příslušný doklad o původu.³⁶¹ Opavský policejní prezident proto koncem roku 1938 nabádal prostřednictvím četných tiskových zpráv místní Židy k urychlenému předložení svých rodných a domovních listů u policejního ředitelství v Opavě. Opomenutí tohoto nařízení mělo být přísně trestáno.³⁶²

Norimberské zákony a řada předcházejících i následujících opatření zasáhla Židy ve všech oblastech života. Přinášely celou řadu omezení a zákazů, které komplikovaly běžný život a vytvářely podmínky k izolaci židovského obyvatelstva.³⁶³ Židům bylo postupně zakazováno vykonávat většinu zaměstnání, vstupovat do restaurací, parků, lázní nebo na koupaliště, nemohli navštěvovat ani kina, koncerty, divadla a další společenská zařízení.³⁶⁴ Z knihoven a čítáren měly být vyřazeny všechny knihy židovských či levicových autorů. Např. z knihovny v Cukmantlu (dnes Zlaté Hory) musely zmizet díla mnoha světových autorů (Bertholda Brechta, Alexandra Dumase, Franze Kafky a dalších).³⁶⁵ I tento případ svědčí o důslednosti nacistů při odstranění všeho, co mohlo být spojováno s židovstvím.

Židům se dále zakazovalo kupovat noviny, procházet se po stejném chodníku jako Němci, užívat dopravních prostředků spolu s Němci, kde nesměli ani sedět a později už veřejnou dopravu téměř vůbec používat atd. Přirozeně nemohli vlastnit a nosit jakoukoliv zbraň či uniformy a podle policejního nařízení z 28. 11. 1938 nesměli v určených regionech ve vymezené době (od 19. do 7. h. ranní) vycházet na veřejnost.³⁶⁶

V souvislosti s prozatím stále povoleným vystěhováním Židům z Říše (a tedy i ze Sudet) byly již od roku 1938 cestovní pasy a průkazy totožnosti říšských Židů označeny razítkem „J“ (Jude) o velikosti 3 cm na určeném místě (podle typu

³⁶¹ OSTERLOH, J.: *Nationalsozialistische Judenverfolgung*, s. 249.

³⁶² *Povinné přihlášení Židů*. DP, č. 309, 22. 12. 1938, s. 10. a znovu TAMTÉŽ, č. 312, 25. 12. 1938, s. 9.

³⁶³ V prvním období okupace byli perzekvováni především tzv. Volljuden tedy čistokrevní Židé. Norimberské zákony vedle nich dále rozeznávaly tzv. Glaubjuden (ti, kteří se hlásili k židovskému náboženství) a Rassenjuden („rasoví“, „čistí“ Židé), či tzv. Geltungsjuden, tj. Židé podle norimberských zákonů, bez ohledu na vlastní deklarovanou národnost či vyznání KOCOUREK, L.: *Židé v okupovaných severozápadních Čechách 1939–1945*. In: *Historie okupovaného pohraničí 2, Ústí nad Labem 1998*, s. 117–118.

³⁶⁴ TÝŽ: *Receptce norimberských zákonů*, s. 52–53.

³⁶⁵ SOKA Jeseník, f. Archiv města Zlaté Hory, inv.č. 1188, kart. 260, seznam knih židovských autorů v místní knihovně.

³⁶⁶ KOCOUREK, L.: *Okupované pohraničí*, s. 133–136.

vydaného pasu). Toto nařízení neplatilo pro cizí státní příslušníky židovského původu včetně protektorátních.³⁶⁷

Jedním z primárních cílů nacistů bylo co nejrychleji vyřadit Židy z hospodářského života. Za tímto účelem bylo vydáno „Nařízení o vyřazení Židů z hospodářského života“ z 12. 12. 1938, které jim zakazovalo provozovat jakékoliv obchodní podniky a živnosti, a to i v těch místech, kde žijí Židé, a i kdyby to mělo být jen pro ně. Jedinou povolenou živností zůstávalo holičství a pohřbívání mrtvých, v obou případech však pouze k službám souvěrcům. Nakupovat v árijských obchodech mohli až poté, co už v něm nebyli Němci, a to ještě pouze v některých případech. K jejich nákupu byly určeny zvláštní obchody pro Židy. Podle tohoto nařízení měli být okamžitě propuštěni ze všech podniků a institucí vedoucí pracovníci židovského původu, a to bez odchodného a dalších požitků.³⁶⁸ Dne 2. 12. 1938 bylo vydáno „Nařízení o přihlášení židovského majetku v sudetoněmeckých oblastech“. Do konce ledna 1939 museli Židé v Sudetech úředně přihlásit svůj majetek podle stavu z 1. 12. 1938. Nacisté tak mohli provést soupis zbývajícího židovského vlastnictví, který byl Židům vzápětí „zarizován“.³⁶⁹

Takovýto postup byl samozřejmě dodržován i v opavském vládním obvodu. Na základě důkladné evidence židovských občanů byly zaznamenány osoby následně připraveny o své živnosti, vyhozeny z práce a děti ze škol. Příšly rovněž o většinu svého majetku, ale určitou dobu ještě žily ze svých úspor a z prodeje svého bytového zařízení. Někteří, především ti ze smíšených manželství, měli to štěstí, že je prozatím mohl vydržovat jejich nežidovský – árijský partner. Například v Krnově byla celá řada smíšených židovsko-německých manželství.³⁷⁰ Jiné se zase snažila podporovat církevní charita.

S říšským zákonodárstvím byla včas seznamována i sudetoněmecká veřejnost. Články s touto tematikou se tak často objevují v tisku v listopadu a prosinci 1938.³⁷¹

³⁶⁷ TÝŽ: *Recepce*, s. 53.

³⁶⁸ TÝŽ: *Okupované pohraničí*, s. 149; GEBEL, Ralf: „*Heim ins Reich!*“. Konrad Henlein und der Reichsgau Sudetenland (1938–1945). München 1999, s. 77–78.

³⁶⁹ OSTERLOH, J.: *Nationalsozialistische Judenverfolgung*, s. 261; ZIMMERMANN, V.: *Pachatelé*, s. 137.

³⁷⁰ SOKA Bruntál, f. Archiv města Krnova, inv. č. 1040, kart. 623. Seznamy krnovských Židů z let 1938–1940. Podle seznamu z poloviny roku 1939 bylo v Krnově napočítáno 9 smíšených manželství. Podle jiné zprávy bylo smíšených manželství dokonce 16.

³⁷¹ *Zákaz nošení uniforem pro židy*. DP, č. 277, 20. 11. 1938, s. 11; *Německé rasové zákonodárství*. TAMTĚŽ, č. 281, 24. 11. 1938, s. 10; *Židovští míšenci ve wehrmachtu*. TAMTĚŽ, č. 288, 1. 12. 1938, s. 8; *Uzavírání manželství mezi židy a osobami německé krve*. TAMTĚŽ, č. 289, 2. 12.

Svého prozatímního vrcholu dosáhla „nařizovací vlna“ 27. 12. 1938, kdy se začaly uplatňovat norimberské rasové zákony. Na konci roku 1938 tak byli sudetští Židé zcela zbaveni svých práv a degradováni na lidi „druhé kategorie“. Poté se jejich perzekuce mohla rozběhnout na plné obrátky.³⁷²

Protože evidence židovského obyvatelstva neprobíhala vždy podle představ nacistů, zavedl se postupně celý soubor diskriminačních předpisů pro její zefektivnění a vnější rozpoznání Židů, současně rovněž s cílem je pokohit. Nařízení ze 17. 11. 1939 uvádělo v Sudetské župě v platnost říšský zákon ze 17. 8. 1938 o povinnosti užívat k židovským jménům přidané osobní jméno Israel pro muže a Sára pro ženy.³⁷³ Sami postižení takovému omezení samozřejmě těžce nesli. Mnozí se jej pokusili ignorovat, za což jim však hrozil tvrdý postih. V únoru 1940 například vyhrožoval vrchní starosta z Opavy „důraznými opatřeními“ proti všem, kteří by toto nařízení nerespektovali.³⁷⁴ Jednání o bezpodmínečném uplatňování tohoto nařízení se táhla až do roku 1941 a mnozí Židé se snažili, aby byli od užívání jmen Israel nebo Sára osvobozeni. Úspěšnost takovýchto žádostí však byla, alespoň v opavském vládním obvodu, prakticky nulová.³⁷⁵

K diskriminačním nařízením, jež nejvíce terorizovalo židovské obyvatele, patřilo to, podle něhož měli Židé starší 6 let za povinnost nosit na oděvu našitou „Davidovu hvězdu“. Nařízení z konce roku 1938, nejdříve aplikované v okupovaném Polsku, vstoupilo v platnost v Sudetské župě 1. 9. 1941.³⁷⁶ Žádosti některých Židů o zproštění z této povinnosti z různých osobních i pracovních

1938, s. 8; *Přihlášení židovského majetku v Sudetech*. TAMTÉŽ, č. 293, 6. 12. 1938, s. 5; *Arizační otázka*. TAMTÉŽ, č. 300, 13. 12. 1938, s. 14; *Vyřazení Židů z německého hospodářství (3 části)*, TAMTÉŽ, č. 305, 18. 12. 1938, s. 15 – č. 307, 20. 12. 1938, s. 11 – č. 308, 21. 12. 1938, s. 11; *Židé nemohou působit ve funkci podnikových vedoucích*. TAMTÉŽ, č. 312, 25. 12. 1938, s. 9.

³⁷² GEBEL, Ralf: „*Heim ins Reich!*“, s. 78.

³⁷³ V případech míšenců měli povinnost použít zmíněná jména ti, kteří se narodili židovské matce a jejichž otec byl neznámý. Pokud však byl jejich otec árijec, užívat je nemuseli. Současně bylo nařízeno, aby případným židovským novorozencům byla udělena pouze hebrejská jména podle připraveného seznamu, a to ještě s výjimkou těch, která se již stala v Německu obvyklými a nebyla jako židovská chápána. KOCOUREK, L.: *Osud*, s. 78; OSTERLOH, J.: *Nationalsozialistische Judenverfolgung*, s. 497.

³⁷⁴ ZAO, f. VVP, sign. I – 6, inv. č. 1448. Výtah z politické situační zprávy za leden 1940.

³⁷⁵ ZAO, f. VVP, sign. I – 9, inv. č. 1794, 1898, 1899 a 1931. Nacisté se rovněž pokoušeli zabránit Židům, aby si nechávali jakákoliv příjmení související s názvem Německa jako Deutschland, Deutschländer, Deutsch, Deutscher, Deutschmann atd. V případech, že si dotyční nezvolili jiné příjmení, měli užívat pouze zkrácenou verzi svého starého příjmení jako Land, Länder atd. Viz TAMTÉŽ, inv. č. 1931. Policejní ředitel v Opavě vrchnímu vládnímu prezidentovi Opavě, 26. 9. 1939.

³⁷⁶ KOCOUREK, L.: *Osud*, s. 78.

důvodů byly, podobně jako u přidaného jména, stejně bezvýsledné. V opavském vládním obvodu byla akce mající za úkol označit příslušné Židy ukončena již začátkem prosince 1941. V okrese Opava-město se nacházelo 30 Židů s povinností nosit Davidovu hvězdu, 36 Židů bylo naproti tomu od jejího nošení osvobozeno a 93 mišenců 1. stupně a 46 mišenců 2. stupně zachytila policie ve zvláštní kartotéce. Všichni takto označení Židé podléhali měsíční kontrole.³⁷⁷

Několik Židů se pokusilo i toto nařízení obejít. Policie však v prvních týdnech důrazně pronásledovala každý pokus o přikrytí hvězdy. Hlášení bruntálského landráta z října 1941 se zmiňuje o tom, že si Židé stále zakrývají na oděvech hvězdu, např. límcem od kabátu, za což jsou přísně napomináni.³⁷⁸ Několik Židů bylo dokonce kvůli nedodržování policejního nařízení o označování Židů Davidovou hvězdou zatčeno.³⁷⁹ Výsledky takového postihu se očividně dostavily, protože podle hlášení opavského vládního prezidenta pro říšského místodržícího v Liberci z 5. 12. 1941 nebylo až dosud zaznamenáno žádné provinění proti nařízením o označování Židů.³⁸⁰ O tom, že nařízení postihovalo v některých oblastech opavského vládního obvodu již jen jedince, svědčí žádost vrchního starosty Cukmantlu ze září 1942 o zaslání pouze pěti kusů židovských hvězd.³⁸¹

Sudetským Židům byly postupně omezovány i přiděly různých druhů potravin, ošacení, hygienických výrobků atd. – nařízení o vydávání mýdla pro Židy z listopadu 1941 např. určovalo jeho množství a četnost vydávání v závislosti na věku.³⁸²

O něco lépe než „rasově čistí“ Židé na tom byli židovští mišenci a nežidovští partneři ze smíšených manželství (pokud se včas nerozvedli), kteří byli postiženi nacistickým útlakem poněkud později. Přestože měli určité výhody (např. nemuseli v některých případech nosit Davidovu hvězdu či si přidávat – byl-li jejich otcem árijec jméno Israel nebo Sára), i jich se dotýkala mnohá nařízení. Už v říjnu a listopadu 1938 byla pro Sudetskou župu uvedena v platnost říšská vyhláška o pracovním nasazení židovských mišenců v hospodářství. Na židovské mišence se dále vztahovala i instrukce o vztahu k árijcům nebo mišencům, kteří

³⁷⁷ ZAO, f. VVP, sign. I – 6, inv. č. 1448. Výtah z politické situační zprávy policejního ředitele z Opavy za říjen 1941.

³⁷⁸ TAMTÉŽ.

³⁷⁹ ORLÍK, Josef (ed.): *Opavsko a severní Morava za okupace. Z tajných zpráv okupačních úřadů z let 1940–43*. Ostrava 1961, s. 74.

³⁸⁰ TAMTÉŽ, s. 80.

³⁸¹ SOKA Jeseník, f. Archiv města Zlaté Hory, sign 123/11, inv.č. 1247, kart. 322. Vrchní starosta Zuckmantelu landráta ve Frývaldově, 19. 9. 1942.

³⁸² KOCOUREK, L.: *Recepte*, s. 53.

jsou ženatí s Židovkami (u árijců i s mišenkami 1. stupně). Měli být v případě nutnosti válečného nasazení odváděni k Todtově organizaci, jejímž úkolem bylo stavět v okupované Evropě vojenské objekty a komunikace.³⁸³

Někteří židovští mišenci se během okupace snažili osvobodit od všech protizidovských restrikcí kupříkladu tím, že se pokoušeli o zrovnoprávnění s osobami německé krve. Pouze ve výjimečných případech jim bylo vyhověno.³⁸⁴ Některým zasloužilým Němcům však jejich „nedokonalý“ rodinný původ zničil slibně se rozvíjející kariéru.³⁸⁵

Zesílená perzekuce židovské komunity v Sudetské župě v prvních letech okupace

Nacisté velmi brzo dosáhli v Sudetské župě systematickým a rafinovaným terorem kýžených výsledků. Jen málokteré území Říše bylo na konci roku 1938 ve srovnatelném rozsahu „vyčištěno od Židů“ tak jako Sudetská župa. Následkem pogromů, masové emigrace a vyhánění zůstala sudetoněmecká města téměř bez Židů, čímž měli nacisté poněkud „usnadněnou“ pozici při následném „řešení židovské otázky“. Sami tak mohli koncem prvního okupačního roku s uspokojením konstatovat, že židovská otázka je pro ně aktuální již jen z pohledu arizace zanechaného židovského majetku.³⁸⁶ Z těch několika málo osob, které se neodhodlaly k útěku do vnitrozemí Československa, se staly bezbranné oběti nastupujícího nacistického teroru, a nakonec i tzv. „konečného řešení“ židovské otázky.³⁸⁷

Ve většině měst Opavského Slezska se nacházely koncem roku 1938 již jen nepočetné skupiny Židů. V obvodu landrátu v Krnově, kde ve městě ještě ve 30. letech žilo více než 350 osob hlásících se k židovskému náboženství, zbylo v květnu 1939 pouhých 35 osob považovaných na základě norimberských zákonů za Židy.³⁸⁸ Někde bychom našli pouze jednotlivce. Ve Vídnově žila pouze jedna

³⁸³ TÝŽ: *Okupované pohraničí*, s. 137–138.

³⁸⁴ ZAO, f. VVP, sign I – 9, inv. č. 1913, 1914, 1916 a 1917. Právní zrovnoprávnění židovských mišenců s osobami německé krve; SOkA Krnov, f. Archiv města Krnova, inv. č. 1040, kart. 623.

³⁸⁵ Jedním z postižených byl Karl Andres z Opavy, který žádal na konci roku 1943 o zrovnoprávnění s árijci. Na základě přiloženého posudku zemského soudu v Opavě z 13. 10. 1943 byl chybně označen za mišence prvního stupně, proto byl propuštěn z wehrmachtu ZAO, f. VVP, sign. I – 9, inv. č. 1913. Dopis Karla Anderse vrchnímu vládnímu prezidentovi Opava, 1. 12. 1943.

³⁸⁶ SOAL, f. ÚVP, inv. č. 2, kart. 29 a 30. Situační zpráva ústeckého vládního prezidenta za prosinec 1938.

³⁸⁷ GEBEL, R.: „*Heim ins Reich!*“, s. 78.

³⁸⁸ BARTOŠ, Josef: *Bruntálsko v rámci vládního obvodu Opava 1938–1945*. Sborník bruntálského

osoba židovského původu.³⁸⁹ V Osoblaze dokonce nezbyl z kdysi tak slavné a početné židovské obce už žádný Žid.³⁹⁰

Ohledně toho, co bylo v říjnu 1938 začleněno území Opavského Slezska do Sudetské župy, byla zakázána činnost všech židovských náboženských obcí (Opava, Krnov, Bílovec, Jeseník) a modlitebních spolků (Bruntál, Klimkovice). Budovy či místnosti patřící do jejich správy byly zavřeny a využity k jiným účelům, matriky a spisový materiál zabaveny. Činovníci náboženských obcí buď uprchli, nebo byli zčásti (jako v Opavě) pozatýkáni.³⁹¹ Náboženské obřady včetně pohřbívání a bohoslužebné úkony měly být nadále financovány pouze ze soukromých zdrojů. V malých židovských obcích, především ve venkovských oblastech, se hřbitovy měly nechat zpustnout.³⁹² Své aktivity musely okamžitě ukončit i všechny židovské zájmové spolky, aby byly posléze zrušeny.

Nová zákonná opatření se dotýkala rovněž správy židovských obyvatel. Vlastní správu po stránce kultovní a organizační měla napříště v Sudetské župě provádět pouze pobočka Říšského sdružení Židů v Německu (Reichsvereinigung der Juden in Deutschland)³⁹³ – Krajská úřadovna Říšského sdružení Židů v Německu (Bezirkstelle Sudetengau des Reichsvereinigung der Juden in Deutschland) se sídlem v Ústí nad Labem.³⁹⁴ Pro každý z vládních krajů Sudetské župy byl ustanoven vedoucí představitel Říšského sdružení, který byl na svém teritoriu zodpovědný za zde usazené Židy a zároveň za dodržování opatření vůči nim. Vedoucí Říšského sdružení pro chebský a opavský obvod podléhali vedoucímu obvodu ústeckého. Důvěrníkem Říšského sdružení pro opavský vládní obvod byl zprvu Leo Glücksmann, kterého později vystřídal Oskar Morgenstern.³⁹⁵

muzea 1, 1998, s. 19.

³⁸⁹ BRILLING, Bernard: *Zur Geschichte der Juden in Österreichisch-Schlesien 1640–1737*. Judaica Bohemiae 4, 1968, s. 160.

³⁹⁰ FIEDLER, J.: *Z dějin*, s. 81.

³⁹¹ ZAO, f. VVP, sign. I – 9, inv. č. 1912.

³⁹² FEDOROVÍČ, T.: *Pronásledování*, s. 261.

³⁹³ Všichni, kteří byli považováni podle Norimberských zákonů za Židy, byli nuceně začleněni do Říšského sdružení Židů v Německu, kam museli odvádět i peněžní příspěvky. Jedním z úkolů Říšského sdružení Židů bylo vydávat doporučení k vystěhování Židů z říše. V letech 1939–1941 se pokoušeli funkcionáři Říšského sdružení být nápomocni mnohým Židům při jejich útěku z Německa. V dalším období až do definitivního rozpuštění v roce 1943 spočívala hlavní role Říšského sdružení v péči o zůstavší Židy. Zároveň muselo Říšské sdružení spolupracovat při deportacích.

³⁹⁴ KOCOUREK, L.: *Recepce*, s. 53.

³⁹⁵ FEDOROVÍČ, T.: *Pronásledování*, s. 258–259.

Terorismus nacistického režimu, k němuž patřilo neustálé pronásledování, zajišťování, zatýkání a mučení, se od prvních dnů stupňoval. Aby Židé minimalizovali rizika spojená s případnou represí, nevycházeli raději ze svých domovů a někteří se nechali pokřtít. Ani to jim ale nebylo příliš platné.

V prosinci 1938 vydalo gestapo v Opavě za účelem lepší evidence židovských osob nařízení požadující zjištění a zatčení všech Židů německé nebo rakouské státní příslušnosti, kteří sem emigrovali už před obsazením sudetských oblastí a dosud se zde zdržovali. Ti, co byli již dříve z vazby propuštěni, neměli být znovu zatýkáni.³⁹⁶

Antisemitská propaganda se neustále šířila i tiskem – zdejší noviny se ustavičně snažily svými články Židy, a především ty majetnější, co nejvíce poškodit.³⁹⁷ V Krnově dokonce vznikla v červenci 1939 z pera neznámého autora antisemitsky laděná příručka s podtitulem „*Slezští Židé jako hanobitelé rasy, velcí podvodníci a lovci děvčat*“, jež vyšla tiskem v Jägerndorfer Zeitung.³⁹⁸ Jmenovitě v ní byli napadáni zejména úspěšnější a bohatší Židé z Opavska a Krnovska.

Kromě neustálého pronásledování, tlaku na emigraci, zatýkání a zabavování židovského majetku docházelo už před podepsáním mnichovské dohody, avšak zejména od listopadu a prosince 1938, k přímé internaci židovských osob nejen ze Sudet, ale i z Říše do improvizovaných internačních táborů. Mezi takové tábory patřil internační tábor ve Skrochovicích, vybudovaný z bývalého cukrovaru v létě roku 1939. Byl to vlastně jeden z prvních nacistických koncentračních táborů na území ČR. Sem byli internováni i někteří Židé, kteří ještě na Opavsku zůstali. Později sem nacisté přivázeli rovněž Židy a Poláky z okupovaného Těšínského Slezska. Provoz tábora byl však přechodný a vězni zde pobývali pouze do 15. 12. 1939. Do tohoto data jim prošlo asi 700 osob. Odtud byli vězni převáženi dále do koncentračních táborů, zejména do Sachsenhausenu.³⁹⁹

³⁹⁶ SOKA Opava, f. Landrát Opava, sign. Pol – 300, inv. č. 509, kart. 328. Gestapo Opava, 6. 12. 1938.

³⁹⁷ Např. *Milionový bankrotář Goldberger před soudem*. Jägerndorfer Zeitung, č. 4, 13. 1. 1940, s. 6; *Milionový podvod žida Goldbergera*. TAMTĚŽ, č. 52, 4. 5. 1940, s. 3.

³⁹⁸ *Schlesische Juden als Rassenschänder, Grossbetrüger und Mädchenjäger*. Jägerndorf 1939.

³⁹⁹ Blíže ke skrochovickému táboru viz GROBELNÝ, Andělín: *Obóz koncentracijny w Skrochowicach na Śląsku Opawskim w 1939 roku*. Żaranie Śląskie 17, 1964, s. 573–592; TÝŽ: *Koncentrační tábor ve Skrochovicích na Opavsku na podzim r. 1939*. Vlastivěda severomoravského kraje – Opavsko 9, 1964, s. 5–7; SOKA Karviná, f. Burek Józef, inv. č. 347, kart. 7. Vzpomínky vězňů na koncentrační tábor ve Skrochovicích. Velitelem tábora byl válečný zločinec Heinrich Jöckel, který později vykonával stejnou funkci v Malé pevnosti v Terezíně. Pomocnou stráž i ochrannou policii (Schupo) zde tvořili převážně němečtí občané z pohraničí a i oni nevybíravě zacházeli s vězni. Vedle policejně organizovaných útvarů se do jisté míry

Dne 17. května 1939 bylo ve „Velkoněmecké říši“ provedeno sčítání lidu. Při něm se zjistilo, že v Sudetské župě žilo ve srovnání s celou Německou říší méně Židů, než představoval celoříšský průměr.⁴⁰⁰ Provedené sčítání v roce 1939 zachytilo na území sudetské župy 2 363 (2 341) Židů, 2 186 mišenců 1. stupně a 1 301 mišenců 2. stupně.⁴⁰¹ Ve vládním obvodu Opava z 3 896 osob evidovaných v roce 1930 zůstalo jenom 424 osob označovaných jako tzv. „úplní“ Židé (Volljuden),⁴⁰² k nimž nacisté ovšem připočetli ještě dalších 722 mišenců (Mischlinge), z toho 458 mišenců 1. stupně a 264 mišenců 2. stupně. Celkem se tedy jednalo o 1146 osob, z toho 478 mužů a 668 žen.⁴⁰³ Ve slezských okresech opavského vládního obvodu nyní zůstalo z předválečných 1924 osob⁴⁰⁴ již pouze 142 osob.⁴⁰⁵ Kvůli nacistické rasové teorii, kdy byli za Židy považováni rovněž mišenci 1. a 2. stupně, však jejich počet nakonec vzrostl až na 642 osob.⁴⁰⁶

podíleli na životě tábora civilní občané německé národnosti ze Skrochovic a blízkého okolí, stejně jako civilní úřady, např. úředníci a experti vládního obvodu Opava.

⁴⁰⁰ ZIMMERMANN, V.: *Pachatelé*, s. 136. Přesné stanovení počtu Židů v tomto případě není lehké, protože v průběhu 30. let docházelo k posunům v chápání národnosti. Častým jevem byl přesun od národnosti německé k národnosti židovské, případně české. Po okupaci pohraničí a zavedení norimberských zákonů i zde vrcholily problémy se změnou národnosti, viz KOCOUREK, L.: *Okupované pohraničí*, s. 86.

⁴⁰¹ OSTERLOH, J.: *Judenverfolgung und „Arisierung“ im Reichsgau Sudetenland*. In: *Geteilt, besetzt, beherrscht. Die Tschechoslovakai 1938 – 1945*. Edd. Monika Gletter, Lubomír Lipták, Essen 2004, s. 220.

⁴⁰² U 19 židovských mužů a 29 židovských žen nebyla známa státní příslušnost SOAL, f. ÚVP Ústí nad Labem, sign.103/2, inv. č. 149, kart. 87. Tabulka sčítání lidu z května 1939.

⁴⁰³ ZAO, f. VVP Opava, sign. Z 1, inv. č. 611 a sign. I – 9, inv. č. 1820; SOAL, f. ÚVP Ústí nad Labem, sign.103/2, inv. č. 149, kart. 87; ZIMMERMANN, V.: *Pachatelé*, s. 145. M. Borák uvádí ve své studii pro vládní obvod Opava 435 Židů a 722 mišenců 1. a 2. Stupně. Srov. BORÁK, M.: *Prameny*, s. 36. J. Bartoš zase uvádí pro týž obvod pouze 287 Židů, včetně mišenců pak 1 146 osob, srov. BARTOŠ, J.: *Struktura obyvatelstva v tzv. Východních Sudetech v letech 1938–1945*. *Acta Universitatis Plackianae Olomucensis – Historica* 20, 1979, s. 120; L. Kocourek zmiňuje, že podle údajů vládního prezidenta v Ústí n. L. žilo k 17. 5. 1939 na území vládního obvodu Opava celkem 478 Židů a židovských mišenců, srov. KOCOUREK, L.: *Okupované pohraničí*, s. 86.

⁴⁰⁴ BORÁK, M.: *Situace*, s. 145. Podle hlášení německých landrátů z roku 1939 bylo ve slezských okresech v roce 1930 údajně dokonce 2935 Židů, srov. ZAO, f. VVP, sign. I – 9, inv. č. 1820, tabulka – počet Čechů a Židů v roce 1930/1939.

⁴⁰⁵ ZAO, f. VVP, sign. I – 9, inv. č. 1820. Tabulka – počet Čechů a Židů v roce 1930/1939; BORÁK, M.: *Situace*, s. 146; BARTOŠ, J.: *Struktura*, s. 120. V okrese Opava-město žilo 36 osob, v okrese Krnov 35 osob, v okrese Bruntál 25 osob, v okrese Opava-venkov 19 osob, v okrese Bílovec 15 osob a v okrese Frývaldov 12 osob.

⁴⁰⁶ ZAO, f. VVP, sign. Z 1, inv. č. 611. Židé a židovští mišenci ve vrchním vládním obvodu Opava – výsledky sčítání lidu ze 17. 5. 1939; BORÁK, M.: *Situace*, s. 146. Dohromady i s mišenci tedy žilo v okrese Opava-město 247 osob, v okrese Krnov 141 osob, v okrese Bílovec 78 osob, v okrese Frývaldov 73 osob a v okrese Bruntál 58 a v okrese Opava-venkov 45. Podle podrobných nacistických seznamů žilo v roce 1939 v Krnově 33 či 34 Židů a 26 židovských mišenců, srov. SOKA Bruntál, f. Archiv města Krnova, inv. č. 1040, kart. 623. Seznamy Židů žijících v Krnově z 10. 6. 1939 a 21. 11. 1939 a seznam židovských mišenců žijících v Krnově

V nacistických statistikách zřejmě nebylo rozlišováno mezi náboženskou a národnostní příslušností, přesto statistické údaje jasně dokazují mimořádný početní úbytek místního židovského obyvatelstva. Sudetská župa tak mohla být na konci června 1940 považována v podstatě za „vyčištěnou od Židů“.⁴⁰⁷

Další postup vůči zbývajícím Židům de facto kopíroval říšskou „židovskou politiku“. Oklešťování jejich práv a vyvlastňování bylo dovedeno až do radikálního konce. Spektrum možných důvodů k perzekuci a zatýkání Židů a jim nakloněných osob se neustále rozšiřovalo. Ve vládním obvodu Opava bylo například zatčeno a odsouzeno několik osob pro porušení norimberských zákonů, konkrétně zákona na ochranu německé krve. K zatýkání docházelo nejčastěji na základě udání, obvykle šlo o pouhou záminku k zabrání majetku údajných viníků.⁴⁰⁸ Tvrdému postihu za styk s Židy neunikli ani někteří nežidovští občané.⁴⁰⁹

Mezi největší protizidovské akce ve zdejší oblasti patřila ta z října 1941. Při ní zatkla policie mnoho Židů pro porušení válečných hospodářských nařízení, mimo jiné kvůli hromadění potravin a textilií. Další byli zatčeni pro nedodržování policejního nařízení o označování Židů.⁴¹⁰

Pronásledované Židy se snažilo podporovat krajské zastoupení Říšského sdružení v Německu pro Sudetskou župu či jejich arijstí příbuzní, kteří nepodléhali protizidovským hospodářským opatřením.⁴¹¹ Při svých stížnostech na úřady ohledně ponižujících nařízení se pak sudetští Židé mohli vedle zástupců říšského sdružení obrátit také na tzv. „židovské konzulenty“ tj. osoby pověřené zastupováním Židů (a to jen Židů) v právních záležitostech. Podle rozhodnutí Říšského ministerstva spravedlnosti z dubna 1939 mohl v každém vládním

z 21. 11. 1939. Početní údaje se někdy nepatrně lišily, protože podle jiné dochované zprávy žilo k 8. 7. 1939 v krnovském okrese Krnov 39 Židů – z toho v samotném Krnově 31, v Městě Albrechticích 7 a v Krasově 1 osoba, srov. Yad Vashem, Österreichisches Staatsarchiv, f. Stillhaltekommissar Reichenberg, sign. M 69, inv. č. 855, kart. 124, s. 29. Revizní zpráva č. 4714 z 6.–8. 7. 1939. Podle dalšího seznamu z listopadu 1940 zde žilo ještě 33 Židů TAMTĚŽ. Seznam Židů žijících v Krnově, 27. 11. 1940.

⁴⁰⁷ BARTOŠ, J.: *Základní charakteristika východních Sudet (vládního obvodu Opava) 1938–1945*. In: *Historie okupovaného pohraničí 2*. Ústí nad Labem 1998, s. 15.

⁴⁰⁸ Výtahy ze sudetských novin: DP, 6. 7. 1939; Deutscher Bote Braunau, 8. 7. 1939; Kam. Tageblatt – Elstraer Zeitung, č. 157, 10. 7. 1939; Chemnitzer Tageszeitung, č. 183, 6. 7. 1939; Leitmeritzer Zeitung, č. 79, 7. 7. 1939; SOAL – pobočka Most, f. Vrchní zemský soud (říšský) Litoměřice, sign. Pr–C–7, inv. č. 517, kart. 383.

⁴⁰⁹ Výtahy ze sudetských novin: DP, 19. 11. 1939; Römerstadt Zeitung, 25. 11. 1939; DVOŘÁK, J.: *Židé*, s. 100.

⁴¹⁰ *Opavsko a severní Morava za okupace*, s. 74.

⁴¹¹ FEDOROVIC, T.: *Pronásledování*, s. 258–259.

obvodu působit jeden takovýto konzulent.⁴¹² V opavském vládním obvodu se v této funkci postupně vystřídal dr. Richard Pollak, notář z Oder, dr. Hans Wolf, advokát z Teplic, a nejdéle v této funkci vydržel krnovský advokát dr. Erwin Kunewälder, který poskytoval právní rady židovským občanům od května 1940 po celé tři roky.⁴¹³

I z údajů o jeho pracovní vytiženosti lze vypočítat, jak nepatrný počet Židů v tomto období pobýval v opavském vládním obvodu. V samotné Opavě se v září 1941 nacházelo pouze 22 Židů (většinou šlo o staré a nemajetné ženy), a proto se jeho agenda týkala převážně zastupování Židů, kteří odsud uprchli do Protektorátu. Od počátku roku 1941 do konce srpna 1941 se zabýval celkem 74 případy a z toho se pouze 1 týkal osoby stále ještě žijící na území vládního obvodu Opava.⁴¹⁴ Po Kunewälderově deportaci do Terezína zastupoval zdejší Židy znovu dr. Wolf, nyní již židovský konzulent se sídlem v Liberci.⁴¹⁵

Židovští konzulentů se při výkonu svého povolání setkávali s celou řadou problémů, často dokonce neměli svou činnost ani kde vykonávat. Ve svých starých kancelářích již totiž nemohli pracovat a sehnat jinou bylo téměř nemožné, protože árijsší pronajímatelé jim odmítali poskytnout odpovídající prostory. Například Hans Wolf musel v Opavě jistou dobu provizorně bydlet a pracovat v hotelovém pokoji.⁴¹⁶

Mnozí Židé byli – ještě před definitivní likvidací – rovněž využiti k pracovním účelům. Židé z Vítkova museli například jistý čas pracovat na stavbě a opravě silnic.⁴¹⁷ V Bruntále zase usilovali v roce 1941 místní představitelé NSDAP kvůli nedostatku pracovních sil ve zdejších přádelnách o využití židovských přádelen.⁴¹⁸ K říjnu 1941 bylo v celém Opavském kraji zaměstnáno ve zdejších průmyslových podnicích celkem 138 válečných zajatců, mezi nimiž bylo 87 Židů.⁴¹⁹

⁴¹² ZAO, f. VVP, sign. I – 6, inv. č. 1459. Výnos o dočasném připuštění židovských konzulentů pro každý vládní obvod z 24. 4. 1939.

⁴¹³ SOAL – pobočka Most, f. Vrchní zemský soud (říšský) Litoměřice, sign. 3712 I, inv. č. 230, kart. 240 a kart. 241. Složka dr. Erwin Kunewälder, 1940–43.

⁴¹⁴ TAMTÉŽ, kart. 240. Procesní agenti (židovští konzulentů) 1938–1943.

⁴¹⁵ TAMTÉŽ, kart. 241.

⁴¹⁶ SOAL – pobočka Most, f. Vrchní zemský soud (říšský) Litoměřice, sign. 3712 I, inv. č. 230, kart. 240; OSTERLOH, J.: *Nationalsozialistische Judenverfolgung*, s. 501–503.

⁴¹⁷ MARTÍNEK, Branislav – KRAVAR, Zdeněk: *Vítkov. Z historie města*. Vítkov 2001, s. 73.

⁴¹⁸ SOAL, f. Župní vedení NSDAP Liberec (dále jen ŽV NSDAP Liberec), inv. č. 3, kart. č. 2. Situační zpráva za září a říjen 1941.

⁴¹⁹ TAMTÉŽ, inv. č. 5, kart. 18. Situační zpráva za říjen 1941.

Antisemitská propaganda a reakce sudetoněmeckého obyvatelstva

Mohlo by se zdát, že nacisté po zostřené vlně antisemitské propagandy z počátku okupace sudetského území, mohli ze svého dalšího štvavého úsilí přece jenom trochu slevit. Tak tomu ale nebylo. Ani výrazný početní úbytek zdejší židovské populace jim nebránil v dalším podněcování protižidovských nálad, které měly místní obyvatelstvo ještě více přesvědčit, případně utvrdit v nenávisti vůči Židům. K tomuto účelu využívali okupanti nejen sudetoněmecký tisk, různou pseudovědeckou literaturu, ale i další média.

Mezi oblíbené propagandistické prostředky všech totalitních režimů patří film. V krnovském kraji, stejně jako v celých Sudetech, byl například na přelomu února a března roku 1941 několikrát promítán známý antisemitský film „Věčný Žid“. Tato filmová „tour“ vedla po trase Město Albrechtice, Osoblaha, Janov a Brantice. Reakce diváků na tento protižidovsky laděný snímek byly podle hlášení většinou kladné, jen několik zdejších obyvatel se vyjádřilo v tom smyslu, že by raději uvítali uvedení nějakého radostnějšího filmu.⁴²⁰ V Sudetech pak „údajně“ slavil úspěch i další antisemitský film „Žid Süs“.⁴²¹

Nacistická propaganda byla cíleně zaměřena i na děti a mládež. Počátkem roku 1942 zřídila na vyšší škole v Opavě třída 3B, podle instrukcí svého učitele, studijního rady dr. Franze Friedela, nástěnku zaměřenou v protižidovském duchu, poutající svým titulkem: „Židé, podívejte se!“⁴²²

Reakce sudetoněmeckého obyvatelstva na perzekuci Židů vykazovaly obecně paralely se všeobecnými postoji obyvatelstva v Říši. Ve většině případů se represe setkávaly se souhlasem, tedy aspoň do té chvíle, dokud protižidovská opatření nepřekročila určitou hranici agresivity nebo se bezprostředně nedotýkala života jich samých.⁴²³ Ve zprávě opavského vládního prezidenta Fritze Zippelia za únor 1942 se proto mohla objevit i takováto zmínka: „*Nacionálně-socialistické obyvatelstvo se pohoršovalo nad tím, že židovský člen smíšeného manželství je osvobozen od nošení židovského označení.*“⁴²⁴ Jak už tomu je u autoritativních režimů běžné, podstatnou roli sehrávala i všudypřítomná atmosféra strachu.

Navzdory hrozícímu nebezpečí se však i mezi sudetskými Němci našli jedinci nadále udržující kontakt s nepočetnou židovskou menšinou. V srpnu 1942 si

⁴²⁰ TAMTĚŽ, Situační zpráva okresního vedení NSDAP v Krnově za březen a duben 1941.

⁴²¹ KOCOUREK, L.: *Recepte*, s. 55.

⁴²² OSTERLOH, J.: *Nationalsozialistische Judenverfolgung*, s. 505–506.

⁴²³ Zimmermann, V.: *Sudetští Němci*, s. 330–331.

⁴²⁴ SOAL, f. ŽV NSDAP Liberec, inv. č. 14, kart. 22. Situační zpráva opavského vládního prezidenta za únor 1942; *Opavsko a severní Morava za okupace*, s. 101.

opavský vládní prezident naopak stěžoval: „Část zdejšího německého obyvatelstva nebyla ideologicky dostatečně obeznámena. Některé osoby árijského původu chovají i nadále k Židům přátelské vztahy, a dokonce se s nimi baví i na ulici. Také zde se bude muset v některých případech přikročit k ochranné vazbě.“⁴²⁵ Jednalo se ale o ojedinělé výjimky, a tak se v říjnové zprávě objevují znovu již jen kladné reference o stanoviscích místního obyvatelstva. Zippelius se v ní mohl pochlubit: „Obnovené snížení přidělu potravin pro Židy přijalo německé obyvatelstvo se zvláštním zadostiučiněním.“⁴²⁶ Jak udává L. Kocourek právě na základě tohoto příkladu, znalost norimberských zákonů a nacistické rasové politiky byla u sudetoněmeckého obyvatelstva pravděpodobně překvapivě vysoká.⁴²⁷

Několik zmínek obdobného ražení se dochovalo i z konkrétních měst. Týkají se však již pozdějšího období. Krajské vedení NSDAP v Krnově hlásalo v únoru roku 1943, tedy již po odjezdu prvních deportačních transportů z opavského vládního obvodu, stanovisko sudetoněmeckého obyvatelstva k židovské otázce: „V poslední době byli mlčky někteří Židé odtransportováni. Také ženy nyní pochopily díky propagandě rozhlasu, že Židovstvo plánuje zničení německé rasy a setřelo z části dosavadní soucit. Nejedná se již jen o ženy mladšího věku, nýbrž také o ženy ve věku nad 70 let, které si uvědomují, že Židovstvo jako narušitel světového míru musí být zničeno.“⁴²⁸ V prosinci téhož roku zase uvedlo, že před měsícem zřízená výloha „Židé a jejich zbraně“ a zejména obrazy o „židovské vládě v USA“ narazily na „čilý zájem u obyvatel“.⁴²⁹ Zdali byla zmíněná reakce pozitivní či negativní, o tom krajské vedení mlčelo.

Jen ojediněle se u sudetoněmeckého obyvatelstva setkáváme se snahou o pomoc Židům, nebo alespoň se soucítěním s nimi. Výjimečně, např. jeden z frývaldovských farářů,⁴³⁰ se alespoň snažili zmírňovat zášť svých spoluobčanů vůči jiným etnikům. K nezištné pomoci se odhodlali někteří Němci (příkladem je

⁴²⁵ SOAL, f. ŽV NSDAP Liberec, inv. č. 14, kart. 22. Situační zpráva opavského vládního prezidenta za červenec 1942.

⁴²⁶ TAMTÉŽ, Situační zpráva opavského vládního prezidenta za říjen 1942.

⁴²⁷ KOCOUREK, L.: *Recepce*, s. 53.

⁴²⁸ SOAL, f. ŽV NSDAP Liberec, inv. č. 10, kart. 21. Situační zpráva okresního úřadu pro výchovu v Krnově za leden až únor 1943.

⁴²⁹ TAMTÉŽ, inv.č. 3, kart. 7. Situační zpráva okresního vedení NSDAP v Krnově za říjen a listopad 1943.

⁴³⁰ TAMTÉŽ, inv. č. 3, kart. č. 5. Situační zpráva okresního vedení NSDAP Frývaldov za říjen až březen 1942/1943.

Albert Hartmann z Frývaldova) až na konci války, kdy pomáhali židovským vězňům z pracovního komanda nasazeného právě v této oblasti.⁴³¹

Těšínsko (vládní obvod Katovice)

Nacistický zábor Těšínska

Neuplynul ještě ani celý rok od polského záboru české části Těšínska a na tomto území znovu došlo k dalším státoprávním změnám. Dne 1. 9. 1939 se nacistické Německo odhodlalo napadnout Polsko, což zavedlo příčinu k vypuknutí 2. světové války. Postup německých vojsk byl bleskový – po krátkém odporu jednotek polské armády obsadili již 5. 10. 1939 Němci celou západní část Polska. Východní část polského území pak byla od 17. 9. 1939 okupována sovětskou Rudou armádou.⁴³²

Polská obrana ve Slezsku se zhroutila v prvních zářijových dnech a již čtvrtý válečný den bylo celé toto území „bezpečně“ v německých rukou.⁴³³ Kontrolu nad dobytým územím převzala německá vojska a dočasně zde byla zavedena německá vojenská správa. **O správním uspořádání nově obsazených území mělo být rozhodnuto co nejdříve.**

Také administrativní začlenění Těšínska se stalo od počátku předmětem mnoha spekulací – zejména hospodářský význam a geografická poloha oblasti, a tedy i význam strategický, vyvolával střety mocenských zájmů. O získání Těšínska usilovali nejen hornoslezští nacisté či protektorátní vláda, ale i Henlein ho chtěl připojit ke své Sudetské župě.⁴³⁴

Konečné rozhodnutí v otázce správy obsazeného polského území nakonec učinil sám Hitler – „Výnos vůdce a říšského kancléře o začlenění a správě východních oblastí“ z 8. 10. 1939, který vešel v platnost 26. 10., ukončil období vojenské správy na obsazeném území. V rámci Německé říše byly vytvořeny nové župy Západní Prusko (později Gdaňsk-Západní Prusko) a Poznaň (Wartská župa) a z Dolního a Horního Slezska byla vytvořena provincie Slezsko. Ze

⁴³¹ Yad Vashem, record. group 0. 33, f. n. 3313, sign. 1869/236. Vzpomínky Szymona Rosenblauma.

⁴³² K rozdělení Polska mezi nacistické Německo a SSSR došlo na základě tajného protokolu, který vyplýval ze známého paktu Ribbentrop – Molotov, tedy smlouvy o neutočení mezi nacistickým Německem a komunistickým SSSR, kterou podepsali jmenovaní ministři zahraničí Německa a SSSR v Moskvě dne 23. 8. 1939.

⁴³³ ŽÁČEK, R.: *Slezsko*, s. 165.

⁴³⁴ Blíže např. BORÁK, M.: *Těšínské Slezsko*, s. 93; GROBELNÝ, Andělín: *Národnostní politika nacistů a český průmysl 1938–1945*. Ostrava 1998, s. 175–176.

zbývající části Polska se stal Generální gouvernement. V rámci Provincie Slezsko, v jejímž čele stál vládní prezident se sídlem ve Vratislavi, pak byl s platností od 1. 11. 1939 vytvořen vládní obvod Katovice.⁴³⁵

Skutečnost, že v době německého útoku na Polsko byla většina teritoria bývalého Českého Slezska součástí polského okresu Cieszyn, umožnila nacistům uspořádat jeho správu zcela odlišně, než tomu bylo na dalších nacisty obsazených územích předválečného československého státu. Z polských okresů Frysztat a Cieszyn byl vytvořen okupační okres Těšín (Teschen), který zahrnoval téměř celé bývalé československé Těšínsko a část bývalého polského Těšínska s městem Skočov a obcemi Pruchná, Ustroň a Visla.⁴³⁶ Administrativně byl nový těšínský okres zařazen ke katovickému vládnímu obvodu říšské provincie Slezsko. Kvůli lepší a účelnější správě však byla Slezská provincie zákonem z 20. 12. 1940 (s platností od 18. 1. 1941) rozdělena na dvě části, na provincii Dolnoslezskou a Hornoslezskou. Katovický vládní obvod, tedy i s Těšínskem, tvořil spolu s vládním obvodem opolským provincii Horní Slezsko. V čele provincie stál vrchní vládní prezident se sídlem v Katovicích (zároveň byl župním vedoucím hornoslezského stranického obvodu NSDAP), vládní obvody vedli vládní prezidenti a těm byli podřízeni jednotliví představitelé okresů – tzv. landráti.⁴³⁷

Výraznou oporu administrativy jako všude jinde představoval značně rozvětvený policejní aparát – Orpo, Schupo, Kripo a zejména gestapo. Obávaná služebna gestapa se nacházela i v Těšíně (podřízená vedoucí úřadovně ve Vratislavi – od dubna 1941 vedoucí úřadovně v Katovicích), vedlejší služebna fungovala zpočátku také v Karvině. Vedle gestapa měla v Těšíně své služebny

⁴³⁵ **Hitlerův** výnos přičlenil přímo k Německé říši jako její východní **území** značnou část porobeného Polska – Pomohí, Velkopolsko, **Slezsko**, západní Mazovsko, Kujavsko, většinu vojvodství lodžského a **některé** části vojvodství krakovského a kieleckého. Zhruba stejně velká zbývající část Polska (mimo území zabraného na východě Sovětským svazem) se podle dalšího Hitlerova výnosu ze 12. 10. 1939 stala Generálním gouvernementem, jakousi hospodářskou „kolonií Německé říše, v níž bylo polské obyvatelstvo zbaveno všech národních práv i vlastního vedení a sloužilo Říši jen jako zásobárna pracovních sil. Dostupné z: <http://www.verfassungen.de/de/de33-45/ostgebiete39.htm> [cit. 12-12-2014] Blíže též např. SROKA, Irena: *Podstawowe zarządzenie hitlerowskie dla Górneggo Śląska w okresie zarządu wojskowego (5 IX – 25 X 1939 r.)*. Zaranie Śląskie 31, 1968, s. 249; STEINBACHER, Sybille: *Ostoberschlesien*. In: Das Grossdeutsche Reich und die Juden. National Verfolgung in den angegliederten Gebieten. Edd. Wolf Gruner, Jörg Osterloh, Frankfurt/New York 2010, s. 292.

⁴³⁶ Svou celkovou rozlohou 1 505 km² byl okres Teschen druhým největším okresem v celé Německé říši a rovněž počtem obyvatel (téměř 300 tisíc) patřil k největším. Okres Teschen tvořilo v roce 1941 celkem osm měst, devět obcí s vlastní samosprávou a 15 úředních okrsků (z toho dva městské – Fryštát a Karviná), sdružujících celkem 118 vesnic. K 1. 4. 1944 došlo ke sloučení Karviné a Fryštátu, když k nim byly přifaženy obce Darkov, Ráj a Staré Město, nový městský celek se nazýval Karviná-Fryštát (Karwin-Freistadt).

⁴³⁷ BORÁK, M.: *Těšínské Slezsko*, s. 93.

i Bezpečnostní služba (SD) a kriminální policie. V Mostech u Jablunkova pak bylo stanoviště pohraniční policie.⁴³⁸

První týdny okupace – rozpoutání protizidovského teroru

Podle představ nacistů měli na území přiřčeném k *Německé říši* žít výhradně Němci. Národnostní struktura okresu, osídleného převážně Poláky a Čechy, proto vyžadovala zvláštní přístup okupantů.

Těšínsko, stejně jako další přiřčená území, mělo být „vyčištěno“ od neněmeckých živelů a tomuto cíli okupanti hned od prvních dnů přizpůsobili svůj okupační režim. Záhy se tedy ukázal podstatný rozdíl mezi protektorátem a Těšínskem. Zatímco v Protektorátu platilo, že okupační teror a represálie vůči obyvatelstvu následovaly až jako odvetné akce na projevy odporu či odboje, na Těšínsku tomu bylo jinak. Těšínsko **totiž** patřilo k těm územím, která nacisté získali násilným válečným aktem. Násilí a teror zde zavládly prakticky současně se vstupem okupantů a výjimečný stav zde pak platil po celou dobu okupace.⁴³⁹

Nejdříve ovšem museli nacisté přizpůsobit svou národnostní politiku místním specifickým poměrům. Neněmecké obyvatelstvo totiž potřebovali jako kvalifikovanou pracovní sílu *pro válečné* hospodářství Říše a sotva by ji mohli rychle a bez potíží nahradit německou kolonizací. Schůdnější cestou se proto měla stát germanizace.⁴⁴⁰ Obyvatelé, **kteří** ale odmítli poněmčení nebo nevyhovovali nacistům z rasových, politických či jiných důvodů, měli být určeni k vysídlení nebo přímé fyzické likvidaci. I když i ostatní národnosti⁴⁴¹ čekaly po nacistickém vpádu perné chvíle, nejhorší osud náležel Židům. Již v euforii

⁴³⁸ TAMTĚŽ, s. 94–95.

⁴³⁹ BORÁK, M.: *Těšínské Slezsko*, s. 104–105.

⁴⁴⁰ Nacisté nakonec **došli k závěru**, že zdejší „smíšené obyvatelstvo“, přestože se **neskládá jen z německých** živelů, bylo po staletí pod vlivem německé kultury **a je** schopno poněmčení. Akce germanizace později vyvrcholila v tzv. akci německé volkslisty (Deutsch Volksliste, DVT). Blíže viz TAMTĚŽ, s. 95–101.

⁴⁴¹ Podle nacistického právního systému za okupace na Těšínsku už nežili jako dříve Češi, Poláci, Němci a občané jiných národností, ale obyvatelé rozdělení do různých skupin z hlediska postavení vůči Německé říši. Nejvýše stáli Němci z Říše a místní Němci, kteří měli již před válkou německou státní příslušnost. Jedině tato skupina měla kromě státní příslušnosti i plná občanská práva. Druhou a největší skupinu obyvatel pak tvořili volklistáři čtyř kategorií s rafinovaně odstupňovanými právy a povinnostmi. Třetí skupinou byli tzv. chráněnci či poddaní Německé říše (Schutzangehörige) bez státní příslušnosti. Patřili sem ti, jimž byla odmítnuta nebo odňata již udělená státní příslušnost, nebo ti, kteří na udělení ještě čekali. Dále sem náležely osoby, které nebyly zapsány do volkslistu, protože buď nevyhovovaly požadavkům zápisu, nebo jim úřady uznaly prohlášení české či polské národnosti (Selbstbekenntnis zum Tschechentum–Poltentum). K chráněncům Říše však nepatřili Cikáni ani Židé, určení k přímé fyzické likvidaci GAWRECKI D. a kol.: *Dějiny II*, s. 386.

válečných akcí v září 1939 docházelo na mnohých místech v rámci obsazených územích k běsnění, jemuž padly za obět' i první židovské životy.⁴⁴²

Anektované území Horního Slezska, kam spadalo i Těšínsko, se stejně jako další k Říši přičleněná území mělo v průběhu dalších měsíců stát místem realizace rasové politiky. Její důsledky měli nejdrastičtější pocítit právě Židé. Podle odhadu německých úřadů žilo ve vládním obvodu Katovice v říjnu 1939 asi 1,5 milionů Poláků, 280 000 Němců, 75 000 Čechů, asi 600 000 osob kolísavé národnosti (pro Slezsko typické míšení obyvatelstva) a asi 80 000 Židů, z nichž většina žila ve východním pásu obvodu.⁴⁴³

Poměrně početná židovská menšina stále zůstávala i na Těšínsku. Připomeňme, že ve spojeném Těšíně žilo v roce 1939 mezi 3 – 3,5 tisíci osob (asi 12 % všech obyvatel)⁴⁴⁴ – z toho v bývalé polské části okolo 1 500 a v české okolo 1 300 osob.⁴⁴⁵ Vedle Těšína se několik stovek Židů nacházelo v okolních větších městech – v Bohumíně (asi 500 Židů),⁴⁴⁶ Orlové, Fryštátě, Jablunkově, Třinci, Ustroni či Skočově (zde kolem 250).⁴⁴⁷ Desítky Židů bylo možné napočítat i v menších obcích.

Přestože se mnozí Židé mohli cítit již v době polské nadvlády nad Těšínskem ohroženi, teprve po německé okupaci se museli skutečně začít strachovat o svou další existenci. Do Těšína vkročilo německé vojsko hned 1. 9. odpoledne, a to od západní strany města.⁴⁴⁸ S polským vojskem prchalo z města také civilní

⁴⁴² BORÁK, M.: *První deportace*, s. 92. Na rozdíl od předchozích tažení do Rakouska a Československa docházelo v Polsku i k přímé likvidaci protivníka, především polské inteligence a Židů. Příslušníci operačních komand – tzv. Einsatzkommand, které tvořili příslušníci německých bezpečnostních složek a které vstupovaly na dobyté území po vojsku, spáchali už v prvních dnech války několik tisíc vražd. Již 5. 9. 1939 bylo například popraveno několik Židů v Bilsku BERNSTEIN, Tatiana – RUTKOWSKI, Adam: *Prześladowania ludności żydowskiej w okresie hitlerowskiej administracji wojskowej na okupowanych ziemiach polskich*. Biuletyn Żydowskiego instytutu historycznego 38, 1961, s. 15, 17.

⁴⁴³ STEINBACHER, S.: *Ostoberschlesien*, s. 293. Podle polských předválečných statistik žilo před nacistickým zářijovým útokem na Polsko v bývalé pruské části slezského vojvodství 11 315 Židů, v bývalé rakouské části slezského vojvodství 11 301 Židů a na území bývalého kielského a krakovského vojvodství, které byly včleněny do katovického a opolského vládního obvodu, 91 902 Židů KACZMAREK, R.: *Górny Śląsk*, s. 218.

⁴⁴⁴ POLOCZKOWA, B.: *Żydzi*, s. 74; KRÓL, Jan: *Żydzi na Śląsku Cieszyńskim*. Kalendarz Cieszyński 6, 1990, s. 65.

⁴⁴⁵ JAWORSKI, W.: *Ludność*, s. 8; TÝŽ: *Żydzi*, s. 97.

⁴⁴⁶ DEMEL, Jiří: *Stopadesát let Nového Bohumína. 1. květen 1847–1. květen 1997*. Bohumín 1997, s. 40.

⁴⁴⁷ SZOTEK, Halina: *Wojenne losy skoczowskich Żydów*. In: *W cieniu skoczowskiej synagogi*. Ed. Janusz Spyra, Skoczów 1994, s. 82.

⁴⁴⁸ Kolem 15. hodiny se objevily předsunuté německé oddíly na Saské kupě (dnes ul. Hlavní). Po přepravení přes řeku Olši (most byl již zničený) se o hodinu později objevily i na náměstí v Cieszyne.

obyvatelstvo. Někteří Židé si ještě zavčas uvědomili vážnost situace a hned se rozhodli uprchnout. Michal Duda (původní jménem Daniel Moser) vzpomínal, že již v den německého útoku k nim po obědě dorazila polská policie s tím, že se mají ihned evakuovat. Sbalili si proto všechny věci, na nádraží nastoupili do jednoho z posledních vlaků a odjeli za hřmotu fronty do Osvětimi.⁴⁴⁹

S příchodem německých vojsk začátkem září 1939 se tedy vzedmula poslední a zřejmě největší uprchlická vlna z Těšínska. Uprchlíci odjížděli nejčastěji ke svým příbuzným na východě (až na sovětské území prchali zejména ti mladí) nebo do pohraničních měst Protektorátu Čechy a Morava, která považovali stále za bezpečná. Byli však i tací, kteří s odchodem ze svých domovů stále váhali nebo neměli síly a prostředky na jeho uskutečnění. Šlo hlavně o starší lidi a ženy, které zůstaly na místě v naději, že budou chránit své zájmy, majetky, příp. se starat o své nemocné příbuzné. Jiní zase věřili v rychlý konec války a někteří se dokonce cítili spjati s německou kulturou natolik, že jednoduše nevěřili v katastrofální důsledky. Přinejhorším počítali s tím, že je Němci přesídlí. Další zase přijali křest nebo si vzali křesťanské manžele. Svůj chybný odhad si většinou znovu uvědomili, až když bylo pozdě.⁴⁵⁰

Na rozdíl od Židů většina místních Němců (výjimkou nebyli ani někteří Češi) příchod německých vojsk přivítala. Hned od prvních dnů okupace se snažili „vydobýt si své místo na slunci“ ti Němci, kteří zdůrazňovali své zásluhy o udržení německého živilu na Těšínsku. I v Těšíně převzali civilní moc většinou mladší nacističtí bojůvkáři, v jejichž čele stál velitel městských požárníků, zámečník Leopold Riese. A právě oni se hned od počátku starali o to, aby svým židovským spoluobčanům co možná nejvíce ztrpčili jejich životy. Okamžitě bylo započato s „odžidovštěním“ místních správních úřadů – zmizet z nich musely i osoby s Židy jakkoliv spřízněné, a to i navzdory svým letitým zásluhám. Složit funkci těšínského starosty byl již koncem září 1939 donucen dokonce i zástupce německé menšiny v Těšíně Artur Gabrisch, který již před válkou zastával funkci zástupce starosty polského Cieszyna. Jedním z hlavních důvodů byl židovský původ jeho manželky.⁴⁵¹

⁴⁴⁹ Interview s Michalem Dudou, ID: 46095, Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation zpřístupněný v Centru vizuální historie Malach.

⁴⁵⁰ POLOCZKOWA, B.: *Żydzi*, s. 5; AŽM – oddělení pro dějiny šoa. f. Sbirka vzpomínek pamětníků holocaustu, např. kaz. č. 365, L. B.

⁴⁵¹ V říjnu 1939 se pak ujal funkce starosty Wilhelm Koperberg, který na této pozici zůstal až do konce války. BORÁK, M.: *Těšín za války a německé okupace*. In: Jirásek, Zdeněk a kol.: *Český Těšín 1920–1989: válečné a poválečné osudy města*, Opava 2011, s. 24–25; KRÓL, J.: *Żydzi*, s. 66.

Také do okolních měst vkročila německá vojska již 1. 9. či následujícího dne. I zde okupanti a jejich příznivci úzkostlivě dbali na to, aby byly okamžitě „odstraněny“ všechny nežádoucí živly – kromě Židů i „štváči a nacionalističtí Poláci“. ⁴⁵² Tímto úkolem byly na obsazeném polském území pověřeny jak jednotky SS (známé Einsatzgruppen) ⁴⁵³ a operační komanda gestapa (v katovickém vládním obvodu a na Těšínsku pod vedením vládního rady Carla Brunnera), ⁴⁵⁴ jimž pomáhali místní nacisté a členové dobrovolnických oddílů. V celém těšínském okrese byly již v prvních okupačních dnech provedeny domovní prohlídky s cílem zajistit „politické zločince“ (tedy především lidi aktivní ve společensko-politickém životě). Došlo tak k prvnímu masovému zatýkání místního obyvatelstva. Mezi zatčenými se objevili i mnozí Židé, kteří byli následně přemístěni do služeben gestapa v Těšíně, Karvině či Bílsku. ⁴⁵⁵

Někteří ze zadržených Židů a Poláků (celkem asi 700 osob) byli následně odvázeni do již zmíněného koncentračního tábora ve Skrochovicích na Opavsku. Provizorní tábor pro zatčené byl zřízen někdy v první polovině září 1939 také u Bohumína. Židé zde vykonávali pod dohledem SA-manů a při nedostatečné stravě ty nejtěžší práce. Někteří z nich rovněž museli malovat a psát různé propagandistické letáky, plakáty a hesla s hákovými kříži. ⁴⁵⁶

Pozornost okupantů se upínala hned od začátku samozřejmě i na židovský majetek. Znovu však nejdříve museli zabránit živelnému rozkrádání. Již od prvních okupačních dnů totiž i na Těšínsku docházelo k svévolnému rabování obchodů, skladů a jiných podniků, především těch židovských. Pachatelé (včetně vojáků wehrmachtu) umně využili nařízení, které vzhledem k válečnému stavu ustanovovalo povinné zatemnění všech domů ve městě, a proto nikdo nebránil večernímu loupení. ⁴⁵⁷ Někdy dokonce přijížděla k obchodům nákladní auta

⁴⁵² KANTOR, M.: *Záhuba*, s. 45.

⁴⁵³ JONCA, Karol – KONIECZNY, Alfred – POŁOMSKI, Franciszek: *Działalność Gestapo – Sądownictwo specjalne dla Polaków i Żydów – obozy i więzienia na Śląsku*. Wrocław 1964, s. 12.

⁴⁵⁴ Na Těšínsku, tak jako na jiných místech dobývaného Polska, měly tyto skupiny navíc přímo likvidovat vedoucí představitele polské společnosti, tedy provádět masovou exterminaci. Operační komando 4/1 působící na Těšínsku, jemuž velel vládní rada Carl Brunner, má na svědomí zavraždění několika Poláků. Brunnerovo operační komando působilo na Těšínsku až do konce října 1939, kdy se po vzniku ústředny gestapa v Katovicích vytvořila v Těšíně pobočná úřadovna gestapa, kam mnozí z příslušníků komanda přešli.

⁴⁵⁵ Yad Vashem, Bundesarchiv, Militärarchiv, f. RH 53–23/11, sign. M. 29 FR, f. 249, s. 6. Situační zpráva SA – Bataillon „Bendak“ na Grenzwach-Abschnittkommando Friedeck, 15. 9. 1939; TAMTÉŽ, s. 8. Situační zpráva SA-Bataillon „Bendak“ Bielitz, 20. 9. 1939; SOKa Karviná, f. Burek Józef, inv. č. 96, kart. 3. Vzpomínky vězňů na koncentrační tábor ve Skrochovicích.

⁴⁵⁶ KANTOR, M.: *Záhuba*, s. 46–47 – vzpomínky Heřmana Picka.

⁴⁵⁷ Např. v Těšíně patřil k nejlukrativnějším obchod s kůžemi Hupperta, obchody s obuví Rippnera a Bettera, konfekce u Schönberga, automobilové části od Meiera, dříví od Fischbeina a

wehrmachtu, aby z nich ve velkém odvážela zboží.⁴⁵⁸ Svévolné rozkrádání majetku považovaly vojenské okupační úřady za nepřijatelné. V Bohumíně musely být dokonce hned v prvním týdnu okupace vytvořeny ochranné policejní oddíly, aby nedocházelo k tak častému plundrování a ničení židovských a polských bytů a obchodů. Situace z prvního týdne okupace, kdy ve městě řádily teroristické skupiny snažící se vystrašit místní Židy a Poláky, se dala podle hlášení jedné z vojenských jednotek dokonce přirovnat k válečnému stavu.⁴⁵⁹ V následujících dnech se německému vojsku ale podařilo převzít kontrolu nad situací ve městě a všechny potraviny z již uzavřených bohumínských židovských obchodů byly převedeny sociálně dobročinné organizaci Nationalsozialistische Volkswohlfahrt (Národněsocialistická organizace pro péči a blaho lidu).⁴⁶⁰

Ožebračení místních Židů mělo být provedeno vsutku bleskově. Již 6. 9. byly ve všech obsazených městech Těšínska, na základě jednoho z prvních nařízení reorganizovaných městských samospráv uzavřeny všechny židovské obchody s tím, že na levé straně jejich vstupních dveří ve výšce očí musely být umístěny tabule s německým nápisem „Židovský obchod (Jüdisches Geschäft)“.⁴⁶¹ Židovským majitelům byly vzápětí odebrány klíče. Pouze některým židovským obchodníkům se včas podařilo s pomocí rezervních klíčů „vloupat“ v noci do svých obchodů, aby tajně vynesli alespoň část zboží. To následně rozprodávali polským a českým rodinám, aby v dalších dnech a týdnech měli vůbec z čeho žít. Někteří Židé si zase svůj majetek uschovali u svých nežidovských přátel s nadějí, že si jej po válce budou moci zpět vyzvednout.⁴⁶² V této souvislosti je ovšem nutné připomenout, že za přechovávání, prodej, pronajímání a přijímání (např. formou darů) movitého a nemovitého židovského

Glassingera a mnohé další. Zajímavostí je i to, že si Němci oblíbili obchody i sklady cukrovinek.

⁴⁵⁸ POLOCZKOWA, B.: *Żydzi*, s. 77.

⁴⁵⁹ Yad Vashem, kopie materiálu z Bundesarchiv, Militärarchiv, f. RH 53–23/11, sign. M. 29 FR. Zpráva o poznatcích oddílu 6. Hundertschaft Moravská Ostrava, 7. 9. 1939, s. 2–3.

⁴⁶⁰ TAMTÉŽ, s. 4. Denní hlášení – Opěrný bod Bohumín 3 Zug 6 Hu. na Pol. – Batl. II/2, Bohumín, 7. 9. 1939. Hlášení stejného druhu přicházela i z měst ležících v bývalé polské části Těšínska. Například v Čechovicích–Dědicích (Czechowice–Dziedzice) rabovalo místní obyvatelstvo opuštěné židovské obchody, především obchody s potravinami TAMTÉŽ, s. 6. SA – Situační zpráva – Bataillon „Bendak“ na Grenzwach-Abschnittkommando Friedek. Mor. Ostrava, 15. 9. 1939, s. 6.

⁴⁶¹ SOKA Karviná, f. Archiv města Karviná, inv. č. 52, kart. 38. Nařízení starosty v otázce židovských obchodů v Karvině, 6. 9. 1939.

⁴⁶² TAMTÉŽ, f. Okresní komisař okrsku Fryštát, inv. č. 471, kart. 51. Inventury v židovských obchodech ve Fryštátě, říjen – listopad 1939; POLOCZKOWA, B.: *Żydzi*, s. 77; KRÓL, J.: *Żydzi*, s. 66; PILCH, Josef: *Zarys dziejów Żydów w Ustroniu*. In: *W cieniu skoczowskiej synagogi*, Ed. Janusz Spyra, Skoczów 1994 s. 73.

majetku hrozily již od 1. 9. 1939 nejostřejší tresty.⁴⁶³ O rychlosti, s níž si nacisté počínali při krádežích zdejšího židovského majetku, svědčí i vzpomínka Alfreda Hartmanna z Těšína: „během 14 dní nám gestapo zaplombovalo vinný sklep a zabralo konto v bance i vysokou pojistku. Rodinný dům v Českém Těšíně obsadili příchozí Němci.“⁴⁶⁴

Podle stejného scénáře probíhalo rozkrádání (v tehdejším žargonu „inventura zásob zboží“) židovského majetku i v okolních městech. I zde byly již od prvních dnů židovské obchody uzavírány, rabovány a označovány přídomkem „židovské“. V Karviné bylo už dokonce 2. 9. 1939 uzavřeno 54 židovských a polských obchodů. Také ve Fryštátě byly všechny židovské obchody uzavřeny a vyplundrovány.⁴⁶⁵

Protizidovská politika nacistů na okupovaném polském území a její důsledky pro Židy z Těšínska

Na okupovaném polském území usnadňovalo teroristickou činnost nacistických okupantů nové trestní právo. To sice bylo na včleněném území zavedeno až nařízením z 6. 6. 1940 (s platností od 15. 6. 1940), avšak prakticky bylo užíváno od začátku okupace. Již drastické vojenské předpisy a nařízení z prvních dnů okupace totiž umožňovaly soudit rovněž civilní osoby a trestat je dokonce za činy spáchané v době před vypuknutím války.⁴⁶⁶ Těmi nejpostiženějšími se samozřejmě stali Židé a Poláci.

Nová správní reorganizace západní části Polska vedla k tomu, že i na obsazených polských územích (včetně katovického vládního obvodu) vzniklo zpočátku jakési „vakuum“ umožňující místním orgánům v prvních týdnech přijímat vlastní rozhodnutí ve věci separace Židů od ostatního obyvatelstva. Také na území katovického vládního obvodu bylo vydáno místní okupační správu mnoho podrobných nařízení (např. zmíněná nařízení o uzavření židovských

⁴⁶³ KACZMAREK, R.: *Górny Śląsk*, s. 218.

⁴⁶⁴ Interview s Alfredem Hartmannem, ID: 17476.

⁴⁶⁵ SOKa Karviná, f. Úřad landráta v Těšíně, inv. č. 062/2–3, 2–1, kart. 72. Hlášení četnických stanic v Karviné a Fryštátě, 2. 10. 1939; KANTOR, M.: *Záhuba*, s. 45.

⁴⁶⁶ Za tímto účelem byly vytvořeny speciální soudy, tzv. Sondergerichte. Sondergericht v Katovicích, který byl vytvořen již 5. 9. 1939 na základě nařízení vrchního vojenského velitele Brauchtische. Katovický Sondergericht, který zahrnoval svým rozsahem celé území katovického vládního obvodu, působil až do ledna 1945. Blíže viz ROŻKOWICZ, Mieczysław: *Wiadomości o prześladowaniu Żydów na Śląsku w latach 1940–1943 w aktach Katowickiego Sondergerichtu*. Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce 49, 1964, s. 91–99; JONCA, K. – KONIECZNY, A. – POŁOMSKI, F.: *Działalność*, s. 21–23.

obchodů) postupně vedoucích k jednomu cíli: aby Židé co nejdříve zmizeli z ulic zdejších měst.

Obecné zásady a instrukce o zacházení s židovským obyvatelstvem na přičleněných polských územích pak najdeme v tajném rozkaze Reinharda Heydricha z 21. 9. 1939 určeném velitelům jednotek wehrmachtu a speciálních policejních jednotek, které vstoupily na polské území během záříjového útoku: řešení židovské otázky mělo být dlouhodobé a krátkodobé (pod tímto pojetím se rozumělo mnoho dílčích úkonů).

Jednotlivé etapy byly stanoveny následovně:

1. Koncentrace Židů z venkova ve větších městech. V tomto případě bylo nařizeno pojmout odlišně území Gdaňska, Pomoří (Západního Pruska a Poznaňska) a Horního Slezska, které měly být zbaveny Židů. Všude ale bylo k jejich koncentraci určeno jen několik míst.⁴⁶⁷ V podstatě tak měly být zlikvidovány židovské obce, které měly méně než 500 členů.

2. Vytvoření tzv. rad starších (Ältestenräte), které se měly skládat z místních osobností a rabínů a nesměly překročit 24 členů (mužských). Rada starších byla povinna odpovídat za:

- přesné a včasné vyplnění německých nařízení a rozkazů a také měla nést zodpovědnost v případě jejich sabotování

- vytváření seznamů židovského obyvatelstva (podle věku: do 16 let, od 16 do 60 let, nad 60 let, a také podle zaměstnání)

- umístění Židů ve městech; to bylo míněno tak, že jim zde měly být vyčleněny pouze některé ulice, do jiných částí jim byl vstup zakázán (vymezeno při příležitosti zákazu opuštění domovů v předem stanovených večerních a nočních hodinách)

- deportace Židů do soustředovacích středisek současně s movitým majetkem.

3. Všechny protizidovské aktivity měly být koordinovány v těsné spolupráci s německou administrativou a místními vojenskými úřady, aby:

- byly brány v úvahu potřeby armády, např. Židé, kteří se zabývali obchodem a zaopatřovali vojenské oddíly, měli být ponecháni na místě

- podobně se mělo postupovat v podnicích důležitých z hlediska plnění německého čtyřletého hospodářského plánu

⁴⁶⁷ Heydrichův výnos prozatím neplatil pro území „ležící na východ od Krakova, ohraničené prostorem Polaniec, Jaroslav, novou demarkační linií a dosavadní slovensko-polskou hranicí. Sem patrně měly transporty směřovat, takže tu místo soustředování Židů stačilo provést jen jejich „pomocné sčítání“. BORÁK, M.: *První deportace*, s. 46.

– byla brána v úvahu otázka zásobování potravinami, např. tam, kde byla na židovský podnik již uvalena komisařská správa, měli Židé ještě do převzetí majetku novými osadníky nadále působit, čímž mělo být zajištěno plnění čtyřletého hospodářského plánu⁴⁶⁸

Ve shodě s Heydrichovým nařízením byla rovněž téměř okamžitě zakázána další činnost všech židovských obcí na Těšínsku – nadále je nahradily židovské rady starších (Judenräte), které byly v podstatě přeměněny na nástroj nacistické protižidovské politiky. Rady starších byly především zodpovědné za včasné a precizní dodržování všech následujících německých nařízení v židovské otázce. Jejich vedení nebylo svobodně voleno, ale jmenováno ze strany nacistů.⁴⁶⁹ V Těšíně se starším (Judenälteste) místní židovské rady stal právník Leo Ziffer. Jak dosvědčují pozdější vzpomínky jeho syna Waltera, šlo o psychicky velmi náročnou a zodpovědnou práci: jeho otec byl velmi často v noci vyzvedáván gestapem a rodina nikdy nevěděla, jestli se ještě někdy vůbec vrátí. Často se prý vracel velmi rozrušený a smutný.⁴⁷⁰ Židovské rady, které se musely plně podřídit nacistům, se alespoň snažily podporovat nejslabší část komunity, tzn. zachovat péči o staré lidi a děti.

Vedle židovských obcí byla zakázána i činnost všech židovských spolků a jejich majetek byl většinou přiřazen do správy židovské rady starších. Skončit se svou činností musely i všechny židovské školy a židovským dětem bylo zakázáno nadále navštěvovat školní výuku. Židé se proto alespoň zpočátku snažili zorganizovat pro své děti soukromou výuku. Například v Těšíně se ze začátku okupace odehrávala soukromá výuka pro židovské děti v západní části města ve vile židovského kupce Meyera. Tento způsob ilegálního vyučování však vydržel pouze několik měsíců.⁴⁷¹

Okupační úřady se i na Těšínsku snažily o co nejpřesnější evidenci místního židovského obyvatelstva. Nejdříve byla používána hlášení vojenských jednotek,⁴⁷² později však bylo nutné provést podrobnější evidenci. Platila zde tedy ohlašovací povinnost pro Židy jako všude jinde na říšském území.

Tvrdá protižidovská nařízení, předpisy a zákazy spěšně vydávané na

⁴⁶⁸ KACZMAREK, R.: *Górny Ślqsk*, s. 216–217.

⁴⁶⁹ Místní Judenrat se ideálně skládal z rabína a dalších vlivných osobností z místní židovské komunity. Tyto rady musely mít 12 členů pro židovské komunity o 10 000 lidech a méně a nad 24 členů pro větší židovské komunity.

⁴⁷⁰ Interview s Walterem Zifferem, ID: 34886.

⁴⁷¹ POLOCZKOWA, B.: *Żydzi*, s. 79.

⁴⁷² Yad Vashem, Bundesarchiv, Militärarchiv, f. RH 53–23/11, sign. M. 29 FR, f. 249. s. 2–3. Moravská Ostrava, 7. 9. 1939; TAMTĚŽ, s. 1. Výtah z policejní zprávy 6. setniny, Zpráva z vojenského hlášení, Moravská Ostrava, 6. 9. 1939.

obsazeném polském území hned od začátku okupace měly pro místní Židy katastrofální důsledky. Jejich práva a svobody byly okamžitě zredukovány na minimum.

Velmi svazující v běžném životě se pro Židy stala především omezení spojená s pohybem a zásobováním, která je ještě před zahájením deportací de facto izolovala od zbytku společnosti. Již 6. 9. 1939 bylo vydáno nařízení zakazující provádět všechny transakce s movitým i nemovitým židovským majetkem (nařízení platilo zpětně od 1. 9. 1939) – Židé tak byli bleskově úředně zbaveni všeho majetku.⁴⁷³

Co se týče aplikace restriktivních předpisů, drželi Židé z Těšínska mezi souvěrci z bývalého území českého Slezska řadu smutných primátů. V prosinci 1939 vydal vyšší velitel zbraní SS a policie Erich vom den Bach-Zelewski zastávající funkci komisaře pro upevnění německého území ve Slezsku nařízení o povinném označení Židů. Od 1. 1. 1940 měli všichni Židé v Horním Slezsku starší 10 let nosit na levé paži bílé nárameníky s modrou židovskou sionistickou hvězdou (8 cm v průměru).⁴⁷⁴ Bach-Zelewski tím následoval příklad z Generálního gouvornementu, kde byla tato povinnost zavedena již koncem listopadu 1939.⁴⁷⁵ I někteří pamětníci vzpomínali, jak museli takovouto bílou pásku s modrou hvězdou nosit na rameni. Podle Waltra Ziffera si každý mohl svoji pásku vyrobit sám a mnozí si ji dokonce okrášlili zajímavým způsobem. Někdy prý z těchto symbolů byla cítit dokonce i jakási hrdost. Pásky nosili těšínští Židé zřejmě někdy do půlky roku 1940.⁴⁷⁶ Šlo tedy pouze o dočasné řešení. Později se i zde pro označení Židů prosadila známá žlutá židovská hvězda s nápisem Jude, jež byla nošena na rameni či později na prsou.⁴⁷⁷ Židovskou hvězdou o průměru nejméně 40 cm, v černé popřípadě modré barvě, měly být od

⁴⁷³ POLOCZKOWA, B.: *Żydzi*, s. 77; BORÁK, M.: *Situace*, s. 149.

⁴⁷⁴ SOKA Karviná, f. Archiv města Orlová, inv. č. 37, kart. 2. Nařízení Landráta okresu Těšín, 29. 12. 1939. Později bylo toto nařízení doplněno a upřesněno ještě několika doplňky: pokud by na sobě měli Židé, a to zejména v letních měsících, oděv bez rukávů, museli si pásku připevnit na levé straně prsou ve výši záloktí. Samotnou pásku si museli Židé opatřit sami TAMTĚŽ, Gestapo Katovice, 29. 4. 1940. V případě neuposlechnutí hrozilo Židům vězení na 3 až 5 dnů včetně vyplacení nákladů spojených se zatčením. Za nemajetné osoby ručili zástupci židovské obce. Z povinnosti nosit toto viditelné označení byli vyjmuti pouze Židé s cizí státní příslušností. Židé s českou a polskou státní příslušností ale pod onu výjimku nespádali. Židům se slovenskou státní příslušností zase katovické gestapo doporučovalo vrátit se na Slovensko TAMTĚŽ, f. Archiv města Orlová, inv. č. 37, kart. 2. Nařízení starosty Orlové, 29. 3. 1940; TAMTĚŽ, f. Úřední komisař okrsku Suchá, inv. č. 61, kart. 15. Gestapo Katovice 31. 5. 1940.

⁴⁷⁵ STEINBACHER, S.: *Ostoberschlesien*, s. 294.

⁴⁷⁶ Interview s Walterem Zifferem, ID: 34886.

⁴⁷⁷ POLOCZKOWA, B.: *Żydzi*, s. 78; PASZ, F.: *Żydzi*, s. 80.

1. 1. 1940 označeny bez výjimky rovněž všechny prostory sloužící k prodeji (tzn. obchody, šenky, hospody, provozovny) patřící Židům.⁴⁷⁸

Policejní hodina, tedy úředně stanovená doba pohybu na veřejnosti, byla sice stanovena pro všechny obyvatele katovického vládního obvodu, v případě Židů však měla speciálně zostřený výměr.⁴⁷⁹ Nařízením těšínského landrátu z 26. 3. 1940 byl upraven zákaz nočního vycházení a nákupní doba pro Židy v těšínském okrese. S výjimkou Židů, kteří se nacházeli ve speciálním výkazu katovického gestapa a obdrželi zvláštní povolení, nesměli ostatní Židé vycházet ze svých domovů a navštěvovat veřejné místnosti od 19. hodiny do 7. hodiny ranní a nakupovat mohli pouze od 10:30 h do 12 h ve speciálních obchodech.⁴⁸⁰ Později musela být doba vycházení pro zdejší Židy ještě upravena. Prodloužení času nepochybně souviselo s prodloužením pracovní doby brigád v letních měsících. Nařízením katovického gestapa z 29. 4. 1940 směli Židé v letních měsících pobývat mimo domov o dvě hodiny déle, tedy do 21 hodin, v nežidovských obchodech pak mohli Židé nakupovat od 10. do 12. h a znovu od 15. do 17. hodiny.⁴⁸¹ Od října 1940 byl čas pohybu Židů na veřejnosti znovu upraven. Novým nařízením gestapa Katovice z 3. 9. 1940 bylo Židům pod pohrůžkou tvrdých trestů zakázáno v období od 1. 10. 1940 do 31. 3. 1941 vycházet ven v době od 20. do 6. hodiny ranní. Tím samým oběžníkem se policejním úřadům ve východních krajích Slezska (i na Těšínsku) důrazně doporučovalo zvýšit ostrážitost především v souvislosti s chystaným vysídlením Židů z Krakova, protože se předpokládalo, že se budou Židé pokoušet o ilegální přechod do vládního obvodu Katovice a Opolí.⁴⁸²

I když během roku 1940 proběhlo poměrně úspěšně „odžidovštění“ Horního Slezska a na zdejším teritoriu zůstávaly již jen desítky Židů, nepovažovali ani tehdy nacisté za nutné přestat s uveřejňováním dalších protizidovských nařízení. Postupovali stále v souladu s říšským protizidovským zákonodárstvím. Ke konci roku 1940 byli všichni Židé vyloučeni z veřejné dopravy – konkrétně od 15. 12. 1940 platil pro všechny Židy v katovickém vládním obvodu zákaz využívání veškeré železniční a autobusové dopravy. Cestování bylo povoleno

⁴⁷⁸ SOKA Karviná, f. Archiv města Orlová, inv. č. 37, kart. 2. Nařízení Landráta okresu Těšín, 29. 12. 1939; DEMEL, J.: *Zánik*, s. 50.

⁴⁷⁹ KACZMAREK, R.: *Górny Śląsk*, s. 227.

⁴⁸⁰ SOKA Karviná, f. Archiv města Orlová, inv. č. 37, kart. 2. Nařízení starosty Orlové, 29. 3. 1940; *Výcházky židů na Těšínsku*. DN, č. 80, 5. 4. 1940, s. 3; POLOZKOWA, B.: *Żydzi cieszyńscy*, s. 81–82.

⁴⁸¹ SOKA Karviná, f. Úřední komisař okrsku Suchá, inv. č. 61, kart. 15. Gestapo Katovice 29. 4. 1940.

⁴⁸² TAMTĚŽ, Oběžník Gestapa Katovice, 9. 9. 1940; KACZMAREK, R.: *Górny Śląsk*, s. 227.

pouze Židům, kteří cestovali kvůli vyřízení neodkladných záležitostí židovské komunity, z důležitých hospodářských či osobních důvodů (v případě vážného onemocnění). K tomu ale znovu museli získat zvláštní povolení od krajských policejních úřadů.⁴⁸³ Během celého roku 1941 ho například získalo jen několik zástupců židovské komunity v Novém Bohumíně. Povolení ale bylo vydáváno vždy na určitý časový úsek a muselo být znovu obnovováno.⁴⁸⁴ V ostatních případech byla vydávána pouze výjimečně – Steffi Tyras z Petrovic žádala ještě v roce 1942 na základě nařízení zvláštního pověřence SS pro pracovní nasazení v Sosnovci o povolení navštěvovat schválený tříměsíční kurz šití ve Fryštátě, který měli v úmyslu organizovat zdejší židovští zástupci.⁴⁸⁵ O výsledku její žádosti prameny mlčí.

Od 1. 6. 1941 museli také Židé ve vládním obvodu Katovice přijmout ke svým jménům dodatečná jména, muži jméno Israel a ženy jméno Sára. Za nesplnění této povinnosti jim hrozil nejdříve trest 150 RM nebo šest týdnů vězení.⁴⁸⁶ Stejně jako na všech ostatních územích pod nacistickou nadvládou, si museli i Židé v katovickém vládním obvodu od 1. 9. 1941 na svůj oděv připnout žlutou hvězdu. Katovický vládní prezident k němu vydal zvláštní prováděcí nařízení 15. 9. 1941.⁴⁸⁷

Za každé vážnější provinění proti Říši (např. protistátní propaganda a znevažování Říše, NSDAP a jejich představitelů atd.) hrozil Židům stejně jako Polákům od počátku ten nejtvrďší postih. Místní úřední soudy řešily obvykle jen drobné přestupky. Všechny vážnější případy, u nichž to uznala prokuratura za potřebné, soudil speciální soud (Sondergericht), který již od 5. 9. 1939 působil v Katovicích. Od 1. 9. 1942 pak začal působit Sondergericht v Bílsku s kompetencí pro zemské soudy v Bílsku a v Těšíně, kde se také často konalo výjezdní zasedání.⁴⁸⁸

⁴⁸³ SOKA Karviná, f. Archiv města Orlová, inv. č. 41, kart. 2. Oběžník Gestapa Katovice, 14. 2. 1940.

⁴⁸⁴ TAMTĚŽ, f. Archiv města Nový Bohumín, inv. č. 124, kart. 14. Povolení vydávaná policejním úřadem v průběhu roku 1941.

⁴⁸⁵ TAMTĚŽ, f. Okresní komisař okrsku Fryštát, inv. č. 140, sign. 1231, kart. 18. ŽNO Těšín úřednímu komisaři, 12. 1. 1942; TAMTĚŽ. Předseda rady starších židovských obcí v Horním Slezsku Merin zástupcům židovské obce v Těšíně, 12. 12. 1941.

⁴⁸⁶ TAMTĚŽ, f. Okresní komisař okrsku Fryštát, inv. č. 140, sign. 1231, kart. 18. Nařízení, 31. 5. 1941.

⁴⁸⁷ TAMTĚŽ, f. Archiv města Nový Bohumín, inv. č. 121, kart. 14. Říšské ministerstvo vnitra – oběžník – policejní nařízení o označování Židů, 15. 9. 1941; TAMTĚŽ. Vládní prezident Katovice všem landrátům, policejním prezidentům katovického vládního obvodu, Glivic a Sosnovce. 20. 9. 1941; KACZMAREK, R.: *Górny Ślask*, s. 228.

⁴⁸⁸ ROŻKOWICZ, M.: *Wiadomości*, s. 91; JONCA, K. – KONIECZNY, A. – POŁOMSKI, F.: *Działalność*, s. 22.

Omezování kompetence justičních orgánů ve prospěch policie a SS bylo koncem roku 1941 dovršeno zavedením diskriminačního trestního práva pro Poláky a Židy v přiřčených východních územích (tedy i na Těšínsku).⁴⁸⁹ Provinilcům (včetně nezletilých) tak mohly být ukládány tresty smrti⁴⁹⁰ i za pouhé protiněmecké postoje či výroky a to dokonce i za činy spáchané před vstupem zákona v platnost. Výkon trestu se následně odbyval v kárných táborech, kde měli být odsouzení likvidováni těžkou prací. Jeden z kmenových kárných táborů pro Poláky a Židy katovického soudního obvodu se nacházel rovněž v těšínské věznici. Pro Židy pak přestalo nařízení o diskriminačním trestním právu platit 1. 7. 1943, kdy byli vyloučeni z kompetence všech soudů a měli být trestáni výhradně policejně.⁴⁹¹

Důsledky národnostní politiky Němců pro židovské obyvatelstvo v Horním Slezsku

Podle nařízení o registraci všech Židů z druhé poloviny září 1939 se všechny osoby židovského původu musely okamžitě přihlásit u zdejších obecních úřadů – tj. komisařské civilní správy.⁴⁹² Starostové všech příslušných obcí a měst (ohlašovací úřady) měly na základě toho do 8 dnů vytvořit soupis všech židovských mužů, žen a dětí v daném obvodu jejich působnosti.⁴⁹³ Byl to ten nejlepší způsob, jak všechny Židy postavit pod úřední kontrolu a přísný dohled policie, aby se bez jejího souhlasu nesměli vzdálit z města.⁴⁹⁴

Ještě v průběhu září 1939 byla prováděna průběžná evidence Židů i ve všech obcích na Těšínsku. Podle jmenného seznamu Židů tak žilo k 16. 9. 1939 v Trinci 117 osob židovského původu (z toho 56 mužů a 61 žen). Dodatečně bylo do seznamu dopsáno ještě pět dalších osob, takže seznam nakonec čítal 122 jmen ve

⁴⁸⁹ Doplněno bylo podle říšského ministra spravedlnosti Schlegelbergera ještě 4. 12. 1941 (s platností od 30. 12. 1941) nařízením o zvláštním trestním soudnictví pro Poláky a Židy v přiřčených východních územích.

⁴⁹⁰ Katovický Sondergericht vydal za dobu svého působení více než 200 rozsudků smrti. V letech 1940–1941 byli odsouzení na smrt transportováni do Vratislavi, kde byli v jednom z místních vězení gilotinováni. Později byla gilotina nainstalována rovněž v Katovicích JONCA, K. – KONIECZNY, A. – POŁOMSKI, F.: *Działalność*, s. 23.

⁴⁹¹ BORÁK, M.: *Těšínské Slezsko*, s. 112–113; TÝŽ: *Na příkaz gestapa: nacistické válečné zločiny na Těšínsku*. Ostrava 1990, s. 11.

⁴⁹² KRÓL, J.: *Żydzi*, s. 65; PASZ, F.: *Żydzi*, s. 80.

⁴⁹³ Seznamy všech židovských mužů, žen a dětí měly obsahovat křestní jméno a příjmení, povolání, věk a bydliště.

⁴⁹⁴ KACZMAREK, R.: *Górny Śląsk*, s. 218.

40 rodinách.⁴⁹⁵ V Novém Bohumině byla od 20. 9. 1939 všem Židům uložena povinnost hlásit se denně na místní policejní stanici a vlastnoručním podpisem stvrdit, že se z města nevzdálili. Podle dochovaných podpisových archů z 20. 9. – 14. 10. 1939 se ve městě přihlásilo každý den přes 100 osob.⁴⁹⁶ Dne 21. 10. 1939 byl pak pořízen jmenný seznam Židů z Nového Bohumína, čítající 266 osob.⁴⁹⁷ K neuvedenému datu (zřejmě přelom září a října) zaevidovala policie v Karvině 98 Židů.⁴⁹⁸ Ve Fryštátě bylo znovu k neurčitému datu napočítáno celkem 145 Židů a židovských mišenců (z toho jich bylo 132 příslušných ve Fryštátě).⁴⁹⁹ Několik desítek i stovek Židů zůstávalo i ve městech předválečné polské části Těšínska – například ve Skočově v počtu více než 250 osob.⁵⁰⁰ Dochovaly se i seznamy Židů z některých menších obcí – např. v obci Darkov žilo v říjnu 1939 ještě 15 dospělých Židů a 4 děti,⁵⁰¹ v Doubravě 27⁵⁰² a v Suché 12 osob židovského původu.⁵⁰³ Uvedené jmenné soupisy Židů následně nacistům výborně posloužily jako podklad pro sestavení deportačních transportů. První možnost k jejich využití se naskytla již koncem října 1939, kdy byli někteří židovští muži z Těšínska zařazeni do katovických transportů směřujících do Niska nad Sanem.⁵⁰⁴

⁴⁹⁵ SOKA Frýdek-Místek, f. Archiv města Trinec, inv. č. 96, kart. 11. Seznam židů v Trinci, 16. 9. 1939. Celkem se jednalo o 40 rodin se 14 dětmi pod 14 let (z toho pět chlapců a devět dívek), dva vdovce, 11 vdov, jednoho rozvedeného muže a tři rozvedené ženy.

⁴⁹⁶ SOKA Karviná, f. Archiv města Nový Bohumín, inv. č. 122, kart. 14. Seznam Židů nacházejících se v Novém Bohumině, 20. 10. – 14. 11. 1939. Též viz DEMEL, J.: *Zánik*, s. 14, 49.

⁴⁹⁷ SOKA Karviná, f. Archiv města Nový Bohumín, inv. č. 123, kart. 14. Seznam Židů v Novém Bohumině, 21. 10. 1939; DEMEL, J.: *Zánik*, s. 51.

⁴⁹⁸ SOKA Karviná, f. Archiv města Karviná, inv. č. 48, kart. 38. Seznam Židů v Karvině, nedatováno; PLÁČEK, V.: *Město Karviná za nacistické okupace*. In: Karviná, Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města, Ed. Miloň Dohnal, Ostrava 1968, s. 188. M. Kantor ve své diplomové práci uvádí, že v Karvině policie zaevidovala 109 Židů a židovských mišenců. KANTOR, M.: *Záhuba*, s. 45.

⁴⁹⁹ SOKA Karviná, f. Archiv města Fryštát, inv. č. 116, kart. 55. Seznam Židů ve Fryštátě, nedatováno – nejspíše v říjnu 1939. Z celkového počtu 145 osob se 96 osob hlásilo k české, 46 k polské a tři k maďarské národnosti. Škála jejich povolání byla široká: od lékaře, obchodníků, pekaře až po fotografa.

⁵⁰⁰ SZOTEK, H.: *Wojenne losy skoczowskich Żydów*, s. 82.

⁵⁰¹ SOKA Karviná, f. Archiv obce Darkov, inv. č. 24, kart. 1. Seznam Židů nacházejících se v Darkově, nedatováno. Dvě osoby se hlásily k československé, ostatní pak k polské národnosti. Z tohoto počtu tři lidé utekli a jeden byl odeslán 3. 10. 1939 do Bilska.

⁵⁰² TAMTĚŽ, f. Archiv obce Doubrava, inv. č. 122, kart. 13. Seznam Židů nacházejících se v Doubravě, 21. 10. 1939.

⁵⁰³ TAMTĚŽ, f. Úřední komisař okrsku Suchá, inv. č. 61, kart. 15. Seznam Židů ze Suché, listopad 1939. Jednalo se tři osoby z Dolní Suché a devět osob ze Střední Suché.

⁵⁰⁴ BORÁK, M.: *První deportace*, s. 92. Blíže viz kapitola *Akce Nisko*.

Židé ale mohli místním nacistům být k užítku i jako bezplatná pracovní síla. Podle nařízení vojenské okupační správy o pracovní povinnosti pro Židy hned z prvních zářijových dnů roku 1939 byly ve větších městech vytvořeny židovské pracovní oddíly, které zde musely vykonávat veřejně prospěšné práce. V Těšíně tak židovští muži zasypávali protiletectké zákopy, pracovali na opravě mostů, silnic, při regulaci řek nebo uklízeli ulice, veřejná prostranství či sklady, ženy zase uklízely v prázdných školách a kasárnách.⁵⁰⁵ Zametat chodníky, veřejné cesty a čistit kanály museli i Židé v Karvině,⁵⁰⁶ v Bohumíně zase pracovali místní Židé na opravě zničeného železničního mostu z Bohumína do Annabergu (dnes Chałupki) na jihu města.⁵⁰⁷

V Třinci nařídil již 4. 9. 1939 prozatímní vojenský velitel města pracovní povinnost pro Čechy, Poláky, Židy a Cikány, včetně dětí. Všichni pak museli chodit na práci na pole na okraji města. Židům ovšem nezbývalo při srovnávání zákopů než pracovat pouze holýma rukama, protože lopaty a krumpáče dostali pouze Poláci a Češi. Zcela výmluvná je vzpomínka jednoho z židovských pamětníků: „*Den co den, po dva měsíce jsem slyšel: „Los! Los! Weitermachen! Los! Los!“*“.⁵⁰⁸ I v Jablunkově byli Židé nejdříve nahnáni na nucené práce. Staří Židé např. roztloukali na zdejším náměstí kamení.⁵⁰⁹ V nedalekém Skočově či Ustroni rovněž zmobilizovali židovské muže na veřejné práce, ženy na zametání ulic a uklízení veřejných domů a obydlí patřících Němcům.⁵¹⁰

Po příchodu nacistů na Těšínsko se ve vážném ohrožení ocitly i hlavní symboly judaismu – židovské náboženské objekty. Na rozdíl od bývalého československého pohraničí (tedy i slezských území opavského vládního obvodu) a německé části Dolního a Horního Slezska,⁵¹¹ kde docházelo k ničení židovských templů a modliteben již od podzimu 1938 a Protektorátu (tedy i protektorátní části Slezska), které zasáhlo podobné plenění v létě roku 1939, zůstávaly židovské objekty na Těšínsku v důsledku roční polské okupace chráněny před útoky zfanatizovaných nacistů až do září 1939.

⁵⁰⁵ POLOCZKOWA, B.: *Żydzi*, s. 78; PASZ, F.: *Żydzi*, s. 80–81; KRÓL, J.: *Żydzi*, s. 66.

⁵⁰⁶ PLAČEK, V.: *Město*, s. 188.

⁵⁰⁷ Yad Vashem, Bundesarchiv, Militärarchiv, f. RH 53–23/11, sign. M. 29 FR, f. 249, s. 5. Denní hlášení – opěrný bod Bohumín 3 Zug 6 Hu. na Pol. – Batl. II/2, Odry, 7. 9. 1939.

⁵⁰⁸ *Nejkrásnější den mého života*. (Vzpomínky Michala Štemra). In: *Židovská ročenka 1966–1967*. Praha 1967, s. 44.

⁵⁰⁹ SPYRC, Antoni: *Żydzi w dawnym Jablonkowie*. Kalendarz Śląski 29, 1989, s. 205.

⁵¹⁰ SZOTEK, H.: *Wojenne losy*, s. 82; PILCH, J.: *Zarys*, s. 73.

⁵¹¹ Blíže viz MASER, Peter – WEISER, Adelheid: *Juden in Oberschlesien. Teil I. Historischer Überblick. Jüdische Gemeinden (I)*. Berlin 1992, s. 60.

S německou okupací polského území ale všechny eventuální zábrany pro případné agresory samozřejmě padly. Již 8. 9. 1939 byla vypálena synagoga v Katovicích, o den později v Bedzině a Sosnovci, 13. 9. nacisté spálili a zničili obě synagogy v Bílsku a oheň neminul ani synagogy v dalších slezských městech.⁵¹² Ještě v průběhu září 1939 se nacistickým bojůvkám až na dvě výjimky podařilo vypálit všechny židovské svatyně a objekty v Těšíně. Jako první přišly na řadu synagogy na polské straně města. V noci z 12. na 13. 9. vypálili členové Hitlerjugend a oddílů SA synagogu na ul. Bosak⁵¹³ a 13. 9. založili požár i v hlavní synagoze na rohu ulic Bóźniczej a Ciężarowej. Požár největšího těšínského svatostánku znamenal pro místní Židy opravdu tvrdou ránu, protože při něm shořel i archiv zdejší obce a z vypálené budovy následně zmizely i cenné liturgické předměty – Tóra, zlaté i stříbrné části oltáře atd.⁵¹⁴

Řádění nacistů v Těšíně ovšem nebylo zdaleka u konce. Do konce září byly vypáleny i dvě synagogy v západním (tedy bývalém českém) Těšíně – stará „Machsika Hatora“ a modlitebna v Schillerově ulici. Před vypálením byly tedy nakonec zachráněny pouze dvě těšínské synagogy. Synagoga na ulici Czarny Chodnik byla přeměněna na sklad a ke stejnému účelu byla využita i ortodoxní synagoga v ulici Dr. Hermanna Hinterstoissera (dnes Božkova).⁵¹⁵ K požáru tohoto templu nedošlo jen proto, že se její budova nacházela mezi měšťanskými domy.⁵¹⁶

Podobný osud jako těšínské synagogy potkal postupně i všechny další židovské svatostánky a objekty v okolních městech. Vypáleny a následně zbořeny byly dvě synagogy v Orlové, templ ve Fryštátě i Karvině. Jako poslední v bývalé české části Slezska skončila v plamenech v květnu roku 1940 synagoga v Novém Bohumíně. Zničena a spálena byla i synagoga ve Skočově či modlitebna v Ustroni. Vedle budov zůstaly znesvěcené skoro všechny židovské hřbitovy.⁵¹⁷

⁵¹² Blíže viz BERNSTEIN, T. – RUTKOWSKI, A.: *Prześladowania*, s. 28–31, 32–36. K vyhořelým budovám měli nacisté odlišný přístup – někde se podařilo vyhořelé budovy zachránit – obvykle tím, že byly přestavěny k jinému účelu, jinde byly celé zbořeny.

⁵¹³ Trosky budovy byly rozebrány až po druhé světové válce.

⁵¹⁴ PASZ, F.: *Żydzi*, s. 80.

⁵¹⁵ Židům z bývalé československé strany města se na poslední chvíli podařilo vyneset ze synagogy na Hinterstisserově ulici aspoň několik exemplářů Tóry a další liturgické náčiní. Skříň s těmito předměty byla následně uschována v těšínském muzeu s vědomím jeho ředitele Wiktora Kargerá.

⁵¹⁶ POLOZKOWA, B.: *Żydzi*, s. 77–78; PASZ, F.: *Żydzi*, s. 80–82; MAKOWSKI, Mariusz: *Główna synagoga w Cieszynie*. In: *Żydowskie zabytki Cieszyna i Czeskiego Cieszyna*. Ed. Janusz Spyra, Cieszyn 1999, s. 47; KLENOVSKÝ, Jaroslav: *Żydowskie zabytki na terenie Czeskiego Cieszyna*. In: TAMTĚŽ, s. 50–54.

⁵¹⁷ KANTOR, M.: *Záhuba*, s. 44; BORÁK, M.: *Situace*, s. 149; DEMEL, J.: *Zánik*, s. 51; PILCH, J.: *Zarys*, s. 73; SZOTEK, H.: *Wojenne losy*, s. 74.

Než bylo možné přikročit k provedení hlavního cíle německých okupantů na nově získaném území, tzn. k co nejrychlejšímu poněmčení místního obyvatelstva, musela být zdejší populace nejdříve statisticky podchycena podle národnostního měřítka. Za tímto účelem byla mezi 17. – 23. 12. 1939 provedena na Horním Slezsku policejní registrace obyvatelstva podle národnostního,⁵¹⁸ jazykového⁵¹⁹ a náboženského hlediska, již se lidově říkalo „palcówka“.⁵²⁰ Podle prozatímních výsledků z února 1940 se v těšinském okrese nacházelo již jen 1939 Židů podle národnosti,⁵²¹ podle konečných výsledků z léta 1940 se k židovské národnosti přihlásilo 1 928 osob.⁵²² Co do počtu Židů dle národnosti se jednalo o pátý nejpočetnější okres z jedenácti okresů v katovickém vládním obvodu. K židovskému jazyku (Haussprache – domovská řeč) se v těšinském okrese přihlásilo 1 187 Židů a k židovskému náboženství 1 906 osob.⁵²³

⁵¹⁸ Podle dotazníku se bylo možné hlásit k národnosti německé, polské, ukrajinské, české, židovské, šlonzácké a jiné GROBELNÝ, A.: *Národnostní politika*, s. 176. Dodejme, že národní uvědomování obyvatelstva na Těšinsku nebylo vždy jednoznačné a u části místního obyvatelstva často ještě přežívalo povědomí o „slezském původu“. Zavedením kategorie šlonzáckého jazyka i národnosti se nacisté snažili využít faktu, že značná část zdejších obyvatel se považovala za Slezany, „šlonzáky“, u nichž vědomí místního původu převažovalo nad vědomím národní příslušnosti. Později se tento postup uplatnil prostřednictvím akce tzv. německé volkslisty. Blíže např. BORÁK, Mečíslav: *Těšinské Slezsko*, s. 95–101.

⁵¹⁹ Jako běžně užívaný jazyk (domovskou řeč) bylo možno označit jazyk německý, polský, ukrajinský, litevský, český nebo židovský, vedle nich pak ještě mazurský, kašubský nebo šlonzácký. GROBELNÝ, A.: *Národnostní politika*, s. 176.

⁵²⁰ Každý výtisk formuláře, který nahrazoval osobní průkaz totožnosti, byl totiž opatřen otiskem palce přihlašované osoby.

⁵²¹ SROKA, I.: *Policijní spis*, s. 367. V nejbližším bílském okrese stále žilo 5 957 Židů podle národnosti. Celkem se na území katovického vládního obvodu nacházelo 70 062 Židů podle národnosti. Tyto výsledky policejního sčítání byly v únoru 1940 podány říšskému vedoucímu SS a šéfovi německé policie Heinrichu Himmlerovi.

⁵²² Podle definitivních výsledků policejního sčítání se v katovickém vládním obvodu z 2 317 340 obyvatel přihlásilo 1 089 600 k německé, 931 121 osob k polské, 46 877 k české, 88 746 k židovské, 157 057 k šlonzácké a 3 949 osob k ostatním národnostem. Přitom jazyk a národnost se u všech osob nekryly. Polský jazyk uvedl 1 007 014 obyvatel, český 36 317, židovský 83 624, šlonzácký 288 445, ostatní 4 128 a německý jazyk 897 812 osob GROBELNÝ, A.: *Národnostní politika*, s. 176. V okupačním okrese Těšín se při registraci v prosinci 1939 přihlásilo 284 951 obyvatel, z toho 126 593 k národnosti slezské, 66 788 k polské, 46 567 k české, 41 522 k německé, 1928 k židovské, 297 k ukrajinské a 1256 k jiné národnosti. APK, f. RK, sign. 2803, fol. 193, 206, 207, 208, 221, 225, 244, 295. Statistiky obyvatelstva na základě sčítání lidu ve vládním obvodu Katovice – úřední okres Těšín, únor – červen 1940; SROKA, I.: *Policijní spis*, s. 368.

⁵²³ APK, f. RK, sign. 2803, fol. 221, 225, 244, 295. Statistika obyvatelstva na základě sčítání lidu ve vládním obvodu Katovice – úřední okres Těšín, únor – duben 1940, 8. 6. 1940; SROKA, I.: *Policijní spis*, s. 368. Podle policejní registrace se v bývalé části pruského slezského vojvodství přihlásilo k židovské národnosti 1908 osob (0, 18 % všech obyvatel) a podle jazyka zde žilo 520 Židů (tj. 0, 05 %). V bývalé části rakouského slezského vojvodství se k židovské národnosti přihlásilo 9 782 osob (1, 89 %), podle jazyka pak 7 580 osob (1, 47 %) DŁUGOBORSKI,

Jak ale Miroslav Kantor ve své diplomové práci správně poznamenává, ani tyto výsledky nelze považovat za zcela přesné, jelikož byly zkresleny řadou okolností. Sčítání totiž zahrnovalo osoby nad 12 let. Děti do 12 let byly posuzovány podle národnosti otce, takže se ve skutečnosti registrace týkala jen asi 226 tisíc dospělých osob z celkového počtu 284 951 obyvatel okresu Těšín. Po připočtení pravděpodobného počtu židovských dětí do 12 let by vycházelo, že v tomto okresu žilo celkem 1 959 osob židovské národnosti, z toho např. ve Fryštátě 87 (2 %) Židů.⁵²⁴ Výsledky policejního sčítání z konce roku 1939 zřetelně dokazují, jak destruktivně zasáhla protižidovská politika nacistů hned od počátku okupace židovskou komunitu na Horním Slezsku.

Počet Židů na zdejším území se i v dalších měsících rapidně snižoval. Ti, kteří zde stále zůstávali (šlo převážně o starší osoby nebo Židy žijící ve smíšených manželstvích), žili v neustálém strachu, na veřejnosti se objevovali již jen sporadicky, a když museli nastoupit např. do práce, chodili raději bočními ulicemi. Většinou nemohli počítat ani s pomocí svých nežidovských spoluobčanů – někteří z nich naopak využili situace k vyřizování vlastních účtů jako aktu pomsty nebo se čistě z materiálních důvodů přidali na stranu pachatelů. Zúctování s Židy často nabývalo drastické formy. Na druhou stranu se i místní Židé nezřídká, alespoň v samotném počátku okupace, setkávali i s tichými projevy sympatií některých spoluobčanů. Mezi nimi se našli i tací, kteří se nebáli Židům nezištně a obětavě pomáhat – např. při zaopatřování stravy, a to i přesto, že jim za tuto pomoc hrozil absolutní trest.

Odsun Židů z Těšínska do židovských ghatt v Horním Slezsku a Malopolsku

Jestliže nacisté od začátku usilovali o úplné vyhnání polských Židů, stál před nimi nelehký úkol – na polských územích anektovaných k Říši totiž ještě v roce 1939 žily téměř dva milióny Židů, tedy čtyřikrát více než v Říši.⁵²⁵ Do jeho řešení

Waclaw: *Polozenie ludności w rejencji katowickiej w latach 1939–1945*. Poznań 1983, tabulka na s. XXXXVII.

⁵²⁴ KANTOR, M.: *Záhuba*, s. 69–70; APK, f. RK, sign. 2803, fol. 94, 192, 209. Statistický obyvatelstva na základě sčítání lidu ve vládním obvodu Katovice – úřední okres Těšín, únor – duben 1940.

⁵²⁵ K řešení židovské otázky na nacisty obsazených územích nověji viz např. sborník *Das Grossdeutsche Reich und die Juden. National Verfolgung in den angegliederten Gebieten*. [Edd.]: Wolf Gruner, Jörg Osterloh. Frankfurt/New York: Campus Verlag, 2010.

se však okamžitě pustili s vervou a brzy vznikly první plány na řešení místní židovské otázky.

Jedním z nich bylo soustředění Židů v určité oblasti, která by sloužila jako jedno rozsáhlá „rezervace“ či „ghetto“. Již začátkem října 1939 proto bylo nejvyšším nacistickým vedením rozhodnuto o zřízení židovského rezervátu (tzv. Judenreservatu) ve východní části obsazeného Polska, kde mělo být postupně soustředěno „celé židovstvo“. Pro vytvoření takového území připadala v úvahu nejvíce bažinatá oblast v okolí města Lublinu (ve východní části Generálního gouvernementu), která měla "výhodu" značné koncentrace židovského obyvatelstva a v budoucnosti nebyla určena ke germanizaci. Tak se v Berlíně zrodil plán známý jako Akce Nisko, jehož primárním cílem byl odsun desítek tisíc Židů z Horního Slezska, konkrétně z katovické oblasti, na východ. Později bylo rozhodnuto ještě o odsunu ostravských a vídeňských Židů. I přesto, že již v době odjezdu prvních transportů do cílové stanice v Nisku nad Sanem v druhé polovině října 1939 nacisté rozhodli o zastavení celé akce, bylo do Niska deportováno dvěma katovickými transporty (20. a 27. 10. 1939) na 1 875 hornoslezských Židů, včetně minimálně 200 Židů z Těšínska. Další Židé původem z Těšínska pak byli do Niska odsunuti i ostravskými transporty.⁵²⁶

Zásadní nařízení, která měla za cíl definitivně očistit slezské území od Židů, se tedy začala připravovat již v roce 1939, od doby, kdy se začal podle nařízení Hitlera vypracovávat plán „Generalplan Ost“,⁵²⁷ jehož finální verze měla vzniknout v roce 1940. Již původní plán obsahoval myšlenku naprostého vyhlazení Židů a Romů, stejně jako přemístění velkého počtu Poláků na východ. U ostatních negermánských národů se předpokládalo, že budou nasazeni na otrocké práce v německém průmyslu a zemědělství. Území, na kterých se začal plán nejdříve uskutečňovat, bylo Velkopolsko, Pomořanko a Slezsko.⁵²⁸

Na samotném Těšínsku začaly přípravy k organizovanému odsunu židovského obyvatelstva o dost dříve, než tomu bylo v Sudetské župě či Protektorátu. Již podle nařízení Landrátu v Těšíně z 27. 11. 1939 měli být všichni Židé na území

⁵²⁶ O problematice niských transportů, včetně katovické větve, podrobněji kapitola *Akce Nisko*.

⁵²⁷ Generalplan Ost byl nacistický plán pro kolonizaci střední a východní Evropy. Počítal se ztročením, vysídlením a částečným vyhlazením místního slovanského a dalšího neárijského obyvatelstva. Po jejím ukončení měl být vyčištěný prostor kolonizován německým obyvatelstvem.

⁵²⁸ ŚWIĘRKOSZ, Karol: *Żydzi w obozach hitlerowskich na Śląsku Opolskim podczas II wojny światowej*. In: *Rocznica powstania w getcie warszawskim (1943–1988)*. Materiały z sesji popularno–naukowej, Opole 1988, s. 42.

těšínského okresu zajištění gestapem a odtransportování.⁵²⁹ Rozkaz zároveň kladl důraz na organizační stránku odsunu – jednotliví starostové neměli nadále přijímat žádná další opatření, která by jeho provádění ztížila, tj. zejména aby sami vypovídali Židy z příslušné obce, protože „pokud nejsou přijati jinou obcí, jsou donuceni ilegálně se toulat nebo neohlášeně se zdržovat u svých známých“. Židům měl být umožněn prodej bytového zařízení pro obstarání předepsaného vybavení pro transport. Za tímto účelem měly být dokonce otevřeny i byty, které byly již gestapem zapečetěny, ne však židovské podniky a obchody.⁵³⁰ Samotná deportační akce měla být v celém okrese provedena již první prosincový týden – konkrétně k 5. 12. 1939.⁵³¹

Podle instrukcí pro organizaci transportů vydané těšínským gestapem měl první transport o 100 osobách (různého věku i původu) odjet do Krakova: *K jejich soustředění má sloužit klášterní budova po vysídleném řádu Milosrdných bratří v Těšíně. V Krakově mají přesídlení Židé dostat odpověď na jejich pochybnosti, tak také bude vyřešena otázka jejich odjezdu do jiných míst. Osoby, které nejsou schopné zlikvidovat své přebytky a rozprodat nábytek, mají své obydlí dobře zamknout a klíče odevzdat na sběrném středisku gestapa, které je předá starostovi. Nad nemovitostmi má být ustanoven zplnomocněnec, předměty mají být oceněny a prodány, aby nedošlo ke ztrátám.* V nařízení bylo dále zdůrazněno: *členové židovské obce se nesmějí vyhýbat transportu, jinak budou městskými úřady s pomocí policie a četnictva přivedeni do sběrného střediska. Účastníci transportu jsou povinni spolehlivě informovat židovskou obec, jak velkou sumou marek disponují, aby se gestapo mohlo zorientovat, kolik marek se má vyměnit. Této výměny marek za zloté se ujme přímo gestapo, které se také postará o to, aby zaopatrilo penězi účastníky transportu, kteří zůstali zcela bez prostředků.* Pověření členové měli židovské obci v Těšíně definitivně v dopoledních hodinách 2. 12. udat počet účastníků transportu.⁵³²

Krajská služebna gestapa v Těšíně pravděpodobně nevyčkala pokynů svého ústředí v Katovicích a začala vydávat vlastní příkazy k odsunu Židů z Těšínska s předstihem. Když totiž vydalo katovické gestapo 23. 2. 1940 obsáhlý pokyn, týkající se organizace budoucích transportů Židů z východní části Horního

⁵²⁹ SOKA Karviná, f. Archiv města Orlová, inv. č. 39, kart. 2. Landrát kraje Těšín-Fryštát starostům těšínského kraje, 27. 11. 1939.

⁵³⁰ TAMTÉŽ, Landrát kraje Těšín-Fryštát starostům těšínského kraje, 27. 11. 1939.

⁵³¹ TAMTÉŽ, f. Úřední komisař okrsku Suchá, inv. č. 61, kart. 15. Landrát Těšín-Fryštát starostům těšínského kraje, 1. 12. 1939; TAMTÉŽ, f. Archiv města Orlová, inv. č. 43, kart. 2. Landrát kraje Těšín-Fryštát, 1. 12. 1939.

⁵³² KRÓL, J.: *Žydzi*, s. 66–67.

Slezska, probíhal odsun Židů z Těšínska již v plném proudu. Odpověď starosty Nového Bohumína Friedricha Metziga z 18. 5. 1940 katovickému gestapu, které v dalším oběžníku z 29. 4. 1940 žádalo místní starosty o zprávu, zda budou Židy využívat na nucené práce nebo jim zakáží vstup do některých ulic, je toho dokladem: „*V Novém Bohumíně již zvláštní opatření nejsou nutná, protože většina Židů byla odsud na pokyn Tajné státní policie odsunuta do místa přesídlení Zawiercie. Zbytek Židů musí Těšínský kraj opustit nejpozději do 27. května 1940. Proto se Váš pokyn odkládá ad acta.*“ „Odžidovštění“ Bohumína a okolí – významného strategického uzlu – tedy bylo pro nacisty prioritou.⁵³³

Místní Židy už mohly varovat transporty, které projížděly od podzimních měsíců roku 1939 právě přes Těšínsko na východ. Jejich osazenstvo tvořili jedni z prvních zatčených Židů po vstupu Němců do Sudet a do Protektorátu. Špatný stav vězňů, kteří se doslova sunuli západním Těšínem, napovídal mnohé. V paměti F. Pasze utkvěl i transport údajně slovenských Židů projíždějící přes Těšínsko v únoru 1940: „*Někdy okolo 14. hodiny, 14. února 1940 přijel na peron nádraží v Návsi Jablunkově osobní vlak přes nově uvolněný po demolici v roce 1939 tunel mezi Mosty u Jablunkova a Čadcou. Vlak s deseti vagóny byl zaplněn Židy ze Slovenska. Celý ten konvoj hlídali čtyři strážci zepředu i zezadu. Odjezd vlaku směrem na Těšín byl pozastaven a oba vlaky stály vedle sebe. Z okna jsem s nimi začal hovořit. Byli to Židé ze Slovenska, od Bratislavy přes Žilinu. Na moji otázku kam jedou, mi odpověděli: „Na smrt!“ Proč tedy neutečete, zeptal jsem se. „Proč a kam?“ Byli to samí muži. Můj vlak vyjel ve směru Těšín a promluva skončila. Za dva týdny jsme jeli podobným vlakem, jenom více hlídání a schování.*“⁵³⁴

Samotnému odsunu Židů předcházely některé kroky realizované na konci podzimu 1939. Za jeden z prvních lze považovat nucenou prostorovou segregaci Židů. Aby byli Židé odděleni od veřejnosti, museli být nejdříve vystěhováni ze svých bytů a domů, sestěhováni do bytů (nezřídka v jednom bytě bydlelo více rodin) a poté soustředěni do několika sběrných středisek. Vyhánění Židů z jejich bytů a domů pak znovu souviselo se snahou okupantů získat co nejdříve židovské byty a další nemovitý majetek, aby byl zničen způsob jejich obživy a bylo kam ubytovat německé úředníky přicházející na obsazené území z Říše, Baltu a dalších oblastí. Vystěhování Židů z jejich bytů a domů ovšem neprobíhalo

⁵³³ DEMEL, J.: *Zánik*, s. 14; TÝŽ: *Stopadesát let*, s. 40–41.

⁵³⁴ PASZ, F.: *Žydzi*, s. 81.

v rámci měst jednorázově, ale v různých časových intervalech. Jako první měli být vyvázeni Židé z míst, kde byli nejvíce na očích, tj. z ulic uvnitř města, kde tvořili početnější skupiny.

V Těšíně mezi tyto lokality patřila např. ulice Nové Město (Nowe Miasto). Ve zdejších přízemních či jednopatrových domcích bydleli převážně ortodoxní Židé, kteří se živili jako drobní řemeslníci či obchodníci. Jejich vystěhování z domovů proběhlo v podzimních měsících roku 1939 následujícím způsobem: jednoho večera sem přijely policejní nákladní auta s plachtou, na které byly židovské rodiny postupně naloženy. S sebou si mohli vzít pouze příruční zavazadlo. Podobně probíhalo vystěhování Židů žijících v dalších ulicích okolo těšínského náměstí. Jednotlivcům, kteří bydleli roztroušeně po činžovních domech, byly v dalších týdnech rozeslány obsílky s nařízením, aby se ve stanovený termín dostavili na předem určené místo, a to pouze s příručním zavazadlem max. do 20 kg. Většina Židů těchto výzev uposlechla, neboť stále věřili, že následně budou vysídleni jen někam mimo říšské území.⁵³⁵ Dozor nad odsunem Židů měly na starosti především policejní oddíly, četnictvo a zpočátku i vojenské jednotky, kterým jim byly přiděleny na pomoc.⁵³⁶

Židé již vystěhovaní ze svých příbytků byli vzápětí na přechodnou dobu soustředováni v několika sběrných střediscích na území daného města či obce, které sloužily jako „přestupní stanice“ k jejich další deportaci. K tomuto účelu byly většinou využity objekty v minulosti patřící Židům. V nepříznivých životních podmínkách zde museli přežívat zimu, jaro a léto. Např. v Těšíně existovalo hned několik sběrných míst pro Židy – všechna ale nejspíše nefungovala v tu stejnou dobu. V západní části města (tj. v bývalém Českém Těšíně) se sběrné místo nacházelo v bývalé Kohnově továrně Thonet-Mundus na nábytek, na východní straně města (tj. v bývalém polském Těšíně) pak v hostinci „U Slunce“ Adolfa Waldnera na rohu Bielitzerstrasse 1 (budova se nedochovala), v hostinci Dawida Zehnguta⁵³⁷ v Teichgasse 18⁵³⁸, později pak v hostinci Fryderyka Wiesnera⁵³⁹ (tzv. Wincerówka) na Bielitzstrasse 13 (budova se též

⁵³⁵ POLOCZKOWA, B.: *Żydzi*, s. 79–80; BORÁK, M.: *První deportace*, s. 194.

⁵³⁶ KACZMAREK, R.: *Górny Ślqsk*, s. 217.

⁵³⁷ Hospoda Dawida Zehnguta se nacházela na východním předměstí Těšína v podlouhlé jednopatrové budově, která existuje dodnes. A právě sem byly sváženy první vysídlené židovské rodiny. Většinou šlo o chudé a ortodoxní Židy. Není známo, jak dlouho zde jednotlivé skupiny přebývaly, ale zřejmě jen po tu dobu, než byl jimi zaplněn další vlak.

⁵³⁸ F. Pasz uvádí, že Židé byli umístěni i v budovách na Teichgasse 12 a 16, viz. PASZ, F.: *Żydzi*, s. 104.

⁵³⁹ Jelikož časem nebyla Zehngutova hospoda dostatečně prostorná, byl za nové shromaždiště vybrán větší Wiesnerův hostinec (hospoda „Na Verandě“).

nedochovala).⁵⁴⁰ Nacisté vybrali hostince za sběrná centra záměrně, protože v jejich prostorách mohli snadněji ubytovat větší počet osob. Židé z Těšínska sem byli postupně sváženi v průběhu jara a léta 1940. Na rozdíl od Zehngutova hostince, kam byli zprvu umístěni většinou nemajetní Židé, svázeli nacisté v létě roku 1940 do největšího Wiesnerova hostince⁵⁴¹ vesměs movitější Židy (často již asimilované) a také příslušníky místní židovské inteligence. Šlo o židovské rodiny nejenom z města, ale i z celého Těšínska.⁵⁴² Později, když už byl počet těšínských Židů zredukován na minimum, stačil k těmto účelům již jen prostorově menší hostinec u Waldnera, kde byli soustředěni poslední Židé v roce 1942.⁵⁴³ Po odsunu Židů byly do sběrných středisek následně sváženy i polské rodiny.⁵⁴⁴

Jako shromaždiště snad přechodně sloužila i budova rozpuštěné židovské obce na Husím trhu (Gänsemarkt 7) a pravděpodobně i některá z vedlejších budov.⁵⁴⁵ Rodina Waltera Ziffera byla do těchto míst přestěhována ze strýcova těšínského bytu někdy v průběhu jara 1940. V té době se zde tísnilo 10 až 15 rodin. Každá rodina měla pouze dva pokoje. Kancelář, v níž ůřadovala židovská rada, se nacházela opodál.⁵⁴⁶ K ubytování Židů byl později využit také dům p. Windholza v části zvané Bobří kopec (Boberhügel 14) a budova na Nietzschestrasse 14.⁵⁴⁷

Sběrné středisko na Bobřím kopci popsal znovu Walter Ziffer. Do zdejšího tábora (Ziffer jej sám nazývá ghettem) byl se svou rodinou přemístěn na jaře 1940 z budovy na Husím trhu a strávili zde téměř celý další rok. Samotný tábor se nacházel na okraji bývalé polské části města, asi dvě až tři míle od centra. Jednalo

⁵⁴⁰ O jednotlivých sběrných střediscích blíže viz POLOCZKOWA, B.: *Żydzi*, s. 79–81; PASZ, F.: *Żydzi*, s. 80–81.

⁵⁴¹ U výčepu, kde byla největší místnost, bylo umístěno 6 až 8 rodin. Někteří měli s sebou na posteli matrace, přikrývky, někteří měli i železná kamínka a na nich pak později připravovali jídlo. Rodiny si zde vytvořily jakási soukromá oddělení, která se snažily jednotlivé rodiny respektovat. Zpočátku zde ubytované osoby žily ze svých potravinových zásob (chleb, kaše či mouka). Po vyčerpání zásob jim Němci přivezli nákladním autem některé základní potraviny, jako byl chléb, brambory, řepa či mrkev. Kvůli jejich nedostatku však lidé hladověli. Dospělým bylo zakázáno chodit ven a domůřit také nikdo nesměl. Kolem hostince stále hlídkovalo několik policistů v uniformě či vojáků wehrmachtu. Na dvorek v zadní části domu si mohly jít hrát jenom děti – těm již bylo lehčí podstrčit nějaký ten kousek chleba. Když Židé trpěli zimou, spalovali proto všechno co mohli – veškeré dřevo v hospodě, skřínky, stolky atd. Blíže viz PASZ, F.: *Żydzi*, s. 53.

⁵⁴² POLOCZKOWA, B.: *Żydzi*, s. 82–83.

⁵⁴³ PASZ, F.: *Żydzi*, s. 105.

⁵⁴⁴ TAMTĚŽ, s. 53; SokA Karviná, f. Burek Józef, inv. č. 96, kart. 3.

⁵⁴⁵ PASZ, F.: *Żydzi*, s. 81.

⁵⁴⁶ Interview s Walterem Zifferem, ID: 34886.

⁵⁴⁷ PASZ, F.: *Żydzi*, s. 104–105.

se o velkou farmu o rozloze zhruba 45 akrů, která se skládala z velké stodoly a několika hospodářských budov. Židé se zde tísnili v malých pokojích po čeledínech nebo na jakési nástavbě ve stodole, kde byl prostor pro jednotlivé rodiny rozdělen tabulemi. Každá rodina mohla využívat zhruba prostor 10 x 12 m, a to bez ohledu na početnost rodiny. Zifferovi zde žili se dvěma dalšími rodinami. I přesto, že v táboře byli lidé doslova napěchováni, nebyli zde ještě nijak perzekvováni. Organizační stránku života v táboře měla na starosti židovská rada skládající se ze šesti osob – v čele s Leo Zifferem. Židé se mohli po táboře volně pohybovat a mezi sebou navštěvovat. Děti zde dokonce hrály ping-pong na připravených stolech. Ani žádná závažná onemocnění se zde ještě nevyskytovala – v táboře navíc ordinoval židovský doktor. Horší to už ovšem bylo se stravou, které se neustále nedostávalo. Do tábora sice chodili místní sedláci prodávat potraviny, ovšem za velmi vysokou cenu. Tábor nebyl obehán žádným plotem, hlídala ho však německá stráž a mimo jeho prostory se mohlo vycházet pouze se speciálním povolením. Každý pokus o útěk byl ale trestán smrtí – když se jednou pokusila jistá rodina utéci, byli všichni už asi 40 km od Těšína na útěku zastřeleni.⁵⁴⁸

O jiných sběrných střediscích pro Židy na Těšínsku se nedochovalo mnoho záznamů. Prostory k jejich ubytování však byly vybrány podobně jako v Těšíně. Ve Skočově bylo zbývajících 140 židovských dětí, žen a starců donuceno žít ve stísněných podmínkách ve Schanzerově vile a na oploceném pozemku na dnešní ul. Mickiewicze nedaleko nádraží.⁵⁴⁹ Ustroňští Židé byli zase od listopadu 1939 soustředováni v bývalé Brettnerově hospodě.⁵⁵⁰

Po koncentraci Židů do předem vymezeného prostoru mohli nacisté přikročit k dalšímu kroku – tj. k jejich vyvezení mimo území přičleněné k Říši. Nepočítáme-li Akci Nisko z října 1939, jež byla předčasně ukončena kvůli změně priorit ve vysídlování Židů z Říše a okupovaných území (pozornost se přesunula na nové říšské župy), započalo hromadné vysídlování Židů z připojených polských oblastí na přelomu let 1939–1940.

Původní plán vypracovaný ve štábu Říšského komisaře pro upevnění německví (Reichskommissariat für die Festigung deutschen Volkstums – dále jen RKFDV) již v prosinci 1939 počítal s tím, že do února 1940 bude z východních anektovaných území odsunuto do Generálního gouvernementu kolem 1 miliónu osob – nejvíce pak Poláků a Židů (těch mělo být asi 600 tisíc –

⁵⁴⁸ Interview s Walterem Zifferem, ID: 34886.

⁵⁴⁹ SZOTEK, H.: *Wojenne losy*, s. 84.

⁵⁵⁰ PILCH, J.: *Zarys*, 73.

z toho 125 tisíc z Horního Slezska)⁵⁵¹. Tento záměr se ale v dalších měsících ukázal být nereálný. Organizovanými transporty bylo v roce 1939 deportováno do Generálního gouvornementu sotva 135 tisíc Poláků a Židů a v prvních dvou a půl měsících roku 1940 ještě dalších 135 tisíc.⁵⁵² Počet Židů na anektovaných územích z původních asi 600 tisíc se přesto snížil zhruba na polovinu, více jak polovina z nich totiž byla odsud chaoticky vyhnána nebo uprchla sama.

Samotná vysídlovací akce do Generálního gouvornementu totiž byla přerušena na počátku jara 1940 zřejmě kvůli nesouhlasu Generálního gubernátora Hanse Franka, který se bránil dalšímu přijímání vysídlenců. Jistě totiž netoužil po tom, aby se jeho území stalo jakýmsi „odkladistěm Židů“. Podobné obavy vyjádřil již při Akci Nisko.⁵⁵³ Původní záměr nacistů přemístit všechny Židy z Horního Slezska do Generálního gouvornementu byl tedy na jaře roku 1940 prozatímně pozastaven.

I přesto, že Frank nesouhlasil, musel ale další záměry Berlína na přesídlení Židů víceméně respektovat. Nacistické vedení totiž postupně opustilo další plány sprádané v židovské otázce – Akce Nisko,⁵⁵⁴ později i plán na vysídlení Židů na Madagaskar.⁵⁵⁵ Také ve štábu RKFDV v Katovicích proto usilovně pokračovali v práci na plánech dalšího vysídlení. Jako náhradní a provizorní řešení bylo místo hromadných vysídlovacích akcí do Generálního gouvornementu zvoleno ustanovení židovských ghatt ve vybraných hornoslezských či malopolských městech, odkud měli být nejpozději do roku 1941 vysídleni do Generálního gouvornementu.⁵⁵⁶ Do hornoslezských ghatt a sběrných táborů byli po několika týdnech či měsících strávených ve sběrných střediscích postupně odvázeni také Židé z Těšínska.

⁵⁵¹ JONCA, K. – KONIECZNY, A. – POŁOMSKI, F.: *Działalność*, s. 15.

⁵⁵² KACZMAREK, R.: *Górny Śląsk*, s. 200.

⁵⁵³ BORÁK, M.: *První deportace*, s. 173.

⁵⁵⁴ Podrobněji kapitola *Akce Nisko*.

⁵⁵⁵ Dalším plánem "teritoriálního řešení židovské otázky" byla deportace Židů z nacisty ovládaných zemí na Madagaskar. Možnost vysídlení Židů na tento ostrov při východním pobřeží Afriky se v představách evropských antisemitů objevovala již od konce 19. století. V roce 1937 byla na Madagaskar dokonce vyslána polská vládní komise, jež měla prozkoumat možnost přesídlení polských Židů. Její členové však došli k závěru, že tento tropický ostrov může pojmout pouze malé množství přesídlenců. Plán na vysídlení Židů na Madagaskar také podporovala řada nacistických pohlavářů a ideologů. Po invazi do západní Evropy a porážce Francie v červnu 1940 se zdálo být uskutečnění "Plánu Madagaskar" na dosah, neboť Madagaskar byl francouzskou kolonií, a tak německé Ministerstvo zahraničí i SS připravovalo deportaci Židů na tento ostrov. S neúspěchem ofenzívy proti Velké Británii v létě 1940 byl i "Plán Madagaskar" uložen ad acta. V tuto dobu však již nacisté připravovali válku proti Sovětskému svazu a s ní radikální "řešení židovské otázky". Dostupné z: <http://www.holocaust.cz/cz/history/jew/general/general9> [cit. 22-10-2014]

⁵⁵⁶ Blíže KACZMAREK, R.: *Górny Śląsk*, s. 220–222.

Vzhledem k nedostatku dochovaných pramenů není dodnes zcela jasné, kolik takových transportů bylo z těšínského okresu celkem vypraveno a kolik osob s nimi vlastně odjelo. K dispozici jsou pouze kusé záznamy, které rovněž neumožňují jednoznačně datovat začátek deportací. Jiří Demel uvádí, že první zpráva související s organizací transportů pochází z konce února 1940: gestapo, konkrétně jeho služebna v Katovicích, zvláštní referent II. B., vydalo 23. 2. 1940 obsáhlý pokyn ohledně evakuace Židů. V jeho úvodu se konstatuje, že se odsun Židů z východní části Horního Slezska protahuje v důsledku četných potíží spojených se zajištěním přesídlení i sestavením vlastních transportů. Až do zahájení odsunu stanovilo, že: a) platí příkaz vystěhování Židů do zahraničí, b) je třeba omezit na minimum vystavování propustek, které Židy opravňovaly k překročení policejních hranic, aby jim bylo zabráněno ve vyměňování zboží všeho druhu, c) je třeba zabránit samovolnému přesídlování Židů v rámci jednotlivých okresů d) zabavování židovského majetku zajišťuje úřad komisařského správce v Katovicích nebo jím k tomu zmocněný úřad. Zakazuje se proto jiným úřadům, nebo služebnám zabavovat židovský majetek. Je třeba dosáhnout toho, aby se Židé až do odsunu vydržovali z vlastních prostředků. Kdyby jim byl předčasně majetek zabaven, musela by se zavést jejich veřejná podpora, což je nežádoucí e) ve všech židovských obcích mají být ustaveny Rady starších, které ručí za klid a pořádek. Navíc byla zřízena Centrální rada starších z jednotlivých židovských obcí (Ältestenrat der Jüdischen Kultusgemeinden),⁵⁵⁷ kterou vedl Žid Moše Merin ze Sosnovce. Ten byl vybaven zvláštními plnými mocemi a osobně odpovídá vedoucímu zvláštního referátu (Sonderreferat) za veškeré židovské obyvatelstvo okresu, jehož stav se právě písemně podchycuje.⁵⁵⁸ Citovaný dokument se však nepodařilo v žádném z archivů dohledat.

V karvinském archivu se dochoval pokyn vyššího velitele SS a Policie v Generálním gouvernementu dr. Wilhelma Krügera z 23. 4. 1940, ve kterém vyzýval všechny starosty, úřední komisaře kraje a velitele četnictva, okresů a oddělení k přípravě deportací: „*Podle sdělení gestapa v Katovicích z 18. dubna 1940 bude v rámci evakuace Židů nejdříve z naléhavých státně-policejních pohnutek provedeno přesídlení Židů ze starého slezského prostoru. Organizací transportů je pověřena Rada starších židovské obce. Státní policie vnější*

⁵⁵⁷ Centrální židovská rada starších (*Zentrale der Jüdischen Ältestenrate in Oberschlesien*) v Horním Slezsku byla ustanovena v Sosnovci začátkem roku 1940. Prezentovala 45 židovských komunit z celého Horního Slezska.

⁵⁵⁸ DEMEL, J.: *Zánik*, s. 50.

*a vedlejší má pouze v součinnosti s krajskými a místními policejními úřady udržovat dohled a zaručit pořádek při transportu. Transport Židů se uskuteční ve zvláštních vagónech poskytnutých říšskými drahami a dle jízdního řádu. Naložení objemných zavazadel a nezbytného nábytku se uskuteční předtím odděleně. Deportovaní si mají s sebou vzít nejdůležitější domácí potřeby, prádlo a kusy nábytku, které jsou nezbytné k obživě (volně konfiskované nutné věci). Nesmějí si brát kusy nábytku a vybavení, které jsou za hranicí volně konfiskace nebo které již byly zabavené Treuhandstelle. Rada starších židovských obcí v přesídlovacím prostoru má připravit prostory pro jejich přijetí a zajistit jejich ubytování. Židovské obce z těšínského okresu budou přesídleny pravděpodobně 16. a 17. května do Zawierciu. Změna termínu je však možná. Po přesídlení zůstanou na místě k další likvidaci pouze představený židovské obce a podle velikosti obce ještě 1 až 2 členové rady starších. Komisařská správa majetku a pozemků těchto židovských obcí převezmou landráty dle definitivních pokynů Treuhandstelle v Katovicích. Pro předání je určen termín 14 dnů, až do té doby mají být všichni zůstavší židé také samostatně vysídleni. K přesídlení jsou určeni všichni židé. Výjma těch, kteří žijí ve smíšeném manželství a pokud z tohoto manželství bylo počato dítě. Židé žijící v bezdětných smíšených manželstvích se mají přesídlení účastnit, v případě, že je v tomto smíšeném manželství židem muž. Místní policejní správce žádám, aby podpořili a vedli přesídlení a aby dočasně převzali a spravovali majetek a pozemkové vlastnictví židovských obcí. Jejich další převzetí mě má být pod vorlage dokladu o převzetí majetku a seznamem do 5. - 6. tohoto měsíce předloženo. K 25. květnu tohoto roku mi bude sděleno, jestli bylo přesídlení úspěšně provedeno.*⁵⁵⁹

Další doplňující pokyn k chystané evakuaci Židů byl vydán o šest dnů později, tj. 29. 4. 1940. Mimo jiné umožňoval okresním policejním orgánům zvážit, zda využít Židy k nuceným pracím, za něž by se měla podle možnosti vyplatit příslušné židovské obci náhrada ve výši zaopatřovací dávky na každou osobu. Ukázalo se totiž, že židovský majetek, který byl k dispozici pro obživu samotných Židů, je již v mnoha případech vyčerpán. Starostové a úřední komisaři těšínského okresu měli do 20. dne následujícího měsíce ústřednu gestapa informovat, zda by měla být pro Židy prodloužena policejní hodina a prodejní doba v obchodech a jestli je nutné Židům zakázat vstup do některých ulic nebo jim alespoň vyčlenit jednu stranu ulice.⁵⁶⁰

⁵⁵⁹ SOKA Karviná, f. Archiv města Orlová, inv. č. 39, kart. 2. Dr. Krüger – vládní sekretář na starostu a úředního komisaře kraje Těšín, 23. 4. 1940.

⁵⁶⁰ TAMTĚŽ, Gestapo Katovice II B – Sonderreferat – evakuace Židů, 29. 4. 1940; DEMEL, J.:

Dochované nařízení katovické pobočky Hlavního správního úřadu Východ (Haupttreuhandstelle Ost – HTO) v Katovicích z 9. 5. 1940 vztahující se k přesídlení Židů z těšínského okresu, které mělo proběhnout mezi 16. a 17. 5. 1940, mj. koordinovalo stěhování nábytku a zacházení s bytovým zařízením z opuštěných židovských bytů. V přípisu bylo rovněž uvedeno, jaký majetek si mohou Židé vzít s sebou: povoleny byly pouze domácí a osobní potřeby, jejich počet byl určen počtem členů rodiny. Každá osoba si mohla vzít na cestu jen nejdůležitější potřeby – běžné lůžko s mycími potřebami, skříň pro každou rodinu, stůl, židli nebo stoličku pro každou osobu, avšak ne křeslo, kuchyň a kuchyňské nářadí, dále po dvou druhích spodního prádla, dva kusy obnošeného oblečení a boty, avšak ne kožichy, dále ložní prádlo pro osobní potřebu, rodinný obraz, zrcadlo, a popřípadě jeden již užívaný koberec a jedno svítidlo pro každou rodinu. Řemeslníci si dále mohli vzít své nářadí a lékaři své instrumenty. Ostatní předměty nebyly pro transport povoleny. V případě porušení příkazu hrozil viníkovi trest. Před vystěhováním musely být také odevzdány inventární seznamy s tím, co zůstalo v bytech, poté měly být byty zavřeny a inventáře a klíče odevzdány Radě starších, která měla tyto podklady předat ihned HTO v Katovicích, v ostatních místech měly být podklady předány gestapu, které bylo pověřené HTO.⁵⁶¹

O průběhu transportů z Těšínska, které započaly už na konci roku 1939 a vrcholily na jaře a především v létě 1940, se nám bohužel nedochovalo mnoho záznamů. Vedle některých seznamů deportovaných Židů (nejlépe je na tom Orlová) to jsou už jen kusé zprávy a informace. V seznamu Židů, kteří měli být 16. 5. 1940 přesídlení z Orlové do Zawierciu, se nachází celkem 25 osob.⁵⁶² Dne 24. 5. 1940 je pak z Orlové do Zawierciu mělo následovat dalších 49 osob.⁵⁶³ Vzápětí bylo také rozhodnuto, že se přesídlení bude týkat i pokřtěných Židů.⁵⁶⁴ S deportacemi do Zawierciu souvisí i jiný dochovaný seznam zachycující jména 44 Židů, kteří z nespécifikovaného města (nejspíše také z Orlové) „odešli již před transporty a ti, kteří měli být přesídlení koncem května 1940.“⁵⁶⁵ Podle zprávy orlovského starosty ze začátku června 1940 se například pro transport na

Zánik, s. 50.

⁵⁶¹ SOKA Karviná, f. Archiv města Orlová, inv. č. 39, kart. 2., HTO Katowitz – pobočka Těšín starostovi Orlové, 9. 5. 1940.

⁵⁶² TAMTĚŽ, Seznam Židů z Orlové určených k deportaci do Zawierciu, 16. 5. 1940.

⁵⁶³ TAMTĚŽ, Seznam Židů z Orlové určených k deportaci do Zawierciu, 23. 5. 1940.

⁵⁶⁴ TAMTĚŽ, Landrát okresu Těšín na starostu Německé (Horní) Lutyně, 25. 5. 1940.

⁵⁶⁵ TAMTĚŽ, Seznam Židů z Orlové určených k deportaci do Zawierciu, nedatováno.

7. 6. 1940 pro Orlovou počítalo s cca 70 Židy.⁵⁶⁶

Také starosta obce Horní Suchá informoval těšínského landráta začátkem června 1940, že 17. 5. 1940 odsud byly přesídleny tři židovské rodiny (celkem 6 osob) do Zawierciu. Přesídlení proběhlo bez problémů. Nadále zde zůstávaly ještě 4 židovské rodiny (celkem 14 osob).⁵⁶⁷ Začátkem června byli v dalším seznamu uvedeni 4 dospělí Židé (dohromady se třemi dětmi), kteří již byli přesunuti do Zawierciu.⁵⁶⁸ Podle dalšího dochovaného seznamu se v úředním okrsku Suchá ještě k 3. 9. 1940 nacházelo 11 Židů.⁵⁶⁹

Z dodatečně dopsaných poznámek u některých jmen uvedených v dokumentu o počtu třineckých Židů z poloviny září 1939 vyplývá, že většina z nich byla z Třince vyvezena mezi podzimem roku 1939 a létem 1940. Dne 27. 10. 1939 bylo z Třince odsunuto 28 osob – v tomto případě se jednalo o 2. katovický transport do Niska nad Sanem – místo určení ale není v seznamu uvedeno, dále bylo odsunuto 2. 12. 1939 na Slovensko 6 osob a do Krakova 2 osoby, 10. 12. 1939 do Moravské Ostravy 2 osoby, 4. 1. 1940 do Zatora 2 osoby, 24. 1. 1940 do Gorlic (zde se jedná pravděpodobně o město Gorlice) 1 osoba, 28. 3. 1940 do Andrychova 2 osoby, 22. 5. 1940 do Zawierciu 16 osob, 10. 6. 1940 do Myškova 14 osob, do Sosnovce 2 osoby a 11. 7. 1940 do Rybniku 1 osoba. Ve třech případech bylo stvrzeno, že 1. 9. 1939 tato osoba zmizela. U třech osob byla uvedena poznámka: „místo přemístění neznámé“ s tím, že u jedné z nich je uveden květen 1940 (pravděpodobně tedy směřovala rovněž do Zawierciu). U dvou osob byla uvedena pouze poznámka: „odtransportováno“. U jedné z nich je napsáno datum 22. 3. 1940. U 39 osob pak není udán žádný údaj o jejich dalším osudu.⁵⁷⁰

Jiří Demel uvádí, že od prosince 1939 až do dubna 1940 muselo násilím opustit Bohumínsko kolem 400 příslušníků zdejší židovské komunity. Zbytek byl odsunut do konce května 1940.⁵⁷¹ Také z Jablunkova zmizelo v průběhu roku 1940 několik rodin místních Židů.⁵⁷² Ze Skočova bylo asi 140 zbývajících Židů v květnu 1940 deportováno do průchozích ghatt či táborů v Lazech (5 km od

⁵⁶⁶ TAMTĚŽ, Starosta Orlové německým dráhám – pobočka dráhy Orlová, 4. 6. 1940.

⁵⁶⁷ SOKA Karviná, f. Úřední komisař okrsku Suchá, inv. č. 61, kart. 15. Zpráva landráta Těšín, 4. 6. 1940.

⁵⁶⁸ TAMTĚŽ, Zpráva Radě starších židovské obce Sosnovci, 4. 6. 1940.

⁵⁶⁹ TAMTĚŽ, Zpráva na landrát kraje Těšín, 3. 9. 1940.

⁵⁷⁰ SOKA Frýdek-Místek, f. Archiv města Třinec, inv. č. 96, kart. 11. Seznam Židů v Třinci, 16. 9. 1939; Tento seznam cituje ve svém článku také Stanisław Zahradnik, ovšem ne vždy se správně uvedenými údaji: ZAHRADNIK, Stanisław: *Żydzi w Trzyńcu*. Zwrot 48, 1997, s. 14.

⁵⁷¹ DEMEL, J.: *Zánik*, s. 14.

⁵⁷² SPYRC, A.: *Żydzi*, s. 205.

Zawierciu) a Myškově.⁵⁷³ Sem bylo na podzim vyvezeno i několik desítek Židů z Ustroně.⁵⁷⁴ Deportace Židů se dotkly i malých obcí. Vládní komisař Jan Fibich z obecního úřadu ve Vojkovicích koncem října 1940 hlásil, že toho času v obci již žádní Židé nejsou, neboť byli 8. 8. 1940 odesláni všichni do sběrného tábora v Polsku.⁵⁷⁵

Kromě úředních záznamů se dochovala i přímá svědectví o transportech. Některá z nich zároveň dokazují, že deportace z Těšínska sice vrcholily v létě roku 1940, ale také, že Židé byli odsud deportováni ještě v roce 1941. Zároveň nám alespoň částečně upřesňují celý mechanismus vysídlení. Rozkazy o deportacích byly prostřednictvím Centrální židovské rady starších v Sosnovci předkládány na jednotlivé obce. Oznámení o deportaci do ghetta bylo vždy vyvěšeno na některou ze zdí ve sběrném středisku nebo jiné viditelné místo. Pod ním byl vždy podepsán předseda židovské rady.⁵⁷⁶

O samotných těšínských transportech ale existují pouze neúplné zprávy. B. Poloczkowa uvádí, že ze Zehngutova hostince v Těšíně měly transporty odcházet v létě 1940.⁵⁷⁷ M. Borák píše, že jeden z prvních transportů do Osvětimi byl vypraven právě z Těšína 26. 6. 1940.⁵⁷⁸ O jedné deportaci z Těšína se zmiňuje i F. Pasz – z jeho popisu však není zcela jasné, o jaký transport se jednalo: Dne 15. 10. 1940 vyvezli nacisté najednou z domů věci a nábytek a o den později shromáždili všechny ještě práce schopné Židy na dvoře za Grünfeldovým skladištěm, odkud byli po 10. hodině odvedeni na nádraží v západním Těšíně.⁵⁷⁹

Do ghett převážně cestovali Židé ještě v normálních osobních vagónech (tedy ne v „dobyččácích“ jako později) většinou směrem na Bílsko a pak dále až na určené místo.⁵⁸⁰

Přesuny Židů v celém Horním Slezsku a v části Malopolska tedy probíhaly mezi jarem a podzimem roku 1940. Jak se domnívala B. Poloczkowa – první vysídlovací akce Židů z Těšínska z pozdního jara 1940 byla zaměřena spíše na ortodoxní Židy a druhá skutečněná v létě 1940 více na židovskou inteligenci (asimilované Židy).⁵⁸¹ Tato vlna se však na Těšínsku očividně protáhla až do podzimu.

⁵⁷³ SZOTEK, H.: *Wojenne losy*, s. 84–85.

⁵⁷⁴ PILCH, J.: *Zarys*, s. 74.

⁵⁷⁵ POLÁŠEK, J. – POLÁŠKOVÁ, J.: *Ve stínu frýdecké synagogy*, s. 32.

⁵⁷⁶ Interview s Walterem Zifferem, ID: 34886.

⁵⁷⁷ POLOCZKOWA, B.: *Żydzi*, s. 80.

⁵⁷⁸ BORÁK, M.: *První deportace*, s. 194.

⁵⁷⁹ PASZ, F.: *Żydzi*, s. 81.

⁵⁸⁰ Interview s Walterem Zifferem, ID: 34886.

⁵⁸¹ POLOCZKOWA, B.: *Żydzi*, s. 82.

Deportace v roce 1940 výrazně „upravily“ početní stavy hornoslezských židovských komunit. Již podle zprávy Centrální Rady židovských obcí v Sosnovci o sčítání lidu z 16. 5. 1940 žilo v hornoslezské provincii celkem 90 323 Židů (bez těch, kteří byli v táborech), z toho na území bývalé německé části Horního Slezska 2 912 (Bytom – 1 386, Glivice – 902, Zabrze – 624) a na území bývalého slezského vojvodství – 4 486.⁵⁸² V jednotlivých městech: Katovice – 830, Chořov – 506, Bílsko 1147, Mikulov – 73, Mysłowice – 180, Těšín a okolí 1 750.⁵⁸³

V různých oblastech ale probíhalo „odžidovštění“ odlišným tempem. I když se na Těšínsku začaly zodpovědné složky zabývat tímto problémem očividně s předstihem, za jinými okresy v jeho řešení stále zaostávaly. Podle hlášení katovického gestapa z počátku srpna 1940 totiž bylo přesídlení Židů z několika dříve malopolských a hornoslezských okresů (okresů Tarnov (Tarnowitz), Králova Huť město (Königshütte Stadt), Katovice město a venkov, Rybniki a Ples) již provedeno. V těchto okresech také byla pro hrstku zbylých Židů zrušena povinnost nosit náramenní pásky. V okrese Těšín a Bílsko ale toto nařízení nemohlo být prozatím zrušeno, protože se zde údajně nacházelo ještě větší množství Židů: v Těšíně a jeho okolí jich žilo stále asi 350 a v Bílsku a okolí asi 450. Většinou se jednalo o starší osoby, které nemohly být odtransportovány, a to buď kvůli vysokému věku nebo špatnému zdravotnímu stavu. Jejich počet ovšem měl být i nadále snižován odsunem na východ. Odtransportování měli být postupně i zbylí příslušníci židovských obcí, zdravotní a pečovatelský personál nebo židovští zemědělci s rodinami po převzetí půdy pozemkovým úřadem.⁵⁸⁴ Jak dokazuje i případ manželů Sonderlingových z Nového Bohumína, před deportací Židy neuchránila ani vážná nemoc či zdravotní potíže: Oba manželé měli 73 roků a Olga byla navíc těžce nemocná – již 20 let nemohla opustit lůžko. Přesto měli být v srpnu 1940 odtransportováni; deportace Olgy se pak mohla uskutečnit pouze s pomocí nemocničního vagonu. I přesto, že manželé zažádali o vyčlenění z deportace, jejich žádost byla zamítnuta.⁵⁸⁵ V některých případech se však dalo deportacím přece jenom zcela nebo alespoň dočasně vyhnout – zejména

⁵⁸² Na území bývalého vojvodství kielského žilo 67 956 Židů a na území bývalého krakovského vojvodství bylo registrováno 17 881 Židů.

⁵⁸³ JAROS, Jerzy: *Grabież mienia żydów przez władze hitlerowskie w świetle akt urzędu powierniczego w Katowicach*. Biuletyn Żydowskiego instytutu historycznego 38, 1961, s. 108; MASER, P. – WEISER, A.: *Juden*, s. 60.

⁵⁸⁴ SOKA Karviná, f. Archiv města Fryštát, sign. 1185, inv. č. 139, kart. 56. Oběžník Gestapa Katovice landráta v Těšíně, 3. 8. 1940.

⁵⁸⁵ TAMTÉŽ, f. Archiv města Nový Bohumín, inv. č. 122, kart. 14, Starosta Nového Bohumína, 10. 8. 1940.

s pomocí osobních kontaktů a známostí, hojných úplatků, někdy i kvůli zásluhám pro německý národ v meziválečné době nebo díky prospěšnosti pro německý průmysl.⁵⁸⁶

Deportace Židů z Těšína očividně probíhaly ještě v roce 1941. B. Poloczková uvádí, že z Wiesnerova hostince měli být všichni Židé na jaře 1941 svázení v nákladních autech do ghetta ve Vadovicích.⁵⁸⁷ Walter Ziffer zas vzpomínal, že se jeho otec jako předseda rady starších v Těšíně snažil před deportacemi uchránit své souvěrce (osoby starší 14 let) tím, že jim vyjednával práci v továrně ve Fryštátě. Ani jeho snaha je však nemohla před deportací zachránit. Židovské radě totiž bylo oznámeno, že se 28. 6. 1941 mají všichni Židé shromáždit na shromaždišti na starém junkardu (smetišti) blízko nádraží v bývalém českém Těšíně. Vzít si s sebou mohli pouze jedno zavazadlo. Nakonec se zde shromáždilo ještě okolo 900 Židů. Na shromaždišti byl dlouhý stůl, za nímž seděli příslušníci SS, kteří měli na stolech pistole. Příchozí Židé zde museli odevzdat všechny hodnotné věci – zlato, šperky atd. Potom byli muži a ženy od sebe odděleni, každá skupina byla navíc rozdělena podle věku – separováni byli staří, středně staří a mladí. Stráže SS se k nim chovaly surově: Když matka chtěla Waltera ještě naposledy políbit, tak ji esesman udeřil do hlavy a opět se zařadila do skupiny. Se skupinou mladých byl odveden na nádraží a odsud cestoval vlakem do Sosnovce.⁵⁸⁸

Hromadné deportace většiny židovského obyvatelstva z Horního Slezska v roce 1940 v podstatě splnily přání nacistů – tedy „odžidovštění“ zdejšího území. Těch několik málo jednotlivců, kteří zde stále zůstávali, už prakticky nevycházelo ze svých domovů a někteří z místních dokonce po válce popisovali, že to tehdy vypadalo, jakoby již v jejich okolí nežil žádný Žid. V několika městech tomu tak skutečně bylo a další protizidovská nařízení již zde nenacházela uplatnění. Když reagoval ve svém hlášení z 18. 5. 1940 starosta Nového Bohumína Friedrich Metzly na další pokyny služebny gestapa v Katovicích týkající se Židů, mohl už jen konstatovat: „*Zvláštní opatření již nejsou v Novém Bohumíně potřebná, protože mezitím již byla většina Židů odtud na pokyn tajné státní policie odsunuta do místa přesídlení Zawierciu. Zbytek Židů musí těšínský okres opustit nejpozději do 27. května 1940. V důsledku tohoto se pokyn zvláštního referátu z 29. dubna 1940 odkládá ad acta.*“⁵⁸⁹ Podobně se vyjadřoval

⁵⁸⁶ POLOCZKOWA, B.: *Żydzi*, s. 85.

⁵⁸⁷ TAMTĚŽ.

⁵⁸⁸ Interview s Walterem Zifferem, ID: 34886.

⁵⁸⁹ DEMEL, J.: *Zánik*, s. 51.

ještě během odsunu Židů starosta Orlové: „Židé budou mezi 16. a 17. květnem 1940 odsunuti do bývalých polských oblastí. Další opatření z přípisu č. 1–3 proto nejsou nutná.“⁵⁹⁰ V Lazích prý jejich odsunutí dokonce přispělo k uklidnění napjaté situace: „V dubnu 1940 mohli být polští politici štváči zdejší služebnou zatčeni a odvedeni. Od té doby vládné z politického hlediska v obci klid. Zvláště po evakuaci Židů z Lazů nebylo žádné záměrné rušení obecného pořádku zjištěno.“⁵⁹¹ I v dalších menších obcích bychom už tehdy žádného Žida nenašli. Podle záznamu z 12. 8. 1940 se v obcích úředního obvodu Fryštát – např. v Horních a Dolních Marklovicích, Loukách nad Olší, Prstné, Kačicích, Starém Městě u Karviné a Ráji nenacházeli žádní Židé. Pouze v Petrovicích stále žili 4 Židé (tříčlenná rodina Tirasů a Jakob Löfler).⁵⁹²

Kvůli chybějící dataci u některých dochovaných dokumentů a seznamů je mnohdy těžké odhadnout, o jaké období se přesně jednalo: Podle jednoho z takovýchto nedatovaných seznamů (zřejmě se jedná o léto 1940) žilo v obvodu ŽNO v Novém Bohumíně celkem 47 osob, z toho v Novém Bohumíně 26, v Bohumíně-městě 2 osoby, v Pudlově 7, ve Vrbici 4 osoby a v Rychvaldě 8 osob (všichni z Rychvaldu ale byli později přeškrtnuti).⁵⁹³ V okrsku Fryštát-venkov byli k 31. 5. 1941 hlášeni 4 (v jiném hlášení se objevuje 5) Židé – z toho 3 v Petrovicích a 1 v Darkově.⁵⁹⁴ Podle seznamu zajištěných radiových přijímačů bylo 9. 9. 1941 zjištěno v Třinci celkem 53 osob – z toho byl jen jeden Žid – Isidor Weis.⁵⁹⁵ Přestože na Těšínku už očividně mnoho Židů nezbyvalo, nacisté je dál omezovali dalšími a dalšími restrikcemi.

Útěky Židů před nacistickou perzekucí na východ

V líčení historie židovské komunity z území českého Slezska za 2. světové války nelze opomenout ani osudy židovských uprchlíků, kteří se v jejím průběhu ocitli ať už z vlastní vůle nebo následkem vývoje válečných událostí na území Sovětského svazu.

⁵⁹⁰ SOKA Karviná, f. Archiv města Orlová, inv. č. 39, kart. 2. Starosta Orlové, poznámka, 1940.

⁵⁹¹ KANTOR, M.: *Záhuba*, s. 72.

⁵⁹² SOKA Karviná, f. Archiv města Fryštát, inv. č. 139, sign. 1185, kart. 56. Hlášení vrchnímu komisaři úředního obvodu Fryštát, 3. 9. 1940.

⁵⁹³ TAMTÉŽ, f. Archiv města Nový Bohumín, inv. č. 122, kart. 14. Seznam Židů žijících Novém Bohumíně, 1940.

⁵⁹⁴ TAMTÉŽ, f. Okresní komisař okrsku Fryštát, inv. č. 140, sign. 1231, kart. 18. Hlášení z 31. 5. 1941 a 1. 6. 1941.

⁵⁹⁵ TAMTÉŽ, f. Archiv města Třinec. Seznam zabavených radiových přijímačů, 9. 9. 1941.

Na začátku válečného konfliktu hledaly statisíce uprchlíků z nacisty okupovaných zemí Evropy útočiště v mnoha státech světa a setkávaly se s rozličnou mírou pochopení a otevřenosti ze strany místních vlád. Se specifickým přístupem se však setkali uprchlíci v SSSR, který se na přelomu 30. a 40. let vzpamatovával z období „Velkého teroru“ a stále jej překrývalo ovzduší paranoie z vnitřního i vnějšího nepřítele.⁵⁹⁶

Po rozpadu Československa v březnu 1939 a vypuknutí 2. světové války v září téhož roku se na sovětské území uchýlovalo také stále více československých občanů ohrožených nacistickou perzekucí, mezi nimi i přibližně 5 000 československých Židů.⁵⁹⁷ Není náhodou, že mnoho z nich pocházelo právě z území Českého Slezska, především z Ostravska a Těšínska. Největší počet československých židovských uprchlíků totiž směřoval po nacistickém záboru českých zemí v březnu 1939 do Polska, nejčastěji do Krakova a Katovic s tím, že se jim brzy podaří odjet na západ. Po německém útoku na Polsko 1. 9. 1939 se však byli nuceni přesouvat dále na východ Polska. Někteří se již tehdy rozhodli pro odchod do Sovětského svazu, další uvažovali o Rumunsku a jiných zemích. Sověti však dva týdny po německém útoku na Polsko sami zahájili okupaci jeho východní části na základě tajné dohody s nacistickým Německem. Mnoho uprchlíků pobývajících již na východě polského území se tak nakonec chtě nechtě ocitlo pod sovětskou okupační správou.⁵⁹⁸

Během následujících měsíců byla řada utečenců zatčena sovětskými bezpečnostními orgány buď již při samotném ilegálním přechodu nové německo-sovětské demarkační čáry, jiným se zas na čas podařilo uchýlit do větších měst, zejména pak do Lvova.⁵⁹⁹ Preventivní opatření NKVD však záhy stanovila, že poblíž nové západní hranice SSSR nesmějí žít „nespolehlivé elementy“, mezi něž patřily statisíce uprchlíků z okupované Evropy včetně československých Židů. V letech 1940–1941 tak sovětské bezpečnostní orgány v příhraničním pásmu (zejména ve Lvově) pozatýkaly obrovské množství lidí, kteří byli často bez soudu

⁵⁹⁶ O emigraci do SSSR po roce 1939 bližší viz BORÁK, M.: *Z nacistického koncentračního tábora do sovětských gulagů. (Osudy ostravských Židů z transportů do Niska nad Sanem)*. Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska, sv. 25, Ostrava 2011, s. 97–135; DVORÁK, Jan – HRADILEK, Adam: *Perzekuce československých Židů v Sovětském svazu za druhé světové války*. Historie – Otázky – Problémy 5, 2013, s. 105–120.

⁵⁹⁷ KULKA, E.: *Židé*, s. 65, 132.

⁵⁹⁸ Okupací východního Polska v září 1939 se do SSSR dostal téměř milion polských Židů, dalších 300 tisíc Židů sem přešlo z území okupovaných Němci (zatímco jiní Židé utíkali před Stalinem opačným směrem). BORÁK, M.: *Příprava a průběh niských transportů*. In: Akce Nisko, s. 122.

⁵⁹⁹ Zpočátku, kdy se sovětské instituce pokoušely na dobytém území všemožně potlačit předechozí polské instituce, udělovaly Židům ochotně sovětské občanství, aby získaly jejich podporu. Později už byla otázka postavena zcela kategoricky – buď sovětské občanství, nebo gulag.

deportováni na nucené práce do pracovních kolonií či kolchozů řízených NKVD. Tisíce uprchlíků byly uvězněny v přeplněných vyšetřovacích věznicích NKVD a řadu měsíců vyšetřovány a následně odsouzeny. Rozsudky vynášely zvláštní tribunály NKVD (tzv. trojky) bez přítomnosti obžalovaných, kterým bylo soudní rozhodnutí předáno buď osobním sdělením na cele, nebo hromadně během nástupu ve věznici. Výše trestu se nejčastěji pohybovala v rozmezí tří (ilegální překročení hranice) až pět let (špionáž a další protisovětské aktivity) těžké práce v táborech nucených prací – tzv. Gulagu (Hlavní správa nápravně pracovních táborů, Glavnoje upravlenije lagerej – Gulag).⁶⁰⁰

Tyto tábory se nacházely v nejdlejších koutech SSSR. Odsouzení českoslovenští Židé byli nejčastěji odesíláni na otrockou práci do lágrů v povodí řek Vorkuty a Pečory na severu SSSR, v kazašské Karagandě či až na dalekou Kolymu. Ve všech těchto oblastech probíhala rozsáhlá těžba nerostných surovin – uhlí, ropy či zlata. V důsledku těžké práce, extrémních klimatických podmínek a podvýživy zde zahynulo mnoho československých vězňů. Německý útok na Sovětský svaz však sovětské vedení přinutil značnou část bojeschopných vězňů z lágrů propustit. Na naléhání československé exilové vlády začalo sovětské vedení v druhé polovině roku 1941 jednat rovněž o vzniku samostatné československé vojenské jednotky v SSSR. Amnestii pro vězněné Čechoslováky se podařilo vyjednat počátkem roku 1942. Propuštění židovští vězni se tak ocitli mezi prvními dobrovolníky u československé vojenské jednotky v Buzuluku, kde zpočátku tvořili většinu (přibližně 70 %) tehdejšího stavu.⁶⁰¹ Židovští vojáci se zapojili do bojů na východní frontě a přispěli tak k porážce nacistického Německa a osvobození Československa. Mnozí z těch, kteří přežili útrapy gulagu, ovšem zahynuli ve válečných bojích.

Ostravsko a Frýdecko (Protektorát Čechy a Morava)

Nacistická okupace českých zemí

Začátkem března 1939 se pro okleštěnou Česko-Slovenskou republiku začaly

⁶⁰⁰ TÝŽ: *Z nacistického koncentračního tábora do sovětských gulagů*, s. 110–112; DVOŘÁK, J. – HRADILEK, A.: *Perzekuce československých Židů*, s. 106.

⁶⁰¹ VALIŠ, Zdeněk: *Ze sovětských gulagů do československé armády. Heliodor Píka v boji za životy Podkarpatorusů*. Historie a vojenství. Časopis Vojenského historického ústavu. 2008, roč. 57, č. 1, s. 57–58; TÝŽ: *Heliodor Píka v boji za životy Podkarpatorusů. Ze sovětských gulagů do Československé armády*. ČSIZM-B, 2008, roč. 57, č. 1, s. 34–35.

naplňovat ty nejčernější scénáře. Očekávaná katastrofa přišla 15. 3. 1939, kdy došlo k nacistické okupaci zbývajících území Čech a Moravy. Na Ostravsko a Frýdecko ovšem vpadla německá vojska již 14. 3., tedy den před samotným obsazením zbytku českých zemí. Do Ostravy, která se stala vůbec prvním obsazeným městem Čech a Moravy, vstoupily německé vojenské jednotky v pozdních odpoledních hodinách a ještě téže noci obsadily všechny obce okresu přiléhající k polské hranici.⁶⁰² Ve večerních hodinách byl německými vojáky obsazen též Frýdek.⁶⁰³

Druhý den byla zabráná zbývajících část českých zemí a na nově okupovaném území byl Výnosem A. Hitlera z 16. 3. 1939 zřízen Protektorát Čechy a Morava.⁶⁰⁴ Součástí tohoto územního celku se tedy stal i okleštěný slezský okres Frýdek, který do té doby zůstal součástí republiky. O ostravskou aglomeraci s mimořádně vyvinutým průmyslem sice projeví zájem nacisté z Horního Slezska či ze Sudet a uvažovalo se i o jejím přímém připojení k Říši, nakonec to však zůstalo tak, jak bylo rozhodnuto v pomnichovském období.⁶⁰⁵

Na protektorátním území zřídili nacisté dvoukolejný systém státní správy, když zachovali předválečné okresní úřady a nově zavedli oberlandráty (vrchní zemské úřady), jež měly sloužit německému obyvatelstvu a zároveň kontrolovat české – protektorátní úřady.⁶⁰⁶ Oberlandrát byl zřízen i v Moravské Ostravě, jejíž význam jako správního střediska vzrostl po nařízení protektorátní vlády z 29. 5. 1941, kterým byla Moravská Ostrava prohlášena statutárním městem. Moravskoostravský okres byl zrušen a město bylo sloučeno s dvanácti sousedními obcemi, včetně osmi slezských obcí okresu Frýdek (Heřmanice, Hrušov, Kunčice n. O., Kunčičky, Michálkovice, Muglinov, Radvanice, Slezská Ostrava). Politický okres Frýdek byl od 1. 6. 1942 zrušen a včleněn do okresu Místek, od roku 1943 byly do jednoho města sloučeny Frýdek, Místek, Lískovec, Staré Město a Sviadnov, pod společným názvem Frýdek (Gross Friedeck).⁶⁰⁷

⁶⁰² Blíže viz např. JIŘÍK, Karel: *Předčasná okupace Moravské Ostravy už 14. března 1939*. SISb. 2003, roč. 101, č. 3, s. 295–300.

⁶⁰³ ŽÁČEK, R.: *Frýdek-Místek*, s. 13.

⁶⁰⁴ Jak správně poznamenává M. Borák, tento název vymyšlený okupanty vlastně falšoval skutečnost, neboť zapíral onen kus protektorátního Slezska na pravém břehu Ostravice, táhnoucí se od beskydských hor až k řece Odře u Ostravy.

⁶⁰⁵ BORÁK, M.: *Situace židovského obyvatelstva*, s. 145.

⁶⁰⁶ GRUNER, Wolf: *Protektorát Čechy a Morava a protizidovská politika v letech 1939–1941. Místní iniciativy, opatření na regionální úrovni a rozhodnutí ústředních orgánů na území "Velkoněmecké říše"*. In: *Terezínské studie a dokumenty* 9, Praha 2005, s. 36–37.

⁶⁰⁷ BORÁK, M.: *České Slezsko 1938–1945*, s. 375.

První týdny okupace – rozpoutání protizhidoovského teroru

Nacistická okupace zbytku republiky dovršila zánik demokratického systému, který byl tak jako na ostatních okupovaných územích nahrazen totalitní nacistickou diktaturou. Jakákoliv Němci proklamovaná protektorátní autonomie byla od počátku jen pouhou fikcí.

Také první týdny okupace českých zemí tvořily jisté provizorium, které bylo na mnoha místech doprovázeno všudypřítomným chaosem. Ani to ale nacistům nebránilo v okamžitém rozpoutání teroru vůči zdejšímu obyvatelstvu. První údery nacistů směřovaly znovu především proti politickým odpůrcům, antifašistům a samozřejmě proti Židům. V době zřízení Protektorátu Čechy a Morava jich mělo podle oficiální statistiky na jeho území žít stále 118 310, z nichž se 103 960 hlásilo k židovskému vyznání. Zbytek byl jiného náboženství nebo bez vyznání.⁶⁰⁸ Vzhledem k dalšímu přílivu emigrantů z Německa, Rakouska či Sudet, často se zde pohybujících bez jakékoliv registrace, byl však tento počet o něco vyšší – přibližně okolo 125 000 osob. Právě židovští obyvatelé se stali od prvních dnů okupace nejohroženější skupinou, která byla po následující měsíce a roky vystavena zvláště soustředěnému tlaku.

Již samotný vstup německých vojsk na české území provázely první výtržnosti a provokace ze strany místních Němců, kteří vítali své „osvoboditele“. Nejinak tomu bylo i v ostravských ulicích v prvních okupačních dnech. Vítkovický kronikář zaznamenal, že již 14. 3. večer „výrazně vzrostlo sebevědomí místních Němců, což vyburcovalo Čechy a Židy. Židé ze strachu zavírali okenice a krámy“. K zápisu ale jízlivě dodává: „Pravdou je, že po celý život hovořili nejvíce německy a německému živlu za každých okolností napomáhali.“ I proto věřil, že k žádnému pronásledování Židů nedojde: „Nyní stojí židé před záhadou, jak bude příští dny. Což za všechny ty cenné služby se jim nyní budou Němci mstít? Což mohou zapomenout? Konečně, Československo není přece Německo, kde židy zavírají do koncentračních táborů, připravují o majetek a musí nosit na kabátech potupné slovo JUDE! Ne, to sem nepřijde.“⁶⁰⁹ Podobné scény jako ve Vítkovicích se odehrávaly i v dalších částech Ostravy, především pak v jejím centru.⁶¹⁰

⁶⁰⁸ Blíže viz SCHMIDTOVÁ-HARTMANNOVÁ, Eva: *Ztráty československého židovského obyvatelstva*. In: *Osud Židů v protektorátu 1939 – 1945* (Sborník referátů). Praha 1991, s. 86.

⁶⁰⁹ AMO, f. Archiv města Vítkovice, *Kronika města Vítkovice 1914–1945*, díl II., s. 538.

⁶¹⁰ GRACOVÁ, B.: *Jak změnila nacistická okupace život obyvatel Moravské Ostravy*. Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity. (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis), *Historie (Historica)* 139, 1993, č. 1, s. 95.

S německou armádou se na obsazeném území objevilo též gestapo, které mělo své úřadovny ve všech větších městech obsazeného území – včetně Ostravy a Frýdku.⁶¹¹ Od prvních dnů okupace vzalo židovskou otázku pevně do svých rukou a společně s místními složkami NSDAP, které úzce spolupracovaly i s nacisty z Říše a ze Sudet, začalo v tomto směru vyvíjet horečnou činnost.⁶¹²

Již během známé akce Gitter, kdy došlo k zatýkání odpůrců nacismu, zatkla tajná policie v průběhu března a května 1939 rovněž mnoho Židů také v Ostravě a ve Frýdku i okolních obcích. V hledáčku se ocitli zejména majetní a vlivní Židé,⁶¹³ ale i židovští veřejní činitelé – zejména sionisté. Někteří ze zatčených sice byli po několika výsleších propuštěni, část z nich ale tajná policie donutila k vystěhování, jiní byli vězněni do konce války.⁶¹⁴

Mezi místním obyvatelstvem se hned od počátku objevilo mnoho lidí, kteří nacistům v jejich protizidovských aktivitách ochotně pomáhali. Vydatné pomoci se dočkali zejména od českých fašistů. Členové ostravských GG pod velením župního náčelníka Emanuela Jančara asistovali nacistům 14. 3. 1939 při vstupu do Ostravy, když působili jako součást pořadatelské služby v ostravských ulicích. Horliví příslušníci byli z vlastní iniciativy (zastáncem proněmecké linie v GG byl Jakub Niemczyk) vysláni k dřívější česko-polské hranici v úseku mezi Hrušovem a Radvanicemi, kde pomáhali střežit hranici. Při tom zajišťovali zejména prchající ostravské Židy, jimž zabavovali rovněž peněžní hotovost a další cennosti. Jen v březnu se jim údajně podařilo „zajistit“ částku ve výši 800 tisíc korun. Zadržené Židy a peněžní hotovost, tu ovšem přes odpor některých členů, předával následně Niemczyk gestapu.⁶¹⁵

Čeští fašisté se účastnili i dalších protizidovských výtržností – rabování, krádeží, vyhrožování, vydírání, přepadávání Židů v ulicích města. Někdy se tak dělo ve shodě s členy NSDAP, někdy jednali na vlastní pěst. Také oni ale tu a tam se svými hamiznými aktivitami narazili. ^{V březnu 1939 se tak například} do vazby okresního soudu v Místku ^{dostalo} 13 členů GG, kteří byli zatčeni dne 16. 3. 1939 členy stráže

⁶¹¹ BORÁK, M.: *České Slezsko 1938–1945*, s. 395.

⁶¹² JIŘÍK, K. a kol.: *Dějiny Ostravy*, s. 364.

⁶¹³ Němci se například hned první den okupace marně sháněli po generálním řediteli Oskaru Federerovi, který ale včas uletěl do Anglie. AMO f. Archiv města Vítkovice, *Kronika města Vítkovice 1914–1945*, díl II., s. 538.

⁶¹⁴ ZAO, f. MZNV – exp. Ostrava, inv. č. 281, kart. 145. Zpráva o německé činnosti za okupace. O zatýkání Židů v prvních dnech okupace např. *Město v nás. Příběhy ostravských Židů*. [Ed.]: Marek Otisk. Ostrava 2004, s. 17; VÁVROVSKÝ, Emil: *Frýdek-Místek 14. března 1939 a za nacistické okupace*. Frýdek-Místek 1984, s. 19–20; *555 let Michálkovic*. Ostrava 2004, s. 78–79.

⁶¹⁵ ZAO, f. MZNV – exp. Ostrava, inv. č. 281, kart. 145. Zpráva o německé činnosti; VÁVROVSKÝ, E.: *Jak nacisté využívali pomoci českých fašistických organizací na Ostravsku*. In: *Sudetští Němci a Mnichov*. Ostrava 1964, s. 137.

říšské Feldpolizei kvůli tomu, že „chtěli využít poměrů vzniklých po 14. 3. 1939 a duševní tísně některých židovských obchodníků“. Trest vynesený nad hlavními viníky však nebyl vysoký – pouze dva týdny vězení.⁶¹⁶ K podobným deliktům docházelo i v Ostravě a ostravský soud měl v tomto směru poměrně napilno.⁶¹⁷ Znovu byly ničeny také výklady židovských obchodů, objevovaly se na nich hanlivé nápisy apod.⁶¹⁸

Jedním z hlavních cílů nacistů na všech obsazených územích bylo uchvácení veškerého židovského majetku a naprosté omezení židovského vlivu na chod hospodářství. Okupanti proto zahájili také své úřadování v Protektorátu důkladnou čistkou. Židé byli odstraňováni z vedoucích průmyslových a hospodářských podniků a nahrazováni Němci, mnohé židovské podniky, obchody a jiné firmy zůstaly uzavřeny a židovští podnikatelé, řemeslníci a obchodníci byli nuceni s okamžitou platností dobrovolně předat své provozovny německým důvěrníkům. Ve snaze zachránit alespoň část jmění uzavírali někteří židovští podnikatelé raději spěšně prodeje a obchody, živnosti, akcie prodávali nízko pod cenou. S úmyslem zabránit „divokým arizacím“ a převést židovský majetek do německých rukou vyšla ve dnech 20., 22. a 29. 3. 1939 nařízení šéfa civilní správy v Brně zakazující jakkoli disponovat podniky všeho druhu, které byly úplně nebo částečně v židovském vlastnictví, a to se zpětnou platností od 15. 3. 1939. Řešení židovské otázky v hospodářské sféře se tak definitivně ujaly protektorátní úřady.⁶¹⁹

Rovněž v Ostravě zůstaly po bezprostředním obsazení města z příkazu generála Keinera uzavřeny některé židovské podniky a firmy, které obsadili příslušníci německé policie a ordneři. Následně mělo dojít k jejich arizaci. Někteří z majitelů byli zatčeni, jiní raději ihned rozprodali veškeré zásoby nebo obchody jen uzavřeli a pokusili se zachránit útekem do zahraničí – nejčastěji do nedalekého Polska. Mezi prvními obchody byly uzavřeny např. obchodní domy Rix, Bachner, Schön, Borger, Lyonský dům či Textilia. I když o lukrativní místa komisařských správců nad zmíněnými židovskými velkoobchody vedle místních Němců usilovali i členové GG, nesetkala se jejich snaha s pochopením

⁶¹⁶ AMO, f. OÚ MO, inv. č. 1608. Šetření útoků členů GG, březen 1939.

⁶¹⁷ Např. TAMTÉŽ, inv. č. 1595; ZAO, f. PŘMO, sign. 2097, kart. 483. Šetření útoků členů GG, březen 1939.

⁶¹⁸ *Za 8 000 korun vytlučených oken*. ČS, č. 216, 10. 8. 1939, s. 3; ZAO, PŘMO, pres., sign. 3239, kart. 487.

⁶¹⁹ LAGUS, Karel – POLÁK, Josef: *Město za mřížemi*. Praha 1964, s. 29; KÁRNÝ, M.: *Konečné řešení*, s. 26.

německých okupačních úřadů. Komisařská správa tak velmi brzy přešla výhradně do árijských rukou.⁶²⁰

Po dočasném uzavření bylo do obchodů dosazeno árijské komisařské vedení, a tím byly převáděny vesměs do německého vlastnictví. Podle nařízení krajského vedení NSDAP z 21. 3. 1939 měly být árijské obchody označovány dvojjazyčnými nápisy „Árijský obchod“.⁶²¹ Takovéto označení mělo židovské obyvatelstvo upozornit na nemožnost nákupu. Židovské obchody však nesměly mít žádná označení (ani nápis židovský obchod). Židé tak napříště museli realizovat své nákupy ve vybraných obchodech.⁶²²

Pod komisařskou správou se okamžitě ocitly i některé židovské kavárny. V hotelu Palace, obsazeném německým vojskem, byli ubytováni příslušníci vojenského velitelství v čele s generálmajorem Keinerem. Již druhý den po okupaci Ostravy 15. 3. se na vstupních dveřích objevil nápis „Židům vstup zakázán“. Totéž se odehrálo i v hotelu Royal. Židům bylo znemožněno navštěvovat i další árijské podniky a kavárny s odůvodněním, že se mají scházet ve svých židovských kavárnách, jako byly např. kavárny Union, U Říšského mostu a Atlantik. Ovšem i v nich byli často ohrožováni výtržnostmi a náhlými zatýkacími raziiemi.⁶²³ Rovněž ve Frýdku a dalších okolních obcích byli židovští podnikatelé a majitelé obchodů, živností apod. nuceni předat své podniky do správy nacistických důvěrníků.⁶²⁴

Za vrcholný projev protizidovské nenávisti během prvního okupačního roku lze považovat vypalování židovských chrámů a útoky na další židovské náboženské objekty a symboly židovské kultury. V podstatě tím byl dán signál k ještě ráznějšímu pronásledování Židů. V Protektorátu začaly první synagogy hořet okamžitě po příchodu okupantů – např. synagoga v Olomouci. Na Ostravsku ovšem, pokud nepočítáme stržení hebrejského nápisu z budovy židovské školy v Kostelní ulici v Moravské Ostravě dne 16. 3. 1939,⁶²⁵ k podobným excesům došlo až za několik měsíců. S o to větší intenzitou a důkladností ale mohly být tyto útoky provedeny.

⁶²⁰ ZAO, f. MZNV – exp. Ostrava, inv. č. 281, kart. 145. Zpráva o německé činnosti za okupace; GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problémy každodenního života ostravských židovských obyvatel v prvních letech okupace*. In: Akce Nisko, s. 238–239.

⁶²¹ *Označování obchodů*. MSD, 22. 3. 1939, roč. 40, č. 80, s. 3.

⁶²² GRACOVÁ, B.: *Jak změnila*, s. 99.

⁶²³ GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problémy*, s. 239; GRACOVÁ, B.: *Jak změnila*, s. 99.

⁶²⁴ VÁVROVSKÝ, E.: *Frýdek-Místek 14. března*, s. 20.

⁶²⁵ GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problémy*, s. 241.

První ostravskou synagogou, jež se ocitla v plamenech, byl svatostánek ve Vítkovicích. Požár zde vypukl v noci na 24. 5. 1939. I přes včasný zásah nejméně tří hasičských sborů shořela část vnitřního zařízení templu. Následného „vyšetřování požáru“ se ujala ostravská pobočka říšsko-německé kriminální policie.⁶²⁶

Další a již daleko ráznější útoky ovšem následovaly v rychlém sledu – v noci na 5. 6. došlo k druhému požáru vítkovické synagogy. Tentokrát požár zasáhl vnitřní zařízení, část střechy a jednu ze dvou kopulí. Přivolané hasičské sbory raději chránily okolní obytné domy, a proto byla budova synagogy druhým požárem daleko vážněji poškozena, než tomu bylo poprvé.⁶²⁷ V noci na 8. 6. za podobných okolností vyhořel židovský templ v Ostravě-Zábřehu,⁶²⁸ v noci na 10. 6. synagoga v Přívoze,⁶²⁹ v noci na 12. 6. modlitebna v Hrušově,⁶³⁰ v noci na 13. 6. ortodoxní modlitebna v Žerotínově ulici⁶³¹ a v noci na 14. 6. hlavní synagoga ve Hviezdoslavově ulici,⁶³² obě v Moravské Ostravě.

V době mezi 5. a 14. 6. 1939 tedy vyhořelo v Moravské Ostravě a jejím okolí celkem šest židovských synagog a modliteben. Z hlášení na PŘMO je patrné, jakým způsobem se jednotlivé případy udály. Podle policejního vyšetřování měly všechny požáry „překvapivě“ totožné průvodní jevy: byly založeny neznámými pachateli většinou těsně před půlnocí, hasičské sbory se sice na místo požáru vždy dostavily, ale s požárem již nemohly (spíše nechtěly) nic dělat a omezily se pouze na ochranu okolních budov. Protektorátní úřady a bezpečnostní oddíly tedy

⁶²⁶ ZAO, f. PŘMO, sign. 3292, kart. 487, PŘMO – situační zpráva za květen 1939.

⁶²⁷ TAMTĚŽ. Stavební úřad dle předpisu předložil židovskému spolku ve Vítkovicích návrh na rekonstrukci objektu. Jeho členové se domnívali, že budou moci získat peníze na opravu z pojištění proti ohni, ale to jim již nebylo vyplaceno. V listopadu 1939 pak následovala pohružka exekuce spolku. Po dohodě byly nakonec bourací práce zadány ostravské firmě Kolář & Rubý, ale k definitivnímu odstranění stavby došlo až v létě 1941. Dostupné z: <http://amo.ostrava.cz/cs/vystavy/vystava-sakralni-architektura-ostavy/synagogy> [cit. 12-01-2014]; Podrobněji též ŠTĚPÁN, Václav: *Židovská kultovní místa na území Ostravy a jejich zničení v období hitlerovské okupace*. In Akce Nisko v historii „konečného řešení“ židovské otázky. K 55. výročí první hromadné deportace evropských Židů, Ostrava 1995, s. 218–227.

⁶²⁸ Zbytky stavby byly odstraněny do konce roku 1939. Dostupné z: <http://amo.ostrava.cz/cs/vystavy/vystava-sakralni-architektura-ostavy/synagogy>. [cit. 12-01-2014].

⁶²⁹ ZAO, f. PŘMO, sign. 11/160, kart. 471. Hlášení uniformovaného policejního strážního sboru v MO – oddělení Přívoz PŘMO, 11. 6. 1939.

⁶³⁰ TAMTĚŽ. Hlášení uniformovaného policejního strážního sboru v MO – oddělení Hrušov z 12. 6. 1939; TAMTĚŽ. Hlášení četnické stanice v Hrušově z 12. 6. 1939. Stavba musela být nakonec zlikvidována v průběhu zimy 1939–1940.

⁶³¹ TAMTĚŽ, sign. 11/174, kart. 471. Hlášení uniformovaného policejního strážního sboru v MO – oddělení Moravská Ostrava, 13. 6. 1939.

⁶³² TAMTĚŽ, sign. 11/162, kart. 471. Hlášení uniformovaného policejního strážního sboru v MO – oddělení Moravská Ostrava, 27. 6. 1939.

postupovaly podle německého vzoru a zasahovaly až ve chvíli, kdy byl ohrožen i árijský majetek.

I přes „překvapivě“ nejasné výsledky vyšetřování říšské kriminální policie byli pachatelé útoků všeobecně známí – za zakládáním požárů a ničením vnitřního vybavení synagog stáli zpravidla příslušníci Hitlerjugend, kteří jednali na pokyn krajského vedení NSDAP a ostravského gestapa. Spoléhat se pak mohli i na pomoc českých fašistů.⁶³³ Tímto směrem se ale samozřejmě vyšetřování záměrně neubíralo. Vedení ostravské ŽNO a místních modlitebních spolků naopak obdrželo záhy rozkaz, aby byla oplocena vzniklá zbořeníště a na vlastní náklady odstraněny trosky ze spálenišť. Stavební a katastrální měřičské úřady následně vymazaly z příkazu gestapa modlitebny z katastrálních a pozemkových map. Měla tak zmizet jakákoliv stopa o tom, že na oněch místech někdy stály modlitebny.⁶³⁴

O požárech synagog v Ostravě referoval samozřejmě i regionální tisk,⁶³⁵ včetně německých deníků,⁶³⁶ které se však svými zprávami pokoušely spáchané vandalské činy ospravedlnit. V případech vypálené synagogy v Přívoze tvrdily např.: „*Uvnitř templu se nacházelo velké množství revolverů, výbušnin a značný*

⁶³³ BORÁK, M.: *Spravedlnost podle dekretu*, s. 268.

⁶³⁴ Kromě situačních hlášení policejních oddílů se o požárech židovských náboženských objektů v Ostravě samozřejmě zmiňují i mnohé další prameny – např. ZAO, f. MZNV – exp. Ostrava, inv. č. 281, kart. 145. Zpráva o německé činnosti za okupace. Množství zminek lze nalézt i ve vzpomínkové či odborné historické literatuře. Srov. např. ZEHNGUT, Isidor: *Dějiny židovstva ostravského*. Ostrava 1952, s. 11–12; JIŘÍK, K. a kol.: *Dějiny Ostravy*, s. 375; BORÁK, M.: *První deportace*, s. 20–21; GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problémy*, s. 241–242; KLENOVSKÝ, J.: *Židovské památky Ostravy*. Ostrava 1998, s. 34–35. Též dostupné na <http://amo.ostrava.cz/cs/vystavy/vystava-sakralni-architektura-ostravy/synagogy> [cit. 12-01-2014]

⁶³⁵ PROCHÁZKOVÁ, K.: *Židovská problematika*, s. 63. Srov. *Tři synagogy vyhořely. V Ostravě zůstává ještě jedna synagoga*. ČS, č. 157, 11. 6. 1939, s. 11. *K požárům synagog v Ostravě dále – Abz. Oheň v synagoze ve Vítkovicích*. MSD, č. 141, 25. 5. 1939, s. 4. *Noční požár uvnitř Mor. Ostravy*. MSD, č. 161, 15. 6. 1939, s. 2. *Požár synagogy ve Vítkovicích. Vnitřek úplně vyhořel*. ČS, č. 152, 6. 6. 1939, s. 2. *Ostravská synagoga vyhořela. Také dům náboženské obce židovské zničen*. ČS, č. 161, 15. 6. 1939, s. 3. *Synagoga v Moravské Ostravě vyhořela*. OK, č. 24, 17. 6. 1939, s. 5. *Orthodoxní židovská synagoga v Moravské Ostravě vyhořela*. OK, č. 24, 17. 6. 1939, s. 6. *Židovská útulna v Moravské Ostravě – Mariánských Horách vyhořela*. OK, č. 26, 1. 7. 1939, s. 6. *Synagoga v Přívoze vyhořela*. PD, č. 132, 10. 6. 1939, s. 1. *Třetí synagoga vyhořela*. DN, č. 132, 11. 6. 1939, s. 3. *K požáru synagogy v Přívoze*. PD, č. 133, 12. 6. 1939, s. 1. *Hrušovská židovská modlitebna v Moravské Ostravě v plamenech*. PD, č. 134, 13. 6. 1939, s. 2. *Požár v židovském chrámu*. DN, č. 118, 25. 5. 1939, s. 3. *Hrušovská synagoga vyhořela*. DN, č. 133, 13. 6. 1939, s. 3. *Požár ve Frýdku*, MSD, 15. 6. 1939, roč. 40, č. 161, s. 2. *Noční požár uvnitř Moravské Ostravy*, MSD, 15. 6. 1939, roč. 40, č. 161, s. 2. *Orthodoxní židovská synagoga v Moravské Ostravě vyhořela*. OK, roč. 34, č. 24, 17. 6. 1939, s. 6.

⁶³⁶ Např. *Roter Hahn auf Zabrzehs Synagoge*. Mährisch-Schlesische Landeszeitung, roč. 2, č. 150, 8. 6. 1939, s. 3.

počet ručních granátů, plněných zvláště nebezpečnými náplněmi. Zbraně a traskaviny v synagoze se prozradily tím, že při požáru bylo slyšet prudkou detonaci.“⁶³⁷ Ani české deníky si však nezadaly s těmi německými. Autor jednoho článku komentujícího požár synagog ve Vítkovicích, Zábřehu a Přívoze jakoby nepřímou vyzýval ke zničení další synagogy, která se ještě v Ostravě nacházela.⁶³⁸

Kromě žhářských útoků „neznámí“ násilníci dne 13. 6. 1939 vytloukli i okna židovské školy v Kostelní ulici v Moravské Ostravě a zničili vnitřní zařízení v budově židovské náboženské obce na Johanného třídě. Rovněž dne 14. 6. navečer vniklo do soukromé ortodoxní židovské modlitebny v Moravské Ostravě v Mozartově ulici asi 7 česky a německy mluvících pachatelů mladistvého věku, kteří rozbili 12 lavic, přetrhali elektrické vedení, rozbili žárovky a ze zdi vytrhali elektrické vypínače.⁶³⁹

„Černý“ červen byl pak pro ostravské Židy završen během noci na 27. 6., kdy došlo k požáru útulny pro židovské příslušníky v Mariánských Horách.⁶⁴⁰ Dochovaný záznam o vypálení židovského útulku opět jasně vystihuje smysl všech těchto akcí. Když k místu dorazili hasiči, jeden z organizátorů celé hanebnosti přežezal hadice. Požár se znovu neměl hasit, než celý útlek vyhoří, teprve pak se má zabránit šíření ohně do okolí. Kolem celé události se rázem seběhlo mnoho přihlížejících, z nichž se mnozí snažili oheň uhasit, našli se ale i tací, kteří schvalovali takovéto jednání.⁶⁴¹

Židovské svatostánky nehořely pouze v Ostravě, ale i v jejím okolí. Ve Frýdku došlo k zapálení tamní synagogy na ulici dr. Josefa Goebbelse (dnes Revoluční třída) zhruba hodinu po půlnoci v noci z 13. na 14. 6. 1939.⁶⁴² I tentokrát měla požár, který budovu zcela zničil, na svědomí skupinka místních zfanatizovaných Němců, zejména z řad mládeže. Podle policejního hlášení tito útočníci nejdříve

⁶³⁷ ZEHNTUG, I.: *Dějiny židovstva*, s. 11.

⁶³⁸ *Tři synagogy vyhořely. V Ostravě zůstává ještě jedna synagoga*. ČS, roč. 11, č. 157, 11. 6. 1939, s. 11.

⁶³⁹ ZAO, f. PŘMO, sign. 3292, kart. 487. Zpráva PŘMO, 15. 6. 1939.

⁶⁴⁰ TAMTÉŽ, sign. 11/262, kart. 471. Zpráva PŘMO, 30. 6. 1939; *Učňovský útlek v Ostravě vyhořel*. DN, 28. 6. 1939, č. 146, s. 3. *Židovská útulna vyhořela*. OK, roč. 34, č. 26, 1. 7. 1939, s. 6.

⁶⁴¹ ZAO, f. PŘMO, sign. 11/262, kart. 471. Zpráva PŘMO, 30. 6. 1939.

⁶⁴² SOKA Frýdek-Místek, f. Četnická stanice Frýdek, inv. č. 25, kart. 10. Zpráva četnické stanice Frýdek z 15. 6. 1939; TAMTÉŽ, inv. č. 13, kart. 5. OÚ Frýdek, 14. 6. 1939; O požáru frýdecké synagogy blíže např. POLÁŠEK, J.: *Ve stínu frýdecké synagogy*, s. 29–31; TÝŽ: *Ve stínu frýdecké synagogy*. In: *Židé a Morava* 3, 1997, s. 58; TÝŽ: *Frýdecká synagoga a její zánik v roce 1939*. In: *Židé a Morava* 4, 1998, s. 116. Podle dřívějších svědectví byla synagoga zapálena již 4. 6. 1939. Tento nepřesný údaj uvádí např. *700 let Frýdku-Místku*. Frýdek-Místek, 1965, s. 116.

vypáčili hlavní vchod, část vnitřního vybavení zničili nebo rozkradli a pak synagogu na více místech podpálili. Jistě nepřekvapí, že i frýdečtí a místečtí hasiči se během požáru, který sledovalo množství diváků z řad místního obyvatelstva, omezili pouze na ochranu okolních budov. I zde však samotný čin vyvolal zcela opačné reakce, než útočníci očekávali. Podle policejního hlášení zavládlo mezi místním obyvatelstvem spíše pobouření a mnozí jej odsuzovali.⁶⁴³ Ne všechny okupační orgány ale pohlížely na tyto divoké a nekontrolovatelné akce nacistické mládeže s nadšením. Hraniční komando Frýdek v jednom z bodů své zprávy ještě několik týdnů po požárech několika synagog na Ostravsku a Frýdecku varovalo, že takovému jednání je napříště bezpodmínečně nutné zabránit, zvláště kvůli hrozící katastrofě, ke které by mohlo dojít v případě přeskočení ohně na okolní budovy (tak jak se tomu málem stalo v Těšíně).⁶⁴⁴

Ani úspěšné útoky na židovské náboženské objekty ale dostatečně neuspokojily útočníky a antisemity z řad místních obyvatel. Ve společnosti zavládla hluboká dezorientace, demoralizace a cynismus, již z dřívějšíka rozdrážděný antisemitismus nacházel odezvu i mezi lidovými vrstvami. Ve zbývajícím průběhu léta dále docházelo na Ostravsku k mnoha dalším protizidovským excesům „z dola“.

Svědčí o tom znovu celá řada dalších incidentů popsaná v hlášeních PŘMO o výtržnostech německých, ale i českých, občanů vůči Židům. Neznámými pachatelé byly vytloukány výlohy židovských obchodů, hostinců a bytů. Svě si

⁶⁴³ SOKA Frýdek-Místek, f. Četnická stanice Frýdek, inv. č. 13, kart. 5, OÚ Frýdek, 14. 6. 1939; TAMTÉŽ, inv. č. 25, kart. 10. Zpráva četnické stanice Frýdek z 15. 6. 1939. *Frýdecký templ vyhořel*. DN, roč. 2, č. 135, 14. 6. 1939, s. 3; *Požár ve Frýdku*. MSD, roč. 40, č. 161, 15. 6. 1939, s. 2. Škoda na zničeném objektu byla odhadována na 822 000 Kč. Modlitebna byla podle předsedy frýdecké ŽNO Pavla Steinschneidera pojištěna u pojišťovací banky „Union“ na 300 tis., uvnitř zařízení modlitebny na 75 tis. a varhany na 30 tis. Dva dny po požáru ale rozhodla komise stavebního úřadu o jejím oplocení a zboření. Budova však zřejmě nebyla v tak špatném stavu, jak to ličila inspekce stavebního úřadu. Samotní frýdečtí Židé se proti rozhodnutí odvolali a usilovali o její obnovu. Demolici však nezabránili, protože obnově budovy očividně nebyla nakloněna městská rada. Jedním z důvodů, který uváděl stavební úřad, bylo plánované budování komunikace z Koloredova v těsné blízkosti synagogy. Budova tak byla definitivně srovnána se zemí mezi 4. a 16. prosincem 1940. SOKA Frýdek-Místek, f. Archiv města Frýdek, inv. č. 867, kart. 290. Protokol komise, 16. 6. 1939; TAMTÉŽ, inv. č. 867, kart. 290. ŽNO ve Frýdku-Místku městskému zastupitelstvu ve Frýdku, 8. 7. 1939; TAMTÉŽ, sbírka Fotografie, inv. č. F 058 / 005, fotografie vyhořelé synagogy. Město se snažilo počátkem roku 1941 kvůli plánovanému přemístování ulic pozemek odkoupit, židovská obec však městem nabízenou cenu odmítla. Podle výpisu z pozemkové knihy však byl nakonec 6. listopadu 1941 pozemek synagogy zabaven Výstěhovaleckým fondem pro Čechy a Moravu.

⁶⁴⁴ Yad Vashem, Bundesarchiv, Militärarchiv, f. 248, sign. M. 29 RH, Grenzwachtabtsch kommando (Verband Maltitz), denní rozkaz č. 24 z 16. 9. 1939.

vytrpěli zejména Židé ve Vítkovicích, obdobné případy pak byly hlášeny i z ostatních částí Ostravy.⁶⁴⁵

Na utrpení Židů se alespoň zpočátku bezohledně přizívovaly hlavně bojůvky českých fašistů. I přesto, že se fašistické kruhy snažily, seč jim síly stačily, šlo v podstatě o jejich „labutí píseň“. Čeští fašisté doufali, že jejich loajalita k Německu, včetně aktivní účasti na násilných protizidovských akcích, bude po okupaci odměněna podílem na moci. Němci však s nimi od počátku nepočítali a zvláště o židovský majetek se s nikým nehodlali dělit. Nadále jich proto využívali především k vyvolávání nátlaku v tisku, kde měli jménem českého národa volat po řešení židovské otázky.⁶⁴⁶

Odměny se tedy dočkali jen ti, kteří bezostyšně posluhovali nacistům. Ostatní měli být odsunuti do pozadí. Již po vzniku Národního souručenství jako sjednocujícího orgánu všech Čechů v dubnu 1939 došlo k likvidaci všech složek NTČ v Čechách a na Moravě – likvidace postihly i na Ostravsku velmi aktivní GG. Tomuto nařízení se však nechtěli ostravští fašisté podvolit a přejmenovali své gardy na Fašistické gardy (později přejmenované na Svatoplukovy Gardy) v čele s Jakubem Niemczykem, který se postavil i navzdory odporu Gajdy a dalších českých fašistů z řad NOF gardy zcela do služeb Němců a to hlavně gestapa.⁶⁴⁷ V dalším průběhu okupace jejich členové vyvíjeli horečnou činnost nejen v Ostravě (velmi početní byli zejména ve slezské části Ostravy), ale i na Frýdecku. Pod vedením Niemczyka a hlavního velitele Arnošta Pořízky ostře terorizovali a pronásledovali nejen Židy, ale i české obyvatelstvo. Zejména vydírali ty, kteří se s Židy stýkali. Nadále pořádali protizidovské demonstrace, bojkot židovských obchodů a šíření nacistických letáků. Vrcholem kolaborace SG se pak stalo sedmibodové programové prohlášení z května 1940. Vedle národnostních a křesťanských požadavků bylo pod bodem č. 5 uvedeno Řešení židovské otázky ve smyslu norimberských zákonů – jedním z požadavků bylo zřízení pracovních táborů pro Židy a osoby práce se štítcí.⁶⁴⁸

Vedle SG ale měla v Ostravě značný vliv nadále i Vlajka. Její představitelé si toho byli vědomi a mohli teď již beztrestně své antisemitské postoje prezentovat

⁶⁴⁵ ZAO, f. PŘMO, sign. 2183, kart. 483; TAMTÉŽ, sign. 3292, kart. 487. Hlášení o výtržnostech německých orgánů a občanů vůči Židům, 1939.

⁶⁴⁶ O podílu českých fašistů na antisemitské propagandě v prvním roce okupace blíže viz PASÁK, T.: *Český fašismus*, s. 279–282.

⁶⁴⁷ ZAO, f. PŘMO, sign. 3292, kart. 487. PŘMO – situační zpráva za listopad 1939.

⁶⁴⁸ TAMTÉŽ, f. MZNV – exp. Ostrava, inv. č. 281, kart. 145. Zpráva o německé činnosti za okupace. O roli českých fašistů za okupace na Ostravsku blíže VÁVROVSKÝ, E.: *Jak nacisté využívali*, s. 134–140.

na četných přednáškách. Např. během víkendu 11. a 12. 11. 1939 se v Ostravě (nejdříve ve velkém sále Českého domu ve Vítkovicích a o den později ve Slezské Ostravě v kině „Ráj“) konaly dvě přednášky, na nichž přednášel její vedoucí Jan Rys-Rozsévač na téma: „Žido-zednáři metla světa“.⁶⁴⁹

Klíčovou úlohu v přiživování antisemitských nálad sehrával nadále i denní tisk. Po březnové okupaci zesílily v ostravských novinách antisemitské tendence, které jsou v dalších měsících charakteristické téměř pro veškerá „seriózní“ protektorátní periodika. Z ostravských deníků otiskovaly nejvýrazněji antisemitsky zaměřené texty ve svých rubrikách České slovo a Ostravský kraj.⁶⁵⁰

Ilegální odchody Židů z Protektorátu přes Ostravsko a Těšínsko

První měsíce okupace očividně znamenaly pro místní Židy kruté vystřízlivění z přehnaného optimismu. Židé během nich přišli o všechny své náboženské stavby, docházelo k propouštění, zatýkání a zabavování majetku. Soustavný nátlak na židovské obyvatelstvo, provázený zákazem výkonu řady povolání a chmurné perspektivy do budoucna, nutil ohrožené Židy uvažovat nad východisky z nastalé situace. Mnozí proto ze zoufalství raději spáchali sebevraždu,⁶⁵¹ další se ve kvapu rozhodli pro opuštění země. Oficiální emigrace se ale stávala stále komplikovanější. Kdo neměl možnost získat úřední povolení k vystěhování, musel z Protektorátu odejít ilegálně. Jak již bylo zmíněno, hlavní úniková cesta z Protektorátu vedla, a to nejen pro tisíce Židů, přes Polsko.

Přestože se na Ostravsku a Těšínsku enormně zvýšil počet ilegálních přechodů hranic už po Mnichovu, největší uprchlická vlna se tudy přehnala až po nacistické okupaci. Nová hranice mezi protektorátním Frýdeckem a Ostravskem na jedné straně a polským Těšínskem na straně druhé se dokonce stala nejvytíženějším místem přechodů. Po celé její délce, od Ostravy po horská úbočí Beskyd, se až do začátku války denně uskutečňovaly ilegální přechody.⁶⁵² Úspěšnému přechodu v této oblasti nahrávalo hned několik skutečností – členitost pohraničního terénu, nepřerušené dopravní spojení, včetně silnic a železnic a stále nezanedbatelné a existující kontakty protektorátní části Těšínska s polským zábořem. Strategická byla i poloha některých měst, protože z nich už to bylo

⁶⁴⁹ ZAO, f. PŘMO, sign. 3292, kart. 487. PŘMO – situační zpráva za listopad 1939.

⁶⁵⁰ PROCHÁZKOVÁ, M.: *Židovská problematika*, s. 70.

⁶⁵¹ ZAO, f. PŘMO, sign. 3292, kart. 487. PŘMO – situační zpráva za duben až říjen 1939; GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problémy*, s. 239.

⁶⁵² BORÁK, M.: *První deportace*, s. 37.

k nejbližším polským hranicím několik kilometrů (z Frýdku-Místku např. pouhé 4 kilometry).⁶⁵³

Kromě pěšího přechodu v terénu byl často užíván i tajný přejezd vlakem za pomoci železničářů po některé ze čtyř železničních tratí vedoucích na polské území – po báňské dráze Moravská Ostrava – Doubrava, po sušské dráze z Moravské Ostravy – Kunčic do Těšína, po hlavní trati Moravská Ostrava – Bohumín a po trati Frýdek – Těšín.

V souvislosti se zostřením situace na polské hranici byly k ilegálnímu odchodu využívány důlní chodby větracích šachet při Dole Ludvík v Radvanicích, Hedvika v Petřvaldě a chodby v okolí Hrušova.⁶⁵⁴ Vedle báňských důlních zaměstnanců převáděli zájemce o útěk i někteří místní znalí poměrů: „Začal jsem převádět přes hranice lidi, kteří přišli po březnu 1939. Doprovodil jsem je na haldu dolu Ludvík, kde je pak pod zemí převáděli do Polska. Protože jsem si tam jako dítě hrával na loupežníky, znal jsem tam každý strom. Byli to většinou němečtí emigranti, převážně Židé, kteří přešli přes protektorátní hranice. Rodiče to nevěděli, já jsem se bál to tatínkovi říct.“⁶⁵⁵

Vzhledem k značně omezeným možnostem oficiálního vystěholectví, nezbývalo ani mnohým zájemcům o emigraci z řad ostravských a frýdeckých Židů než si zvolit tu nejriskantnější možnost – ilegální odchod. Díky blízkosti polské hranice znamenal odchod do sousedního Polska jasnou volbu.⁶⁵⁶

Ačkoliv ilegální překročení hranice nebylo s pomocí místních nijak zvláště obtížné, znamenaly přechody pro židovské obyvatelstvo mnohem větší nebezpečí než pro ostatní běžence. Desítky zaznamenaných incidentů, kdy byli židovští uprchlíci při přechodu zatčeni, jsou toho dokladem. Na chytání prchajících Židů se na jaře roku 1939 významnou měrou podíleli i čeští fašisté, kteří pomáhali německé celní strážci hlídat u hranice s Polskem. Hlavním cílem zostřeného režimu na hranicích bylo zajištění osobního majetku prchajících.⁶⁵⁷

Rovněž kontroly zavazadel cestujících na ostravských a frýdeckých vlakových a autobusových nádražích byly vedeny snahou zmocnit se veškerého bohatství židovských rodin. Děti a ženy měly být po zajištění jejich majetku

⁶⁵³ V okolí Ostravy patřily k nejméně navštěvovaným místům obce Vrbice, Pudlov, Michálkovice, Hrušov, Heřmanice, Radvanice, Bartovice, Šenov, Rychvald aj.

⁶⁵⁴ PRZYBYLOVÁ, B.: *Emigrace ostravského*, s. 66; JÍŘÍK, K. a kol.: *Dějiny Ostravy*, s. 378–379.

⁶⁵⁵ Interview s Arturem Radvanským, ID: 11203, Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation zpřístupněný v Centru vizuální historie.

⁶⁵⁶ PRZYBYLOVÁ, B.: *Emigrace*, s. 66.

⁶⁵⁷ BORÁK, M.: *První deportace*, s. 37.

vraceny do svých domovů, muži naopak předáni gestapu. Sem měly být dodány i všechny zabavené cennosti.⁶⁵⁸

Jak již bylo dříve zmíněno, v prvních měsících okupace ovšem byli i Židé z protektorátního území hromadně vyháněni do Polska. Jednalo se hlavně o cizince, zejména pak o polské státní příslušníky, kteří byli předtím zatčeni a internováni. Desítky z nich byly skutečně vyhoštěny.⁶⁵⁹ Takovýmto způsobem se místní nacisté zbavovali cizích Židů v podstatě až do prvních týdnů války.⁶⁶⁰

Osudy židovských uprchlíků tedy byly častokrát velmi kruté. Postoj polských i protektorátních úřadů vůči Židům lze v podstatě označit za totožný – tedy lhostejný, nekompromisní a nelidský. Vyhoštěné Židy obě strany často trestaly tak dlouho pro reverzi, až je konečně gestapo odvezlo do koncentračních táborů v Německu.

Po vypuknutí války ztratily přechody do Polska svůj význam.⁶⁶¹ Pro protektorátní Židy, kteří uvažovali o ilegálním útěku, další možnost úniku skýtala jen možnost odchodu na Slovensko a odsud pak přes Rumunsko ilegálně do Palestiny. I na této trase je však čekalo mnoho nástrah. Na Slovensku byli již u moci klerikální fašisté v čele s Tisem a také Hlinkovy gardy kolaborující s Němci chytaly židovské uprchlíky, nezřídka je předávaly Němcům nebo je rovnou zastřelily. Rovněž ilegální imigrace do britské mandátní Palestiny (tzv. Alija Bet) skýtala značná rizika. K převozu uprchlíků po moři bylo často využíváno laciných, zchátralých a najatých lodí, které byly pro takovou cestu zcela nevyhovující. To mělo za následek četné katastrofy. Mnoho takovýchto konvojů zadrželi i Britové, kteří přinutili jejich pasažéry obrátit, nebo je nahnali do internačních táborů.⁶⁶²

⁶⁵⁸ SOKA Frýdek-Místek, f. Četnická stanice Frýdek, inv. č. 13, kart. 5. Fonogram pro četnickou stanici Frýdek, 24. 10. 1939; Gracová, B.: *Jak změnila*, s. 99. Všechny zabavené cenné předměty od ilegálních utečenců byly následně předloženy německým obchodníkům k prodeji a částka vyplacena na otevřené konto – spořicí konto Gestapa. Národní Archiv (dále jen NA), f. Gestapo – řídicí úřadovna Praha, sign. 101–653 – 1, kart. 277. Greko MO – poznámka, 28. 11. 1939.

⁶⁵⁹ ZAO, f. PRMO, sign. 3292, kart. 487. PRMO – Situační zprávy za květen až říjen 1939. V průběhu jednoho roku od října 1938 do října 1939 se podle oficiální zprávy policejního ředitelství z roku 1940 snížil počet židovského obyvatelstva v Ostravě o 4 765 osob včetně zemřelých. Z tohoto počtu se údajně 2 000 Židů legálně vystěhovalo, do Polska dobrovolně odešlo nebo bylo vyhoštěno 1300 osob, do Maďarska bylo vypovězeno 340 osob, bez udání místa bydliště policejní obvod opustilo 825 ostravských obyvatel. PRZYBYLOVÁ, B.: *Emigrace ostravského*, s. 67.

⁶⁶⁰ Podrobněji kapitola *Útěk a vyhánění Židů na polské území*.

⁶⁶¹ Odhaduje se, že přes Ostravsko, Těšínsko a beskydské hory přešlo ilegálně do Polska a dále do zahraničí přes 5 000 osob. Srov. JIŘÍK, K. a kol.: *Dějiny Ostravy*, s. 378–379

⁶⁶² *Na křižovatce kultur. Historie československých Židů*. [Ed.]: Natalia Bergerová a kol. Praha 1992, s. 153.

Pro mnohé z místních obyvatel však bylo již příliš pozdě a většině se emigrace nepodařila. Výrazným předělem byl začátek 2. světové války. R. Elias nastalou situaci ve svých vzpomínkách komentovala trefně: „*Ted' jsme museli uznat, že na vystěhování nebo útěk už není ani pomyslení – nebylo kam utéct. Bylo příliš pozdě.*“⁶⁶³

Židovská emigrace z Protektorátu

Po obsazení českých zemí a vzniku Protektorátu Čechy a Morava nabralo vystěhovalectví z českých zemí zcela jinou dimenzi. I ti největší optimisté teď již pochopili, že možnost záchrany jim skýtá pouze útěk do ciziny, nejlépe co nejdál mimo válečné dění, tedy mimo Evropu. Největší zájem o emigraci projeví mladí lidé.

V prvním období okupace, tedy zhruba do roku 1939, zůstávala pro Židy možnost emigrace do ciziny oficiální cestou stále otevřena. Mnozí Židé, kteří častokrát neměli pas, nechtěli podstoupit riziko dopadení německými či polskými pohraničníky při ilegálním přechodu hranice do Polska a bezpečnější jim připadalo požádat úřady o vystavení pasu. To také bylo řešení podporované nacisty, kteří mohli vykonávat na žadatele nátlak, aby za vydání pasu a vystěhovalického povolení třeba velmi levně odprodali svůj majetek. Vysídlování měl zprvu na starosti Ústav pro péči o uprchlíky, zřízený již v listopadu 1938. Ten však měl jen omezené finanční prostředky, proto židovským zájemcům o emigraci pomáhaly nejrůznější židovské organizace (např. Palestinský úřad, Hechaluc) a podpůrné fondy.⁶⁶⁴ I přesto, že všechny podpůrné organizace pracovaly s nasazením všech sil, devizové předpisy a opatrování vystěhovaleckých pasů a čekání na udělení víza vše prodlužovaly a ztrpčovaly. Kromě Palestiny, kam ale bylo vystěhování omezováno stále přísnějšími limity,⁶⁶⁵ se nejvíce židovských uprchlíků ucházelo o odjezd do USA, VB, Kanady a jihoamerických států, po vypuknutí války se mnoho Židů snažilo vystěhovat např. i do Šanghaje a Tangeru.⁶⁶⁶

Jelikož chtěli mít nacisté vystěhovalectví Židů (především pak jejich majetek)

⁶⁶³ ELIAS, R.: *Naděje*, s. 63.

⁶⁶⁴ BŮRÁK M.: *První deportace*, s. 40.

⁶⁶⁵ Vystěhování do Palestiny bylo omezeno přísným limitem. Mohl sem vycestovat jen ten, kdo dostal tzv. certifikát, vydávaný britskou správou země a určený jen pro několik skupin obyvatel, např. pro mládež či pro rabíny. O emigraci čs. Židů do Palestiny bližší viz BENDA, J.: *Útěky a vyhánění*, s. 416–417.

⁶⁶⁶ KREJČOVÁ, H. – BEDNAŘÍK, P.: *Emigrace do Československa a z něj po Mnichovské dohodě. In: Exil v Praze a v Československu 1918–1938*. Praha 2005, s. 206–207.

co nejvíce pod kontrolou, byly za tímto účelem v první polovině roku 1939 postupně zřízeny speciální úřady – Ústředny pro židovské vystěhovalectví v Berlíně, Vídni a nakonec i v Praze. Ústředna pro Židovské vystěhovalectví v Praze (Zentralstelle für jüdische Auswanderung in Prag) zřízená 28. 7. 1939 se zprvu orientovala pouze na Prahu a okolí, v únoru 1940 ale byla její působnost rozšířena na celý protektorát. Naprosto vše, co se týkalo protektorátních Židů, bylo od té doby v pravomoci pražské úřadovny. Ústředna převzala i řízení činnosti vystěhovaleckých oddělení ostatních židovských obcí.⁶⁶⁷ Tímto aktem nacisté převzali vystěhovalectví Židů z Protektorátu pevně do svých rukou.

Rovněž Židy na Ostravsku a Frýdecku zachvátila ihned po okupaci vystěhovalcká horečka. Nadále zůstávaly aktuální pokusy o hromadné vystěhovalcké akce, které na rozdíl od většiny akcí jednotlivců probíhaly legální cestou. Nejnadějněji se i nadále vyvíjel vystěhovalcký podnik do Dominikánské republiky organizovaný Brunem Kulkou z Moravské Ostravy, který i po okupaci usilovně vyjednával o příjezdu vystěhovalců nejen s protektorátními úřady v Praze (od srpna tedy s pražskou Ústřednou), tak i se zplnomocněnými úředníky Dominikánské republiky v Paříži a Londýně. Transporty z Ostravy byly projektovány na několik menších skupin, v květnu 1939 se počítalo s tím, že první transport odjede během následujících dvou až tří měsíců. Ostravští Židé připravení k odjezdu čekali pouze na vystěhovalcká víza a obstarání cizích valut. V červnu 1939 pak bylo v celé akci zaregistrováno již 1 000 rodin, tedy zhruba 1 700 osob vesměs židovského původu. Předpokládalo se však, že i starší osoby budou emigrovat za mladšími, a proto se už v srpnu 1939 počítalo pro Kulkovu akci až s 2 500 osobami.⁶⁶⁸

Další hromadnou vystěhovalckou akci Židů z Moravské Ostravy vedli dr. Spira a dr. Rosenzweig. Ti se snažili zprostředkovávat pro zájemce vystěhovalctví do Jižní Ameriky, konkrétně do Ekvádoru a za tímto účelem vyjednávali s ekvádorským konzulátem v Praze. V květnu se předpokládalo, že se v rámci této akce může vystěhovat 160 až 180 židovských rodin. První transport 40 až 60 rodin měl odjet z Moravské Ostravy v průběhu 6 týdnů, další 2 až

⁶⁶⁷ KÁRNÝ, M.: *Konečné řešení*, s. 36; O kompetencích a činnosti pražské Ústředny bližze např. *Židé v protektorátě. Hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942*. Dokumenty. [Edd.]: Helena Krejčová, Jana Svobodová, Anna Hyndráková. Praha 1997, s. 8–10. Ústředna podléhala přímo oddělení IVB4 Hlavního úřadu říšské bezpečnosti v Berlíně, tedy Adolfu Eichmannovi. Aby se vyhovělo kompetenčním sporům, byla územně podřízena říšskému protektorovi. Vedením Ústředny byl zpočátku pověřen velitel německé bezpečnostní policie v Praze (Sipo) dr. Walter Stahlecker. Krátce nato byl jejím vedoucím jmenován Hans Günther, který v této funkci setrval až do svého útěku z Prahy 5. 5. 1945.

⁶⁶⁸ ZAO, f. PŘMO, sign. 3292, kart. 487. PŘMO – Situační zprávy za květen až srpen 1939.

3 transporty měly následovat v dalších týdnech. V červnu 1939 bylo podle policejního úřadu k cestě do Ekvádoru připraveno 215 osob, z toho 201 Židů, 12 mišenců a 2 árijci.⁶⁶⁹

Několikaměsíční a zprvu nadějně vyhlížející snahy organizátorů obou zmíněných vystěhovaleckých podniků ale šly zvolna k neúspěchu. Vyjednávání s protektorátními úřady ohledně devizových předpisů a vystěhovaleckých pasů se postupně stávalo stále obtížnějším, krátce po vypuknutí války v září 1939 pak obě možnosti definitivně padly.⁶⁷⁰ Ani do San Dominga, ani do Ekvádoru nakonec neodjel žádný židovský transport.⁶⁷¹ Uchazeči o odjezd proto museli hledat jiné cesty k úniku ze země. Údaje předložené policejním ředitelem dokazují, že v tomto směru nebyli rozhodně neúspěšní. Podle zjištění ostravských policejních orgánů z počátku října 1939 bydlelo ze zbývajících počtu 362 osob registrovaných v Kulkově akci i nadále v Ostravě již jen 111 osob, z toho 30 Židů vyhoštěných a 81 nevyhoštěných. Pro 16 z nich se možnost vystěhování do zámoří zcela rozplynula v říjnu 1939. Dne 18. 10. 1939 odjeli za účelem přeškolení na bývalé polské území s větším transportem (jednalo se o 1. niský transport z Ostravy) z akce „Kulka“ 4 Židé vyhoštěni a 12 Židů nevyhoštěných, takže zbývajících počet Židů z akce „Kulka“ žijících v Ostravě činil 95 osob.⁶⁷²

Vedle Dominikánské republiky a Ekvádoru se pozornost ostravských a frýdeckých Židů soustředila i na vystěhování do dalších zemí. Hlavním cílem, zejména pak pro mladé sionisty, zůstávala nadále Palestina. Řada Židů z Ostravska i Frýdecka proto odjížděla do Prahy v domněni, že tím urychlí svůj odchod. Na místě se pak obraceli na sionistické spolky, jako byl Hechaluc, Palestinský úřad, a později pak na Ústřednu.⁶⁷³ Šance získat příslušný certifikát k vycestování do Palestiny se ale s postupem času stále zmenšovala. Navíc britské mandátní úřady v Palestině ve snaze zabránit hromadnému přílivu židovských uprchlíků rázně odmítaly přijmout vyšší počet vystěhovalců, než stanovily již v roce 1939 zavedné kvóty (tzv. Bílá kniha). Řada lodí s uprchlíky byla v té době u palestinských břehů zadržena britskými hlídkami a jejich pasažéři umístěni do internačních táborů v Palestině, na Kypru či na Mauriciu.

⁶⁶⁹ TAMTÉŽ.

⁶⁷⁰ Kulkova akce zanikla poté, co po zřízení Ústředny přeložil její hlavní vedoucí společně se svým tajemníkem Rudolfem Bachnerem vystěhovaleckou kancelář z Moravské Ostravy do Prahy. Podobným způsobem zanikla i ekvádorská akce. Oba její vedoucí se pak 15. 9. 1939 odstěhovali do Prahy.

⁶⁷¹ ZAO, f. PŘMO, sign. 3292, kart. 487. PŘMO – Situační zprávy za srpen a září 1939.

⁶⁷² TAMTÉŽ, PŘMO – Situační zprávy za říjen a listopad 1939; O hromadných vystěhovaleckých akcích z Ostravy blíže viz Przybylová, B.: *Emigrace ostravského*, s. 66–67.

⁶⁷³ ZAO, f. PŘMO, sign. 3292, kart. 487. PŘMO – Situační zpráva za květen 1939.

Mezi zadržеныmi byly i stovky československých Židů. V britské internaci na exotickém ostrově Mauriciu prožilo téměř pět válečných let (1940–1945) i několik desítek „běženců“ z Ostravska a Místecka.⁶⁷⁴

Nespočetné byly pokusy o emigraci větších skupin, rodin či jedinců i do dalších zemí. Ostravští i frýdečtí Židé směřovali v průběhu roku 1939 do Velké Británie, USA, Kanady, Belgie, Francie, Dánska, Holandska, Jugoslávie, zemí Jižní i Střední Ameriky.⁶⁷⁵ Více než 50 emigrantů z Ostravska vycestovalo v letech 1939–1940 i na Dálný východ – do čínské Šanghaje.⁶⁷⁶

Dle vzpomínek samotných pamětníků odjelo ještě v květnu 1939 z Ostravy do ciziny větší množství obyvatel, později to byli jen jednotlivci a akce ztratily svůj hromadný charakter.⁶⁷⁷ Nelze však opomenout skutečnost, že u některých osob, které již požadované formality splnily, nakonec zvítězila pevná rodinná pouta a k vystěhování již nedošlo. Takovéto rozhodnutí mělo bohužel později tragické následky.

Na zvýšenou vystěhovaleckou aktivitu ostravských Židů reagoval i místní tisk. Moravskoslezský deník např. komentoval začátkem května 1939 průběh stěhování Židů z Ostravy takto: „*Téměř denně možno vidět na ulicích ohromnou, na voze naloženou bednu z bílých nenatřených desek, velmi pevných a křížem stužených velikostí průměrně 3x3x5 m. To jsou bedny, které nahrazují velké stěhovací vozy a v nichž stěhují své bytové zařízení ti emigranti, kteří odcházejí do cizích zemí a zvláště do zámoří... Bedny jsou odváženy na přívozké nádraží v Moravské Ostravě, odkud po celní prohlídce jsou nakládány na vagony a putují ponejvíce do Hamburku, aby tam byly v přístavě naloděny a dopraveny dále do Anglie nebo Palestiny, či jinam za moře.*“⁶⁷⁸ Po několik dalších měsíců regionální deníky se železnou pravidelností informovaly své čtenáře jak o cílových destinacích emigrantů, tak i o omezeních spojených s emigrací.⁶⁷⁹

Po napadení Polska a vypuknutí II. světové války v září 1939 ale přestala být židovská emigrace z protektorátního území aktuální – možnosti emigrace se staly ještě více omezenými a i Němci již spřádali jiný plán na řešení židovské otázky.

⁶⁷⁴ Blíže BORÁK, Mečislav: *Deportace Židů na Mauricius*. In: Ostrava 29. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska, Ostrava 2015, s. 125–160.

⁶⁷⁵ TAMTĚŽ, PŘMO – Situační zprávy za květen až září 1939.

⁶⁷⁶ O vystěhovalectví ostravských Židů do Šanghaje blíže viz BORÁK, M.: *Šanghaj a záchrana židů z Ostravska za druhé světové války*. In: Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska, 2007, sv. 23, s. 98–135.

⁶⁷⁷ ČISLIKOVSKÁ, K.: *Ohlas německé okupační politiky*, s. 61. – vzpomínky Lily Peterkové.

⁶⁷⁸ *Ohromné stěhovací bedny v Moravské Ostravě*. MSD, roč. 11, č. 125, 9. 5. 1939, s. 4.

⁶⁷⁹ Blíže viz PROCHÁZKOVÁ, K.: *Židovská problematika*, s. 62–63.

Od 15. 3. do konce roku 1939 se vystěhovalo legální cestou z českých zemí zhruba 20 tisíc Židů, do konce roku 1942 to bylo již jen dalších 6 tisíc Židů.⁶⁸⁰

Akce Nisko

Již bylo zmíněno, že jedním z prvních konkrétních plánů na řešení židovské otázky na obsazených polských územích počítal se soustředěním hornoslezských Židů v rozsáhlém ghettu (rezervátu) na východě Generálního Gouvernementu. Celá akce, která se začala spěšně připravovat začátkem října 1939, byla podle vybrané cílové destinace v Nisku nad Sanem označena jako Akce Nisko.

Organizační přípravy k vysídlení Židů z dobytých polských území se naplno rozběhly po nařízení šéfa gestapa Heinricha Müllera z 6. 10. 1939,⁶⁸¹ podle něhož mělo být na východ od Visly odsunuto 70–80 tisíc Židů z katovické oblasti. Objevila se v něm ale již i možnost odsunu Židů z okolí Moravské Ostravy. Zřejmě již ten samý den se pak v Berlíně započalo s přípravami prvních transportů. Byl vydán pokyn sestavit soupisy všech evidovaných Židů z Německa, Protektorátu a Rakouska a rozčlenit je podle náboženských obcí – gestapo mělo dodat seznamy zatčených Židů polské státní příslušnosti. Židé určení k odsunu měli být zbaveni majetku. Následujícího dne, tedy 7. 10. 1939, pak bylo na schůzce Heydricha s Hitlerem pravděpodobně na vůdcovo osobní přání rozhodnuto, že k prvním transportům bude přiřazena i Vídeň. Od této chvíle nabraly přípravy transportů na takové intenzitě, že již za 10 dnů mohl do Niska nad Sanem odjet první židovský transport.⁶⁸²

Samotnou organizaci transportů zajišťovalo gestapo, především pak pracovníci Ústředen pro židovské vystěhovalectví ve Vídni a v Praze. Koordinaci celé akce totiž pověřil šéf gestapa Müller vedoucího židovského referátu Hlavního úřadu říšské bezpečnosti a vídeňské Ústředny pro židovské vystěhovalectví Adolfa Eichmanna, který také za několik dní osobně vybral místo pro první tábor – návrší u obce Zarzecze (Zářečí) u Niska nad Sanem. Před

⁶⁸⁰ Srov. ROTHKIRCHENOVÁ, Livie: *Osud Židů v Čechách a na Moravě v letech 1938–1945*. In: *Osud Židů v Protektorátu 1939 – 1945* (Sborník referátů), Praha 1991, s. 61; KÁRNÝ, M.: *Konečné řešení*, s. 38.

⁶⁸¹ K tomuto rozhodnutí došlo po předešlé dohodě s říšským komisařem pro Slezsko, Josefem Wagnerem. Přáním Gauleitera Wagnera bylo, aby se už koncem září 1939 zbavil 60 tisíc katovických Židů.

⁶⁸² BORÁK, M.: *Příprava a průběh niských transportů*, In: *Akce Nisko v historii "konečného řešení židovské otázky" – k 55. výročí první deportace evropských Židů*. Mezinárodní vědecká konference. Sborník referátů. Ed. Ludmila Nesládková, Ostrava 1995, s. 100. O deportačních transportech do Niska nad Sanem nejpodrobněji viz TÝŽ: *První deportace*; MOSER, Jonny: *Nisko. Die ersten Judendeportationen*. Geschichte 1939. Wien 2012.

veřejností ale měla být celá akce prezentována jako dobrovolná iniciativa příslušných židovských náboženských obcí.⁶⁸³

Ostravské transporty

Podle již zmiňovaného Müllerova rozkazu mělo být nejdříve očištěno území katovického vládního obvodu a Ostravsko bylo k deportacím přibráno dodatečně v rámci „očisty“ Horního Slezska. Zařazení Židů z protektorátního Ostravska do prvních transportů ovšem mělo i další důvody. Velká evakuace Židů z katovické oblasti si totiž vyžadovala značné finanční a materiální prostředky, a poměrně movitá ostravská židovská obec mohla snadněji než obce z Horního Slezska finančně pokrýt celou akci, tzn. dodat požadovaný stavební materiál pro výstavbu tábora a kvalifikované odborníky a řemeslníky. Zřejmě právě z těchto důvodů se ostravští Židé stali hned prvními deportovanými.⁶⁸⁴

Již 11. 10. 1939 vydala ostravská židovská obec, která zajišťovala veškeré přípravy (včetně finančního pokrytí a technických záležitostí) transportů navenek, na příkaz gestapa výzvu k okamžité registraci všech Židů nad 14 let a k vyplnění dotazníků dodaných z pražské Ústředny pro židovské vystěhovalce. Podle výsledků registrace, jež musely být nahlášeny gestapu do 14. 10, se v obvodu ostravské obce nacházelo 4 510 Židů (z toho 2 232 mužů). Na ostravském gestapu pak zformulovali text výzvy, v níž židovská obec požadovala, aby se všichni Židé mužského pohlaví dostavili v úterý ráno 17. 10. do ostravské jízdárny za účelem odjezdu na přeškolení. Oznámení bylo od 12. 10. denně až do 16. 10. zveřejňováno obvykle na úvodní straně v určeném ostravském denním tisku. Těm, kteří by se odvážili nedorazit, hrozilo přísnými tresty. Už 12. 10. také ostravská židovská obec vydala instrukci k jednotnému vybavení účastníků transportů – návrh na „výstroj jednoho muže“ obsahoval 55 položek.⁶⁸⁵

Ihned poté, co byla v Ostravě zveřejněna výzva k odjezdu, pokusili se někteří Židé uniknout před chystanými deportacemi do jiných měst. To samozřejmě komplikovalo pověřeným orgánům možnosti při sestavení transportu. Narychlo organizovaná akce se proto neobešla bez improvizací. ŽNO ve Frýdku tak dostala příkaz k nástupu všech mužů nad 14 let pouhých 20 hodin před odjezdem 16. 10.

⁶⁸³ BORÁK, M: *Příprava a průběh*, s. 100.

⁶⁸⁴ TÝŽ: *První deportace*, s. 48–49.

⁶⁸⁵ TAMTÉŽ, s. 59.

v poledne. Na obstarání výstroje už nezbýval čas, proto také mnozí z frýdeckých Židů přišli ráno 17. 10. do Ostravy bez zavazadel.⁶⁸⁶

Konečný výběr účastníků transportu, který se odehrával v ostravské jízdárně, byl spojen se zdravotní prohlídkou všech předvolaných. Němečtí lékaři pod dohledem funkcionářů gestapa ovšem uznávali jako schopné transportu i osoby vyloženě přestárlé či nemocné. Po „prohlídce“ pak odváželi vybrané muže postupně k nádraží v Přívoze, kde již byla připravena vlaková souprava osobních vagónů, kam byli nahnáni. V uzamčených vagónech museli strávit celou následující noc. Ve středu 18. 10. asi v půl deváté ráno nakonec vyjelo v 51 vagónech (z toho 29 vagónů bylo naložených stavebním materiálem) směrem na Bohumín 901 Židů. Vlak dále pokračoval po trase Dziedzice, Osvětim, Krakov, Tarnów, Rzeszów a Przeworsk do cílové stanice Nisko nad Sanem.⁶⁸⁷

Jak vyplývá z hlášení nacistických úřadů, došlo při odjezdu transportu u ostravského nádraží „k hlasitým projevům sympatií Čechů a židovských žen“ s deportovanými, další incident se odehrál 20. 10. před sídlem židovské obce. I když byla na články o Židech uvalena přísná cenzura, nedokázalo gestapo zabránit úniku informací.⁶⁸⁸

Příprava druhých transportů probíhala již poté, kdy byl nacistickým vedením vydán příkaz k zastavení Akce Nisko. Eichmannovi se přesto podařilo získat souhlas s odsunem alespoň několika set dalších Židů. Druhý transport z Ostravy nakonec odjel 26. 10. 1939 večer a bylo v něm asi 400 Židů, především vězni dodaní gestapem z Brna a utečenci z prvního transportu. V Katovicích byl spojen s druhým katovickým transportem a 27. 10. ve 21 hodin odjel spojený vlak do Niska nad Sanem.⁶⁸⁹

V Katovicích a ve Vídni byly sice připravovány třetí transporty, třetí transport s 322 vězni, kteří byli dodáni především z Prahy, však odjel 1. 11. pouze z Ostravy. Do cílové stanice ale kvůli strženému mostu přes rozvodněnou řeku San u obce Zarzecze nedorazil a musel být odkloněn do Sosnowce v Horním Slezsku. Zde byli deportovaní vězni umístěni do provizorního židovského koncentračního tábora, péči o ně pak převzala místní židovská obec. Přestože měli být i tito muži v budoucnu dopraveni do Niska, vzhledem k zrušení celé akce k tomu nikdy nedošlo. Na jaře roku 1940 pak byl i sosnowecký tábor

⁶⁸⁶ TÝŽ: *Příprava*, s. 101–102. O přípravách transportů blíže viz TÝŽ: *První deportace*, s. 46–63.

⁶⁸⁷ O samotném odjezdu prvního ostravského transportu blíže TÝŽ: *První deportace*, s. 66–69.

⁶⁸⁸ TAMTÉŽ, s. 74–75. O osudech prvních transportů do Niska nad Sanem TAMTÉŽ, s. 66–97.

⁶⁸⁹ TAMTÉŽ, s. 102–103. O změně plánu na vystěhování Židů a osudech dalších transportů blíže TAMTÉŽ, s. 100–127.

rozpuštěn. Asi 60–80 vězňů dostalo povolení odjet za příbuznými do Generálního Gouvernementu, asi 250 jich bylo převezeno do tábora Vyhne na Slovensku. Části z nich se odsud podařilo uprchnout a zachránit se včasným odchodem do bezpečné ciziny – většinou do Palestiny. Většina však byla poslána v roce 1942 do vyhlazovacích táborů.⁶⁹⁰

Katovické transporty

Druhou část transportu do Niska tvořili Židé z Horního Slezska, pro něž vlastně byla celá akce původně vymyšlena.⁶⁹¹

Transport hornoslezských Židů se připravoval zároveň s transportem z Moravské Ostravy. Odjezd prvního transportu z Katovic byl stanoven na 20. 10. 1939, původně v něm mělo být vyvezeno 1 029 Židů mezi 16 a 60 lety především z okolí Katovic, Královské Hutí, Chořova a Bílska. Před odjezdem byli vybraní muži soustředěni do tělocvičny v blízkosti katovického nádraží. Z pozdějších hlášení ale vyplývá, že s transportem odjelo „přibližně 875 mužských Židů“, což je podstatně méně než původně plánovaný počet.

Druhý katovický transport, do něhož bylo shromážděno 1000 osob, byl v Katovicích spojen s druhým ostravským transportem a 27. 10. ve 21 hodin odjel do Niska nad Sanem.

Seznamy účastníků katovických transportů se bohužel na rozdíl od ostravských a vídeňských transportů nedochovaly. Je proto těžké určit, kolik Židů z Těšínska jimi bylo vyvezeno. Odhaduje se, že do katovických transportů bylo zařazeno nejméně 200 Židů z Těšínska. Několik Židů z Těšínska bylo pravděpodobně zařazeno již do prvního z nich. Z lokálních pramenů pak aspoň vyplývá, že 26. či 27. 10. bylo zajištěno a odtransportováno „na polské území“ (tedy do Niska) z Nového Bohumína 70,⁶⁹² Orlové 60⁶⁹³ a Třince 28 mužů.⁶⁹⁴

⁶⁹⁰ TAMTÉŽ, s. 106–107. K třetímu ostravskému transportu blíže viz PŘIBYL, Lukáš: *Osud třetího protektorátního transportu do Niska*. In: Terezínské studie a dokumenty. Edd. Miroslav Kárný, Eva Lorenc, Praha 2000, s. 309–346.

⁶⁹¹ O odjezdu prvního katovického transportu blíže BORÁK, M.: *První deportace*, s. 92–94; TÝŽ: *Příprava*, s. 103.

⁶⁹² Z tohoto seznamu pocházelo 51 mužů z Nového Bohumína a šest ze Starého Bohumína. Deportované dále doplňují i Židé z okolních obcí, a to čtyři muži z Pudlova, tři ze Skřečoně, pět ze Záblatí a jeden muž z Vrbice SOKA Karviná, f. Archiv města Nový Bohumín, inv. č. 123, kart. 14. Seznam deportovaných Židů vyhotovený 21. 11. 1939. Na prvním seznamu z 15. 11. 1939 se ovšem nacházelo 85 osob (z toho 45 jmen je znovu uvedeno i na seznamu z 21. 11. 1939). Z nich pocházelo 68 z Nového Bohumína, jeden ze Starého Bohumína, šest z Pudlova, sedm ze Skřečoně, jeden ze Záblatí a jeden z Vrbice. Všechny osoby se ale zřejmě nepodařilo zajistit. Od zajištěných byla vybrána celková částka ve výši 430 RM SOKA Karviná, f. Archiv města Nový

Do katovických transportů byli ovšem zařazeni také Židé z Těšina, Skočova či Ustroně – jejich jména ani počet však neznáme.⁶⁹⁵

Vybraní muži z Těšínska byli den před odjezdem transportu většinou soustředěni na určeném místě (v Třinci to byla například místnost na radnici), kde jim bylo oznámeno, že všichni Židé od 16 do 60 let musí odjet pryč na práci. S sebou si měli vzít peníze, mýdlo a hygienické potřeby, teplé prádlo atd. Následující den v ranních hodinách byli svázeni vlakem (např. z Třince i první třídou) nebo selskými povozy na nádraží do Bílska, kde byli vyhnáni k transportnímu vlaku a naloženi do uzavřených nákladních vagónů, které byly v Katovicích připojeny ke katovickému transportu.⁶⁹⁶

Ovšem i v ostravských transportech se nalézali Židé původem z Těšínska – z Ostravy totiž odjížděli mnozí z těch, kteří z polského záboru odešli do zbytku republiky již před německou okupací.⁶⁹⁷

Pro úplnost dodejme, že dva transporty do Niska nad Sanem odjely i z Vídně. První transport vyjel z vídeňského nádraží Aspangbahnhof 20. 10. 1939 ve 22 hodin a bylo v něm nejméně 912 Židů, druhý transport z Vídně odjel 26. 10. a bylo v něm minimálně 669 (možný počet je i 672) osob.⁶⁹⁸

Osudy deportovaných

Paradoxem Akce Nisko zůstává, že již v době odjezdu prvního z transportů se nacistické vedení rozhodlo deportace do Niska prozatím zastavit. Dne 17. 10. 1939 totiž bylo na poradě v Berlíně Hitlerem (po předchozí poradě s Himmlerem) rozhodnuto, že přednostně budou „odžidovštěny“ vartská a západoruská župa. I přesto byly povoleny odjezdy dalších transportů, čímž měla být především zachráněna prestiž státní policie.⁶⁹⁹

Bohumín, inv. č. 123, kart. 14. Zpráva Schutzpolizei starostovi v Novém Bohumíně a přiložený seznam deportovaných, 15. 11. 1939.

⁶⁹³ TAMTĚŽ, f. Archiv města Orlová, inv. č. 37, kart. 2. Starosta Orlové na Landrát Těšín, 30. 10. 1939.

⁶⁹⁴ SOKA Frýdek-Místek, f. Archiv města Třinec, inv. č. 96, kart. 11. Seznam Židů v Třinci, 16. 9. 1939; Tento seznam cituje ve svém článku také S. Zahradník, ovšem ne vždy se správně uvedenými údaji. Podle autora mělo být 27. října 1939 odsunuto 23 osob, srov. ZAHRADNÍK, S.: *Žydzi*, s. 14.

⁶⁹⁵ PILCH, J.: *Zarys*, s. 74; SZOTEK, H.: *Wojenne losy*, s. 83.

⁶⁹⁶ O odjezdu druhého katovického transportu blíže viz BORÁK, M.: *První deportace*, s. 104–105; Vzpomínky Michala Štemra, s. 44.

⁶⁹⁷ BORÁK, M.: *Příprava*, s. 103.

⁶⁹⁸ K vídeňským transportům blíže viz DVOŘÁK, J.: *Směr Nisko nad Sanem: první organizované deportace Židů z Vídně*. *Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy* 3, 2012, s. 44–57.

⁶⁹⁹ BORÁK, M.: *Příprava*, s. 103.

Původní představa nacistů o Nisku jako velkém průchozím táboře pro Židy, kteří budou postupně rozesíláni do okolí, tedy vzala za své hned v době příjezdu prvního transportu. Po příjezdu transportů do Niska se prováděla důkladná selekce jen u prvního ostravského transportu, kdy bylo zapotřebí shromáždit odborníky na výstavbu a provoz tábora u obce Zarzecze. Záhy se ukázalo, že optimální kapacita tábora v podobě, v jaké ho postavili muži z prvního ostravského transportu, představuje asi 500 vězňů. Ačkoli byli kromě poloviny prvního ostravského a části prvního vídeňského transportu skoro všichni další příchozí (více než 4 500 mužů) okamžitě vyhnáni pryč – většinou k blízké německo-sovětské hranici – nacházelo se koncem října 1939 v táboře skoro tisíc vězňů. Proto byl kolem 20. 11. jejich stav radikálně omezen asi na 500 osob a později se už jen mírně snižoval.⁷⁰⁰

Ovšem i ti, kteří měli možnost v táboře zůstat, odcházeli z tábora dobrovolně v průběhu dalších dnů, týdnů a měsíců. Útěky byly zaznamenány i ze všech poboček tábora rozmístěných v několika vesnicích severně od Niska. Také jejich cesty směřovaly většinou k německo-sovětské hranici. Překročit demarkační linii ovšem bylo možné pouze do Vánoc roku 1939, poté již byla hranice hermeticky uzavřena. Každý, kdo se pokusil hranici překročit, byl Rusy poslán zpět a musel se vrátit do vesnic či měst v okolí tábora. Následující měsíce tak mnohým nezbývalo než doslova přežívat po celém území Haliče, především ve větších městech, v nichž existovaly židovské komunity – např. v Ulanově, Przemyslu, Tomašově, Zamošči, Belžecu či Lublinu.⁷⁰¹

Tábor v Zarzecze byl nakonec zrušen v dubnu 1940 a část jeho vězňů se mohla vrátit zpátky do Protektorátu či Rakouska. Údaje o počtu vídeňských Židů, jimž byl umožněn na jaře 1940 návrat z Niska do Vídně, se od sebe nepatrně liší. Podle nejčastěji citované zprávy policejního ředitelství v Moravské Ostravě za duben 1940 sem transportem z Niska nad Sanem přijelo 13. 4. 1940 celkem 516 osob, z toho se 301 osob vrátilo do Ostravy, 18 na Těšínsko a 197 pokračovalo v cestě do Vídně. Jiné prameny uvádí celkový počet 501 osob, z toho 198 Vídeňanů. Ostravský landrát předpokládal návrat 290 Židů, K. H. Frank uváděl 300 Židů z Ostravy. Pamětníci se pak obvykle shodují na počtu 320 ostravských navrátilců včetně těch z Těšínska. Tento početní rozdíl je

⁷⁰⁰ Mnozí byli opět vyhnáni, především k německo-sovětské hranici. Přestože byl vydán zákaz návratu pod hrozbou zastřelení, odvážilo se několik skupin vyhnanců změnit směr svého útěku na západ, k domovu. BORÁK, M.: *První deportace*, s. 132. O táboře v obci Zarzece u Niska nad Sanem blíže viz TAMTĚŽ, s. 130–167.

⁷⁰¹ MOSER, J.: *Nisko. Ein geplantes Judenreservat in Polen*. In: *Das Jüdische Echo*, bd. 120, nr. 36, Wien, 1989, s. 121.

pak způsoben tím, že dalších asi 150 osob navíc nepřijelo do Ostravy hromadným transportem 13. 4. 1940, ale vraceli se z Niska a z dalších míst v jeho okolí na vlastní pěst a někteří možná i se souhlasem úřadů už před termínem transportu, stejně jako i po jeho odjezdu. Na obci v Ostravě je pak zaregistrovali jako navrátilce a obstarali jim doklady.⁷⁰² Nicméně téměř všichni navrátilci byli zanedlouho znovu deportováni do jiného koncentračního či vyhlazovacího tábora, odkud se vrátil již málokdo.

Jelikož v provizorním koncentračním táboře nad řekou San mohl zůstat jen asi každý devátý z dovezených vězňů, byli všichni ostatní, tedy přes čtyři a půl tisíce deportovaných, hned po příjezdu do Niska vyhnáni strážemi SS na východ k nedaleké nové německo-sovětské hranici. Státní hranice se v té době teprve vytvářela, takže mezi Sanem a Bugem skutečně existovala ještě pásma, tzv. „země nikoho“. Již cesta k hranici proto znamenala pro mnohé z nich doslova martyrium – zejména staré a nemocné osoby při namáhavém pochodu v pozdním podzimu a v těžkém bažinatém terénu trpěly a mnoho z nich tyto útrapy nepřežilo. Další hrozbou pro ně znamenaly polské a ukrajinské loupeživé bojůvky, které uprchlíky na jejich cestě okrádaly.⁷⁰³

Většina vyhnanců nakonec uposlechla výzvy stráží SS a pokusila se ilegálně překonat hranici do SSSR. Někteří z nich zcela určitě zahynuli při přechodu pohraničních řek nebo střelbou sovětských či německých pohraničních hlídek, které v noci střílely bez vyzvání, ale za méně či více dramatických okolností se na sovětské území přece jenom povětšinou dostali. Jejich další cesty pak směřovaly převážně do měst bývalé Haliče, kde existovaly židovské komunity (Stryj, Sambor, Drohobyč, Stanislav, Přemyšl, Bučač a zejména pak do Lvova), kde mohli žít v relativním klidu několik měsíců.⁷⁰⁴

Od května 1940 ale sovětské úřady začaly provádět registraci všech cizinců, protože mělo dojít k vyčištění pohraničního území. Kdo neměl náležitě vystavené doklady, byl policejní hlídkou odveden k výslechu. Židé z Niska si mohli stejně jako další uprchlíci vybrat mezi třemi možnostmi: přihlásit se k ruské státní příslušnosti, vrátit se domů nebo vycestovat do zahraničí. Opci ale přijala jen nepatrná část z nich, většina se přihlásila k návratu. K vycestování do zahraničí se

⁷⁰² BORÁK, M.: *První deportace*, s. 172– 173. O důvodech zániku akce Nisko blíže viz TAMTĚŽ, s. 170–195.

⁷⁰³ TAMTĚŽ, s. 116.

⁷⁰⁴ TAMTĚŽ, s. 123. Ačkoliv nová německo-sovětská hranice byla poměrně dobře střežena, zvláště ze sovětské strany, podařilo se některým jednotlivcům i celým skupinám Židů vyhnaným z Niska na sovětské území zase vrátit zpátky. Některým z nich se zase ze sovětského území podařilo proniknout až do Rumunska TAMTĚŽ, s. 109.

pak přihlásili jen ti, kteří měli možnost vystěhování (vlastnili tzv. affidavit atd.). Optantům byla zpravidla přidělena práce v Haliči. Všichni ostatní, kteří se přihlásili ke zbývajícím dvěma možnostem, byli dříve či později zadrženi a označeni za „sociálně nebezpečné elementy“, za což jim hrozilo od tří do osmi let v pracovním táboře na Sibiři nebo na jiných místech nuceného vyhnanství. Značná část byla ještě v průběhu jara 1940 odvezena do pracovních lágrů či pracovních kolonií NKVD na Sibiři.⁷⁰⁵ Navzdory tomu, že zde neměli velkou šanci na přežití, dalším paradoxem zůstává, že nakonec díky vývoji válečných událostí měli větší naději než ti, kteří se deportacím do gulagů nějakým způsobem vyhnuli a byli ještě v Haliči v době příchodu německých vojsk. Odhaduje se, že po vyvrcholení deportací na Sibiř v červnu 1940 zůstalo v Haliči a Volyni sotva 300 československých Židů, utečenců z Niska. Některým se podařilo evakuovat, mnozí padli při pohybu fronty, další byli povražděni při pogromu, který na přelomu června a července 1941 spáchali příslušníci ukrajinských pomocných oddílů, vstupujících do Lvova v patách za německou armádou. Jiní pak zahynuli ve vyhlazovacím táboře v Bežecu.⁷⁰⁶

Pouze hrstce „nejšťastnějších“ se ještě v průběhu války podařilo dostat z gulagů do některé z vojenských jednotek formujících se v Sovětském svazu. Po nacistickém útoku na SSSR zde začali své zahraniční vojsko nejdříve organizovat Poláci, čehož využili někteří z vězňů (především ti z Těšínska) a kvůli možnosti propuštění se přihlásili jako dobrovolníci do polské armády. Amnestie pro československé občany – kromě těch, kteří byli odsouzeni za špionáž – pak byla sovětským vedením vyhlášena na počátku roku 1942. Mezi první dobrovolníky u Československé vojenské jednotky, která se od začátku roku 1942 formovala v Buzuluku, se hlásili právě propuštění českoslovenští Židé. Pro mnohé z jejich spoluvězňů ale přišla tato amnestie už příliš pozdě. Někteří se zase o vyhlášené amnestii nedozvěděli a museli si svůj trest odpykat až do konce.⁷⁰⁷

Dobrovolným vstupem do Československé vojenské jednotky v Sovětském svazu se nakonec zachránilo asi 350 Židů z Ostravska a Frýdecka, kteří byli deportováni do Niska nad Sanem. V dalším průběhu války pak prošli všemi krvavými boji na východní frontě, od Sokolova přes Duklu až po Ostravu. Návratu domů se dočkalo jen 123 z nich, z toho 90 se vrátilo do Ostravy.⁷⁰⁸ Také

⁷⁰⁵ MOSER, J.: *Nisko*, s. 121–122. O osudech Židů vyhnaných z Niska na území SSSR blíže viz BORÁK, M.: *První deportace*, s. 198–229; DVOŘÁK, J. – HORNÍK, J. – HRADILEK, A.: *První deportace evropských Židů v dějinách holocaustu*. Paměť a dějiny 8, 2014, s. 101–118.

⁷⁰⁶ TAMTĚŽ, s. 126.

⁷⁰⁷ TAMTĚŽ, s. 220–221.

⁷⁰⁸ TAMTĚŽ, s. 229.

mezi těšínskými Židy deportovanými katovickými transporty jsou známy osudy několika z nich, kteří přežili věznění v táborech gulagu a v dalším průběhu války se jako vojáci československé vojenské jednotky zapojili do bojů na východní frontě.⁷⁰⁹

V daleko horší pozici než Češi či Poláci se ovšem nacházeli vídeňští Židé, protože neměli v Sovětském svazu své zahraniční vojsko. Navíc většinou mluvili pouze německy, nehledě na to, že Rakousko bylo přímou součástí Říše. Většina z nich proto musela zůstat v lágrech. Z více jak 1 500 deportovaných, tak přežilo válku jen 73 osob.⁷¹⁰

Právní postavení Židů v Protektorátu

Nacistická okupace českých zemí a zřízení Protektorátu je oprávněně vnímána jako zásadní předěl v českých dějinách i v protizidovské politice na zdejších území. Požadavky na omezení vlivu židovského obyvatelstva, zčásti vyslyšené již během druhé republiky, lze považovat v podstatě za malicherné ve srovnání s restrikcemi, které postihly protektorátní Židy po 15. 3. 1939. Stejně jako v dalších státech střední a západní Evropy, které se do roku 1940 ocitly pod nacistickou nadvládou (včetně čs. pohraničí), nebylo ani v Protektorátu prozatím možné shromáždit židovské obyvatelstvo v ghettech, jako tomu bylo v okupovaném Polsku. Namísto toho byli zdejší Židé postupně omezováni nekonečným množstvím diskriminačních omezení a nařízení, která je měla izolovat od zbytku společnosti a vytvářela kolem nich společenské bariéry. Pro toto vyloučení ze společnosti je často používáno spojení: „**ghetto bez zdi**“.⁷¹¹

Hned od prvních okupačních dnů byla na všech úrovních státní správy – tedy městské či místní, zemské i protektorátní, vydávána nařízení a opatření, která měla postupně zcela vyloučit židovské obyvatelstvo ze společnosti. U většiny z nich se projevoval zřetelný tlak okupační moci, který nutil protektorátní vládu postupně realizovat nařízení obdobná těm, která platila v Říši. Protektorátní vláda ovšem vyvíjela také vlastní iniciativu, která našla vyjádření hned v několika vyhláškách. Své návrhy pak na omezení židovského vlivu ve společnosti podávala celá řada dalších organizací, ať už Národní souručenství, profesní a zájmová sdružení nebo přímo některé fašistické skupiny. Důsledkem toho bylo,

⁷⁰⁹ Např. Osud Leopolda Pressera. Srov. *Sbírka rozhovorů Oddělení dokumentace ÚSTR*, Rozhovor s Yehudou Parmou (Leopold Presser), zaznamenal Jan Dvořák, 28. 10. 2011.

⁷¹⁰ DVOŘÁK, J.: *Směr*, s. 56.

⁷¹¹ Dostupné z: <http://www.holocaust.cz/cz/history/jew/general/general8> [cit. 08-12-2014]

že některá místní opatření předbíhala nařízení říšského protektora i vládní vyhlášky. Lokální orgány dokonce mnohdy iniciativně vydávaly přísnější vyhlášky. I když se v mnohém místní a centrální úřady doplňovaly, okupační moc tyto aktivity brzdila ve snaze ponechat si monopol na „řešení židovské otázky.“⁷¹²

Komplexní „řešení židovské otázky“ si nicméně brzy vyžadovalo ústřední organizaci, a tak 15. 7. 1939 rozhodl velitel bezpečnostní policie Reinhard Heydrich o zřízení pobočky Ústředny pro židovské vystěhovalectví v Praze, která do své agendy převzala v podstatě veškeré záležitosti protektorátních Židů. Ani potom ale nezůstávala jedinou institucí zabývající se protizhkovskou politikou.

Stejně jako v ostatních částech Protektorátu, také na Ostravsku a Frýdecku některá protizhkovská opatření, která měla v kompetenci vydávat místní správa, předbíhala nařízení říšského protektora i vládní vyhlášky. Jak uvádějí B. Gracová a B. Przybylová, v urychleném vydání některých nařízení v Ostravě (ale jistě i ve Frýdku) se mohl odrážet tradiční antisemitismus jisté skupiny zdejšího obyvatelstva, které protizhkovské restrikce vnímalo jako trest určený především německy mluvícím Židům.⁷¹³

Již bylo zmíněno, v prvních okupačních dnech byl ostravským i frýdeckým Židům zakázán vstup do některých hotelů, kaváren a veřejných budov hned po příchodu německého vojska.⁷¹⁴ Od 15. 3. 1939 bylo ostravským Židům rovněž zakázáno košerování masa v městských jatkách. Zákaz „surového“ zabíjení zvířat brzy ocenil i místní tisk.⁷¹⁵ Krajské vedení NSDAP v Moravské Ostravě pak 21. 3. uložilo označovat árijské obchody příslušnými nápisy v češtině a němčině, aby se tak odlišily od obchodů židovských.⁷¹⁶

Vstup německých vojsk podpořily snahy po vylučování Židů z některých druhů zaměstnání. První vlna byla zaměřena na advokacii, soudnictví a lékařství.⁷¹⁷ Požadavky na omezení vlivu židovského obyvatelstva, částečně vyslyšené již během druhé republiky, se tak dočkaly svého naplnění hned v samých počátcích okupace.

Na příkaz vojenského velitele Ostravy generálmajora Keinera byli 16. 3. propuštěni všichni soudci židovského původu.⁷¹⁸ O den později se v tisku

⁷¹² Blíže KÁRNÝ, M.: *Konečné řešení*, s. 28–30; GRUNER, W.: *Protektorát*, s. 34.

⁷¹³ GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problémy*, s. 251.

⁷¹⁴ GRACOVÁ, B.: *Jak změnila nacistická okupace*, s. 99; VÁVROVSKÝ, E.: *Frýdek-Místek*, s. 20.

⁷¹⁵ *Konec košerování na ostravských jatkách*. MSD, č. 76, 18. 3. 1939, s. 3.

⁷¹⁶ GRACOVÁ, B.: *Jak změnila nacistická okupace*, s. 99.

⁷¹⁷ Blíže viz PETRŮV, Helena: *Právní postavení Židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939–1941)*. Praha 2000, s. 74–77.

⁷¹⁸ GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problémy*, s. 240. Hned v prvních dnech okupace přešel

objevila zpráva o propuštění židovských soudců, propouštěcí dekrety byly vydány soudním radům, čekatelům aj.⁷¹⁹ Rovněž židovští advokáti se museli vzdát své praxe.⁷²⁰ Zákaz výkonu praxe židovským obhájčům a advokátům se v Moravské Ostravě vztahoval na 57 židovských advokátů. Z Johannyho třídy, kde se nacházelo nejvíce židovských advokátních kanceláří, zůstalo ze 43 advokátů pouze 17. Židovské advokáty ovšem vzápětí vystřídali arijsší právní zástupci.⁷²¹

Omezení činnosti postihlo i židovské lékaře. Podle vyhlášky moravkoslezské lékařské komory z 18. 3., která vycházela z nařízení protektorátní Beranovy vlády, mohli v budoucnu ošetřovat jen židovské pacienty.⁷²² Nacisté tak průběžně propustili všechny lékaře židovské víry z ostravských nemocnic.⁷²³

Vítkovický kronikář si v souvislosti s vylučováním Židů z veřejného života na jaře 1939 poznamenal: „*Když byly zrušeny židovské kanceláře advokátní a stejné lékařské ordinace, přišli na jejich místa okamžitě Němci. Vítkovický primář dr. Güttig a operátér Pavel Wurzel odjeli se svými rodinami dříve, nežli započal Protektorát. Nehoda postihla cukrovkou nemocného primáře dr. Ludwiga Alta, který jediný zůstal, nemohl odejít a s hanebným znakem JUDE vyčkává, co bude dál. Na svůj ortel čekají všichni vítkovičtí Židé, kteří po celá desetiletí němčili. V jejich politice odnárodňování přihrávali a němečtí do krajnosti hájili.*“⁷²⁴

Kromě zákazu vykonávání lékařské a advokátní praxe, včetně zastavení výkonu veřejné funkce v soudnictví, nařídilo Ministerstvo obchodu odstranit nearijsce ze všech vedoucích míst v obchodu i v průmyslu – Ministerstvo financí dokonce zvláštním nařízením propustilo i židovské prodavače tabáku a umělých sladidel. Výbor národního souručenství 31. 3. 1939 rozhodl odstranit Židy z redakcí, administrací a vydavatelských podniků.⁷²⁵

Nařízení protektorátní vlády o právním postavení Židů ve veřejném životě, které legalizovalo všechny tyto zásahy, bylo sice vydáno až 24. 4. 1940, ale

Krajský soud v Moravské Ostravě o pět soudních radů, čtyři soudní čekatele, Okresní soud v Moravské Ostravě o jednoho okresního soudce.

⁷¹⁹ Čistka u ostravských soudů. ČS, č. 75, 17. 3. 1939, s. 2.

⁷²⁰ Židovští advokáti nejsou objíždět. ČS, č. 76, 18. 3. 1939, s. 2.

⁷²¹ Denní noviny uváděly např., že ze 110 ostravských advokátů bylo 66 židovského původu a 57 z nich bylo nuceno vzdát se svého povolání. *V Ostravě mizí advokátní kanceláře židů*. DN, č. 112, 18. 5. 1939, s. 3. Trochu odlišné údaje o počtu propuštěných advokátů uváděl např. Moravkoslezský deník – ze 115 advokátů bylo 64 židovských. *Tabulky advokátů v Moravské Ostravě se odstraňují*. MSD, č. 81, 23. 3. 1939, s. 2.

⁷²² Blíže KÁRNÝ, M.: *Konečné řešení*, s. 24; GRÁCOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problémy*, s. 240.

⁷²³ *Město v nás*, s. 17.

⁷²⁴ AMO, f. Archiv města Vítkovice, Kronika města Vítkovice 1914–1945, díl II, s. 544–545.

⁷²⁵ BORÁK, M.: *První deportace*, s. 19.

zároveň antitadatováno k 4. 7. 1939. Na jeho základě Židé nesměli působit jako advokáti, notáři, soudci, umělci, redaktoři, zastávat veřejné funkce a účastnit se politického života apod. Jak je ale zřejmé, v praxi byla řada protizidovských nařízení, jež byla zahrnuta do tohoto vládního nařízení, uplatňována již od 17. 3. 1939.⁷²⁶ Prováděcí výnosy vládního nařízení se dotkly i dalších židovských zaměstnanců na Ostravsku a Frýdecku. Z Okresního zastupitelstva v Ostravě bylo např. z veřejných funkcí k 30. 12. 1940 vyloučeno celkem 11 Židů, dílem z funkcí členů okresního zastupitelstva či některé z jeho komisí, dílem z funkcí náhradníků.⁷²⁷

Podle Hitlerova výnosu o zřízení Protektorátu Čechy a Morava ze dne 16. 3. 1939 se místní Němci automaticky stali německými státními příslušníky, ale na místní Židy se podle Göringa norimberské zákony neměly vztahovat. Už v červnu 1939 ale byly protektorátní zákony sladěny s norimberskými zákony. Výnos říšského protektora von Neuratha o židovském majetku z 21. 6. 1939 stanovil definici Žida právě na základě norimberských zákonů.⁷²⁸ Samotné nařízení mělo sloužit především k tomu, aby bylo omezeno právo Židů (státních příslušníků Protektorátu) disponovat s jejich vlastním majetkem. Do 31. 7. 1939 museli Židé přihlásit svůj majetek u Národní banky v Praze a jejích filiálek, jinak se vystavovali postihu. Jako v celém Protektorátu byly i ostravské a frýdecké banky a další peněžní ústavy v dalších měsících přeplněny zákazníky, docházelo zde k tlačenicím, frontám a návalům. Ostravský kraj popisoval tyto zmatky a atmosféru následovně: „*Velká dvorana Národní banky, filiálky v Moravské Ostravě, nebyla nikdy svědkem takového návalu, jako v uplynulém týdnu, kdy stáli ve frontě na schodišti židé, přihlašující skvosty a jiné ceniny, jako to vyplývalo z nedávného nařízení. Počet návštěvníků možno odhadnout na 3 000. Pořádek musel udržovati strážník. Odbavováním těchto návštěvníků v Národní bance bylo zaměstnáno pět úředníků. Kolik bylo přihlášených skvostů a cenin, nelze ihned zjistit a stane se tak až po úplném zrevidování přihlášek, jejichž počet je opravdu veliký.*“⁷²⁹ Zmíněný dekret, se zpětnou platností od 15. 3. 1939, prakticky

⁷²⁶ Blíže viz KÁRNÝ, M.: *Konečné řešení*, s. 47–49; PETRŮV, H.: *Právní postavení*, s. 97–103.

⁷²⁷ NENIČKA, L.: *Z dějin ostravských Židů v letech 1918–1945*. Ročníková práce. Opava 1998. Ústav historie a muzeologie Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě, s. 76–77; GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problémy*, s. 241.

⁷²⁸ Za Žida mohl být označen každý, kdo pocházel ze tří židovských prarodičů. Za Žida byl považován i židovský mišenc, který dne 16. 9. 1935 příslušel k Židovské náboženské obci (ŽNO), či byl v ten den i potom v manželství s Židem, dále pocházel-li z manželství uzavřeného s Židem po 17. 9. 1935, anebo ze dvou plně židovských prarodičů.

⁷²⁹ *Nával ostravských židů v Národní bance*. OK, č. 31, 5. 8. 1939, s. 3.

vylučoval Židy z veškeré účasti na hospodářském životě a rozšiřoval monopol okupačních úřadů na rozhodování o židovském majetku.⁷³⁰

Smyslem nacistické politiky ale samozřejmě nebylo pouze přivlastnění tolik potřebného židovského majetku, ale též ponížení člověka a jeho postupné vyřazení z lidské společnosti. Také protektorátní Židé měli být co nejdříve odstraněni z veřejného života. Již bylo zmíněno, že alespoň zpočátku nebyla protizidovská politika výhradně pouze v kompetenci okupačních orgánů. Iniciativa protektorátních úřadů je zřejmá například již z nařízení vydaného 3. 8. 1939, kdy byla separace židovského obyvatelstva v Protektorátu uzákoněna nařízením protektorátního Ministerstva vnitra a nikoliv vyhláškou nově vzniklé ústředny. Toto nařízení reagovalo na lokální iniciativy a pokusilo se všechny tyto snahy sjednotit. Okresní úřady byly nadále v „zájmu klidu a pořádku“ oficiálně zmocněny k vydávání vlastních zákazů.⁷³¹

Místní správní orgány si např. měly naplánovat provoz veřejných lokálů tak, aby jejich návštěvníci nepřicházeli do trvalého styku s Židy. Zároveň měl být zaveden oddělený provoz veřejných zařízení (nemocnic, starobinců, sanatorií, lázní) a zřetelně označeny dvojjazyčně všechny židovské obchody (židovský obchod – Jüdisches Geschäft), podniky (židovský podnik – Jüdisches Unternehmen) či lékařské ordinace (židovský lékař – Jüdischer Arzt). Stejně jako v ostatních městech vydalo i policejní ředitelství v Moravské Ostravě 18. 8. 1939 vyhlášku, kterou upravilo styk mezi židovským a nežidovským (tedy árijským) obyvatelstvem ve veřejném životě.⁷³² Ta dále zapovídala místním Židům také vstup do veřejných sadů, čítáren a knihoven. Osobám židovského původu bylo rovněž znemožněno „koupati se a prodlévati v městských plovárnách a na všech volně přístupných koupalištích“⁷³³. Zákazy vstupu Židů se týkaly též konkrétních ulic, náměstí či parků, např. Židé v Místku měli od 20. 8. zakázán vstup do obecního lesa.⁷³⁴

⁷³⁰ Blíže např. KÁRNÝ, M.: *Konečné řešení*, s. 29–32; PETRŮV, H.: *Právní postavení*, s. 59–62; GRUNER, W.: *Protektorát*, s. 33.

⁷³¹ TAMTĚŽ, s. 34; AMO, f. OÚ MO, sign. 2066, kart. 30. Nařízení protektorátního Ministerstva vnitra, 3. 8. 1939.

⁷³² Označení muselo být zevně i uvnitř místnosti zřetelné a písmena tak veliká, aby nápis byl z dálky za dne i noci dobře čitelný. Zevní označení muselo být po levé straně hlavního vchodu a ve výši lidské hlavy.

⁷³³ ZAO, PŘMO, sign. 2399, kart. 484. Vyhláška Pol. ředitele v MO – Styk židů s obyvatelstvem v živnostenských podnicích. 18. 8. 1939; *Úprava styku s židovským obyvatelstvem v Moravské Ostravě*. OK, č. 34, 26. 8. 1939, s. 3; GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problémy*, s. 244.

⁷³⁴ *Výhláška – Místeckým židům zakázán vstup do městského lesa*. MSD, č. 227, 21. 8. 1939, s. 2; BORÁK, M.: *První deportace*, s. 20.

Na další pohyb zdejších Židů na veřejnosti mělo toto nařízení očividně vliv. Ostravský policejní ředitel v následujících měsících ve svých hlášeních konstatoval, že se místní Židé stranili prodlévat ve veřejných místnostech a návštěvníci nežidovského původu proto nebyli nuceni se s nimi zde stýkat. Na druhou stranu ale bylo několik majitelů živností a lékařů i potrestáno peněžitými pokutami, jelikož neoznačili svůj obchod příslušnými nápisy.⁷³⁵

Stejně jako na dalších obsazených územích, např. již dříve v Sudetech, se i v Protektorátu okupanti zaměřili na evidenci židovského obyvatelstva, tedy osob spadajících pod norimberské zákony. Zdejší gestapo a úřady civilní správy ale při jejím provádění čekaly stejné komplikace jako v dalších obsazených územích. I zde se znovu opakovaly problémy se zajištěním židovských matrik. Řada originálních matrik totiž nebyla nalezena, hledání nacistům komplikovala i protichůdná vyjádření funkcionářů obce.⁷³⁶ Nacisté však mohli využít i duplikáty matrik, které se nacházely u jednotlivých okresních úřadů.⁷³⁷ Od počátku okupace pak musely i samotné židovské obce vést evidenci všech svých členů.⁷³⁸

K evidenci židovského obyvatelstva v celém Protektorátu rovněž sloužila registrace z přelomu léta a podzimu roku 1939, při níž byli poprvé registrováni též Židé jiného vyznání než židovského, případně bez vyznání.⁷³⁹ Od začátku září 1939 byla po dva týdny denně v ostravských novinách zveřejňována výzva, která upozorňovala Židy v Ostravě, aby se dostavili v abecedním pořadí do úřadovny gestapa (bývalé židovské banky) v Moravské Ostravě na Senném trhu č. 1.⁷⁴⁰ Určitě nepřekvapí, že ostravské gestapo zneužilo ohlašovací povinnost k vydírání Židů a krádeži velkého množství soukromého movitého majetku. V rámci registrace totiž Židé museli odevzdat i peněžní hotovost, vkladní knížky, cenné papíry, šperky, kožichy, obrazy, auta, rádia, hudební nástroje a další cenné

⁷³⁵ ZAO, f. PŘMO, sign. 3292, kart. 487. PŘMO – Situační zprávy za červenec až říjen 1939.

⁷³⁶ SOKA Frýdek-Místek, f. Četnická stanice Frýdek, inv. č. 13, kart. 5. OÚ Frýdek, 11. 9. 1939.

⁷³⁷ TAMTÉŽ, f. OÚ Frýdek, inv.č. 855, sign. VII, kart. 764. Výkaz o stavu židovských obcí v zemi Moravské za rok 1940. V roce 1942 nařídil Úřad říšského protektora odevzdat všechny originály židovských matrik z celého Protektorátu Čechy a Morava do Prahy na Ústřední úřad pro uspořádání židovské otázky v Čechách a na Moravě (*Zentralamt für die Regelung der Judenfrage in Böhmen und Mähren*). Počátkem roku 1943 pak byly zemské úřady v Praze a Brně vyzvány také k odevzdání duplikátů uložených dosud u okresních úřadů. Dostupné z: <http://www.nacr.cz/C-fondy/zm.aspx> [cit. 09-09-2013]; SOKA Frýdek-Místek, f. OÚ Frýdek, inv.č. 855, sign. VII, kart. 764. ZÚB, 6. 2. 1942.

⁷³⁸ Blíže KÁRNÝ, M.: *Konečné řešení*, s. 31; ROTHKIRCHENOVÁ, L.: *Osud*, s. 47.

⁷³⁹ V celém Protektorátu bylo zaregistrováno 90 847 Židů, z toho 80 319 osob podle židovského vyznání a 9 828 Židů „nemožjišského vyznání“.

⁷⁴⁰ Např. *Povinnost hlášení pro Židy v Ostravě*. MSD, č. 243 – 257, 6. 9. 1939– 20. 9. 1939.

předměty.⁷⁴¹ Svou zkušenost s registrací vylíčila i R. Elias: „*Mé první střetnutí s gestapem se odehrálo několik týdnů po okupaci. Židé byli vyzváni, aby sami odnesli na gestapo všechny své cennosti jako šperky, kožichy, obrazy, koberce, hudební nástroje a radiopřijímače. Rozvinuli jsme horečnou činnost, nechtěli jsme své věci odevzdat gestapu, ale raději svým českým přátelům. V Mariánských horách bydlel jeden z našich dělníků Gustav, k čemuž jsme postupně po jednom jezdili a předávali mu některé naše věci. Gustav nás ujišťoval, že bude všechno pečlivě strážet a po osvobození nám všechno zase vrátí. Se zbylými věcmi jsme šli na gestapo. Stáli jsme několik hodin ve frontě před budovou, než nás pustili dovnitř. Z fronty se nesměl nikdo vzdát. Chtěl-li někdo ze starších a nemocných z řady vystoupit nebo už nevydržel stát, bitím ho přinutili, aby setrval v řadě. Když nás konečně vpustili do budovy, museli jsme se každý postavit do středu černobilé dlaždice a běda tomu, kdo zakolísal. Křikem a ranami mu připomněli jeho povinnost stát pouze na přikázané dlaždici. Gestapáci nás obcházeli s ledovými pohledy a strnulými obličejí, které vzbuzovaly strach. Nesmělo zaznít jedině slovo, jediný zvuk. Nevím, co se stalo s našimi věcmi, a už si ani nevzpomínám, jestli nám dali nějaké potvrzení, že jsme věci odevzdali. Vzpomínám si jen na to řvaní a na neustálé opakované slovo *saujude*, jím nás oslovovali. Gestapo pochopitelně nevěřilo, že by Židé měli tak málo cenností.*“⁷⁴²

Registraci museli absolvovat i frýdečtí a místečtí Židé. Poté, co byli zaregistrováni na místních policejních stanicích, museli i oni odevzdat všechn movitý majetek bez potvrzení o převzetí. Řada z nich byla následně předváděna do Moravské Ostravy do prozatímního sídla gestapa ve vile v Sadové ulici, kde byli podrobeni často velmi krutým výsledkům. Někteří z Židů byli následně vyhoštěni.⁷⁴³

Záříjová registrace ostravských a frýdeckých Židů nacistům téměř okamžitě posloužila jako podklad pro sestavení transportních listin do Niska nad Sanem. Pro okupanty však byla spojená i s řadou negativ – hamiznost některých příslušníků ostravského gestapa totiž dosáhla takové míry, že okupačním úřadům nezbývalo než rázně zakročit.⁷⁴⁴

⁷⁴¹ ZEHNGUT, I.: *Dějiny*, s. 12.

⁷⁴² ELIAS, R.: *Naděje*, s. 58–59.

⁷⁴³ SOKA Frýdek-Místek, f. Četnická stanice Frýdek, inv. č. 13, kart. 5; VÁVROVSKÝ, E.: *Frýdek-Místek*, s. 2.

⁷⁴⁴ Ve spojitosti s registrací došlo i k rozsáhlé korupční aféře příslušníků ostravského gestapa. Někteří gestapáci totiž zabavené cennosti a předměty prodávali často prostřednictvím pověřenecké společnosti Němcům za ceny, jež sami stanovili. Týkalo se to i zabavených fotoaparátů, rádií nebo automobilů. Na Židech si dále vynutili i vkladní knížky a hesla

Vedle vyhlášek upravujících poměry přímo v jednotlivých městech platila celá řada celostátních zákazů. Od podzimu roku 1939 přibývaly desítky nových zákazů a diskriminačních opatření, která hluboce zasahovala do každodenního života protektorátních Židů.

Metody expropriace majetku protektorátních Židů konkretizoval výnos říšského protektora z 26. 1. 1940 o vyřazení Židů z hospodářského života Protektorátu. Podle něj mohly být židovské podniky zrušeny či arizovány „především do vlastnictví nežidovského“⁷⁴⁵.

Úspěchy německé armády v letních měsících roku 1940 v západní Evropě povzbuzovaly také profašistické české kruhy k stále radikálnějšímu řešení židovské otázky. Z podnětu Národního souručenství⁷⁴⁶ už na podzim 1940 vláda připravila nařízení o Židech a židovských mišencích, které přejímalo zásady říšského zákonodárství „o ochraně árijské cti a krve“. Zakázán tak měl být sňatek „árijce“ s osobou židovského původu. Rovněž trestně stíhán byl mimomanželský styk. Osnova byla sice vydána již 24. 10. 1940, ale říšské úřady na ni nikterak nereagovaly. Nařízení tak vyšlo až 7. 3. 1942.⁷⁴⁷

Od podzimu 1939 byl postupně omezován i volný pohyb židovského obyvatelstva. Již ve spojitosti s vypuknutím 2. světové války bylo začátkem září 1939 nařízením gestapa zakázáno Židům opouštět své domovy po 20. hodině. Samotné nařízení bylo údajně vyprovokováno liknavostí Židů při zatemňování bytů kvůli letecké ochraně. O zakazu bylo židovské obyvatelstvo uvědoměno pouze prostřednictvím svých náboženských obcí.⁷⁴⁸ Nacistům se tak ale naskytla příležitost k dalším razím a zatýkání. Zmíněné nařízení bylo několikrát doplňováno. Omezení pohybu po 20. hodině tak automaticky zamezovalo navštěvovat večerní představení divadel, kin apod. Ani odpolední návštěvy zábavních podniků nebyly Židům dopřány. Napříště je měl před vstupem do divadel či biografů odradit nápis s jednoznačným obsahem: „Židům nepřístupno.“

k manipulaci s penězi, pohružkami i skutečným násilím získávali pod cenou domy a obchody. Do prvních měsíců roku 1940, kdy bylo jejich počínání odhaleno a zastaveno, došlo k desítkám prokázaných případů korupce a krádeží. Blíže BORÁK, M.: *První deportace*, s. 176–188.

⁷⁴⁵ Blíže např. KÁRNÝ, M.: *Konečné řešení*, s. 60–61; PETRŮV, H.: *Právní postavení*, s. 84–88.

⁷⁴⁶ Začátkem října 1940 rozšířilo Národní souručenství směrnicí s obsahem, že Židé nesmějí být členy této organizace. Všem jejím členům byl zapovězen společenský styk se Židy. V tisku vyšla pravidla společenského kontaktu, která se soustředila jen na nejnmutnější a zásadní otázky vzájemného soužití GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problémy*, s. 246.

⁷⁴⁷ *Ochrana arijské krve*. Mährisch-Schlesische Landeszeitung, č. 76, 17. 3. 1942, s. 4. Blíže viz KÁRNÝ, M.: *Konečné řešení*, s. 54–58.

⁷⁴⁸ SOKA Frýdek-Místek, f. OÚ Místek, inv. č. 928, sign. V, kart. 1343. Gestapo Brno hraniční velitelství MO, 14. 9. 1939.

Kontrolu dodržování si vyhradilo gestapo.⁷⁴⁹ Tak tomu bylo v podstatě u všech nařízení, tedy kromě těch vydaných protektorátní vládou, na která mohly dohlížet bezpečnostní orgány protektorátní správy.⁷⁵⁰

Ani gestapo se ale neobešlo bez pomoci protektorátního četnictva. Na pomoc některých četníků se však nemohli příliš spoléhat. Koncem srpna 1940 např. hlásilo okresní četnické velitelství ve Frýdku všem četnickým stanicím v okrese, že okresní hejtman při svých objížďkách mimo jiné zjistil, že místní četníci nevěnují patřičnou pozornost Židům, kteří i po 20. hodině opouští svá obydlí, a účastní se „dokonce“ tanečních zábav, navštěvují parky, hospody atd. Všechny četnické stanice proto dostaly za úkol pořádit seznam Židů ve vlastním obvodu a každý příslušník stanice musel Židy z vlastního obvodu znát, aby proti nim mohl co nejrychleji zakročít.⁷⁵¹

Protektorátním Židům bylo krátce po okupaci rovněž zakázáno vyvíjet jakékoliv spolkové aktivity. K 26. 8. 1939 byli vyškrtnuti ze sportovních jednot (např. Sokola) a nemohli být členy ani jiných společenských organizací,⁷⁵² od konce června 1940 se nemohli účastnit ani sportovních podniků,⁷⁵³ od října 1940 byl pak Židům omezen pobyt i v lázních, léčebných místech, letoviscích a místech pro zimní sporty.⁷⁵⁴

Celý systém diskriminačních opatření byl tedy neustále cizelován a rozšiřován, zasahoval takřka do všech oblastí každodenního života. Již od 1. 1. 1940 musely být občanské legitimace osob židovského původu označeny písmenem „J“, což umožňovalo jistou kontrolu dodržování zákazů.⁷⁵⁵

Koncem října 1940 vydal Okresní úřad v Moravské Ostravě další vyhlášku omezující migrační možnosti ostravských Židů. Nadále nemohli měnit svá bydliště a přechodně se vzdálit z okresu stálého místa pobytu. V případě Ostravy to znamenalo, že nesměli opustit hranice města. Opatření mělo zamezit přesídlování Židů na venkov a zároveň obstarávání potravinových zásob tamtéž. Povolení k vycestování mohla výjimečně udělit ŽNO po souhlasu Ústředny pro

⁷⁴⁹ GRACOVÁ, B. – PRYZBZLOVÁ, B.: *Problémy*, s. 244–245. Po 20. h. mohli vycházet jen ti Židé, kteří získali zvláštní povolení gestapa – byly to ale jen desítky osob. V květnu 1940 to ale bylo z ostravské židovské obce například jen 26 osob SOKa Frýdek-Místek, f. OÚ Místek, inv. č. 928, sign. V, kart. 1343. Policejní ředitel v MO gestapu v MO, 18. 9. 1940.

⁷⁵⁰ AMO, f. OÚ MO, sign. 501, kart. 30. výnos ZÚB, 12. 9. 1940; NENIČKA, L.: *Z dějin*, s. 79.

⁷⁵¹ SOKa Frýdek-Místek, f. Četnická stanice Frýdek, inv. č. 21, kart. 10. OÚ ve Frýdku četnickým stanicím, 31. 8. 1940.

⁷⁵² *Žid nesmí býti Sokolem*. MSD, č. 233, 27. 8. 1939, s. 4.

⁷⁵³ GRACOVÁ, B. – PRYZBYLOVÁ, B.: *Problémy*, s. 245.

⁷⁵⁴ AMO, f. OÚ MO, sign. 501, kart. 30. Výnos ZÚB, 25. 10. 1940; NENIČKA, L.: *Z dějin*, s. 79.

⁷⁵⁵ KÁRNÝ, M.: *Konečné řešení*, s. 50; GRACOVÁ, B. – PRYZBYLOVÁ, B.: *Problémy*, s. 245.

židovské vystěholectví. Zvláštního povolení nebylo třeba v případě předvolání k říšským úřadům.⁷⁵⁶

Počátek války také znamenal opětovné zásobovací problémy a již 23. 9. 1939 byly vydávány první potravinové lístky. Záhy po zavedení přidělového systému v zásobování potravinami bylo zajištěno oddělení vydávání potravinových lístků Židům, kteří měli navíc stanovenou podstatně kratší lhůtu k jejich vyzvednutí. Např. ve Slezské Ostravě bylo vydávání omezeno na 30 minut.⁷⁵⁷ Také jejich množství na osobu bylo samozřejmě odstupňováno původem. Největší přiděly obdrželi Němci, menší Češi a nejhůře byli postizeni právě Židé.⁷⁵⁸ Později byly i potravinové lístky Židů označeny písmenem „J“. Také v ostravském kraji se totiž údajně rozmohla praxe, že místo Židů chodili nakupovat jejich árijsší služební.⁷⁵⁹ Eva Dindová, která sama byla míšenkou, si v souvislosti s přidělovým systémem vybavila: *„Žili jsme skromně, uboze. Dostávali jsme tak zvané ostráhané židovské potravinové lístky, byly tam odstraněny kupony na různé potraviny, jako ovoce, máslo, bonbony a sladkosti a mnoho jiného, na ty lístky jsme dostávali koupit mnohem méně potravin než ostatní obyvatelé. Maminka nesměla s židovskou hvězdou do žádného obchodu ani úřadu, k žádnému lékaři. Chodila jsem ve svých 8 letech nakupovat a vše vyřizovat já. Měli jsme přiděl. Např. jedné šestnáctinky mléka denně. Proto jsem jednou týdně chodila pro to mléko najednou, dávali mi jeden litr mléka týdně. Neznala jsem máslo ani ovoce a sladkosti, o dobrotkách ani nemluvě, a velmi málo masa. Kupovala jsem proto občas koňský salám, který byl bez lístků občas k dostání. A pamatuji si, že jsem stála v obchodním domě „ASO“ v Ostravě mnohahodinovou frontu na ryby „Platejse“, které byly také někdy k dostání bez lístků.“*⁷⁶⁰

V důsledku přidělového systému se nejen v Ostravě, ale i na Frýdecku a Místecku rozmáhal mezi Čechy, ale především mezi Židy, černý obchod.⁷⁶¹ Již v květnu 1940 se ozývaly od oberlandráta v Moravské Ostravě návrhy, aby byla

⁷⁵⁶ AMO, f. OÚ MO, sign. 501, kart. 30. Výnos ZÚB, 25. 10. 1940; GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problémy*, s. 245.

⁷⁵⁷ TAMTĚŽ, *Problémy*, s. 245; BORÁK, M.: *První deportace*, s. 189.

⁷⁵⁸ *700 let Frýdku-Místku*, s. 117; VÁVROVSKÝ, M.: *Frýdek-Místek*, s. 10.

⁷⁵⁹ SOKA Frýdek-Místek, f. OÚ Místek, inv. č. 928, sign. V, kart. 1343. Vrchní rada MO říšskému protektorovi, 18. 9. 1940. Od 26. 7. 1941 pak opatřovaly všechny městské výdejny potravinové lístky značkou „J“ i těm árijským manželkám, které žily ve společné domácnosti se svými manžely Židy.

⁷⁶⁰ Archiv ŽNO Ostrava – vzpomínky Evy Dindové, roz. Lungové.

⁷⁶¹ SOKA Frýdek-Místek, f. OÚ Místek, inv. č. 928, sign. V, kart. 1343.

vrchními zemskými obvody vydána nařízení na omezení nákupní doby pro židovské obyvatelstvo.⁷⁶²

Jeho přání bylo záhy splněno. Ve snaze omezit co nejvíce styk árijského obyvatelstva se židovstvem byly od léta 1940 zredukovány možnosti nákupu v obchodech pro ně zvlášť určených. Od 7. 8. 1940 byla Židům v Moravské Ostravě omezena nákupní doba na hodinu a půl – od 10:30 do 12 hodin. Vymezen byl též nákup na trhu, a to mezi 11. a 12. hodinou.⁷⁶³ Dopolnední nákupní doba u potravin se však v Moravské Ostravě neosvědčila, a proto byla od února 1941 přesunuta na odpoledne na dobu 15–17 hod. Časový posun prodeje na odpolední hodiny ale Židy podle názoru nacistů zvýhodnil při nákupu některých druhů potravin, především masa, a proto nakonec bylo v červnu 1941 rozhodnuto, že Židé v Moravské Ostravě v pátek nesmějí maso nakupovat vůbec.⁷⁶⁴ Stejný čas pro nákupy byl od srpna 1940 vymezen i Židům ve Frýdku.⁷⁶⁵

Omezení prodejní doby se původně vztahovala jen na obchody s potravinami, ale postupně se rozšiřovala i na holiče a kadeřníky, řemeslnické dílny zprostředkující služby aj. Zvláštní návštěvní hodiny byly následně zavedeny i do státních, obecních a peněžních ústavů. V dubnu 1941 došlo nařízením PŘMO k úpravě styku árijského obyvatelstva s neáriji v peněžních ústavech na dobu mezi 8. a 9. hodinou dopolední. S cílem vyhnout se kontaktu úředníka s osobou židovského původu byla agenda vedena písemně, popřípadě zástupci ŽNO. Osobní vyřízení bylo povoleno jen v nejnútnejších případech.⁷⁶⁶ Omezený přístup měli ostravští Židé postupně i do protektorátních a jiných úřadů veřejné a městské správy, poštovních úřadů⁷⁶⁷ a dalších veřejných institucí.⁷⁶⁸

Židé měli být vyloučeni i z dopravy. Od roku 1940 tak mohli Židé v Ostravě cestovat jen na zadní plošině vlečného vozu a od roku 1942 nesměli jezdit tramvají vůbec. Ministerstvo dopravy vydalo v roce 1941 nařízení omezující také železniční přepravu Židů. Židům bylo dovoleno používat jen vozy nejnižší

⁷⁶² TAMTĚŽ, OÚ Místek na oberlandrat MO, 17. 5. 1940.

⁷⁶³ ZAO, f. PŘMO, inv. č. 49, kart. 596. PŘMO – situační zpráva za měsíc únor 1941.

⁷⁶⁴ TAMTĚŽ, PŘMO – situační zpráva za měsíc červenec 1941; GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problémy*, s. 246–247.

⁷⁶⁵ SOKA Frýdek-Místek, f. Četnická stanice Frýdek, inv. č. 21, kart. 10. Vyhláška OÚ ve Frýdku, 10. 8. 1940.

⁷⁶⁶ TAMTĚŽ. Vyhláška OÚ ve Frýdku, 18. 4. 1941; SOAL, f. Župní vedení NSDAP, inv. č. 3, kart. 9. Situační zpráva za březen a duben 1941; GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problémy*, s. 247.

⁷⁶⁷ Pro Ostravu byly určeny dvě pošty, v Hrabůvce a od podzimu 1941 v Moravské Ostravě na Žofínské ulici (Sofiengasse).

⁷⁶⁸ SOKA Frýdek-Místek, f. Četnická stanice Frýdek, inv. č. 21, kart. 10. Zemské četnické velitelství Brno, 4. 12. 1941; GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problémy*, s. 247.

vlakové třídy, u osobních vlaků jen poslední vagon. Použití rychlíků jim bylo zapovězeno.⁷⁶⁹ Stejně tak jim bylo postupně omezováno či přímo zakázáno použití dalších veřejných dopravních prostředků.⁷⁷⁰ Tragikomická je v tomto směru vzpomínka R. Elias: „*V tramvajích, autobusech a vlacích bylo několik míst vyhrazeno Židům a označeno nápisem Pouze pro Židy. Mělo to tu výhodu, že v přeplněných dopravních prostředcích zbylo pro Židy vždycky místo vyhrazené k sezení, protože árijec by si přece nesedl na místo určené Židům!*“.⁷⁷¹

Někteří jejich spoluobčané ovšem tehdy podobný smysl pro humor nesdíleli. V druhé polovině roku 1941 měla mezi ostravským obyvatelstvem vzbudit nevoli skutečnost, že se v místních ulicích objevovaly uzavřené kolony cyklistů – židovských chlapců označených židovskou hvězdou, kteří navíc podnikají výlety do okolí. Za pobouřením stála ovšem i závist: „*Židé ještě jezdí pořád na kolech, zatímco naši pracovníci musí daleké cesty jít pěšky, protože si nemohou dovolit kolo.*“ Na oberlandrát proto přicházely četné žádosti, aby byla Židům odebrána i kola.⁷⁷²

Diskriminace Židů zasahovala také do školství – perzekučními opatřeními z let 1939–1940 zůstali postiženi nejen učitelé a profesori židovského původu od základních po vysoké školy,⁷⁷³ ale účast na vzdělání měla být znemožněna i židovské mládeži a dětem. Z německých škol byly židovské děti vyloučeny neoficiálně ihned po okupaci, od srpna 1940 byl Židům znemožněn od následujícího školního roku přístup do jakýchkoliv jiných škol než židovských. Od prosince 1940 bylo zakázáno i soukromé vyučování židovských dětí a dospělých a definitivně byl přístup ke vzdělání pro židovské děti znemožněn výnosem Ministerstva školství z 24. 7. 1942, jímž uzavíral židovské školy.⁷⁷⁴

Stejně jako v ostatních okupovaných oblastech, také v Protektorátu lze považovat za pomyslný vrchol diskriminačních nařízení zavedení veřejného

⁷⁶⁹ SOAL, f. Župní vedení NSDAP, inv. č. 3, kart. 9. Situační zpráva za březen a duben 1941; GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problémy*, s. 246.

⁷⁷⁰ SOKA Frýdek-Místek, f. Četnická stanice Frýdek, inv. č. 21, kart. 10. Ministerstvo obchodu Ústřednímu svazu dopravy pro Čechy a Moravu v Praze, 16. 10. 1941.

⁷⁷¹ ELIAS, R.: *Naděje*, s. 58.

⁷⁷² SOAL, f. Župní vedení NSDAP, inv. č. 3, kart. 9. Situační zpráva za červenec až listopad 1941.

⁷⁷³ Na Ostravsku a Frýdecku museli židovští učitelé svá místa uvolnit uprchlíkům ze zabraného pohraničí a Slovenska. Jediné odborné zaměstnání jim tak nadále mohla poskytnout pouze židovská škola s pěti třídami v Kostelní ulici v Moravské Ostravě, kterou provozovala židovská obec. Kromě ní se další židovské školy nacházely pouze v Praze, židovské gymnázium do roku 1942 pak i v Brně. Své uplatnění si někteří z nich našli i ve vzdělávacích a učebních kroužcích (většinou ilegálních), které pořádala místní obec *Město v nás*, s. 26.

⁷⁷⁴ SOKA Frýdek-Místek, f. OŠV Místek, inv. č. 164, kart. 93; GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problémy*, s. 241.

označení Židů. Po vzoru Generálního gouvernementu, kde toto nařízení platilo již od 23. 11. 1939, měli být z iniciativy K. H. Franka původně protektorátní Židé označeni páskami na rukávě.⁷⁷⁵ Mezitím ale Hitler zmocnil R. Heydricha, který mohl 1. 9. 1941 vydat známé policejní nařízení, jímž zavedl povinné označení Židů starších 6 let žlutou šesticíou hvězdou. Heydrichovo policejní nařízení platilo i pro Protektorát, K. H. Frank pak k němu vydal zvláštní prováděcí nařízení 17. 9. 1941.⁷⁷⁶ V reakci na skutečné či „očekávané“ provokace Čechů, za které byly vlastně považovány projevy soucitu se stále se zhoršující situací židovských spoluobčanů, vydal zastupující říšský protektor 29. 9. 1941 nařízení, kterým rušil výjimky v označení pro árijské partnery židovských příslušníků a při dalších zvláště demonstrativních projevech přátelství vůči Židům na veřejnosti hrozil ochrannou vazbou. Zároveň nařídil i uzavření židovských synagog a modliteben jelikož: „*Neslouží již od dlouhé doby náboženským účelům, nýbrž jsou shromaždišti všech podvratných židovských živlů a ohnisky ilegální šeptané propagandy.*“⁷⁷⁷

Rovněž mezi protektorátními Židy vyvolalo toto nařízení rozporuplné reakce. Podle hlášení ostravského župního vedení NSDAP: „*Reakce zdejších Židů v první chvíli na nařízení o nošení židovské hvězdy kolísaly mezi provokacemi vystavování se na odív a ostýchavým ukrýváním.*“⁷⁷⁸ I odsud jsou tedy známy případy, kdy se místní Židé snažili svého „stigmatu“ zbavit: „*Bylo vícekrát zjištěno, že Židé hvězdu zakrývali novinami, příručními taškami atd.*“⁷⁷⁹ Za zakrývání hvězdy ale hrozily viníkům tvrdé tresty – např. deportace do koncentračních táborů.

Ani veřejným označením pro Židy vše zdaleka neskončilo – ještě na přelomu let 1941 a 1942 na ně čekalo další množství příkazů zasahujících do všech sfér života. Přípravou k životu v ghettu zřejmě mělo být i vyloučení z přídelu některých potravin. Ty dokonce nesměly být ani darovány. Do roku 1942 z jídelničky židovských rodin zmizelo ovoce všeho druhu, sušené plodiny

⁷⁷⁵ Všichni Židé od 10 let věku měli nosit na pravém rameni šatů či svrchního oblečení nejméně 10 cm širokou bílou pásku s židovskou hvězdou, obvykle modré barvy, kterou si měli sami obstarat.

⁷⁷⁶ Vyhláška zpočátku platila pouze pro protektorátní občany, z platnosti nařízení byli vyjmuti cizí státní příslušníci a manželé Židů, kteří byli říšskoněmeckými občany. Rovněž se nevztahovala na míšenice, židovské manželé ze smíšeného manželství.

⁷⁷⁷ SOKA Frýdek-Místek, f. Četnická stanice Frýdek, inv. č. 21, kart. 10. Policejní nařízení o označování Židů. Blíže viz KÁRNÝ, M.: *Konečné řešení*, s. 73–74; GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problémy*, s. 247–248.

⁷⁷⁸ SOAL, f. Župní vedení NSDAP, inv. č. 3, kart. 9. Situační zpráva za říjen a listopad 1941.

⁷⁷⁹ TAMTÉŽ. Situační zpráva za listopad a prosinec 1941.

a ořechy, marmelády, cukrovinky, sýry, ryby, káva, alkoholické nápoje, drůbež, zvěřina, houby či česnek atd. Pro Židy se tak ještě před deportacemi stával celodenní náplní doslova boj o kus chleba, museli si vystačit s nezákladnějšími potravinami.

Židům ale nebylo zakázáno nakupovat pouze vybrané jídlo, ale např. i šaty, brašny nebo čepice, kupovat a odebírat nesměli ani nežidovské noviny a museli znovu odevzdávat rozhlasové přijímače – tak měli být zbaveni možnosti získat aktuální informace. Vyloučení byli i z přidělu tabáku a tabákových výrobků, holicího mýdla aj.⁷⁸⁰ Od června 1942 nesměli chovat ani domácí zvířata – psi, kočky a kanárci museli být odezdáni árijským chovatelům. Od srpna 1942 jim bylo zakázáno uskladnit si ve sklepě brambory. Nakonec byli Židé vyňati i z pravomoci soudů a podléhali tak přímo policii.⁷⁸¹

Postavení židovských míšenců a nežidovských partnerů v Protektorátu bylo na rozdíl od „plnohodnotných“ Židů stejně jako všude jinde alespoň v prvních letech snesitelnější (výjimky z veřejného označení Židů atd.). I na ně ale byl postupně vyvíjen stále silnější nátlak. V dubnu 1942 bylo vydáno vládní nařízení o židovských míšencích ve veřejných službách, které vyřazovalo ze zaměstnání i osoby, jejichž životní partner byl Žid.⁷⁸² Mnozí nežidovští partneři tak museli opustit své často lukrativní pracovní pozice nebo zamířit na tzv. „pracovní dovolenou“. Takových manželství bylo např. ve Vítkovicích podle místního kronikáře celé desítky.⁷⁸³

Do paradoxní situace se dostalo v roce 1942 díky vydaným opatřením německé městské divadlo v Moravské Ostravě, které při nedostatku herců bylo nuceno propustit v důsledku zprísněných opatření jednoho z předních představitelů mužských rolí Hanse Danze ženatého s Židovkou, s níž měl jedno dítě. Divadlo se proto obrátilo s žádostí o politické rozhodnutí na krajské vedení NSDAP, aby mohl propuštěný herec znovu nastoupit, protože jeho odchod situaci v divadle velmi zkomplikoval. S ohledem na dítě se oba manželé nechali odloučit.⁷⁸⁴

⁷⁸⁰ GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problémy*, s. 248.

⁷⁸¹ O protizidovských zákazech na přelomu let 1941–1942 blíže např. LAGUS, K. – POLÁK, J.: *Město*, s. 47–53; PETRŮV, H.: *Právní postavení*, s. 125–131.

⁷⁸² GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problémy*, s. 248.

⁷⁸³ AMO, f. Archiv města Vítkovice, Kronika města Vítkovice 1914–1945, díl II, s. 545.

⁷⁸⁴ AMO, f. MIMO, inv. č. 2, kart. 5. Záležitost herce Hanse Danze – povolení k hraní, Na krajského vedoucího NSDAP Ing. Wilhelma Heinze v Moravské Ostravě, 17. 2. 1942; GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problémy*, s. 248.

Jak dokazuje i tento případ, příčinou rozvodů mohla být často snaha zachránit majetek, ochránit děti a nežidovského partnera, nebo strach nežidovského partnera z diskriminace. Tím ale vlastně posílali svého partnera na smrt, protože pokud k rozvodu nedošlo, existovala větší naděje na záchranu jeho života. Na smíšené manželství totiž došla řada až na konci roku 1944 a vzhledem k vývoji válečných událostí už bylo možné partnera jednak mnohem snáze ukrýt, popř. do transportu vůbec nenastoupit.

Zesílená perzekuce židovské komunity v Protektorátu v prvních letech okupace

Stejně jako celá Německá říše a další okupované oblasti měl být i prostor Protektorátu Čechy a Morava podle představy nacistů co nejrychleji „odžidovštěn“.

I přesto, že odsud byla již v říjnu 1939 více jak tisícovka Židů deportována do Niska nad Sanem, přednost mělo v tomto směru dostat říšské území či oblasti, které se v průběhu války staly jeho přímou součástí. Ovšem i statistické údaje z Moravské Ostravy a Frýdku dokazují, jak rapidním tempem se v důsledku veškerých hrozeb a nátlaku počet zdejších Židů zmenšoval. V den okupace, tedy 15. 3. 1939, žilo podle nacistických statistik v obvodu oberlandráta v Moravské Ostravě stále 5 249 osob.⁷⁸⁵ Již v prvních měsících ale odsud zmizely – ať už dobrovolně nebo nedobrovolně, další desítky osob. Podle oficiální zprávy policejního ředitelství v MO z roku 1940 se jen v rozmezí jednoho roku – tj. od října 1938 do října 1939, snížil počet židovského obyvatelstva ve městě o 4 756 osob včetně zemřelých.⁷⁸⁶ Podle údajů ŽNO v Praze žilo v Moravské Ostravě k 1. 10. 1939 stále 4 185 Židů (tj. 4, 64 % všech židovských obyvatel Protektorátu), z toho 4 130 osob izraelského vyznání (tj. 5, 14 %).⁷⁸⁷ Z výsledků říjnové registrace Židů na Ostravsku a Frýdecku v roce 1939, která měla posloužit pro odjezd niských transportů, se pak dozvídáme, že se v obvodu ostravské ŽNO nacházelo stále 4 510 Židů, ovšem různé státní příslušnosti.⁷⁸⁸ Ze

⁷⁸⁵ ABS, f. Stíhání nacistických válečných zločinců, sign. 325–15–4. Mapa – počet Židů v Protektorátu Čechy a Morava k 15. 3. 1939.

⁷⁸⁶ Z tohoto počtu údajně 2 000 Židů se legálně vystěhovalo, do Polska dobrovolně odešlo nebo bylo vyhoštěno 1 300 osob, do Maďarska a Rumunska bylo vypovězeno 340 osob, bez udání místa bydliště policejní obvod opustilo 825 ostravských obyvatel PRZYBYLOVÁ, B.: *Emigrace*, s. 67.

⁷⁸⁷ V celém Protektorátu pak bylo napočítáno 90 147 židů, z toho 80 319 osob vyznávajících židovské náboženství ROTHKIRCHENOVÁ, L.: *Osud*, s. 47.

⁷⁸⁸ Ze statistiky vyplynulo, že čtvrtina z nich (1 211 osob) nemá protektorátní příslušnost. Cizinci se

zjištění četnické stanice Frýdek pak vyplývá, že se v obvodě Frýdek a Staré Město koncem října 1939 stále nacházelo 120 Židů.⁷⁸⁹ Mimořádný pokles počtu židovského obyvatelstva v regionu již v prvním okupačním roce měl stejné opodstatnění jako v ostatních okupovaných oblastech: legální či nelegální emigrace, zatčení a deportace do německých věznic a koncentračních táborů, značný úbytek pak znamenaly také deportační transporty do Niska nad Sanem, s nimiž bylo deportováno na 1 300 osob.

Pro ty, co na území Protektorátu stále zůstávali, nastávaly krušné časy. Teror ze strany nacistického okupačního režimu se i zde projevoval stále intenzivněji. Důvodů k perzekuci a zatýkání Židů a jim nakloněných bylo i vzhledem k vzrůstajícímu počtu protizhdoevských nařizení bezpočet. Zadržené většinou čekaly tvrdé a často až sadistické výslechy na úřadovnách gestapa, pro ostravské a frýdecké Židy nejčastěji v budově hlavní úřadovny gestapa v Sadové ulici v Ostravě. Informace o vyšetřovacích metodách ostravského gestapa se přirozeně mezi Židy v regionu šířily velmi rychle a vzbuzovaly u nich stále větší strach a neklid.⁷⁹⁰

Zoufalství, které bylo nepřetržitě prohlubováno stále nekončícími omezeními a perzekučními zásahy, nutilo mnohé přemýšlet o možnostech budoucí existence. Ne všichni ale měli možnosti, či dost odvahy k emigraci. Někteří Židé znovu spatřovali svou naději i v přestupu k jinému náboženství, převážně k římskokatolickému. Jen v prvních dvou měsících okupace bylo v Moravské Ostravě pokřtěno 50 Židů.⁷⁹¹ PŘMO ve své květnové zprávě hlásilo, že od 1. 1. 1939 přestoupilo z ostravské ŽNO k římskokatolické církvi celkem 22 osob.⁷⁹² Tohoto trendu si ale okupanti nemohli nevšimnout a snažili se této praxi zabránit. Konverze Židů se stala také předmětem kritiky místního tisku a napomáhala jako argument k urychlenému „řešení židovské otázky“. ⁷⁹³ Nátlak na Židy zřejmě zapůsobil, protože na červen již nebyl hlášen žádný podobný

hlásili ponejvíce k příslušnosti slezské, polské, německé, slovenské a maďarské, hodně jich bylo zcela bez státní příslušnosti (208 osob). Z celkového počtu bylo 2 232 mužů a 2 278 žen BORÁK, M.: *První deportace*, s. 59.

⁷⁸⁹ SOKA Frýdek-Místek, f. Četnická stanice Frýdek, inv. č. 13, kart. 5. Četnická stanice Frýdek, nedatováno.

⁷⁹⁰ ZAO, f. MZNV – exp. Ostrava, inv. č. 281, kart. 145. Zpráva o německé činnosti za okupace; BORÁK, M.: *První deportace*, s. 18–19.

⁷⁹¹ ČISLIKOVSKÁ, K.: *Ohlas*, s. 55.

⁷⁹² Ve Vítkovicích čtyři osoby, v Zábřehu n. O. jedna osoba, v M. Horách tři osoby, v Moravské Ostravě šest osob, v Přívoze čtyři osoby a ve Sl. Ostr. čtyři osoby ZAO, f. PŘMO, sign. 3292, kart. 487. PŘMO – situační zpráva za květen 1939.

⁷⁹³ Blíže viz ČISLIKOVSKÁ, K.: *Ohlas*, s. 55.

přestup.⁷⁹⁴ Soustavný nátlak ale nevydrželi všichni. Vidina nejspíše budoucnosti přiměla mnohé k nejradikálnějšímu řešení. I na Ostravsku a Frýdecku docházelo v průběhu okupace k desítkám náhlých sebevražd.⁷⁹⁵

Všechny zmíněné faktory měly samozřejmě znovu dopad na početní stav židovské menšiny. Podle sdělení předsedy ŽNO ve Frýdku se k 24. 4. 1940 nacházelo v soudním okrese Místek 148 osob. Byly sem však započítány i osoby z dřívějšího okresu Příbor.⁷⁹⁶ Podle nedatovaného (zřejmě však z druhé poloviny roku 1940) seznamu osob židovské národnosti se ve Frýdku stále nacházelo 68 Židů.⁷⁹⁷ V naprosté většině menších obcí v protektorátní části Českého Slezska bychom ale již tehdy Židy hledali marně.⁷⁹⁸ Samotní Židé se museli chtít nechtě vyrovnat s nastalou situací a pokoušeli se zařadit si podle toho svůj život: „*Snažili jsme se co nejméně na sebe upozorňovat, žili jsme v ústraní a čekali, zda se neobjeví nějaká záchrana.*“⁷⁹⁹ Vyřazení z hospodářského života a konfiskace jejich majetku je však zbavila téměř jakékoliv možnosti obživy. Velká část z nich proto byla nadále závislá na podpoře židovských organizací.⁸⁰⁰

Navzdory všem restrikcím si aspoň někteří, zejména mladí Židé, snažili života trochu užít: „*O nedělích a svátcích chodily mladé páry do Kunčic na nábřeží Ostravice (tehdy jsme nesměli jezdit) nebo do Slezské Ostravy, kde se poté milovali v přírodě. Byli jsme mladí a vzdor všem omezením jsme chtěli žít a užít si, co se dalo. Pokud je mi známo, také starší generace a rodiče se snažili v rámci možností těšit se ze života – hráli karty, chodili do různých kroužků nebo se soukromě navštěvovali.*“⁸⁰¹ Začátkem září 1941 nařídil vedoucí Ústředny pražské ŽNO připravit statistický přehled židovského obyvatelstva Protektorátu podle věku, pracovní schopnosti, rodinného a zdravotního stavu atd. K registraci byli předvolováni jednotlivci i celé rodiny. K 1. 10. 1941 měl Protektorát 88 105

⁷⁹⁴ ZAO, f. PŘMO, sign. 3292, kart. 487. PŘMO – situační zpráva za červen 1939. V říjnové zprávě pak PŘMO uváděl, že od května 1939 přestoupilo z ostravské ŽNO k římskokatolické církvi 18 osob – 12 z Moravské Ostravy, čtyři z Mariánských Hor, jedna v Přívoze a jedna osoba ve Slezské Ostravě TAMTĚŽ, PŘMO – situační zpráva za říjen 1939.

⁷⁹⁵ AMO, f. Archiv města Vítkovice, *Kronika města Vítkovice 1914–1945*, díl II., s. 545; GRACOVÁ, B.: *Jak změnila*, s. 99.

⁷⁹⁶ SOKA Frýdek-Místek, f. OÚ Místek, inv. č. 857, sign. I/23, kart. 909. Sdělení předsedy ŽNO Frýdek o počtu osob v obvodu obce. 25. 4. 1940.

⁷⁹⁷ TAMTĚŽ, f. Četnická stanice Frýdek, inv. č. 21, kart. 10. Seznam příslušníků židovské národnosti ve Frýdku.

⁷⁹⁸ Např. *555 let Michálkovic*, s. 78–79.

⁷⁹⁹ ELIAS, R.: *Naděje*, s. 60.

⁸⁰⁰ Dostupné z: <http://www.holocaust.cz/cz/history/jew/general/general8> [cit. 05-12-2014].

⁸⁰¹ ERBEN, Petr: *Po vlastních stopách: vzpomínky*. Praha 2003, s. 42.

židovských obyvatel, z toho 3 903 na území Moravské Ostravy.⁸⁰² Na Frýdecku a Místecku byla situace ještě horší. Jedna ze zpráv Okresního úřadu v Místku dokonce uvádí, že koncem října 1941 už nebyli v místeckém okrese téměř žádní Židé.⁸⁰³ Podle policejních hlášení z frýdeckého okresu z přelomu ledna a února 1942 se pak ve Frýdku nacházelo 98, v Řepišti 1, v Bašce 4, v Leskovci 5 a v Šenově 3 Židé.⁸⁰⁴

Přestože již v druhé polovině roku 1941 bylo pro místní obyvatele stále složitější své židovské spoluobčany potkat, někteří nacisté volali stále hlasitěji po řešení židovské otázky. Podle župního vedoucího NSDAP ze září 1941 se mělo i v Moravské Ostravě, která stále zůstávala plná Židů, vedle pracovního nasazení přikročit i k jejich umístění do sběrných táborů. Zároveň tím měla být vyřešena bytová tíseň ve městě. Na závěr svého hlášení dodává: „*Je politováníhodné, aby tento parazitní národ ještě dnes vedl právní bezstarostný zahálčivý život, zatímco obyčejný každý člověk ve všech vrstvách obyvatel musel namáhavě pracovat.*“⁸⁰⁵

Stejně jako na řadě dalších okupovaných území byli i protektorátní Židé před definitivní likvidací ještě využiti k pracovním účelům. Bezohledná opatření k vyřazení Židů z veřejného a hospodářského života většinu z nich znemožnila nadále vykonávat své povolání, k němuž byli kvalifikováni a přikazovala jim jen velmi úzký a postupně stále se zužující výběr pracovních příležitostí. De facto to znamenalo nucené práce. V úvahu totiž přicházely pouze fyzicky náročné, pomocné a podřadné práce, nejčastěji ve stavebnictví, průmyslu a výjimečně i v zemědělství. Delegováni na ně byli pracovními úřady, prostředníkem se stala většinou židovská obec. Žádná podpora nezaměstnaným samozřejmě nebyla možná. I při samotné práci pak měli být Židé maximálně izolováni od okolního obyvatelstva. Dne 23. 1. 1941 pak bylo vydáno první oficiální nařízení o nuceném pracovním nasazení židovského obyvatelstva na území Protektorátu. Všichni Židé ve věku mezi 18 a 50 lety byli nasazeni na nucené práce. Později byla věková hranice rozšířena na 16 až 60 let.⁸⁰⁶

Ostravští a frýdečtí Židé ovšem byli již od roku 1939 úřadem práce

⁸⁰² ROTHKIRCHENOVÁ, L.: *Osudy*, s. 40.

⁸⁰³ SOKA Frýdek-Místek, f. OÚ Místek, inv. č. 897, sign. VIII/22, kart. 1133. OÚ Místek, 20. 10. 1941.

⁸⁰⁴ TAMTÉŽ, f. OÚ Frýdek, inv.č. 777, sign. III, kart. 625. Městský úřad ve Frýdku OÚ Frýdek, 24. 1. 1942. Obecní úřad Řepiště OÚ Frýdek, 27. 1. 1942. Obecní úřad v Bašce OÚ Frýdek, 3. 2. 1942. Vládní komisar obce Leskovec, 14. 2. 1942. Obecní úřad Šenov OÚ Frýdek, 27. 1. 1942.

⁸⁰⁵ SOAL, f. Župní vedení NSDAP, inv. č. 3, kart. 9. Situační zprávy za červenec, srpen a září 1941.

⁸⁰⁶ O pracovním nasazení Židů v protektorátu blíže viz KÁRNÝ, M.: *Konečné řešení*, s. 68–71; GRUNER, W.: *Protektorát*, s. 40–41.

přidělování na různé veřejně prospěšné práce: na odstraňování škod po povodních a při regulaci všech řek protékajících Ostravou (Ostravice u Kunčic n. O., Lučiny, Odry či Opavy), na židovském hřbitově, na stavební práce v oblasti Karoliny nebo na úklidové práce ve městě a při výstavbě silnic.⁸⁰⁷ Do veřejných prací byli na příkaz gestapa zapojeni i navrátilci z Niska.⁸⁰⁸ Při ostravské ŽNO bylo později zřízeno zvláštní oddělení pro pracovní nasazení (Arbeiteneinsatz), jehož úkolem bylo obstarat práci pro židovské dělníky, později též pro židovské dělnice. Kvůli zákazu styku s áriji ale tito pracovali ve zvláštních židovských skupinách.⁸⁰⁹ Jak vzpomínal J. Mayer: „*Židé pracovali tam, kde je nárazově potřebovali. Třeba se rozkázalo, že 500 Židů musí vyjít do ulic, no a my jsme šli a čistili.*“⁸¹⁰ R. Elias zase ve své knize popsala pracovní nasazení otce: „*Všichni naši muži museli pracovat, ukládali jim nejtěžší a nejspínavější práce. Otec se stal metařem, pracoval v dešti i za parného slunce pod německým dozorem a běda, když si chtěl odpočinout! Velice jsme se tehdy báli o jejich zdraví.*“⁸¹¹

V době deportací pak vybraní Židé pomáhali samozřejmě i s přípravou transportů. Po jejich odjezdu byla židovská komanda tzv. Správy z pověření říše (Reichsauftragsverwaltung – RAV), složená z těch mála osob vyčleněných z deportací, nasazena na inventarizaci židovského majetku z opuštěných židovských domů a bytů. Takováto pracovní komanda, jež ale byla průběžně početně redukována a obměňována i o Židy z dalších částí Protektorátu, pracovala na Ostravsku ještě v roce 1944, kdy byli jejich příslušníci zařazeni na pozemní práce u protiletdecké obrany.⁸¹² Do konce roku 1944 však byli všichni postupně povoláni k pracovnímu nasazení do Prahy.⁸¹³

S dalšími okupačními lety se i v Protektorátu, rovněž v souvislosti s postupně narůstajícím odporem místního obyvatelstva, stále více utužoval policejní režim. Ani všechna doposud vydaná diskriminující opatření ovšem stále nesplňovala představy okupačního režimu o dokonalém vyřazení Židů ze života. Židovské obyvatelstvo muselo strpět stále častější razie v podnicích, dopravních prostředcích, sadech. V letních měsících byly kontroly prováděny též na

⁸⁰⁷ Archiv ŽNO Ostrava, vzpomínky Waltera Kranze; ZEHNGUT, I.: *Dějiny*, s. 21; JIŘÍK, K. a kol.: *Dějiny*, s. 375; POLÁŠEK, J. – POLÁŠKOVÁ, J.: *Ve stínu*, s. 32.

⁸⁰⁸ BORÁK, M.: *První deportace*, s. 189.

⁸⁰⁹ ZEHNGUT, I.: *Dějiny*, s. 21; SOKA Frýdek-Místek, f. OÚ Místek, inv. č. 928, sign. V, kart. 1343.

⁸¹⁰ ČISLIKOVSKÁ, K.: *Ohlas*, s. 76. – vzpomínky Jana Mayera.

⁸¹¹ ELIAS, R.: *Naděje*, s. 60.

⁸¹² SOKA Frýdek-Místek, f. OÚ Místek, inv. č. 934, kart. 1378. Zajišťování židovského majetku 1942–1944.

⁸¹³ TAMTĚŽ, inv. č. 936, kart. 1385. Velitel SD, hlavní úřad pro regulaci židovské otázky v Čechách a na Moravě okresnímu náčelníku Frýdek, 29. 12.1944.

veřejných koupalištích u řek Ostravice, Odra aj. Především díky sympatiím či soucitu místního obyvatelstva dokázali někteří z nich i ve ztížených podmínkách získat něco navíc. Zostřený policejní režim a teror po nástupu Heydricha do pozice zastupujícího říšského protektora, organizovaný služebnami gestapa, měly utužit jednorázové razie v židovských domácnostech. Průběh jedné z mnoha razíí líčí ve svých vzpomínkách paní Peterková takto: „*Když se u nás objevilo gestapo a hledali, co kde máme schováno, byli tam i čeští komisaři. Jednoho z nich si pamatuju zvlášť dobře, jmenoval se Gabriš, a co ten vyváděl? Prohledal kdejaké místo, vlezl pod postele, do skříní. Připadalo nám to, jako by se chtěl ukázat před Němci.... Věci, které nám při razíích zabavili, jsme už neviděli a nedostali zpět.*⁸¹⁴

Jedna z nejrozsáhlejších razíí proběhla v Moravské Ostravě ve dnech 14. – 15. 10. 1941, kdy bylo během 24 hodin prohledáno 700 domácností a zkontrolováno 3 500 ostravských Židů. Podle zjištění zasahujících orgánů pak Židé doma stále uchovávali věci, jejichž vlastnictví bylo již dříve zakázáno. Jednalo se o velké množství jakýchkoliv životních a užitných prostředků, peněžní hotovosti, mincí, šperků, fotoaparátů, dalekohledů, rádií, gramofonů, kožených výrobků atd. Celkem bylo zabaveno 95 223 K na hotovosti, dále textilní a spotřební zboží v ceně 91 206 K a potraviny za 28 044 K, dohromady pak 214 473 K. Z největšího podílu na kořisti se tradičně mohlo těšit gestapo, tomu zůstaly peníze, šperky a další cennosti. Část zabavených předmětů a potravin byla následně předána (částečně za odměnu) německým dobročinným a charitativním organizacím (Červenému kříži, NSV v Moravské Ostravě), vojenské správě či rozprodána německým obchodníkům.⁸¹⁵

Židovské náboženské obce a jejich úloha

Do nacistické okupace Čech a Moravy působilo na zdejším území celkem 136 samosprávných židovských náboženských obcí (z toho v Praze jedna a na jejich předměstích šest). Vedle nich stále fungovalo značné množství židovských spolků, nadací, fondů a dobročinných organizací.⁸¹⁶ S příchodem okupantů se však měla jejich pozice radikálně změnit. Jedním z cílů nacistů totiž bylo přeměnit náboženské obce na nástroj nacistické protizidovské politiky.

Již v prosinci 1939 byla vydána protektorátní vládou osnova vládního

⁸¹⁴ ČISLIKOVSKÁ, K.: *Ohlas*, s. 80–81 – vzpomínky Lily Peterkové.

⁸¹⁵ AMO, f. MIMO, inv. č. 13, kart. 13. Zpráva o průběhu razie proti Židům v MO, 14. 10. 1941; GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problémy*, s. 248; NENIČKA, L.: *Z dějin*, s. 83–84.

⁸¹⁶ ROTHKIRCHENOVÁ, L.: *Osudy*, s. 46–47; *Židé v protektorátě*, s. 12.

nařízení, na základě které měli být všichni Židé v Protektorátu podobně jako v Německu v Říšském sdružení Židů soustředěni v jednotné organizaci „Svazu Židů“, který by pečoval o výchovu, školství a sociální otázky protektorátních Židů. Říšský protektor von Neurath však tento návrh odmítl a 5. 3. 1940 vydal výnos o péči o Židy a židovské organizace. Funkci nuceného sdružení Židů přejala židovské náboženské obce, kterým bylo uloženo dbát pokynů pražské ŽNO. Její veškerá činnost (tedy i činnost ostatních náboženských obcí) byla závislá na Ústředně pro židovské vystěhovalectví. Ústředně byly zároveň podřízeny veškeré židovské organizace, nadace a fondy. Jako nositel majetku Ústředny byl rovněž Neurathovým výnosem zřízen Vystěhovalecký fond pro Čechy a Moravu (Auswanderungsfond für Böhmen und Mähren). Právě sem byl převáděn zabavený majetek zrušených a rozpuštěných židovských právních útvarů – židovských spolků, fondů a dalších organizací.⁸¹⁷

Ty z židovských obcí, které po okupaci mohly stále fungovat, se sice ze všech sil snažily zajistit svým členům co možná nejdůstojnější podmínky pro život, i ony se ale musely přizpůsobit novým okolnostem a plně se podřídit nacistům. V záplavě nejrůznějších předpisů, které úřady denně vydávaly, se tak jejich působení stávalo značně omezené. Nadále se mohly věnovat pouze sociálním problémům, zaopatření starých, nemocných a nemajetných členů komunity, podpoře (stále obtížněji), emigraci, evidenci členů obce a zprostředkování styku s gestapem či s nacistickou ústřednou pro Židy. Rovněž jejich vedení nebylo již nadále svobodně voleno, ale jmenováno ze strany nacistů. Židovské obce se tak stále více podobaly židovským radám (Judenräte), které již existovaly na okupovaném polském území.⁸¹⁸

Na území protektorátní části Českého Slezska z počátku stále působily dvě židovské obce. Vedle největší ostravské ŽNO zde fungovala ještě sloučená ŽNO Frýdek-Místek se sídlem představenstva ve Frýdku. Její kontinuitu však narušila již polská okupace české části Těšínska, kdy z obvodu její působnosti bylo vyčleněno několik obcí.⁸¹⁹ Zdejší obce pak citelně zasáhl odchod řady členů⁸²⁰ i vysokých funkcionářů. Někteří z nich byli nacistickými úřady vyhoštěni.⁸²¹ Již

⁸¹⁷ KÁRNÝ, M.: *Konečné řešení*, s. 51–52; *Židé v protektorátě*, s. 12.

⁸¹⁸ ROTHKIRCHENOVÁ, L.: *Osud Židů*, s. 53.

⁸¹⁹ SOKA Frýdek-Místek, f. OÚ Frýdek, inv.č. 855, sign. VII, kart. 764. ŽNO Frýdek-Místek, 24. 2. 1939.

⁸²⁰ Výkaz ŽNO ve Frýdku k 31. 12. 1939 hovoří o 249 osobách (z toho 45 poplatníků náboženské daně) TAMTĚŽ. Výkaz ŽNO Frýdek-Místek, 31. 12. 1939.

⁸²¹ Z posledního řádně zvoleného zastupitelstva frýdecko-místecké ŽNO z 15. 6. 1937 se z původních 21 členů nacházelo v únoru 1940 ve Frýdku či Místku již jen sedm členů, z toho

od března 1939 pak frýdecko-místecká obec postrádala i svého rabína.⁸²² Vzhledem k špatnému organizačnímu stavu frýdecko-místecké obce a v souladu s opatřením Ústředny, jež usilovala o sloučení moravských obcí do 6 obvodů, mělo dojít v průběhu jara 1940 k jejímu sloučení s ŽNO v Moravské Ostravě.⁸²³ Nakonec ale byla její existence zachována a proběhla pouze nutná reorganizace v její správě. V jejím čele stanul na počátku dubna 1940 „zástupce předsedy“ Robert Steiner, který se v lednu 1941 stal oficiálně „vedoucím ŽNO Frýdek-Místek“. Náboženská funkce obce však byla v tomto období doslova nulová. Činnost ŽNO spočívala v podstatě jen ve vedení matrik a v poskytování sociální podpory těm Židům, kterým byl kvůli jejich původu výkon dřívějšího zaměstnání zakázán. Existenci ŽNO Frýdek-Místek ukončilo rozhodnutí Ústředny z 27. 3. 1942, jímž došlo k rozpuštění všech provinčních obcí v Protektorátu a převedení jejich agendy na jedinou zbylou židovskou obec v Praze.⁸²⁴

Ostravská ŽNO jako ústřední orgán Židů z regionu samozřejmě byla od začátku pod plnou kontrolou ostravského gestapa a oberlandráta a její funkcionáři⁸²⁵ museli poslušně plnit rozkazy okupantů.⁸²⁶ Stala se v podstatě jakýmsi zprostředkovatelem mezi Židy a nacistickými úřady. I ona musela své aktivity radikálně omezit – především na sociální péči o své souvěrce. Problémem však zůstávalo, že i tato činnost byla spojena s velkými finančními výdaji, kterých se stále více nedostávalo. Ostravská obec navíc měla již na podzim 1939 plno starostí s úhradou nákladů za zřízení tábora v Nisku. Většinu pohledávek na přípravu transportů a vznik tábora totiž platila právě Ostrava.⁸²⁷

pouze dva členové užšího výboru. Předseda P. Steiner se nacházel v Plzni, několik z nich pobývalo v Praze a šest členů bylo deportováno v říjnu 1939 do Niska nad Sanem. Nejvyššími funkcionáři tak zůstal zástupce předsedy Robert Steiner a první náměstek a pokladník Gustav Herz TAMTĚŽ. Seznam funkcionářů ŽNO Frýdek-Místek, únor 1940.

⁸²² Tuto funkci musel místo emigrujícího rabína Dr. Viléma Soleho zastávat ostravský rabín dr. Arnošt Bass, který působil i jako rabín v ŽNO ve Valašském Meziříčí. Stal se tak od listopadu 1940 rabínem hned pro tři židovské obce TAMTĚŽ. ŽNO Frýdek-Místek okresnímu úřadu ve Frýdku, 30. 6. 1939; TAMTĚŽ, ŽNO Frýdek-Místek okresnímu úřadu ve Frýdku, 15. 11. 1940.

⁸²³ TAMTĚŽ, ŽNO v MO OÚ Frýdek, 8. 3. 1940. Ve výkazu funkcionářů frýdecko-místecké obce za rok 1940 byl uveden již jen ostravský rabín dr. Bass a matrikář Gustav Herz TAMTĚŽ, Výkaz funkcionářů ŽNO ve Frýdku-Místku za rok 1940.

⁸²⁴ BARÁNEK, D.: *Židovská náboženská obec*, s. 169–171.

⁸²⁵ V čele ostravské ŽNO se během okupace postupně vystřídali až do roku 1940 Ing. Viktor Sonnenschein (do roku 1940), Salo Krämer (1940–1942) a posledním válečným předsedou byl v letech 1942–1943 Erich Mayer. Vrchním rabínem zůstal až do roku 1942 dr. Jakob Spira, jakýmsi pobočným rabínem dr. Arnošt Bass KLENOVSKÝ, J.: *Židovské památky*, s. 11.

⁸²⁶ Archiv ŽNO Ostrava, Vzpomínky Waltera Kranze.

⁸²⁷ BORÁK, M.: *První deportace*, s. 190; NA Praha, f. Gestapo – řídicí úřadovna Praha, sign. 101–653 – 1. Akce Nisko.

Zákaz ošetřování Židů nežidovskými lékaři donutil židovskou obec ke zřízení židovských ambulatorií ve všech oborech, kde byli pro změnu zaměstnáni propuštění židovští lékaři. Úsilím Salo Krämera, předsedy židovské obce,⁸²⁸ byla 1. 6. 1940 – na základě zvláštního povolení gestapa – zřízena židovská nemocnice v bývalém Městském léčebném ústavu v Přívoze na Koksárenské ulici, č. p. 13.⁸²⁹ Tato provizorní nemocnice sloužila svému účelu až do posledního transportu do Terezína v červnu 1943. Již od října 1939 až do září 1942 fungovala pro Židy v Ostravě i zubní ordinace (mimořadně bezplatná). Starobinec Na bělidle, zřízený již na počátku 30. let, byl na začátku okupace na zákrok německých žen vyvlastněn. Doktorce Hedvice Ryšavé se však podařilo najít pro starobinec nové místo v budově bývalého hotelu Atlantik. V roce 1942 byl starobinec konfiskován podruhé, dr. Ryšavé se však znovu podařilo útulek přemístit, tentokrát do bývalého hotelu Süß. Tento starobinec byl zlikvidován roku 1943 po červencovém transportu do Terezína. Nejméně do roku 1941 pak ostravská ŽNO na své náklady provozovala ještě tři veřejné výařovny, chorobinec, úřad sociální péče a správu židovských domů.⁸³⁰

Obec se snažila zajistit výuku i pro židovské žáky, kteří museli opustit nežidovské školy. Dokud to bylo možné, provozovala židovskou školu, kam byli umístěni zejména ti nejmladší. Kapacita školy ale byla samozřejmě značně omezená a nemohla pojmout všechny. V letech 1940–1941 bylo otevřeno pět tříd, které spadaly pod správu Ministerstva školství a národní osvěty. Dojízděly sem také židovské děti z širokého okolí – Frýdku, Starého Města a Frýdlantu.⁸³¹ Místní Židé se ale snažili zajistit výuku i pro ostatní židovské děti, které nemohla

⁸²⁸ Salo Krämer byl v roce 1942 povolán do Prahy, kde se stal předsedou oddělení tzv. Treuhandstelle, které bylo zřízeno při Židovské radě starších. Toto oddělení, ve kterém byli zaměstnáni Židé, provádělo zajištění movitého i nemovitého majetku deportovaných Židů. Zaměstnanci tzv. „Krämerovy komise“ prováděli soupis nábytku a všech předmětů v zanechaných židovských bytech a veškeré toto bytové zařízení odváželi do určených skladů ABS, f. Stihání nacistických válečných zločinců, sign. 325–15–3. Zpráva o deportacích Židů z Protektorátu Čechy a Morava; ROTHKIRCHENOVÁ, L: *Osudy*, s. 55.

⁸²⁹ Celou nemocnici vedl primář dr. Arnošt Ryšavý, lékařskou službu zajišťovali dr. Kurzbauer, dr. Ludvík Alt, dr. Hans Wechsberg, dr. Šándor Teicher atd. V nemocnici bylo asi 80 lůžek a léčili se v ní i nemocní Židé z celé oblasti moravskoslezského oberlandráta. Ošetřovatelský i ostatní personál se rekrutoval z židovských žen (nekvalifikované sestry) a byl veden Leem Reisfeldem.

⁸³⁰ ZEHNGUT, I.: *Dějiny*, s. 10–11; *Město v nás*, s. 17, 19–20.

⁸³¹ SOKA Frýdek-Místek, f. OÚ Frýdek, inv.č. 777, sign. III, kart. 625. OÚ Frýdek, 8. 12. 1940. Výuka probíhala v dopoledních hodinách, odpoledne se pak konala tzv. povinná zaměstnání pro dospělejší žáky ve věku 11 až 14 let. Tito neměli povolenou normální školní docházku, takže se odpoledne využívala k probírání látky vhodné pro vyšší třídu. Ještě v roce 1939 zde bylo dohromady asi osm tříd s celkovým počtem žáků kolem tří set. Vyučovacím jazykem byla čeština, druhou řečí pak němčina. Děti se učily také hebrejštině (učitel Löwinger) a náboženství (rabín Bass a kantor Eibenschütz) *Město v nás*, s. 26.

škola pojmout, a starší ročníky prostřednictvím řady různých ilegálních studijních kroužků. Po okupaci se však nedostávalo kvalifikovaných učitelů, a proto se jejich výuce často věnovali soukromě mladí lidé – většinou za nějaký potravinový proviant. Pro žáky to mělo údajně tu výhodu, že to většinou znamenalo jedničku z náboženství.⁸³² Pro dospělé se obec snažila alespoň zpočátku zajistit kurzy k přeškolení na život v cizích zemích (např. Hachšara).⁸³³ Židovská obec také plnila roli zprostředkovatele žádostí o vydání povolení ve styku s úřady.

Nové okupační poměry se samozřejmě negativně odrazily v náboženském a rituálním životě Židů, jenž byl různými předpisy a nařízeními silně okleštěn a zredukován na minimum.⁸³⁴

Hned druhý okupační den bylo např. ostravským Židům zakázáno košerování masa v městských jatkách.⁸³⁵ Výnos ZÚB z 16. 6. 1939, odvolávající se na vládní zákon o ochraně zvířat proti týrání z 27. 3. 1939, pak zakazoval jakékoliv zabíjení zvířat bez předešlého omráčení, neboť prý přinášel zbytečné utrpení jatečných zvířat. Namířen byl tedy znovu proti košerování. To se nadále nesmělo provádět ani neveřejně, nikde se pak nesměly objevit ani hebrejské nápisy: „košerované maso“.⁸³⁶ Nikdo z místních Židů se, alespoň dle zprávy policejního ředitele, neopovážil po vydání nařízení porážet dobytek ilegálně.⁸³⁷

Poté, co v červnu 1939 lehly všechny ostravské (včetně té frýdecké) synagogy popelem, neměli kde v podstatě ani místní Židé veřejné náboženské obřady nadále vykonávat. Obce navíc přišly o řadu liturgických a kultovních předmětů.⁸³⁸ Gestapo nakonec ostravské ŽNO povolilo zřízení prozatímní modlitebny v židovské škole na Kostelní ulici, jež byla otevřena pouze v sobotu

⁸³² ELIAS, R.: *Naděje*, s. 60; AŽM – oddělení pro dějiny šoa, f. Sbirka vzpomínek pamětníků holocaustu, kaz. 939, E. A.

⁸³³ Získání nové, potřebné kvalifikace pro připravovanou emigraci (častokrát život v Palestině), probíhalo nejrozličnějším způsobem. Velmi často bylo realizováno na zemědělských usedlostech nebo v kurzech přímo ve městech.

⁸³⁴ Archiv ŽNO Ostrava, Vzpomínky Waltera Kranze.

⁸³⁵ *Konec košerování na ostravských jatkách*. MSD, č. 76, 18. 3. 1939, s. 3.

⁸³⁶ ZAO, f. PŘMO, sign. 2066, kart. 483. Nařízení ZÚB o rituelní porážce zvířat. 16. 6. 1939; SOKA Frýdek-Místek, f. Četnická stanice Frýdek, inv. č. 13, kart. 5. Nařízení ZÚB o rituelní porážce zvířat. 16. 6. 1939.

⁸³⁷ ZAO, f. PŘMO, sign. 2066, kart. 483. Rituelní porážky Židů v MO – šetření, červenec až srpen 1939.

⁸³⁸ Ze všech synagog i modliteben proto postupně mizely svitky Tóry, textilie, knihy, rukopisy a jiné cennosti. Jen málo z nich se podařilo členům obce včas a bezpečně uschovat. Ostatní zkonfiskované předměty z protektorátních synagog a modliteben zmizely v nenávratnu nebo byly zpeněženy. Některé z nich byly od druhé poloviny roku 1942 rovněž postupně svezeny do Prahy, kde měly být uloženy v Židovském ústředním muzeu zřejmě jako stálá expozice „Pozůstatků zašlých kultur“. Blíže na: <http://www.jewishmuseum.cz/cz/czc/zrestit.htm> [cit. 12-12-2014].

dopoledne. U školy měla službu hlídka, aby náboženské úkony nebyly rušeny.⁸³⁹ V Ostravě i Frýdku mohly být prozatím využívány nepoškozené židovské hřbitovy.

Nacistické pokyny vymezovaly i konání bohoslužeb. Již v září 1940 byly pro ostravskou obec vydány gestapem pokyny pro konání bohoslužby na velké pátky, jež v 7 bodech pevně stanovily pravidla: byl přesně určen vchod, kterým mohli Židé přicházet do modlitebny, nebylo povoleno žádné shromáždění a jakýkoliv pohyb na ulici před školní budovou. K tomuto účelu byl určen školní dvůr. Bohoslužeb se neměly zúčastňovat ženy a ani děti.⁸⁴⁰ Už v říjnu 1941 ale byly v celém Protektorátu židovské bohoslužby definitivně zakázány.

Různé odbory židovské náboženské obce se postupně proti své vůli měnily na pouhé vykonavatele nacistických příkazů. Od počátku museli její funkcionáři vést přesnou evidenci všech svých členů. Ta původně sloužila především pro zajištění sociální pomoci a emigrace, později byla znovu využívána jako podklad pro deportace.⁸⁴¹

Obec nakonec převzala i funkci pracovního úřadu pro Židy. Židé, kteří hromadně přicházeli o práci, byli nuceni využít pomoci zvláštního „Oddělení pro nasazení do práce“ (Arbeiteneinsatz) zřízeného při židovské obci. Jak již bylo zmíněno, z nezaměstnaných Židů se vytvářely zvláštní pracovní skupiny (komanda), které byly z rozkazu okupačních úřadů nasazovány v okolí Ostravy na různé pozemní, stavební či úklidové práce (např. zametání ulic, odklizení sněhu apod.).⁸⁴²

Snad nejpalčivějším problémem pro místní židovskou komunitu v sociální oblasti zůstávala otázka bydlení. Židovská obec provozovala z úředního příkazu vlastní správu domů – v domě na Přívozké ulici č. 6. v Moravské Ostravě, a do své agendy postupně převzala veškerou správu stále nezkonfiskovaných židovských domů a pozemků na Ostravsku i v obvodu frýdecko-místecké obce. Ještě v roce 1941 se jednalo o více než 700 domů, většina z nich pak byla v Moravské Ostravě. Okupanti ale postupně zabírali další a další židovské byty a jejich majitelé se museli stěhovat do přidělených prostor, kde se museli nadále tísnit spolu s dalšími rodinami.⁸⁴³ Šlo o jeden ze zásadních kroků ke skutečné ghettoizaci místního obyvatelstva. Eva Lungová na takovýto „přepych“

⁸³⁹ ČISLIKOVSKÁ, K.: *Ohlas*, s. 58.

⁸⁴⁰ AŽM, f. ŽNO Moravská Ostrava, bez sigantury. Pokyny pro bohoslužby, 1940–1941.

⁸⁴¹ ROTHKIRCHENOVÁ, L.: *Osud*, s. 47.

⁸⁴² ZEHNGUT, I.: *Dějiny*, s. 21; NENIČKA, L.: *Z dějin*, s. 85 – vzpomínka R. Elias a J. Mayera.

⁸⁴³ GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problémy*, s. 249.

vzpomínala: „Jedna židovská rodina ve Slezské Ostravě poskytla mamince útočiště v jednom pokoji svého rodinného domu. Bydleli jsme v pokoji 3 krát 3 metry bez vody a kanalizace, voda a toaleta byly ve dvoře. Byl to dům přes sto roků starý naproti šachtě „Trojice“. Do našeho malého pokoje se vlezly jen dvě postele, jedna skříň, malý stůl bez židlí, seděli jsme na postelích. Spala jsem s mou sestrou na jedné posteli.“⁸⁴⁴

V roce 1942 pro ostravské Židy život v „ghettu beze zdí“ pomalu končil. Etapu rasistických vyhlášek a nařízení totiž vystřídala další fáze konečného řešení. Pro funkcionáře obce, jejichž pravomoci byly v tu dobu již zcela zredukovány, teď měli nacisté ten nejdůležitější úkol: připravit podklady a další náležitosti pro odjezd transportů do terezínského ghetta.

Antisemitská propaganda okupantů a její ohlas mezi obyvatelstvem Ostravska a Frýdecka

Všudypřítomnou pro každodenní život protektorátního obyvatelstva za okupace zůstávala nacistická propaganda. Ta měla v prostoru Protektorátu Čechy a Morava dva zásadní úkoly – šíření nacionálně socialistického světového názoru a přesvědčování českého národa o správnosti nového státoprávního uspořádání a loajálnosti k německé říši. Její neodmyslitelnou součástí zůstávala také antisemitská agitace. I když v Protektorátu neexistovalo zdaleka tak silné podhoubí pro její další šíření, tak jak tomu bylo např. v bývalém československém pohraničí, neznamenalo to, že by zde antisemitské nálady nerezonovaly.

Vždyť již ve vydání určitých protizidovských opatření v období druhé republiky se odrážel antisemitismus jisté skupiny protektorátního obyvatelstva (zejména čs. fašistů). Tento trend se přenesl i do období okupace, kdy se o šíření protizidovských nálad primárně starala nacistická propaganda. V přijímání protizidovských nařízení ze strany českého obyvatelstva však panoval oproti dřívějšímu přece jenom rozdíl. Zatímco je dříve akceptovala část obyvatelstva s povděkem zejména proto, že se jednalo o trest určený hlavně německy mluvícím Židům (šlo o projev česko-německé rivality), takovéto důvody po německé okupaci, a zvláště po započetí represivních kroků vůči Čechům, postupně ztrácely na svém opodstatnění. Česká společnost vyjadřovala svými sympatiemi k Židům duchovní odpor k okupantům.

⁸⁴⁴ Archiv ŽNO Ostrava. Vzpomínky Evy Dindové roz. Lungové.

Také na Ostravsku a Frýdecku se místní nacisté a jejich pomocníci z řad kolaborantů usilovně snažili rozdmýchat ve zdejší společnosti antisemitské nálady. I oni k tomu umně využívali tehdy aktuálních sociálních a národnostních problémů. Zejména v Ostravě byly protižidovské nálady českého obyvatelstva pěstovány s ohledem na specifický historický vývoj města, v jehož rozvoji sehráli významnou úlohu právě Židé.⁸⁴⁵

Nacistická propaganda znovu spoléhala zejména na tisk a rozhlas. V Protektorátu oficiálně existoval pouze jeden druh tisku – ten, který uveřejňoval informace poplatné nacistické a fašistické ideologii nebo úniková témata. Český protektorátní tisk musel respektovat přesné směrnice tiskového odboru Úřadu říšského protektora. Jím byly stanoveny také základní předpisy pro psaní o židovské otázce. Uveřejňovány mohly být pouze informace úředního charakteru.⁸⁴⁶

Od počátku okupace bylo obyvatelstvo prostřednictvím tisku informováno primárně o vyjmutí židovstva z hospodářského života a o postupném zavádění protižidovských opatření. Zvláště bylo též poukazováno na rozsah majetku Židů v Protektorátu i na celém světě, některé příspěvky se soustředily na zprávy týkající se množství valut, zlata a cenin, které byly zabaveny židovským uprchlíkům při jejich útěku z Protektorátu apod. Předmětem neúnavné kritiky se rovněž stalo chování samotných Židů. Senzační zprávy ze zahraničí i domova, odsuzující chování Židů, kteří sabotují, falšují doklady a dopouští se různé trestné činnosti, se objevovaly téměř denně. Židovský původ byl zmiňován i při nejmalichernějších prohřešcích. Takováto provinění zároveň sloužila antisemitům jako výrazný argument k urychlenému „řešení židovské otázky“.

Jak dokládají i dosud zpracované historické studie a práce, také v ostravských tiskovinách byly zprávy tohoto charakteru doplňovány příklady poměrů na Ostravsku (totéž platilo ale i pro ostatní regiony), což mělo posílit nepřátelské nálady vůči konkrétním osobám i vůči celé ostravské židovské komunitě. A propaganda neustala ani v době deportací.⁸⁴⁷ Vedle štvavých článků proti samotným Židům reagovali antisemité i na množící se projevy sympatií Čechů k Židům. Frekvence příspěvků varujících před tzv. židomilstvím proto i v ostravských denících s přibývajícími válečnými léty a neúspěchy německých

⁸⁴⁵ GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problémy*, s. 238.

⁸⁴⁶ GRACOVÁ, B.: "Židovská otázka" na stránkách ostravského Českého slova v letech 1939–1942. ČMM 114, 1995, s. 340; ČISLÍKOVSKÁ, K.: *Ohlas*, s. 55.

⁸⁴⁷ GRACOVÁ, B.: *Židovská otázka*, s. 351. O reflexi židovské otázky v ostravském tisku dále blíže viz PROCHÁZKOVÁ, K.: *Židovská problematika*; ČISLÍKOVSKÁ, K.: *Ohlas*, s. 52–88.

vojsk narůstala a také jejich rétorika byla stále výhrušnější – oblíbeným slovním spojením se stalo odhalování „bílých Židů“.⁸⁴⁸

Ani německé noviny samozřejmě nezůstávaly v tomto směru pozadu. Někteří redaktoři dokonce vyzývali čtenářstvo k aktivitám spojeným s udáváním. Koncem října 1941 se například v Mährisch-Schlesische Landeszeitung objevila výzva: „*Fotografujte židovstvo!*“ Autor článku apeloval na občany, kteří s Židy skrytě sympatizovali a veřejně se s nimi stýkali nebo jim pomáhali, čímž měli vyjádřit protest proti německým nařízením, aby této činnosti okamžitě zanechali. Ostatní veřejně a bezostyšně vyzýval k udávání: „*aby každý čestný občan tyto osoby často se bavící s Židy zaznamenal a popřípadě vyfotografoval.*“ Takovéto fotografie měly být následně uveřejněny a jejich autoři byli dokonce motivováni finanční odměnou.⁸⁴⁹

Z místních ulic nezmizely definitivně ani antisemitské letáky. Vzhledem k oficiálně propagovanému antisemitismu se už ale samozřejmě neobjevovaly v takové míře jako v období druhé republiky. Vyřešení židovské otázky v Protektorátu např. žádala ve svých letáčích šířených v Ostravě v lednu a únoru roku 1941 agilní Protižidovská liga,⁸⁵⁰ která vyhrožovala židovským příznivcům udáním na gestapu.⁸⁵¹

Vedle tradičních přednášek s židovskou tematikou (aktivní byli zejména v prvním roce okupace čeští fašisté z Vlajky) lze mezi typické propagandistické prostředky zařadit i tematické výstavy. Nacisty podporované okresní vedení Národního souručenství ve Frýdku v březnu roku 1942 uspořádalo v sále restaurace U kluziště protižidovskou výstavu pod výmluvným heslem „*Bojujeme proti židovstvu v nás*“. Podle organizátorů měla tato výstava přinést doklady o tom, jak Žid „*nejen rozleptal ducha českého národa, ale otrávil a rozvrátil celý duchovní svět českého člověka*“. Představené důkazy pak měly vybudit národní smýšlející občany k rázným činům: „*...zavazují každého k bezohlednému, důslednému a nekompromisnímu boji proti židovskému myšlení, citění, chtění a jednání, kterým je otráven a zamořen veškerý náš život. Jedině vítězný boj proti tomuto židovskému nebezpečí jest zárukou, že český národ bude žít věčně.*“

⁸⁴⁸ Gracová, B.: *Židovská otázka*, s. 352; ČISLIKOVSKÁ, K.: *Ohlas*, s. 78–79.

⁸⁴⁹ *Fotografujte židovstvo*. Mährisch-Schlesische Landeszeitung, č. 281, 12. 10. 1941, s. 2.

⁸⁵⁰ Protižidovská liga, vyhraněná antisemitská organizace, působící jako pobočka norimberské organizace Antijüdische Welt – Liga. PL prosazovala uplatňování norimberských zákonů v českých zemích a iniciativně vystupovala jako jejich strážce (denuncováním občanů z rasových důvodů). Zaměřila se zejména na agresivní antisemitskou propagandu. Ústředním listem PL byl Árijský boj. HUŇÁČEK, Zdeněk – JOŽÁK, Jiří, – KROUPA, Vlastimil: *Český antižidovství a odboj*. Slovníková příručka. Praha 1988, s. 384.

⁸⁵¹ AMO, f. OS MO, sign. 1760, kart. 47. Aktivity Protižidovské ligy v Moravské Ostravě, 1941.

Organizátoři záměrně použili jako motto výstavy verše známého „slezského barda“ Petra Bezruče, o jehož popularitě v regionu nebylo možné pochybovat. Básně však, vytrháváním jejich částí, úmyslně falzifikovali, aby byl upozaděn jejich ostře protiněmecký ráz a zůstala jen protizidovská esence.⁸⁵² Výstava mimo jiné pojednávala i o majetku širokými vrstvami nepřilíš milovaných rodin Löwů a Geiringerů.⁸⁵³

Nápor antisemitské propagandy počátkem roku 1942 pak úzce souvisel s odhodláním nacistů přikročit k závěrečné fázi „řešení židovské otázky“. Jakýkoliv případný odpor veřejnosti v Říši či v ostatních okupovaných území jim totiž mohl jejich plány značně zkomplikovat a narušit. Když se ale „konečné řešení“ definitivně rozběhlo, byly zprávy v tisku a ostatních médiích o židovském obyvatelstvu utlumeny – vše totiž mělo proběhnout v naprostém utajení.

V české společnosti bychom za Protektorátu našli širokou škálu postojů k pronásledování Židů. Nacistická propaganda oživující lidový antisemitismus nacházela svůj ohlas tradičně mezi nižšími společenskými vrstvami. Na Ostravsku a Frýdecku bychom našli nespočetně případů, kdy místní obyvatelé (nejen Němci, ale i Češi) svým židovským spoluobčanům život znepříjemňovali, dokonce je udávali nebo se snažili přispět k jejich likvidaci. Někteří tak činili jako přesvědčení antisemité, jiní zas ve snaze získat židovský majetek nebo z prostého kariérismu.⁸⁵⁴ Vyděračskou a udavačskou činností za okupace proslulo především župní vedení Protizidovské ligy v Moravské Ostravě.⁸⁵⁵

Zajímavostí určitě zůstává, že u ostravského okresního soudu se během války řešilo nespočetně občanskoprávních sporů, do nichž se promítala aktuální nenávisť vůči židovskému etniku. Jejich předmětem mohla být jak pomoc Židům, tak židovský majetek či pouhopouhá vzájemná animozita. Smutným faktem však zůstává, že při nich bylo vyhrožováno jak koncentračním táborem, tak oprátkou.⁸⁵⁶

⁸⁵² BORÁK, M.: *První deportace*, s. 190–191; GAWRECKI, D. a kol.: *Dějiny II*, s. 404.

⁸⁵³ BARÁNEK, D.: *Židovská náboženská obec*, s. 171.

⁸⁵⁴ O obecném postoji Čechů k Židům blíže viz KREJČOVÁ, Helena – HYNDRAKOVÁ, Anna: *O postoji Čechů k židům. Z politického zpravodajství okupační správy a protektorátního tisku v letech 1939–1941. Soudobé dějiny 2*, 1995, s. 578–605.

⁸⁵⁵ Vedoucími pracovníky kanceláře Árijského boje a Protizidovské ligy v Ostravě byl redaktor Josef Sumara a tajemník Karel Koždoň. Po válce byli oba spolu s několika dalšími fašisty za své kolaborantské aktivity, včetně udavačství, souzeni ostravským MLS. Karel Koždoň byl odsouzen k trestu smrti a popraven, Josef Sumara byl odsouzen na doživotí, blíže viz BORÁK, M.: *Špravedlnost*, s. 266.

⁸⁵⁶ Např. AMO, f. OS MO, inv. č. 1751, kart. 46; TAMTÉŽ inv. č. 1813, kart. 48; TAMTÉŽ, inv. č. 1909, kart. 52; TAMTÉŽ, inv. č. 1973, kart. 53; TAMTÉŽ, inv. č. 2006, kart. 54.

I mezi protektorátním obyvatelstvem se ale našla řada těch, kteří Židům z mnoha různých důvodů pomáhali s nasazením vlastního života, další jim prokazovali každodenní drobnou pomoc vedoucí alespoň k jistému usnadnění jejich údělu nebo alespoň vyjadřovali solidaritu. Určitou a zřejmě největší část společnosti tvořili ti, jež situace Židů převážně či vůbec nezajímala nebo ji nevnímali – často právě ze strachu z možného postihu.⁸⁵⁷

Rovněž ostravští a frýdečtí Židé se mohli setkat i s jinými reakcemi svého okolí, než byla pouze bezbřehá nenávisť. Dokumentují to jak projevy sympatií místního obyvatelstva vůči Židům v určitých vypjatých situacích, tak především mnohem více důkazy o přímé pomoci.

Projevy solidarity českého obyvatelstva s židovskými spoluobčany lze například zaznamenat již ve spojitosti s transporty do Niska nad Sanem. Stejně jako odjezd prvního ostravského transportu, kdy „došlo k hlasitým projevům sympatií Čechů a židovských žen s těmito Židy“,⁸⁵⁸ také příjezd některých propuštěných niských vězňů v dubnu 1940 zpět do Ostravy byl důvodem k vyjádření solidarity s navrátilci.⁸⁵⁹

Nacisté i kolaboranti se samozřejmě snažili případné sympatizanty s Židy neustále zastrášovat. Ani nejpřísnější nařízení a zákazy ale nemohly zabránit v pokračování hlubokých přátelství mezi oběma stranami, což dokládají i slova pamětníků: „*pokud jsme měli české nežidovské přátele, kontakt mezi námi to nepřerušilo. Scházivali jsme se buď u nich, nebo oni přišli k nám. Ale bylo to vždy s velkým nebezpečím. Němci takový kontakt trestali coby „hanobení rasy“. Především jsme byli stíháni my, ale samozřejmě také druhá strana.*“⁸⁶⁰

Vzájemné sympatie Čechů k Židům nám potvrzují i některé zprávy samotných okupantů. Ještě na počátku roku 1941 si župní vedení NSDAP v Ostravě v této souvislosti posteskl: „*I když se zdánlivě Češi nezajímají o politické události a veřejně se neprojevují, o nějaké vnitřní změně Čechů nemůže být řeč, více se také projevují přátelské vztahy k židům. Nejen určení čeští obchodníci, nýbrž i další Češi udržují s židy přátelské privátní styky. Také na ulici se může s těmito projevy člověk setkat. Nápadně velký je také počet podnájemníků bydlících u Židů.*“⁸⁶¹ Hodnocení vztahu Čechů k Říši podle tohoto měřítko (tedy přístupu k Židům) nevyznívalo pro okupanty očividně příliš pozitivně. Postup

⁸⁵⁷ KREJČOVÁ, H. – HYNDRÁKOVÁ, A.: *O postoji*, s. 578.

⁸⁵⁸ BORÁK, M.: *První deportace*, s. 75.

⁸⁵⁹ KREJČOVÁ, H. – HYNDRÁKOVÁ, A.: *O postoji*, s. 582.

⁸⁶⁰ ČISLÍKOVSKÁ, K.: *Ohlas*, s. 64 – vzpomínky Jana Mayera.

⁸⁶¹ SOAL, f. Župní vedení NSDAP, inv. č. 3, kart. 9. Situační zprávy za březen a duben 1941; ČISLÍKOVSKÁ, K.: *Ohlas*, s. 78.

německých vojsk na frontě pak dále ovlivňoval názorové postoje a náladu obyvatel. Důležitým mezníkem roku 1941 byla agrese hitlerovského Německa vůči Sovětskému svazu, od níž si české obyvatelstvo slibovalo rozhodný obrat ve válce.⁸⁶²

Odlisné reakce ostravské veřejnosti vzbudilo nařízení o povinném označování Židů šesticípou hvězdou. Z hlášení župního velitele NSDAP vyplývá, že německé obyvatelstvo přijalo říšské ustanovení o nošení hvězdy jako nutnou satisfakci. Avšak Češi, zejména mladí lidé projevíli svůj nesouhlas procházkami v centru Ostravy zavěšení do židovských přátel.⁸⁶³ Redaktor Českého slova varoval tyto „židomily“, že by mohli být také označeni jako Židé se všemi důsledky z toho plynoucími pro ně i jejich rodiny. Někteří obchodníci projevíli své sympatie k Židům tím, že nejžádanější zboží nechávali na odpolední hodiny.⁸⁶⁴

U naprosté většiny ostatních obyvatel ale převládala strach z možného trestního postihu.

Nebylo se také čemu divit, neboť zastupující říšský protektor Heydrich – navíc krátce po svém příchodu do Protektorátu – nařídil uvalit ochrannou vazbu na všechny Čechy, kteří budou i nadále projevovat přátelství vůči Židům.⁸⁶⁵ Od této chvíle stačil jako důvod k postihu pouhý rozhovor s Židem na veřejnosti. I na Ostravsku proto byl v dalších měsících zaznamenán pokles styku Židů s Čechy. Za zábavnou podívanou, jež ale měla být i podnětem k opatrnosti, označil župní velitel situaci, kdy se v katolických kostelích objevuje stále více Židů s hvězdami. Přestože to mnozí považovali za drzost, někteří, především pak „dobří katolíci“, ale nad označenými Židy vyjadřovali aspoň lítost.⁸⁶⁶

Na zdrženlivé reakce svého okolí vzpomíná i R. Elias: „*Žlutá barva byla nápadná a už z dálky bylo vidět, když šel Žid po ulici. Všichni ostatní, Češi nebo Němci, se střezili prohodit s ním na ulici jediné slovo. Báli se, aby je někdo neudal.*“⁸⁶⁷ Mnozí Židé nechtěli své české známé vystavit nebezpečí zatčení a někdy se sami snažili vyvarovat styků s nimi.⁸⁶⁸

Rovněž pracovní nasazení Židů vzbuzovalo mezi místními odlišnou odezvu:

⁸⁶² SOAL, f. Župní vedení NSDAP, inv. č. 3, kart. 9. Situační zpráva za měsíc červenec, srpen a září 1941; ČISLIKOVSKÁ, K.: *Ohlas*, s. 80.

⁸⁶³ TAMTÉŽ, Situační zpráva za září 1941; ČISLIKOVSKÁ, K.: *Ohlas*, s. 83.

⁸⁶⁴ GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problémy*, s. 247.

⁸⁶⁵ KÁRNÝ, M.: *Konečné řešení*, s. 73.

⁸⁶⁶ SOAL, f. Župní vedení NSDAP v Ostravě, inv. č. 3, kart. 9. Situační zpráva za říjen a listopad 1941; ČISLIKOVSKÁ, K.: *Ohlas*, s. 83.

⁸⁶⁷ ELIAS, R.: *Naděje*, s. 58.

⁸⁶⁸ NENIČKA, L.: *Osudy*, s. 82; ČISLIKOVSKÁ, K.: *Ohlas*, s. 84. Oba autoři citují vzpomínky Jana Mayera.

„Židé pracovali tam, kde je nárazově potřebovali. Třeba se rozkázalo, že 500 Židů musí vyjít do ulic, no a my jsme šli a čistili. A lidé, někteří, samozřejmě, že ne všichni, říkali: „dobře jim tak.“ Měli radost. Konečně něco dělají. Oni viděli Židy sedět po kavárnách, jet na hory nebo do ciziny, tak jako každý druhý, ale u Židů to viděli, u jiných ne. Tak jak praví přísloví, že všemu jsou vinni – *Die Juden und die Radfahrer!*“.⁸⁶⁹ Z opačného ranku zas vyznívají jiné zprávy. K pracujícím Židům se shovívavě chovali dokonce i příslušníci protektorátního četnictva. Začátkem roku 1942 se Ministerstvo vnitra mělo dokonce svým oběžníkem důrazně dožadovat zpřísněné kontroly nad pracujícími Židy. Důvody pro tuto výtku byly vyjádřeny jednoznačně: „Bylo pozorováno, že příslušníci protektorátní policie nevěnují pozornost nedbalému způsobu s jakým Židé, pracující na veřejných pracích (odklizování sněhu atd.) tyto práce vykonávají, ba dokonce se s nimi baví a připouštějí, aby i ostatní obyvatelstvo se s Židy bavilo a projevovalo jim své sympatie.“⁸⁷⁰

Někteří z místních obyvatel pak Židům pomáhali i v dobách nejtěžších – tedy v době samotných deportací. Snažili se jim např. poskytnout úkryt nebo alespoň jiným způsobem ulehčit jejich úděl. Zejména s blízcím se koncem války pak bylo stále více lidí ochotno pomoci.

⁸⁶⁹ ČISLIKOVSKÁ, K.: *Ohlas*, s. 76 – vzpomínky Jana Mayera.

⁸⁷⁰ SOKA Frýdek-Místek, f. Četnická stanice Frýdek, inv. č. 21, kart. 10. Zemské četnické velitelství Brno, 10. 2. 1942.

ARIZACE ŽIDOVSKÉHO MAJETKU A TOTÁLNÍ EXPROPRIACE (1938–1945)

Zahraničně-politická orientace nacistického režimu byla vždy zásadně ovlivňována hospodářskými zájmy. Jedním z hlavních cílů nacistů na obsazených územích proto bylo ovládnutí co možná největšího množství majetku. Tím snadněji pak mohli přizpůsobovat tamní ekonomiku říšským hospodářským poměrům.

Výjimku nepředstavovalo ani území obsazeného Československa. Účinnou formou germanizace českého hospodářství se stala kapitálová expanze, která začala silit již po mnichovském diktátu, do obrovských rozměrů se však rozrostla až po 15. 3. 1939. Německé koncerny postupně uchvátily klíčové pozice ve velkopřemyslu, bankovníctví, peněžnictví či v pojišťovnictví. Vlivem a řízením se však nacisté nespokojili a nadále využívali všech možností, jak se zmocnit českého kapitálu a veškeré výroby. K tomu jim pak sloužily různé obchodní transakce a konfiskace.⁸⁷¹

Ekonomické zájmy rovněž určovaly protizidovskou politiku. O majetek měly být připraveny v první řadě všechny osoby podléhající norimberským rasovým zákonům. V případě konfiskace židovského majetku se ujal název – arizace.⁸⁷² V samotné Říši byla arizace započata v podstatě již v roce 1933, z počátku ale měla ještě charakter svévolných akcí. Teprve v roce 1938 do ní přistoupil samotný nacistický stát prostřednictvím celé řady nařízení a zákonů.⁸⁷³

⁸⁷¹ GROBELNÝ, A.: *Národnostní politika*, s. 60.

⁸⁷² Arizace (z něm. výrazu Ariesierung) znamenala v nacistickém Německu a jím ovládaných zemích vyvlastnění majetku osob, které byly židovského původu a jeho převedení do rukou nežidovských (tzv. árijských) správců a posléze majitelů. Samotná arizace probíhala tak, že byli do podniku prohlášeného za židovský dosazeni komisařští správci oprávnění k dalšímu vedení podniku a mající podpisové právo nebo přímo tzv. „treuhändři“. Při jejich dosazování hrála roli nikoliv odborná, ale především politická způsobilost. Jejich pravomocce byly značné, nesměli však arizované podniky rušit ani prodávat. O získání této funkce probíhaly v okupovaných oblastech často boje mezi místními a říšskými Němci.

⁸⁷³ Zmíňme pouze ty nejdůležitější: 26. 4. 1938 vstoupilo na celém území tehdejšího Německa v platnost nařízení o přihlašování židovského majetku, 12. 11. 1938 bylo vydáno nařízení o vyloučení Židů z německého hospodářského života a 3. 12. 1938 nařízení Ministerstva vnitra

Podobně jako v Říši a na dalších nacisty obsazených územích, také v Československu představoval židovský majetek pro nacisty velmi tučnou kořist. Odhady hovoří dokonce o tom, že před 2. světovou válkou se asi třetina průmyslového a bankovního kapitálu v Československu nacházela v židovských rukou.⁸⁷⁴ Velké množství židovských podniků a firem bylo možné označit za dobře prosperující.

Od prvních okupačních dnů, v různých částech Československa a v různou dobu, tedy započalo soupeření o hospodářsky nejatraktivnější objekty v židovském vlastnictví. Nacisté usilovali o získání kontroly nad veškerými majetky jejich přímým zabavením nebo jejich odevzdáním majiteli do říšských rukou, a to buď pod tlakem nastalé situace „dobrovolně“, nebo přímo donucovacími prostředky či různými podvody. Arizace byla zároveň využívána jako účinný nástroj germanizace místního hospodářství. Podniky, ve kterých měli Židé i jen menšinový kapitálový podíl, měly být převáděny do německé správy a posléze do vlastnictví Němců, popřípadě osobám nacistům zcela oddaným. Posléze došlo k zabavování domovního a pozemkového majetku a nakonec, a v některých oblastech ještě dávno před samotnými deportacemi, přišla řada i na drobný movitý majetek, který zbývajícím Židům ještě zůstal.

Vládní obvod Opava (Sudetská župa)

Pro Sudetskou župu platila v hospodářské oblasti nařízení vydaná v Říši. Sudetské Židy proto stejně jako ty říšské postihlo především „nařízení o vyřazení Židů z hospodářského života“ zakazující jim provozovat jakoukoliv živnost. Všechny majetek podle stavu z 1. 12., jenž museli Židé v Sudetech úředně přihlásit do konce ledna 1939, jim byl vzápětí „zarizován“.⁸⁷⁵ K evidenci židovského jmění pak bylo kromě seznamu majetku zhruba od roku 1942 používáno i Prohlášení o majetku (Vermögensklärung), a to v drtivé většině u osob přestárlých či nemajetných.⁸⁷⁶

o využití židovského majetku. Procesem zabavování majetku nepřátelského lidu v Říši bylo podle nařízení Ministerstva vnitra ze dne 12. 5. 1939 pověřeno gestapo RGB, Teil I, Jahrgang 1938, s. 414–415; Teil II, 1938, s. 1580; Verordnungsblatt für sudetendeutschen Gebiete, 1938, s. 168, s. 265–269.

⁸⁷⁴ ROTHKIRCHENOVÁ, L.: *Osud*, s. 37.

⁸⁷⁵ KOCOUREK, L.: *Okupované pohraničí*, s. 149.

⁸⁷⁶ KRAVAR, Zdeněk: *Vrchní finanční prezident Opava. Zabavování a správa židovského majetku (1902)1938–1945(1947)* [Sign. O 5300 a O 6058]. Číslo archivní pomůcky 1407, Opava 2000, s. 7–8.

Nařízení o využití židovského majetku z 3. 12. 1938 stanovilo, že za nahlášení židovského vlastnictví zodpovídají vládní prezidenti. Jejich úřady byly také kompetentní za arizaci velkých podniků a obchodů.⁸⁷⁷

Ustanovení komisařských správců jako prvních představitelů arizační politiky nařídil Konrad Henlein ještě jako říšský komisař pro sudetoněmecké území v nařízení 12. 11. 1938 a v dalším nařízení z 19. 1. 1939, které formulovalo jasné funkce a úlohu komisařských správců. O získání této funkce probíhaly často boje mezi sudetskými a říšskými Němci.⁸⁷⁸

Na konci ledna 1939 se již nacházelo v opavském vládním obvodu přibližně 150 hlavně židovských, ale i českých podniků pod komisařskou správou. V ústeckém obvodu to bylo 800 a v karlovarském dokonce 1 000 podniků.⁸⁷⁹ Svůj podíl na zabavené kořisti měli, alespoň podle původních vyjádření nacistických pohlavárů, získat zejména sudetští Němci. Při otevření průmyslové a obchodní komory v Opavě 13. 2. 1939 prohlásil župní hospodářský poradce: „*Odžidovštění německého hospodářství osvobodí sudetoněmecké obchodníky ze závislosti na židovských velkoobchodnících a poskytne jim s říšskou hospodářskou pomocí možnost vybudovat svůj podnik. Tím je dána sudetoněmeckému obchodu šance.*“ Dr. Reiter – vedoucí obchodní komory v Opavě – vyhlásil o několik dnů později, že půjde hlavně o zajištění velkých obchodů zvláště spojených s domovem. Celkem bylo v obvodu jeho komory převzato do árijských rukou 180 průmyslových a obchodních podniků.⁸⁸⁰

I když se už 26. 9. 1939 konala v úřadě říšského místodržitele v Liberci poslední schůze se všemi zúčastněnými orgány, pokračoval proces arizace v Sudetech pomalu. Ještě v květnu 1939 bylo okolo 2 000 sudetských podniků mimo provoz a stále pod komisařskou správou.⁸⁸¹ V samotném vládním obvodu Opava se nacházelo v polovině roku 1939 nejméně 242 živnostenských podniků pod komisařskou správou.⁸⁸²

Navzdory mnohačetným slibům a prohlášením se na židovském majetku ze Sudet nejvíce zahojily říšské koncerny, banky a říšští Němci. Pokud chtěli sudetoněmečtí podnikatelé získat podíl z „arizace“ a prodeje českých závodů,

⁸⁷⁷ ZIMMERMANN, V.: *Sudetští Němci*, s. 176.

⁸⁷⁸ KOCOUREK, L.: *Okupované pohraničí*, s. 150.

⁸⁷⁹ OSTERLOH, J.: *Nationalsozialistische Judenverfolgung*, s. 321.

⁸⁸⁰ TAMTĚŽ, s. 422.

⁸⁸¹ ZIMMERMANN, V.: *Sudetští Němci*, s. 176; TÝŽ: *Pachatelé*, s. 137.

⁸⁸² ZAO, f. VFP, inv. č. 91, kart. 2077. Sešit různé židovské podniky – hospodářské podniky, pravděpodobně červen nebo červenec 1939. Ve slezských okresech vládního obvodu Opava to bylo v okrese Bruntál devět podniků, v okrese Frývaldov 17, v okrese Krnov 18, v okrese Opava-venkov 18 a v okrese Opava-město 61 podniků.

museli se povětšinou spokojit s menšími a středními podniky. Sudetským Němcům, kteří by se o židovský majetek ucházeli, totiž většinou chyběl potřebný kapitál k dalšímu provozu. Navíc řada podniků zůstávala značně zadlužená.⁸⁸³

I ve slezské části opavského vládního obvodu zanechali židovští podnikatelé značné jmění, nejvíce se ho pak přirozeně nacházelo v jeho centru – Opavě. Arizovány tak byly v následujících měsících mnohé opavské židovské firmy, tovární podniky, živnosti, obchody či nemovitosti. Před samotnou arizací byly ve většině případů zabaveny gestapem.⁸⁸⁴ Zvláštní pozornost věnovali nacisté arizaci obchodních domů a jejich filiálék.⁸⁸⁵ Jednou z nejceněnějších kořistí se stal největší obchodní dům ve Slezsku a na severní Moravě – Breda & Weinstein.⁸⁸⁶

Zločinné rozkrádání židovského majetku probíhalo i v okolních městech. Mezi nejhodnotnější zabavený a následně arizovaný židovský majetek v Krnově patřily zdejší textilní továrny, velkoobchody se sukem a líkérky.⁸⁸⁷ Arizační proces zde očividně probíhal úspěšně: krnovské župní vedení NSDAP si již v říjnu 1941 pochvalovalo, že veškeré židovské podniky byly zarizovány a zbývalo prodat už jen několik pozemků.⁸⁸⁸ K cenným majetkům přišli nacisté rovněž v dalších městech – znovu šlo o různé továrny, obchodní firmy, na Frývaldovsku (Jesenicku) i o prosperující léčebná sanatoria.⁸⁸⁹

Nejvíce se obohacovali sudetští Němci na židovském domovním a pozemkovém majetku. Při jeho rozdělování byli zvýhodňováni v prvé řadě bývalí funkcionáři SdP. Mnohé byty vyprázdněné po útěku Židů a Čechů byly

⁸⁸³ ZIMMERMANN, V.: *Pachatelé*, s. 138.

⁸⁸⁴ KRAVAR, Z.: *Vrchní finanční prezident*, s. 12–62; ZAO, f. VFP, inv. č. 91, kart. 2077. Rejstřík komisařských správců firem a hospodářských podniků. Mezi největší arizátory patřili v Opavě místní Němci Kurt Titz (Český zemědělský ústřední sklad v Opavě), Franz Knappek (fa Fiedler und Co., Moravkoslezský obchod s klíčovým a zabezpečovacím zbožím), Emil Kasperlik (fa Gebr. Guttman A. G., fa Pollak F. I), Quido Preusze a Franz Malik (fa Breda und Weinstein) či Alfred Ridel (fa Moritz Altschul, fa Erwin Käufer, fa Lichtwitz E. & Co., fa Reich & Co.).

⁸⁸⁵ OSTERLOH, J.: *Nationalsozialistische Judenverfolgung*, s. 415–416; KRAVAR, Z.: *Vrchní finanční prezident*, č. reg. 14, (s. 15); TAMTÉŽ, č. reg. 100–102 (s. 41–42); DVOŘÁK, J.: *Židé*, s. 103–104.

⁸⁸⁶ K arizaci majetků Weinsteinů bliže viz MÝŠKA, Milan: *Breda & Weinstein*. Kapitoly z dějin opavského obchodního domu 1898–1998. Opava 1998, s. 68–73.

⁸⁸⁷ Srov. KRAVAR, Z.: *Vrchní finanční prezident*, s. 12–62; ZAO, f. VFP, inv. č. 91, kart. 2077. Podniky a firmy uvedené v přehledu komisařských správců. K místním arizátorům patřili například krnovští Němci Ewald Fritsch (fa Wiese), Arthur Dudel (fa Sedia A. G.), Reinold Angele (fa Pollak Adolf & Sohn), Karl Ott (Tuchhaus Schulhaber), Leo Schmidt a Adolf Heidutschek (Silesia Tuchaus) a další.

⁸⁸⁸ SOAL, f. ŽV NSDAP Liberec, inv. č. 5, kart. 18. Situační zpráva okresního vedení NSDAP v Krnově za říjen 1941.

⁸⁸⁹ SOKA Jeseník, f. Archiv města Zlaté Hory, sign. XXIII/2, inv.č. 1229, kart. 313. Seznam odžidovštěných podniků a domu v Cukmantlu, pravděpodobně z poloviny září 1939.

předány i příchozím úředníkům či vojákům.⁸⁹⁰ Tak tomu bylo i v Opavě a přilehlých městech, kde bylo zabaveno značné množství domovního majetku, jímž oplývali především majetní židovští továrníci, obchodníci, právníci atd.⁸⁹¹ Již notně nadceněné nemovitosti byly následně nabídnuty k prodeji.⁸⁹²

Zkonfiskován byl i veškerý majetek ve správě židovských spolků a náboženských obcí v Sudetech, potažmo v opavském vládním obvodu. Šlo zejména o nezničené židovské modlitebny, obytné domy zaměstnanců obce, schůzové místnosti spolků a lóží apod. Zabavené vlastnictví se následně poukázalo Společnosti pro správu majetku a fondů obnovy s. r. o. se sídlem ve Vídni (Deutsche Aufbaufonds – Vermögensverwaltung GmbH), kde bylo provedeno jeho zdanění.⁸⁹³ Prodejem majetku židovských obcí byla posléze pověřena pobočka, konkrétně její zůstavitelé výše zmíněné společnosti se sídlem v Opavě. V Opavě byl oním zůstavitelem člen NSDAP Oswald Effenberg. Tomu se ovšem v roce 1940 podařilo prodat pouze několik pozemků a nemovitostí židovské náboženské obce v Opavě a Krnově, většina proto připadla bezplatně obcím.⁸⁹⁴

Současně s arizací průmyslových a obchodních podniků se – zejména na přelomu let 1940 až 1941 – nacisté stále více zaměřovali na pozemkový majetek Židů a Čechů.⁸⁹⁵ V samotném vládním obvodu Opava bylo v červnu 1940 nahlášeno 101 zemědělských pozemků v židovském vlastnictví s celkovou rozlohou kolem 1 300 ha. Nejvíce zemědělské plochy se rozkládalo zvláště v okrese Nový Jičín (738 ha), Frývaldov (118 ha) a Bruntál (106 ha).⁸⁹⁶ Na konci října 1940 již bylo „odžidovštění“ zemědělství v Sudetech z velké části

⁸⁹⁰ KOCOUREK, L.: *Okupované pohraničí*, s. 151; ZIMMERMANN, V.: *Sudetští Němci*, s. 182.

⁸⁹¹ KRAVAR, Z.: *Vrchní finanční prezident*, s. 12–62; ZAO, f. VFP, inv. č. 91, kart. 2077. Rejstřík komisařských správců domů a statků. Mezi největší arizátory domovního majetku v Opavě patřil např. advokát dr. Robert Anlauf, který měl pod svou správou až 16 domů (domy Bredových, dr. Lichtwitze, Sidonie Bellakové, Hanse Gesslerera atd.), architekt Josef Lehmann pak osm domů (domy rodiny Konstan Breda, Erwina Deutsche atd.) či advokát dr. Oswald August rovněž osm domů (domy dr. Alexandra Hirsche, Karla Picka atd.). V Krnově probíhala arizace domů a statků výlučně v režii jedné osoby – komisařského správce Waltera Knappeho. Do jeho správy patřil i místní židovský hřbitov či nemovitosti a pozemky kantora Behra, Sigmunda Jokla, dr. Eisnera, Jacob Bellaka, prof. Hugo Langschura a dalších.

⁸⁹² OSTERLOH, J. *Nationalsozialistische Judenverfolgung*, s. 457–458.

⁸⁹³ ZAO, f. VFP, inv. č. 93, kart. 2119; Kravar, Z.: *Vrchní finanční prezident*, reg. č. 124 (s. 48);

OSTERLOH, J. *Nationalsozialistische Judenverfolgung*, s. 273–274.

⁸⁹⁴ SOKA Jeseník, f. Archiv města Zlaté Hory, sign. XXIII/2, inv.č. 1229, kart. 313, seznam odžidovštěných podniků a domu v Cukmantlu, pravděpodobně z poloviny září 1939; DVORÁK, J.: *Židé*, s. 106.

⁸⁹⁵ KOCOUREK, L.: *Okupované pohraničí*, s. 153.

⁸⁹⁶ OSTERLOH, J.: *Nationalsozialistische Judenverfolgung*, s. 471.

provedeno. Vlastní arizace, tj. zadávání pozemků, nebyla ale většinou ještě závěrečně regulována. Do konce roku 1940 uvalil agrikulturní úřad v Opavě nucenou správu na 149 statků o celkové rozloze 4 610 hektarů – z čehož 62 o rozloze 1 105 ha spravoval sám, 75 bylo propachtováno. Ve zvlášť velkém rozsahu bylo toto opatření prováděno v okresech Bílovec, Šternberk a Opava.⁸⁹⁷ Podle statistických údajů k 30. 6. 1942 bylo ve vládním obvodu Opava z 64 zemědělských pozemků o celkové rozloze 1 062 ha arizováno 31 pozemků (48 %) o rozloze 797 ha (75 %).⁸⁹⁸

V té době se započal rozdělovat také drobný movitý majetek. Příslušné úřady si však z počátku nebyly jisty svými kompetencemi, občas proto docházelo k nesrovnalostem a zmatkům. Kupříkladu finanční úřad v Opavě podal v listopadu 1941 stížnost nadřízeným, v níž se dožadoval urychleného „předání k využití“ židovského majetku, v té době dočasně uloženého v bývalém židovském domě v Růžové ulici (č. p. 1–3) v Opavě, který však patřil vojenské správě – ta požadovala vyklizení prostoru. Jednalo se hlavně o domácí nářadí, knihy, časopisy či mycí potřeby. Nejhodnotnější zabavené předměty mělo získat přednostně Říšské župní muzeum v Opavě – šlo např. o různé cínové konvice, porcelánové talíře, svícný, mlýnky na kávu, nože, kuriozitou byl i větší počet mamutích zubů ve vitríně.⁸⁹⁹ Ani ve zbývajícím průběhu války pak opavské muzeum, v čele s ředitelem dr. Wernerem Kudlichem, nepolevilo ve své snaze získat do svých muzejních sbírek některé cennosti „židovského a českého původu“.⁹⁰⁰

Úměrně zhoršujícím se válečnému stavu pro Německo probíhalo stále naléhavěji zabavování židovského movitého majetku. Nakonec se konfiskovalo téměř všechno. Nejen v souvislosti s deportacemi, ale i v rámci tzv. „sběrné akce“, která proběhla v Sudetech v září 1943, byly zbývajícím Židům odebírány věci a přístroje „důležité pro válečné hospodářství“.⁹⁰¹ Opavské gestapo při ní zabavilo mimo jiné osm kol, osm fotoaparátů, šest vysavačů, devět polštářů,

⁸⁹⁷ ZIMMERMANN, V.: *Sudetští Němci*, s. 265.

⁸⁹⁸ OSTERLOH, J.: *Nationalsozialistische Judenverfolgung*, s. 478. V první polovině roku 1941 zaplatila Německá osidlovací společnost z Berlína (Deutsche Ansiedlungsgesellschaft – DAG) ve vrchním vládním obvodu Opava asi 983 RM za hektar židovského pozemku. Pro srovnání ve vládním obvodu Cheb to bylo 832 RM, viz TAMTÉŽ, s. 481.

⁸⁹⁹ ZAO, f. VFP, inv. č. 91, kart. 2077. Dopis finančního úřadu v Opavě vrchnímu finančnímu prezidentovi Opava ze 4. 11. 1941 + 6 s. příloh; BORÁK, M.: *Prameny*, s. 38.

⁹⁰⁰ ZAO, f. VFP, inv. č. 91, kart. 2077. Dopisy ředitele opavského muzea W. Kudliche vrchnímu finančnímu prezidentovi v Opavě, 25. 8. 1941 či 18. 2. 1942; BORÁK, M.: *Prameny*, s. 39.

⁹⁰¹ ZAO, f. VFP, poř. č. 91, kart. 2077a. Gestapo Opava vrchnímu finančnímu prezidentovi Opava, 29. 9. 1943.

gramofon s deskami a dále různé ohřivače, elektrické vařiče, žehličky, skleničky atd. Zabavené věci však pravděpodobně nebyly zrovna zánovní, poněvadž o ně neprojevil zájem ani místní lazaret, když mu bylo nabídnuto jejich bezplatné předání.⁹⁰²

Hlučínsko (vládní obvod Opolí)

V době zaboru Hlučínska byla většina místních Židů již dávno pryč, nacisté zde proto v podstatě neměli co arizovat. Podstatnou výjimku představoval rozsáhlý a již opuštěný pozemkový majetek rodiny Rothschildů – velkostatky v Hlučině (dvory v Šilheřovicích, Pasekách, Darkovičkách a Hlučině) a v Dolním Benešově.⁹⁰³ Jejich majitelé už v době anšlusu Rakouska opustili Československo a usadili se v Anglii. Židovského původu pak byli i vlastníci zbytkového statku v Oldřišově Jakub a Emanuel Weiserovi.⁹⁰⁴

Na základě říšské pozemkové reformy,⁹⁰⁵ která měla být revizí té československé, přešla i zdejší veškerá půda, včetně zemědělských závodů ve vlastnictví Čechů a Židů, postupně do německých rukou.⁹⁰⁶ Od 1. 11. 1938 byla správou nad zbytkovými (tzv. kolonizovanými) statky ve vládních obvodech Opava a Opolí (tedy i na Hlučínsku) pověřena Slezská zemědělská společnost ve Vratislavi (později Hornoslezská zemědělská společnost v Opolí). Do její pověřenecké správy pak koncem března 1939 přešly stejně všechny české i opuštěné zbytkové statky Rothschildů a Weiserů.⁹⁰⁷ Oba rothschildovské statky ale nakonec nebyly arizovány, nýbrž pouze převzaty nejprve komisařským správcem a na konci roku 1939 odkoupeny Německou říší. Podle předkupní smlouvy z července 1941 se přiznávalo předkupní právo k nemovitostem plukovníku wehrmachtu Mandelovi. Oba velkostatky byly od roku 1938

⁹⁰² TAMTĚŽ, Seznam zabavených věcí; BORÁK, M.: *Prameny*, s. 37.

⁹⁰³ Dvě panství Rothschildů měla celkovou výměru 3972 ha. Většinou se jednalo o nezemědělskou půdu PROKEŠOVÁ, N.: *K problematice*, s. 98.

⁹⁰⁴ PLAČEK, V.: *Prajzáci*, s. 97.

⁹⁰⁵ Po „právní“ stránce tomu sloužilo Göringovo nařízení o ochraně ohroženého majetku, které vešlo v platnost hned 10. 10. 1938.

⁹⁰⁶ PLAČEK, V.: *Prajzáci*, s. 97.

⁹⁰⁷ PROKEŠOVÁ, N.: *K problematice*, s. 98. Zajímavostí zůstává, že dočasným správcem Rothschildova velkostatku v Hlučině byl koncem roku 1938 gestapem jmenován bývalý správce Dostál, kterého Rothschild již v roce 1937 propustil pro nepřátelské chování ke „všemu českému“ ZAO, f. PŘMO, sign. 482, kart. 477. Velitelství IV. Sboru na PŘMO, 25. 1. 1939.

spravovány centrálně a až v roce 1942 rozděleny na část hospodářskou a lesní a spravovány odděleně.⁹⁰⁸

Ostravsko a Frýdecko (Protektorát Čechy a Morava)

Největší možnosti k obohacení se nacistům na území bývalého Československa samozřejmě naskytly v jeho protektorátní části. Německé bankovní a průmyslové koncerny byly odhodlány zmocnit se rozhodujících pozic v hospodářství českých zemí a cesta arizací byla tou nejschůdnější.⁹⁰⁹ Zajištění židovského majetku se proto stalo pro okupanty jedním ze stěžejních úkolů.

Nacisté si samozřejmě byli dobře vědomi značného významu ostravské průmyslové oblasti, jejíž část se rozprostírala i na území protektorátního úseku Českého Slezska. Však o její získání usilovali i nacisté z dalších území – např. ze Sudet či Horního Slezska.⁹¹⁰ Nacházel se zde především jeden z největších hutnických a strojírenských závodů – Vítkovické železářny – i část dolů z ostravsko-karvinského revíru, které byly desítky let ve vlastnictví židovských velkopodnikatelských rodin Rothschildů a Gutmannů.

Majitelé Vítkovického horního a hutního těžířstva již v roce 1937 prozíravě převedli část akcií společnosti na jednu z anglických firem se sídlem v Londýně, čímž se v předstihu snažili zabránit očekávané násilné arizaci podniku. Tato společnost tak zůstala oficiální a jedinou majitelkou těžířstva po celou dobu války.⁹¹¹ Již zábořem pohraničí v říjnu 1938 však byla produktivita výroby tohoto rozsáhlého průmyslového komplexu značně ochromena. Část dolů a výrobních podniků totiž zůstala na zabraném území a dopravní spojení mezi oběma rozdělenými oblastmi bylo silně narušeno. I když se říšskoněmeckým závodům nepodařilo odkoupit vítkovický majetek, nacisté alespoň úspěšně posílili svůj vliv na vedení podniku. Zaměstnanci židovské národnosti byli samozřejmě propuštěni ihned po březnové okupaci – včas emigrovat se podařilo předválečnému řediteli Gustavu Federerovi. Na jejich místa pak logicky přicházeli především Němci. Mohli tak vykonávat dozor nad činností těžířstva. Od ledna 1943 bylo těžířstvo prakticky ovládáno koncernem RWHG, kterému byla svěřena správa celého

⁹⁰⁸ PLAČEK, V.: *Hlučínsko v letech 1938–1945*. In: *Historie okupovaného pohraničí 1938–1945* 11, Ústí nad Labem 2006, s. 156–157.

⁹⁰⁹ KÁRNÝ, M.: *Konečné řešení*, s. 23; GROBELNÝ, A.: *Národnostní politika*, s. 62–63.

⁹¹⁰ BORÁK, M.: *Situace*, s. 145.

⁹¹¹ *Společnost Vítkovice v dokumentech*, s. 110.

majetku. Veškerá výroba tohoto období pak byla podřízena válečným potřebám.⁹¹²

V německých rukou samozřejmě měly skončit i ostatní židovské firmy, podniky a živnosti, které se Židům nepodařilo včas prodat. A že se o to většina z nich snažila, dokazuje i zápis z frýdecké kroniky ještě před okupací: „*Zajímavý zjev ve Frýdku. Město, které má již přes 1200 domů, má jich celou jednu třetinu na prodej. Jsou nabízeny u místních a realitních kancelářích. Zejména židé nabízejí své nemovitosti ke koupi.(...) Kupců však není.*“⁹¹³ Především obchod byl nacistickou okupací silně poznamenán již od samého začátku. Židovští majitelé obchodů museli hned v prvních dnech okupace označit své živnosti jako židovské a předat je nacistickým důvěrníkům. V Ostravě byly hned první okupační den příslušníky německé policie a gestapa obsazeny největší ostravské obchodní domy Textilia, Rix, Schön, Borger či Bachner v majetku Židů.⁹¹⁴ Pod komisařskou správou se okamžitě ocitly i některé židovské kavárny a hotely (Royal, Palace), které zůstaly v prvních dnech uzavřeny.

Bojkot obchodníků a výrobců židovského původu a jejich terorizování pouličními bojůvkami měl v dalších dnech postižené přivést k bankrotu, popřípadě donutit k ukončení podnikání či dokonce k odchodu ze země. Ve snaze zachránit alespoň část jmění skutečně někteří, zejména menší židovští podnikatelé, uzavírali rychlé prodeje a obchody, živnosti, akcie a zásoby prodávali nízko pod cenou a snažili se co nejdříve opustit obsazené území.⁹¹⁵ Jakýkoliv prodej podniků a nemovitostí byl však Židům již brzy zakázán.

Dne 27. 3. 1939 protektorátní vláda zakázala „nakládat bez souhlasu okresního úřadu věcmi movitými jakéhokoliv druhu, jejichž obecná hodnota přesahuje 50 000 korun“.⁹¹⁶ Ač se o tom nařízení výslovně nezmiňovalo, jejím hlavním motivem bylo zabránit okupantům libovolně zabírat židovské podniky. Každý arizační případ by byl v Protektorátu vázán na souhlas českých úřadů.

Nacisté ale samozřejmě měli s majetkem Židů vlastní plány a říšský protektor proto také publikaci onoho vládního nařízení nikdy neschválil. S úmyslem zabránit spontánnímu zabírání židovského majetku zakazoval šéf civilní správy – pro oblast Moravy jím byl Josef Bürckel v Brně – nařízeními z 20., 22.

⁹¹² TAMTĚŽ, s. 113–114.

⁹¹³ BARÁNEK, D.: *Židovská náboženská obec*, s. 165.

⁹¹⁴ Pouze obchodní dům Nesselroth si pronajal český obchodník Chamrád, donucený uprchnout z Orlové po záboru části Těšínska polským vojskem na podzim 1938.

⁹¹⁵ GRACOVÁ, B.: *Jak změnila nacistická okupace*, s. 99; GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problémy*, s. 239.

⁹¹⁶ KÁRNÝ, M.: *Konečné řešení*, s. 24.

a 29. 3. 1939 se zpětnou platností od 15. 3. veškeré hospodářské dispozice s podniky všeho druhu v židovském vlastnictví. Všechny urychlené prodeje takových podniků musel napříště schválit šéf civilní správy.⁹¹⁷

K pokusům o „divoké arizace“ přesto docházelo, a to i na Ostravsku. Aktivními byly v tomto směru zejména členové GG, kteří dosazovali své správce do židovských podniků. Netrvalo to však dlouho a komisařská správa i v těchto případech přešla výhradně do arijských rukou.⁹¹⁸

Krádež židovského majetku od počátku probíhala i ve zdejším regionu ve spěšném tempu. Jen v Moravské Ostravě změnilo k 19. 4. 1939 svého majitele 20 židovských obchodů.⁹¹⁹ Vítkovický kronikář si k tomu v dubnu poznamenal: „Arijští správcové bohatnou všude tam, kam se dostali. Majitelé již do svých obchodů nesmí. Bylo jim však dovoleno, aby žili z peněz, které mají na hotovosti, které si na arijcích ušetřili a aby klidně vyčkávali, co bude dál. Toto čekání je jako odsouzení na smrt.“⁹²⁰ Ve spojitosti s plánovaným převodem židovského majetku pak i protektorátní úřady na Ostravsku i Frýdecku vytvářely další a další soupisy neárijských živnostenských podniků, živnostníků a jejich obchodů.⁹²¹

Již 21. 6. 1939 vydal říšský protektor Neurath výnos o židovském majetku, jímž upravil a rozšířil monopol okupačních úřadů při rozhodování o majetku Židů. Arizace měla probíhat zcela v německé režii, účast protektorátních úřadů na řešení židovské otázky v hospodářské sféře měla být omezena na minimum. Dekret se zpětnou platností od 15. 3. prakticky vylučoval protektorátní Židy z veškeré účasti na hospodářském životě.⁹²²

Zvlášť důležitým bodem Neurathova výnosu byla definice židovského podniku. Za takový byl pokládán každý, který je nejen Židy vlastněn, ale je i takzvaně pod jejich rozhodným vlivem. V praxi proto stačilo, aby byl za židovský podnik považován i nežidovský, pokud jen jeden z vedoucích jeho pobočky byl Žid. Formulací židovského podniku ovšem utrpěla i řada českých

⁹¹⁷ Blíže KÁRNÝ, M.: *Konečné řešení*, s. 26–27; LAGUS, K. – POLÁK, J.: *Město v nás*, s. 29.

⁹¹⁸ ZAO, f. MZNV – exp. Ostrava, inv. č. 281, kart. 145. Zpráva o německé činnosti za okupace; GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problém*, s. 239.

⁹¹⁹ GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problém*, s. 239.

⁹²⁰ AMO, f. Archiv města Vítkovice, *Kronika města Vítkovice 1914–1945*, díl II., s. 544.

⁹²¹ Např. SOKa Frýdek-Místek, f. Četnická stanice Frýdek, inv. č. 13, kart. 5. Seznam podniků v neárijských rukou, četnická stanice Frýdek, 26. 5. 1939.

⁹²² Celkem 12 uveřejněných paragrafů v praxi Židům (tedy všem, na které se vztahovaly norimberské zákony) zakazovalo jakkoli nakládat s nemovitostmi, právy na nemovitostech, hospodářskými závody a podíly na nich, cennými papíry všeho druhu, dále propachtovat pozemky a hospodářské závody bez písemného schválení říšského protektora. Židé museli navíc ohlásit zemědělské a lesní pozemky, předměty ze zlata, stříbra, platiny, drahokamy, perly, drahocenné a umělecké předměty a sbírky přesahující cenu 10 tisíc K.

nežidovských firem. Nařízení se tak stalo přímým prostředkem germanizace. Následné prováděcí výnosy pak umožnily rozsáhlé konfiskace židovského majetku.⁹²³

V duchu hospodářské germanizační politiky Velkoněmecké říše se i zde stávali treuhändry i arizátory téměř výhradně Němci, a to také protektorátní a sudetští, ale hlavně ti říšští.⁹²⁴

Na základě prováděcích výnosů k Neurathovu nařízení,⁹²⁵ jež připomínaly i vyhlášky ostravského oberlandráta, měl být ohlášěn veškerý židovský majetek v okresech Moravská Ostrava, Frýdek a Místek. Oznámení o tom byla uveřejňována také v místním tisku.⁹²⁶ Do soupisu arizovaného majetku k 31. 7. 1939 byly zahrnuty i závody s ročním obratem přes 3 mil. K nebo s více než 100 zaměstnanci. Na seznamu pořízeném oberlandrátem v Moravské Ostravě se ocitlo 31 firem, mj. hotel Palace, modní dům Textilia, Rafinerie minerálních olejů v Přívoze, obchodní domy Bachner, Borger, Rix a syn, Nesselroth.⁹²⁷ Treuhändři ale průběžně přicházeli i do menších průmyslových, živnostenských a zemědělských podniků.⁹²⁸

Podobně jako v Sudetech se však ani mezi protektorátními Němci nenacházel podle okupantů dostatek „kvalifikovaných“ a finančně zajištěných osob k další správě větších židovských podniků. Ve Frýdku podle přiloženého seznamu četnické stanice k 31. 10. bylo 19 podniků (většinou židovských) zaměstnávajících více jak 10 osob – nejvíce, na 850 osob, jich zaměstnávala židovská firma A. Landsberger. K 15. 11. 1939 však byli určeni a schváleni oberlandrátem v Moravské Ostravě teprve čtyři árijsí správce.⁹²⁹ Většina

⁹²³ Blíže např. KÁRNÝ, M.: *Konečné řešení*, s. 29–33; PETRŮV, H.: *Právní postavení*, s. 59–73; ROTHKIRCHENOVÁ, L.: *Osud*, s. 38.

⁹²⁴ SEDLÁKOVÁ, Monika: *Arizace potravinářských podniků a obchodů v Protektorátu Čechy a Morava*. In: *Židé v Čechách 1*, Praha 2007, s. 60–62.

⁹²⁵ Např. AMO, f. MIMO, inv. č. 15, kart. 14, oběžníky MV, OÚ; TAMTĚŽ, inv. č. 51, kart. 85. Zabavení židovského majetku a jeho správa; SOKA Frýdek-Místek, f. AM Místek, inv. č. 418, Vyhláška – provádění čtvrtého prováděcího výnosu, 12. 3. 1940.

⁹²⁶ Např. *O zajištění židovského majetku v okrese Moravská Ostrava, Frýdek a Místek*. DN, č. 165, 21. 7. 1939, s. 2.

⁹²⁷ GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problémy*, s. 242.

⁹²⁸ ZAO, f. PRMO, sign. 8519, 8519/20, kart. 458. Správa hospodářských podniků a dozoru nad nimi, 1940; SOKA f. OÚ Místek, inv.č. 936, kart. 1388. Správa židovského majetku, židovských podniků, 1940; TAMTĚŽ, kart. 1389. Správa židovského majetku, fin. záležitosti, seznamy žid. domů a bytů, seznamy vnučených správců aj.

⁹²⁹ SOKA Frýdek-Místek, f. Četnická stanice Frýdek, inv. č. 13, kart. 5. Neárijské podniky – zjištění komisařských správců, 15. 11. 1939.

větších průmyslových a hospodářských podniků z Ostravska a okolí, stejně jako v celém Protektorátu, tak byla začleněna do komplexu RWHG.⁹³⁰

Inventarizováno mělo být i pozemkové vlastnictví protektorátních Židů. V seznamu židovských vlastníků půdy z města Frýdku a Starého Města se nacházelo 25 osob a celková hodnota jejich pozemkového vlastnictví byla odhadována na 30 milionů korun – z toho ale podstatnou část tvořil pozemkový majetek fy Alfreda Landsbergera v hodnotě 24 milionů Kč.⁹³¹

Povinnost přihlásit do 31. 7. 1939 zemědělské nebo lesní pozemky, které byly v židovském vlastnictví, spoluvlastnictví nebo nájmu, připomínala také vyhláška oberlandráta v Moravské Ostravě z 20. 7. 1939. Ve Frýdku obsahoval tento seznam 13 majitelů zemědělské půdy – největší rozlohu měly znovu pozemky fy A. Landsberger – téměř 750 akrů.⁹³² Zemědělství ani lesnictví ale obecně nebylo doménou židovských podnikatelů – natož těch působících ve městech.

Převody velkého množství zkonfiskovaného židovského majetku se samozřejmě nemohly obejít bez komplikací. O majetek nesoupeřili pouze jednotlivci, ale i okupační úřady se mezi sebou nejednou dostaly do sporu v otázce vlivu na průběh arizace. Ostravský oberlandrát si tak začátkem listopadu 1939 ve své zprávě stěžoval, že při arizaci židovského majetku sice bylo nasazeno zrychlené tempo, ale otázka kompetencí zůstává i nadále nevyjasněná. Zejména Gestapo se snažilo rozšiřovat své pravomoci.⁹³³

Zásadní význam pro osud protektorátních židovských podniků mělo nařízení říšského protektora o vyřazování Židů z hospodářství Protektorátu z 26. 1. 1940 a následně prováděcí výnosy,⁹³⁴ které znamenaly jejich nucenou arizaci.⁹³⁵

⁹³⁰ ROTKIRCHENOVÁ, L.: *Osud*, s. 37.

⁹³¹ SOKA Frýdek-Místek, f. Četnická stanice Frýdek, inv. č. 13, kart. 5. Seznamy židovských vlastníků půdy z města Frýdku a Starého města u Frýdku, 26. 7. 1939.

⁹³² TAMTĚŽ, Seznam nearijského majetku zemědělské a lesní půdy a zemědělského průmyslu k 26. 7. 1939.

⁹³³ GRUNER, W.: *Protektorát*, s. 37.

⁹³⁴ Dne 12. 2. 1940 byl publikován výnos ukládající židovským podnikům přihlásit veškerý tuzemský i zahraniční provozní majetek podle stavu k 31. 12. 1939, a to u okresních hejtmanů, kde také do 15. 3. 1940 všichni Židé museli předložit soupis svého pozemkového majetku, veškerých akcií, podílnických práv a účastenství všeho druhu. Krátce poté následoval výnos po povinnosti uložit u vybraných bank akcie a cenné papíry podobného druhu spolu s předměty ze zlata, stříbra nebo platiny, drahokamy a perly. Vydát cokoli z těchto deponovaných věcí bylo podmíněno souhlasem úřadu říšského protektora. Za stejných podmínek musely být v bankách postupně uloženy další cennosti, např. sbírky poštovních známek. Všechny židovské účty v peněžních ústavech byly prohlášeny za vázané a vyhláška Ministerstva financí nařídila, že veškeré platby ve prospěch Židů a židovských podniků lze konat pouze na vázaný účet příjemce. Z židovských účtů, na které musely být převedeny také všechny částky z vkladních knížek, mohl jeho majitel vybírat pro sebe a jím vydržované osoby jen omezené a stále více omezované částky.

⁹³⁵ Blíže viz KÁRNÝ, M.: *Konečné řešení*, s. 60–61; PETRŮV, H.: *Právní postavení*, s. 86–88.

Neurathovými výnosy bylo postupně oklešťováno stále více židovského majetku a na řadu přicházely stále menší a menší firmy a obchody z různých průmyslových oborů. Dochovaly se soupisy vypracované začátkem roku 1940 evidující desítky židovských firem a podniků Moravské Ostravy a Frýdku, které měly být postupně likvidovány či arizovány.⁹³⁶

Nebylo neobvyklé, když židovský obchod či firmu převzal do pověřenecké správy i bývalý zaměstnanec, který se ke svým někdejšími chlebovárcům choval velmi macešsky.⁹³⁷ I mezi arizátory se ale našli slušní lidé snažící se svým dřívějším kolegům či zaměstnavatelům, pokud to poměry dovolovaly, pomáhat.⁹³⁸

Jako konečný termín pro arizaci židovského majetku byl státním sekretářem říšského protektora stanoven 31. 3. 1941. Stanovenou lhůtu se však ani nacistům na Ostravsku přes úpornou snahu nedařilo dodržet, a proto zde neproběhla likvidace k tomuto datu zcela důsledně. Při dubnové kontrole policejním ředitelstvím v Moravské Ostravě bylo totiž zjištěno, že na území Ostravy ještě působilo kolem 50 židovských živností.⁹³⁹ Také župní vedení NSDAP v Moravské Ostravě se ve svém hlášení za duben 1941 nevyjadřuje o průběhu arizace zrovna jednoznačně: „*Všechny velké podniky již mají trauhandeři a menší podniky, které ještě nejsou pod trauhanderskou správou, budou, pokud nebyly zlikvidovány, evidovány.*“ Zároveň si stěžovalo na přílišný byrokratismus ze strany Ústředny pro židovské vystěhovalectví, který měl celý proces přejímání židovského majetku a arizaci podniků zdržovat. Pomalý průběh arizace pak zdůvodňoval i nedostatkem dostatečně kvalifikovaných zdejších Němců a jejich finančními prostředky na další provoz.⁹⁴⁰ Ke konci srpna 1941 pak byla podle údajů župního vedení NSDAP arizace provedena v 151 případech, treuhändři

⁹³⁶ AMO, f. MIMO, inv. č. 15, kart. 14. Seznam židovských firem, 22. 6. 1940; SOkA f. OÚ Místek, inv.č. 936, kart. 1388. Správa židovských podniků 1940.

⁹³⁷ ELIAS, R.: *Naděje*, s. 57.

⁹³⁸ MUSIALKOVÁ, Martina: *Ostravští Židé v době druhé světové války*. Diplomová práce. Olomouc 1995. Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, s. 18–19 – vzpomínky Jana Mayera.

⁹³⁹ Stále zde fungovalo 12 židovských hostinců, které spravovali dočasně arijsci, ale bez povolení oberlandrátu. Dalších 38 živností různého výrobního zaměření čekalo na přidělení správce. Byly to především krejčovské (10), obuvnické (osm) a hodinářské dílny (pět), ale i chemická čistírna či laboratoř. Dále bylo uzavřeno 21 židovských obchodů, jejichž zboží bylo policejně převzato pro obchodníky určené oberlandrátem. Pouze dvěma židovským zasilatelům byly živnosti ještě ponechány. JIŘÍK, K. a kol: *Dějiny*, s. 376–377; GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problémy*, s. 243.

⁹⁴⁰ SOAL, f. Župní vedení NSDAP, inv. č. 3, kart. 9. Situační zprávy za březen a duben 1941.

spravovali toho času ještě 102 podniků. Z 900 židovských domů bylo 64 prodáno, zlikvidováno bylo 245 podniků.⁹⁴¹

Velmi slušnou kořist i na Ostravsku a Frýdecku představoval zanechaný domovní majetek. Mnohé byty a domy vyprázdněné po útěku Židů a Čechů byly sice předány příchozím úředníkům či vojákům z Říše, část byla využita i jako ubytovny; přesto se právě na něm, podobně jako v Sudetech, mohli nejvíce obohatit místní Němci. Zvýhodňováni byli samozřejmě i zde funkcionáři NSDAP.⁹⁴² V seznamu opuštěných a zabraných domů z března 1941 bylo v Moravské Ostravě, Vítkovicích a Přívoze 103 domů a bytů.⁹⁴³ Do jiného soupisu domů s židovskými rodinami z roku 1941 bylo zahrnuto kolem 740 domů. Většina z nich se nacházela v katastru Moravské Ostravy – konkrétně 537 domů. Jejich židovští majitelé byli přestěhováni do přidělených náhradních prostor.⁹⁴⁴

K nejrozsáhlejší konfiskaci židovského domovního majetku na Ostravsku a Frýdecku došlo v druhé půlce roku 1942 v souvislosti s deportací místních židovských obyvatel do Terezína. Ještě před odjezdem transportů museli deportovaní odevzdat i klíče od bytů a domů. Ty byly nejprve za účasti protektorátní policie zapečetěny a pak s německou důkladností likvidovány.⁹⁴⁵ Jen v samotné Moravské Ostravě zůstalo opuštěných 648 (či 650)⁹⁴⁶ židovských příbytků. Jejich vnitřní vybavení bylo samozřejmě nejdříve oceněno a následně zpeněženo.⁹⁴⁷ K likvidaci majetku deportovaných byla určena Správa z pověření říše (Reichsauftragsverwaltung – RAV). Pronájem a prodej bytů a pozemků do 1 ha místním Němcům měla na starosti místní Správa domů a pozemků RAV,

⁹⁴¹ TAMTÉŽ, Situační zprávy za červenec, srpen a září 1941.

⁹⁴² SOKA Frýdek-Místek, f. OÚ Místek, inv. č. 934, kart. 1389. Seznam treuhänderů k židovskému domovnímu majetku, 1940–1941.

⁹⁴³ TAMTÉŽ, Seznam opuštěných domů.

⁹⁴⁴ GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problémy*, s. 249.

⁹⁴⁵ SOAL, f. Župní vedení NSDAP, inv. č. 3, kart. 9. Situační zpráva za listopad a prosinec 1942; GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problémy*, s. 250.

⁹⁴⁶ SOKA Frýdek-Místek, f. OÚ Místek, inv. č. 934, kart. 1378. Služebna v Moravské Ostravě na Sipo a SD v Praze, 24. 9. 1942; TAMTÉŽ, Dálnopis Zouhara na velitele Sipo Günthera, 15. 1. 1943.

⁹⁴⁷ V úředních obvodech oberlandrátu v Praze a v Brně prováděl zpeněžení movitého židovského majetku i správu nemovitého majetku (zejména domovního) evakuovaných Židů přímo Vystěhovalecký fond, kdežto v obvodech ostatních oberlandrátů zařizoval vše příslušný oberlandrát – v úřadu oberlandráta v Moravské Ostravě tedy oddělení VII (referát VIIIc). Výnos z prodeje mobilii byl ovšem poukazován Vystěhovaleckému fondu a rovněž správa nemovitostí byla prováděna jménem a na účet tohoto fondu. Při reorganizaci německé správy v Protektorátu v červnu 1942 přešla tato agenda na tzv. vedoucího hejtmana (RAV) ABS, f. Stíhání nacistických válečných zločinců, sign. 325–90–7, s. 150–152. Zpráva vedoucího státního archivu dr. Bohumila Indry Archivní oddělení KSMV Ostrava, 3. 3. 1965.

kteřá měla své pobočky jak v Moravské Ostravě, tak ve Frýdku.⁹⁴⁸ Celkem se na území Velké Ostravy a okolí (Frýdek, Valašské Meziříčí, Vsetín atd.) podle nedatovaného seznamu (pravděpodobně z roku 1943 či 1944) pod správou RAV nacházelo 1319 zkonfiskovaných židovských nemovitostí. V jiném seznamu pak bylo pro oblast Velké Ostravy uvedeno 668 domů a pro Frýdek 52 domů.⁹⁴⁹

Slušný zisk nacistům přinesl také zkonfiskovaný nemovitý majetek zdejších náboženských obcí a židovských spolků, včetně vnitřního zařízení, liturgických a kultovních předmětů. Jen málo z nich se podařilo členům obce včas a bezpečně uschovat. Některé zkonfiskované předměty z protektorátních synagog a modliteben sice zmizely v nenávratno nebo byly zpeněženy, mnohé z nich ale byly od druhé poloviny roku 1942 postupně svezeny do Prahy, kde měly být uloženy v Židovském ústředním muzeu zřejmě jako stálá expozice „Pozůstatků zašlých kultur“.⁹⁵⁰

Rozhodovací pravomoc nad všemi židovskými organizacemi v Protektorátu získala v březnu 1940 Ústředna pro židovské vystěhovalectví, která je mohla i zrušit a jejich majetek převést pod Vystěhovalcecký fond, který byl nositelem majetku Ústředny.⁹⁵¹

O majetek židovských obcí a spolků ale měly očividně zájem i protektorátní úřady, což samozřejmě bylo trnem v oku okupačním úřadům. Oběžník Okresního úřadu v Ostravě z 8. 5. 1940 upozorňoval na stížnosti ohledně chování různých protektorátních správ a orgánů územní samosprávy, které se snažily přemluvit Židovské obce k předání nebo prodeji za sníženou cenu pozemku či jiného majetku. Podobný postup byl označen za naprosto nežádoucí, jelikož všechny majetkové přesuny ŽNO byly podmíněny souhlasem Ústředny.⁹⁵² Podle druhého nařízení říšského protektora o péči o Židy a židovské organizace z 12. 10. 1941 převzala Ústředna do své kompetence prostřednictvím Vystěhovalceckého fondu také likvidaci majetku deportovaných.⁹⁵³

Zkonfiskovaný domovní i pozemkový majetek židovských obcí nakonec stejně většinou skončil ve vlastnictví příslušné obce či města, ovšem samozřejmě

⁹⁴⁸ SOKA Frýdek-Místek, f. OÚ Místek, inv. č. 934, kart. 1378. Okresní hejtman Frýdek (RAV). 5. 3. 1943; ABS, f. Stíhání nacistických válečných zločinců, sign. 325–90–7, s. 150–152. Zpráva vedoucího státního archivu dr. Bohumila Indry Archivní oddělení KSMV Ostrava, 3. 3. 1965.

⁹⁴⁹ SOKA Frýdek-Místek, f. OÚ Místek, inv. č. 936, kart. 1390. Seznam židovských nemovitostí na území Velké Ostravy a Frýdku, nedatováno.

⁹⁵⁰ Dostupné z: <http://www.jewishmuseum.cz/cz/czczrestit.htm> [cit. 13-12-2014].

⁹⁵¹ SOKA F-M, Archiv města Místek, inv. č. 418, kart. 93. Vyhláška o provádění čtvrtého nařizovacího výnosu o Židech, 22. 5. 1940.

⁹⁵² AMO, f. MIMO, inv. č. 15, kart. 14. OÚ v MO, 8. 5. 1940; NENIČKA, L.: *Z dějin*, s. 78.

⁹⁵³ *Židé v protektorátě*, s. 9.

za oficiálně stanovenou a vyšší cenu. Ovšem i proces prodeje majetku obcím se často značně protahoval. I přesto, že se např. město Frýdek snažilo získat do svého vlastnictví pozemek bývalé synagogy již v roce 1940, nakonec ho od Vystěhovaleckého fondu odkoupilo až v roce 1943 (oceněn byl na 34 000 K). Do majetku města měly být převedeny i pozemky bývalé židovské školy a židovského hřbitova.⁹⁵⁴ S ohledem na válečné nasazení však nemohl být prodej hřbitovního pozemku ještě v září 1944 dokončen.⁹⁵⁵ Ke konci roku 1944, v době totálního válečného nasazení, se tak nacisté alespoň snažili rozprodávat židovské náhrobky některému z místních kamenických mistrů.⁹⁵⁶

Zdejší Židé rovněž přišli během okupace o obrovské množství movitého majetku velké hodnoty. Už bylo zmíněno, jak čeští fašisté a nacisté zabavovali Židům peníze a cennosti při jejich útěku ze země – nejčastěji do Polska. V únoru 1940, když úředníci služeben gestapa předávali cenné předměty uprchlých Židů devizové ochraně (Devisenschutz), se jednalo o cca 80 kg zlata a stříbrných předmětů v hodnotě kolem 300 tisíc říšských marek – bylo zde asi i 20 zlatých hodin (či hodinek).⁹⁵⁷

Na základě Neurathova nařízení z 21. 6. 1939 museli Židé přihlásit u oberlandrátů také svůj movitý majetek. Šlo především o cenné předměty ze zlata, platiny a stříbra, drahokamy, perly a jiné drahocenné předměty nebo sbírky převyšující částku 10 000 K. Tento majetek nestačilo jen přihlásit, ale bylo nutné jej osobně odevzdat gestapu, a to nejen šperky, ale i obrazy, kožichy, radiopřijímače, gramofony apod.⁹⁵⁸ Jako záminka pro velkou krádež movitého židovského majetku posloužila ostravskému gestapu registrace Židů z Ostravska a Frýdecka na začátku podzimu 1939.⁹⁵⁹

Jedna z dalších prováděcích vyhlášek k Neurathovu červnovému výnosu z počátku února 1940 ukládala Židům povinnost uložit u vybraných bank akcie a cenné papíry spolu s předměty ze zlata, stříbra nebo platiny, drahokamy a perly. Za stejných podmínek musely být v bankách postupně uloženy další cennosti, např. sbírky poštovních známek.

⁹⁵⁴ SOKA F-M, Archiv města Frýdek, inv. č. 867, kart. 290. Prodej židovských realit, 1939–1944.

⁹⁵⁵ TAMTĚŽ, Ústředna pro řešení židovské otázky v Čechách a na Moravě vládnímu komisaři ve Frýdku, 26. 9. 1944.

⁹⁵⁶ TAMTĚŽ, f. OÚ Místek, inv.č. 936, kart. 1390. Prodej židovských náhrobků z židovských hřbitovů ve Frýdku, 1944.

⁹⁵⁷ NA Praha, f. Gestapo - řídicí úřadovna Praha, sign. 101–653 – 1. Zpráva Weymara Gestapo MO, 22. 2. 1940.

⁹⁵⁸ KÁRNÝ, M.: *Konečné řešení*, s. 32; GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problémy*, s. 242.

⁹⁵⁹ AMO, f. MMO, inv. č. 13, kart. 13. Zpráva o průběhu razie proti Židům v MO, 14. 10. 1941; ZEHNGUT, I.: *Dějiny*, s. 12.

Okupační úřady chtěly mít pod kontrolou i tok židovských finančních prostředků. Všechny židovské účty v peněžních ústavech byly prohlášeny za vázané. Jejich majitel z nich mohl vybírat pro sebe a jím vydržované osoby jen omezené a stále více omezované částky.⁹⁶⁰

V dubnu roku 1940 bylo v Moravské Ostravě oběžníkem vládního komisaře v Moravské Ostravě na základě předchozí vyhlášky Ministerstva financí zakázáno vyplácet mzdy v hotovosti židovským příjemcům a peníze se tak poukazovaly na vázaný účet ve vybraných peněžních ústavech. Z něho směli Židé vybírat jednou týdně maximálně 1 500 K pro všechny členy rodiny, v dalších letech byla částka výběru ještě radikálně snížena. Židům byly také obstaveny vkladní knížky a taktéž svým jměním v bezpečnostních schránkách nemohli nakládat. Židovské obyvatelstvo tak mohlo disponovat pouze s dříve vybranými a bezpečně uschovanými finančními prostředky.⁹⁶¹

K zajištění židovského movitého majetku, který se i přes tvrdé postihy pokusili Židé ukrýt, sloužily především razie prováděné německými bezpečnostními složkami. Při té největší, která se odehrála v obvodu oberlandráta v MO na podzim 1941, byla zajištěna hotovost a předměty v hodnotě více jak 200 tisíc K.⁹⁶²

Poslední etapa vyvlastňování židovského majetku začala v říjnu 1941, kdy vyšlo nařízení říšského protektora „o péči o Židy a židovské organizace“, podle něhož musely osoby zařazené do deportačního transportu podepsat plnou moc, která zmocňovala Ústřednu pro židovské vystěhovalectví k převzetí téměř veškerého jejich majetku. V uvolněných a často plně zařízených židovských bytech zůstaly mnohé osobní věci, pro které se v zavazadle do transportu již nenašlo místo a ani se je nikde nepodařilo schovat.⁹⁶³

Největší „žně“ tak pro nacisty z Ostravska a Frýdecka nastaly po zářijových hromadných deportacích.⁹⁶⁴ Po jejich odjezdu už byla většina majetku zdejších Židů v rukou nacistů a těm nezbyvalo nic jiného, než se zajímat i o úrodu zeleniny ze židovských zahrádek. Ovšem např. v Místku podle zjištění z října

⁹⁶⁰ Blíže viz KÁRNÝ, M.: *Konečné řešení*, s. 60–61.

⁹⁶¹ GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problémy*, s. 243.

⁹⁶² AMO, f. MMO, inv. č. 13, kart. 13. Zpráva o průběhu razie proti Židům v MO, 14. 10. 1941.

⁹⁶³ *Židé v protektorátě*, s. 9; GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: *Problémy*, s. 249.

⁹⁶⁴ Zpeněžení movitého židovského majetku, ale i správu nemovitého majetku (zejména domovního), vystěhovalých a evakuovaných Židů prováděl přímo oberlandrát MO úřadovna pro zpeněžení movitého majetku odděl. IX Evak RAV (vedoucí ředitel Reichenberger, později ředitel Wenzel Travnitschek). Výnos z prodeje mobilii byl ovšem poukazován Vystěhovaleckému fondu ABS, f. Stíhání nacistických válečných zločinců, sign. 325–90–7. Zpráva vedoucího státního archivu Dr. Bohumila Indry Archivní oddělení KSMV Ostrava, 3. 3. 1965. s. 150–152.

1942 již zelenina téměř žádná nebyla, neboť se částečně zkazila, z větší části se však rozkradla.⁹⁶⁵

Konfiskace židovského majetku obrovské hodnoty ovšem nepřinášela okupantům pouhá pozitiva a výhody. Jak už to v podobných případech bývá, neobešly se ani tyto úřední mocí posvěcené krádeže bez nelegálních machinací a korupčních kauz. Mnozí úředníci ostravského gestapa ale i dalších okupačních úřadů, které se podílely na Ostravsku a Frýdecku na konfiskaci židovského jmění, se nechali natolik opít mamonem, že si židovský majetek jednoduše přivlastnili, anebo s ním nelegálně obchodovali. Nebylo neobvyklé, že nacistické orgány musely proti těm nejzhýralejším zakročít a příkladně je potrestat.⁹⁶⁶

Těšínsko (vládní obvod Katovice)

Konfiskace židovského majetku a likvidace židovských firem i podniků probíhala na Těšínsku, stejně jako v celém Horním Slezsku, hned od počátku okupace ve spěšném tempu. Hlavním důvodem byl hospodářský význam celé oblasti, zvláště potenciál katovického průmyslového regionu byl pro posílení nacistického válečného průmyslu zásadní.⁹⁶⁷

Již 5. 9. 1939 vydal gauleiter slezské provincie Josef Wagner své první nařízení „týkající se majetku uprchlíků“, čímž se vyřazovali Židé z hospodářského života v regionu. Během několika dní po okupaci zkonfiskovali zástupci státních úřadů nemovitý i movitý majetek po uprchlých Židech. Obchody byly zavřeny a zapečetěny, depoty cenných papírů byly zablokovány, k bankovním kontům a poštovním schránkám byl znemožněn přístup.⁹⁶⁸

Nařízení zakazující provádět všechny transakce s movitým i nemovitým židovským majetkem bylo pro těšínský okres vydáno 6. 9. 1939 (nařízení platilo zpětně od 1. 9. 1939).⁹⁶⁹ Všechny židovské obchody musely zůstat z rozhodnutí místních samospráv pro příště uzavřeny a označeny.⁹⁷⁰ Okupanti si tím uvolnili ruce pro „inventarizaci“ (myšleno krádež) zanechaného majetku, kterou

⁹⁶⁵ SOKA Frýdek-Místek, f. Archiv města Místek, inv. č. 418, kart. 93. Zpráva všem obecním úřadům, 30. 10. 1942; TAMTÉŽ. Zpráva četnické stanice na okresní úřad v Místku, 5. 11. 1942.

⁹⁶⁶ SOAL, f. Župní vedení NSDAP, inv. č. 3, kart. 9. Situační zprávy za červenec a srpen 1943; ZAO, f. MZNV – exp. Ostrava, inv. č. 281, kart. 145. Zpráva o německé činnosti za okupace.

⁹⁶⁷ STEINBACHER, S.: *Ostoberschlesien*, s. 288.

⁹⁶⁸ TAMTÉŽ, s. 289.

⁹⁶⁹ POLOCZKOWA, B.: *Żydzi*, s. 77; Borák, M.: *Situace*, s. 149.

⁹⁷⁰ SOKA Karviná, f. Archiv města Karvinná, inv. č. 52, kart. 38. Nařízení starosty v otázce židovských obchodů v Karvině, 6. 9. 1939.

prováděly městské úřady určené vojenskou správou. Do prvních obchodů mohli být posléze dosazováni árijsší správci a nad jejich vchody se rázem objevily nové tabule, tentokrát s nápisy „Deutsches Geschäft“ či „Arisches Geschäft“. Podobně se postupovalo i s židovskými a polskými továrnami, a to vše ve shodě s říšskými zákony o opuštěném majetku.⁹⁷¹

Preciznost nacistů však měla občas i své limity – některým místním Židům se dařilo provozovat svou živnost či podnik ještě několik týdnů po vydání nařízení o uzavření židovských obchodů. V Novém Bohumíně například provozovala Židovka Hermína Rektor svůj obchod na Hlavní třídě až do poloviny října 1939.⁹⁷²

Ještě na podzim 1939 ovšem sami okupanti umožňovali jisté výjimky v otázce židovského podnikání. K opětovnému otevření již uzavřených židovských obchodů bylo ale třeba získat speciální povolení, které se nicméně nevztahovalo na všechny druhy podnikatelské činnosti – Židům byl striktně zakázán obchod s textilním zbožím, klenoty či velkoobchod s kůžemi a obuví. Omezení se brzy týkala i obchodu s potravinami. Nakonec zůstaly v židovských rukou jen ty obchody, které zajišťovaly alespoň zásobování základním zbožím – musely být ale speciálně označeny, že v nich mohou nakupovat pouze Židé. Definitivně pak byl obchod pro Židy zakázán nařízením Wagnera ze začátku prosince 1939 ve věci kontroly cen a obchodu odevzdaného definitivně do rukou árijských komisařských správců.⁹⁷³

Také zkonfiskované židovské a polské nemovitosti byly postupně přidělovány příchozím německým úředníkům a funkcionářům z okupačního aparátu. Rozdělování zabaveného majetku ale nešlo tak hladce, jak by se mohlo zdát – např. policejní úřad v Karviné, kde bylo již 2. 9. uzavřeno 54 židovských a polských obchodů, si hned od počátku činil starosti s tím, jak do města vůbec nalákat německé živnostníky z Říše nebo Volksdeutsche, kterým by tyto zabavené židovské obchody svěřil.⁹⁷⁴

Profit z přerozdělování majetku „rasově odlišného“ obyvatelstva si sliboval především Úřad pověřence pro čtyřletý plán vedený Hermannem Göringem, který zodpovídal za soběstačnost a válečnou způsobilost říšského hospodářství.⁹⁷⁵

Po nacistickém útoku na Polsko byl proto 19. 10. 1939 Göringem vytvořen

⁹⁷¹ PASZ, F.: *Żydzi*, s. 78, 80.

⁹⁷² SOKA Karviná, f. Archiv města Nový Bohumín, inv. č. 125, kart. 14. Zpráva starosty Nového Bohumína, 28. 10. 1939.

⁹⁷³ KACZMAREK, R.: *Górny Śląsk*, s. 226–227.

⁹⁷⁴ KANTOR, M.: *Záhuda*, s. 45.

⁹⁷⁵ STEINBACHER, S.: *Ostoberschlesien*, s. 296.

speciální úřad – Hlavní správní úřad Východ (Haupttreuhandstelle Ost) jako nezávislá organizace Úřadu pro čtyřletý plán. Úkolem HTO, jehož hlavní úřadovna sídlila v Berlíně, byla konfiskace, správa a ocenění majetku polského státu a jeho občanů (tedy včetně Židů), regulace peněžního a bankovního majetku a provádění opatření, která vedla k ekonomické germanizaci Polska. HTO podléhaly úřadovny v jednotlivých provinciích polského území přiřčeného k Říši. Jeden z pobočných úřadů byl vytvořen v listopadu 1939 v Katovicích (Treuhandstelle Kattowitz)⁹⁷⁶ a spadalo pod něj území včleněné do katovického a opolského vládního obvodu. Své pobočky měl tento úřad také v Bílsku a Těšíně.⁹⁷⁷

Původní plán nacistů počítal s deportací na 600 000 Židů z východních anektovaných území do Generálního gouvernementu do února 1940. Jejich zanechaný majetek včetně vybavení bytů měl být se souhlasem HTO zabaven a oceněn. Vyhánění v takovém měřítku ale nebylo nutné, jelikož značné množství Židů odsud uprchlo nebo bylo vyhnáno krátce po okupaci. Většinu svého majetku pak zanechali na místě.

Konfiskace majetku prostřednictvím HTO probíhala ve shodě s říšskými zákony o opuštěném majetku v několika etapách. Stejně jako v dalších oblastech (tedy včetně Sudet i protektorátu) přišla nejdříve na řadu registrace jmění podléhajícího konfiskaci. Podchyceny měly být všechny průmyslové, obchodní a řemeslnické podniky, banky i veřejné právní instituce, a to nejen patřící Polákům a Židům, ale i místním Němcům a cizincům. Zmíněná registrace probíhala do druhé poloviny roku 1941.⁹⁷⁸

V srpnu 1940 vydal vedoucí HTO nařízení o ocenění zabaveného majetku. Poté mohlo být okolo deseti procent komisařsky spravovaného domovního a pozemkového majetku, průmyslových, výrobních a provozních podniků stejně jako bank a pojišťoven bezpečně převedeno na jednotlivé uchazeče – především šlo znovu o říšskoněmecké koncerny jako RHGW. O majetek menší hodnoty se mohli opět ucházet především Volksdeutsche a další němečtí přesídlenci, až poté měli přijít na řadu říšští Němci.⁹⁷⁹ Nouze o dostatečně kapitálově „zajištěné“ starousedlíky ovšem vedla i místní úřady k upřednostňování říšských Němců.

Vedle firem, nemovitostí a pozemků pak HTO zabavovala i cenné papíry,

⁹⁷⁶ V jeho čele stál zpočátku Otto Fitzner, prezident průmyslové a živnostenské komory ve Vratislavi.

⁹⁷⁷ STEINBACHER, S.: *Ostoberschlesien*, s. 296; JAROS, J.: *Grabiez*, s. 105–106.

⁹⁷⁸ K 12. 10. 1941 bylo katovickým úřadem zaevidováno téměř 42 tisíc podniků – průmyslových, obchodních i řemeslnických – z toho patřilo 4 863 Židům TAMTĚŽ, s. 106.

⁹⁷⁹ Dostupné z: http://de.wikipedia.org/wiki/Haupttreuhandstelle_Ost [cit. 13-05-2015].

šperky, drahokamy, devizy, nábytek atd. Židům měla být zkonfiskována i peněžní hotovost a vklady v bankách. Vrchní finanční prezident v Opavě – nařízením z 18. 11. 1939 dotýkajícím se zabezpečení židovského majetku na území katovického vládního obvodu – nařídil zablokovat židovská bankovní konta, zkonfiskované depozity a obsahy sejfů, a Židům přikázal neodkladně uložit v bankách a peněžnicích a úvěrových institucích hotovost ve výši 1 000 RM nebo 2 000 zlotých. Nařízení současně přikazovalo, že výplaty Židů překračující 250 marek (nebo 500 zlotých) mohou být poukazovány pouze na bankovní konta.

Nařízením o likvidaci jmění obyvatel bývalého polského území včleněného do říše ze 17. 9. 1940 bylo zrušeno vlastnické právo osob a institucí polské národnosti. Toto nařízení jasně přikazovalo konfiskaci židovského majetku s výjimkou předmětů osobní potřeby stejně jako peněz a cenných papírů do výše tisíce marek.⁹⁸⁰ Tímto dekretem přešel vedle židovského i všechn polský majetek do německé pověřenecké správy.

I na Těšínsku vše začalo vykrádáním (často svévolným)⁹⁸¹ židovských a polských obchodů a skladů, do nichž byli následně dosazováni vybraní komisařští správci z řad místních, ale i hornoslezských či říšských Němců.⁹⁸² Týkalo se to především velkých měst. Již koncem září 1939 tak bylo např. v Orlově znovu otevřeno pět židovských firem pod německou správou.⁹⁸³ Židům tak zůstalo pouze několik obchodů, které sloužily výhradně pro Židy. Ty ale byly později rovněž zkonfiskovány.

V některých menších obcích, jako např. v Horní Suché, ale některé obchody a živnosti (většinou hostince, potraviny či pekařství) dokázali i přes vydaný zákaz jejich židovští majitelé provozovat pro veřejnost ještě začátkem roku 1940. Inventura v nich pak proběhla v květnu téhož roku, tržby byly předány HTO, zboží rozprodáno a obchody převedeny do árijského vlastnictví.⁹⁸⁴ Domy, v nichž se obchody většinou nacházely, byly zpravidla převedeny do majetku obce.⁹⁸⁵

Po zřízení HTO se pak zabavováním židovského majetku v těšínském okrese zabývala výhradně těšínská pobočka HTO s pomocí těšínského gestapa. O problémech s obsazováním pozic komisařských správců do jednotlivých

⁹⁸⁰ Blíže JAROS, J.: *Grabiez*, s. 110–111.

⁹⁸¹ Oběžník katovické služebny Gestapa z 23. 2. 1940 sice zakazoval svévolné zabavování židovského majetku, toto nařízení ale přišlo častokrát pozdě DEMEL, J.: *Zánik*, s. 15.

⁹⁸² SOKA Karviná, f. Archiv města Orlová, inv. č. 42 a 43, kart. 2. Uzavření židovských obchodů a dosazení pověřených správců, 1939–1940.

⁹⁸³ TAMTĚŽ, Komisařský starosta na Landrát v Těšíně, 28. 9. 1939.

⁹⁸⁴ TAMTĚŽ, f. Úřední komisař okrsku Suchá, inv. č. 61, kart. 15. Finanční úřad Fryštát, 26. 2. 1940; TAMTĚŽ. Starosta Suché, 22. 5. 1941.

⁹⁸⁵ TAMTĚŽ, f. Archiv obce Petrovice, inv. č. 154, kart. 14. Soupisy židovského jmění, 1939–1940.

živností také na Těšínsku svědčí zpráva komisařského správce nad veškerým židovským majetkem v Orlové, starosty Albina Smagona, ve které si těšínské HTO stěžoval na nepatrný počet Volksdeutsche. Navíc všichni ti, co přicházeli v úvahu, již zastávali posty v NSDAP nebo v jejích organizacích.⁹⁸⁶ V Orlové se přitom nacházelo na 80 židovských obchodů a firem, z nichž ale bylo pod komisařskou správou v polovině roku 1940 pouhých 10 (včetně 5 ze září 1939).⁹⁸⁷ V Německé Lutyni se dokonce ještě v prosinci 1941 nacházely pod policejní správou zabavené a zavřené židovské a polské hostince.⁹⁸⁸

Nacisty eminentně zajímal židovský a polský domovní majetek i z toho důvodu, že na Těšínsko již od počátku okupace přicházeli němečtí úředníci a funkcionáři z Říše, Baltu či Volyně, které bylo nutné někde ubytovat. Jako první přišli na řadu židovské a polské domy a byty, které zůstaly opuštěny. Nacisté je okamžitě vyrabovali a zabrali. Když už žádné opuštěné byty nezbývaly, vyháněli se Židé a Poláci ze svých vlastních bytů.⁹⁸⁹

O pozemkový a domovní majetek projevila znovu velký zájem samotná města (včetně obcí), od čehož si samozřejmě slibovala značný příjem. Starosta Orlové tak např. v červenci 1940 spravoval na 50 židovských pozemků s budovami a 3 pozemky bez budov a čistý příjem z nájemného činil ke konci června necelých 19 tisíc RM. Pro tyto nemovitosti a pozemky se nadále snažil najít vhodné komisařské správce.⁹⁹⁰ Úřad starosty Nového Bohumína zase v listopadu 1940 žádal o bezplatné převedení nezastavěných pozemků Židů. Svou žádost odůvodnil i tím, že nejlukrativnější stavební místa ve městě měli ve vlastnictví právě Židé, kteří je často získali spekulacním nátlakem. Díky tomu byl nepříznivě ovlivněn rozvoj města. Celkem se jednalo o 20 stavebních parcel v židovském vlastnictví.⁹⁹¹ Vedle toho mělo být převedeno do obecního vlastnictví i 11 domů, včetně židovského spolkového domu a zastavěných stavebních pozemků.⁹⁹²

Rovněž veškerý zkonfiskovaný majetek židovských obcí, institucí a sdružení, který byl v katovickém vládním obvodu odhadnut na 500 000 RM, spravovala

⁹⁸⁶ TAMTĚŽ, f. Archiv města Orlová, inv. č. 42, kart. 2. Starosta Orlové na služebnu v Těšíně HTO Katovice, 14. 2. 1940.

⁹⁸⁷ TAMTĚŽ, Seznam komisařských správců – Starosta Orlové na Landrát Těšín, nedatováno.

⁹⁸⁸ TAMTĚŽ, f. Archiv Horní Lutyně, inv. č. 26, kart. 7. Úřední policejní komisař místnímu zástupci v Horní Lutyni, 23. 12. 1941.

⁹⁸⁹ POLOCZKOWA, B.: *Żydzi*, s. 78–79; PASZ, F.: *Żydzi*, s. 80.

⁹⁹⁰ SOKA Karviná, f. Archiv města Orlová, inv. č. 44, kart. 2. Starosta Orlové na HTO v Katovicích. 15. 6. 1940.

⁹⁹¹ TAMTĚŽ, f. Archiv města Nový Bohumín, inv. č. 143, kart. 17. Starosta města Bohumína na Landrát Těšín – seznam nezastavěného pozemkového majetku Židů, 10. 10. 1940.

⁹⁹² TAMTĚŽ, Seznam židovského zastavěného pozemkového majetku, 10. 10. 1940.

HTO.⁹⁹³ Jelikož došlo v září 1939 k vypálení většiny synagog a modliteben, jednalo se zvláště o pozemkový majetek.⁹⁹⁴ Před samotným vypálením byly i místní židovské svatostánky samozřejmě vyrabovány. Z modlitebny židovského spolku v Orlové si tak např. příslušníci karvinského gestapa odnesli řadu velmi cenných liturgických předmětů. Zabavené věci byly posléze předány gestapu v Katovicích.⁹⁹⁵

O využití pozemků, na nichž se synagogy nacházely, rovněž projevil zájem primárně zdejší městské úřady. Vzhledem k argumentaci městských zástupců, že odklizení trosk probíhalo na účet města (ve skutečnosti ho ale v naprosté většině zajišťovaly a platily samotné židovské obce), se snažily o jejich bezplatný převod. Starostové chtěli využít i další pozemky, včetně židovských hřbitovů. Převod pozemků se ale znovu z mnoha různých důvodů (např. kvůli zatížení pozemku dluhy a úvěry, dosazení komisařských správců) značně protahoval.⁹⁹⁶ Pozemkový majetek ŽNO obce ve Fryštátě (šlo zejména o pozemek synagogy s přílehlou zahradou) byl na základě rozhodnutí HTO převeden městu Fryštát až v roce 1942, za to ale za pouhých 1 500 RM.⁹⁹⁷ Majetek ŽNO v Bohumíně (pozemek po synagoze, židovský hřbitov a spolkový dům) byl zase zatížen dluhy ve výši více než 45 000 RM, a proto měl podle přání bohumínského starosty připadnout městu bezplatně nebo za nízkou cenu.⁹⁹⁸ Zda se tak skutečně stalo, již z dochovaných pramenů nevyplývá. Nemovitosti z majetku obce byly každopádně využívány nacistickými úřady průběžně k různým účelům. Spolkový dům Židovské obce v Novém Bohumíně využívala od roku 1940 německá pomocná organizace Volksdeutsche Mittelstelle jako nemocnici pro Volyňské Němce.⁹⁹⁹ Také v menších obcích byly zkonfiskované byty a domy postupně přidělovány německým úředníkům a funkcionářům z okupačního aparátu.¹⁰⁰⁰

⁹⁹³ Komisařským správcem pro všechny židovské náboženské obce a spolky v katovickém a opolském vládním obvodu se podle nařízení HTO z 29. 4. 1940 stal zemský rada Georg Kate SOKa Karviná, f. Archiv města Orlová, inv. č. 37, kart. 2. Komisařským správcem pro neněmecké kulturní sdružení a spolky ve vojenském rozmezí Horní Slezsko. Zemský rada Georg Kate na Landrát Těšín, 4. 6. 1940.

⁹⁹⁴ JAROS, J.: *Grabiez*, s. 110–111.

⁹⁹⁵ SOKa Karviná, f. Archiv města Orlová, inv. č. 43, kart. 2. Velitel SS, Gestapo v Katovicích, pobočka v Karvině starostovi v Orlové, 10. 1. 1940.

⁹⁹⁶ TAMTĚŽ, f. Okresní komisař okrsku Fryštát, inv. č. 10, kart. 2. Zabavený židovský majetek 1939–1944.

⁹⁹⁷ TAMTĚŽ, inv. č. 11, kart. 2. Starosta Fryštátu na Landrát v Těšíně, 19. 3. 1942.

⁹⁹⁸ TAMTĚŽ, f. Archiv města Nový Bohumín, inv. č. 143, kart. 17. Starosta Nového Bohumína 26. 11. 1942.

⁹⁹⁹ TAMTĚŽ, inv. č. 124, kart. 14. Starosta policejního úřada Landrátu v Těšíně, 3. 7. 1940.

¹⁰⁰⁰ TAMTĚŽ, f. Úřední komisař okrsku Suchá, inv. č. 61, kart. 15. Transporty židů 1939–1942.

V souvislosti s odsunem Židů z Těšínska v letech 1939–1941 bylo také rozprodáváno vybavení opuštěných bytů.¹⁰⁰¹ S tím souvisela i žádost nově zřízeného pěveckého spolku v Horní Suché o klavír a harmonium: „*Protože naše obec je venkovská a již odžidovštěna, nedisponujeme na místě žádnými volnými nástroji. Prosíme proto o volné přenechání jednoho piána nebo křídla a jednoho harmonia, když jsme zjistili, že v Orlové existují takové instrumenty po odsunutých židovských rodinách.*“¹⁰⁰² Výnos z prodeje starého nábytku měl být poukázán na nábytkové konto HTO. Nový nábytek byl uschován ve skladech.¹⁰⁰³

Poté, co deportovaní Židé překročili hranici Generálního gouvernementu, ztratili všechna práva na svůj zanechaný majetek. Jelikož ale úřady Generálního gouvernementu odmítaly přijmout požadované množství přesídlenců, zůstávalo v roce 1940 na územích včleněných do katovického i opolského vládního obvodu stále okolo 100 tis. Židů, z nichž většina zůstávala zcela bez prostředků. Zdejší židovské obce, které se mezitím přeměnily na judenraty, se musely vypořádat s takřka nemožným úkolem – zajistit pro své souvěrce alespoň nějakou podporu. Především Centrální rada starších židovských obcí v Sosnovci se proto neustále obracela na HTO s žádostmi o dotace alespoň pro ty nejchudší Židy.¹⁰⁰⁴

Na základě dohody mezi vládním prezidentem a katovickým HTO bylo 4. 5. 1940 vydáno nařízení o podpoře vysídlených Židů, jejichž majetek byl spravován. Podporu měli vyplácet jednotliví komisařští správci či treuhändři, prostředníkem mezi nimi a jednotlivci se pak měly stát židovské obce (judenraty). Stanovena byla i výše podpory: pro jednotlivce 15 RM měsíčně, manželské páry 18 RM, za každé dítě 2 RM, a každou osobu v domácnosti 4 RM měsíčně.¹⁰⁰⁵

V dalším průběhu roku 1940 se skutečně zástupci Židů z Orlové při židovské radě starších v Sosnovci v čele s M. Wechsnerem několikrát obrátili na starostu Orlové, jako správce veškerého židovského majetku v Orlové, s prosbou o vyplacení měsíční podpory pro orlovské Židy, kteří se nacházeli v nuzných poměrech židovských ghatt.¹⁰⁰⁶ Jen zcela výjimečně ale byla takováto podpora nakonec vyplacena. Za červenec 1940 povolil orlovský starosta vyplatit 20 osobám a jejich rodinným příslušníkům, kteří se nacházeli v Sosnovci, celkem 1 490 RM. Nejpočetnější rodina dr. Wilhelma Bettera, která měla 6 členů,

¹⁰⁰¹ TAMTĚŽ, f. Archiv města Orlová, inv. č. 43, kart. 2. Zabavený židovský majetek 1939–1941.

¹⁰⁰² TAMTĚŽ, Pěvecký spolek Horní Suchá na starostu Orlové, 8. 6. 1940.

¹⁰⁰³ TAMTĚŽ, Zabavený židovský majetek 1939–1941.

¹⁰⁰⁴ JAROS, J.: *Grabiez*, s. 112–113.

¹⁰⁰⁵ SOKA Karviná, f. Archiv města Orlová, inv. č. 40, kart. 2. Oběžník HTO Katovice, 26. 8. 1940.

¹⁰⁰⁶ TAMTĚŽ, např. Pověřenci židovské obce v Orlové na starostu Orlové, červen až srpen 1940.

obdržela 130 RM.¹⁰⁰⁷ Ve většině dalších případů se ale zdráhal jakoukoliv podporu vyplatit s tím, že se nejčastěji odvolával na povolení od HTO nebo na nedostatečný zisk z prodeje zabaveného majetku.¹⁰⁰⁸ Od poloviny roku 1941 chodily na konto sosnovecké Rady starších stále menší sumy, v průběhu roku 1942 pak následkem deportací hornoslezských Židů do vyhlazovacích táborů takováto podpora v podstatě zcela ustala.¹⁰⁰⁹ Značná část jmění pak samozřejmě zůstala po deportovaných i v židovských ghettech.

¹⁰⁰⁷ TAMTĚŽ, inv. č. 43, kart. 2. Seznam částek vyplacených z kont za červenec 1940.

¹⁰⁰⁸ TAMTĚŽ, f. Archiv města Orlová, inv. č. 42, kart. 2. Starosta Orlové pověřencům židovské obce v Orlové při židovské radě v Sosnovci, červenec až duben 1941.

¹⁰⁰⁹ JAROS, J.: *Grabież*, s. 113.

KONEČNÉ ŘEŠENÍ ŽIDOVSKÉ OTÁZKY (1942–1945)

Nesčetná protizidovská opatření, která měla už sama o sobě tragický dopad na život židovského obyvatelstva, neznamenal pro Židy stále prodlévající na okupovaných územích však zdaleka to nejhorší. I když již v prvních válečných letech docházelo k vraždám tisíců či dokonce desetitisíců Židů, teprve po nacistickém útoku na SSSR v červnu 1941 mohl být dán rozkaz k jejich masovému vraždění. Konečné rozhodnutí o způsobu fyzické likvidace Židů padlo s největší pravděpodobností na konferenci nacistického vedení ve Wannsee v lednu 1942. Tím v podstatě započala závěrečná fáze „řešení židovské otázky“, která se vyznačovala masovými deportacemi Židů do ghatt, koncentračních táborů a následně jejich násilnou fyzickou likvidací ve vyhlazovacích táborech.

Vládní obvod Opava (Sudetská župa)

Rok 1942 – kolotoč neúnosného teroru, perzekucí a počínající přípravy „konečného řešení“

V roce 1942 již nepředstavovala hrstka sudetských Židů pro místní nacisty při řešení „židovské otázky“ žádnou významnou komplikaci. V podstatě od samého začátku okupace byli Židé vystaveni nátlaku, hrozbám, perzekucí za každý, byť sebemenší přestupek, postupně se však důvody pro zatčení stávaly stále malichernějšími. Pro osoby pohybující se na svobodě se tak neustále zvyšovalo riziko zatčení.

V lednu roku 1942 byla ve vládním obvodu Opava realizována sbírková akce kožichů a vlněných věcí pro vojáky wehrmachtu v Rusku. Tato povinnost se vztahovala samozřejmě i na Židy. Přibližně 90 Židů odevzdalo tehdy okolo 900 kusů šatstva. Kvůli nesplnění dodací povinnosti bylo pět Židů zatčeno.¹⁰¹⁰ Během února 1942 byl zase v Opavě uvězněn větší počet osob pro poslušání

¹⁰¹⁰ SOAL, f. ŽV NSDAP Liberec, inv.č 14, kart. 22. Situační zpráva opavského vládního prezidenta za leden 1942; *Opavsko a severní Morava za okupace*, s. 94.

cizího rozhlasu a pro rozšiřování nepřátelských zpráv.¹⁰¹¹ O dva měsíce později už bylo v této věci vzato do vazby celkem 23 osob. Až na jednu výjimku se jednalo o Židy, míšence či jejich partnery. Na 20 podezřelých uvalil soud vazbu, proti třem zbývajícím zakročila státní policie.¹⁰¹² V létě 1942 hrozil několika Židům trest kvůli opatrování látek a starého oblečení. Nejméně dvě osoby byly zatčeny a coby trest jim byla navržena jejich deportace do koncentračního tábora.¹⁰¹³

Někteří Židé se však stále nenechávali zastrašit a snažili se nacistickým praktikám vzdorovat. O tom vypovídá hlášení vrchního vládního prezidenta z července 1942: „*Jednotliví Židé se neustále vzpouzejí platným nařízením, popřípadě je pouze s nechutí vykonávají.*“ Sám dal proto v červenci 1942 zadržet dalších 11 Židů.¹⁰¹⁴

V roce 1942 byl nacistický teror pro zdejší Židy již téměř nesnesitelný, to nejhorší ale mělo teprve přijít. Za definitivní zlom v přístupu zdejších okupantů k „židovskému problému“ lze označit konec tohoto roku. V té době se začali chystat ke „konečnému řešení“ židovské otázky: na plné obrátky se rozběhly přípravy k prvním transportům do koncentračních a vyhlazovacích táborů.

Stejně jako již dříve na polských i dalších okupovaných územích samotnému odjezdu transportů předcházela řada nenápadných kroků. Vše započalo s vyháněním Židů z vlastních bytů či domů a jejich soustřeďováním ve vyhrazených prostorách. Hlavním účelem této koncentrace byla nejen izolace co možná největšího počtu osob na několika místech, ale i uvolňování obytných prostor a řešení bytové krize.¹⁰¹⁵ Už na jaře 1942 se opavský vládní prezident zmiňoval: „*V Opavě bydlí již jen hrstka Židů. Navštívil jsem tyto Židy před pár dní v jejich bytech a bez výjimky zjistil, že jejich byty, které se nacházejí v prvním nebo druhém patře, jsou prostorné, světlé, vzdušné, a proto ideální pro zdravé žití. Naproti tomu jsem zjistil, že matky, jejichž manželé narukovali do války, žijí se svými dětmi v zamáčených, vlhkých a houbovitých sklepních prostorách domů a jsou zde celé dny a noci vystavováni zdraví škodlivým vlivům. Dal jsem proto návrhy, aby bylo provedeno přesídlení Židů. Všichni Židé proto vyklidí své byty ve*

¹⁰¹¹ TAMTĚŽ, s. 100.

¹⁰¹² SOAL, f. ŽV NSDAP Liberec, inv. č. 14, kart. 22. Situační zpráva opavského vládního prezidenta za duben 1942; *Opavsko a severní Morava za okupace*, s. 128–129.

¹⁰¹³ SOAL, f. ŽV NSDAP Liberec, inv. č. 14, kart. 22. Situační zprávy opavského vládního prezidenta za červenec a spren 1942.

¹⁰¹⁴ TAMTĚŽ, Situační zpráva opavského vládního prezidenta za červenec 1942; OSTERLOH, J. *Nationalsozialistische Judenverfolgung*, s. 515.

¹⁰¹⁵ KOCOUREK, L.: *Okupované pohraničí*, s. 155; GEBEL, R.: „*Heim ins Reich!*“, s. 79.

prospěch početných rodin a budou jim přiděleny vykázané sklepní prostory, které doposud obývaly německé rodiny.“¹⁰¹⁶

K 1. 11. 1942, tedy krátce před odjezdem prvních deportačních transportů z vládního obvodu Opavy, žilo v obcích spadajících pod dohled řídicí úřadovny gestapa v Liberci celkem 997 Židů, z toho v Opavě 63 Židů.¹⁰¹⁷ Slovo „hrstka“ použité opavským vládním prezidentem bylo tedy výstižné. Doby, kdy ve městě žilo na tisíc Židů, byly již dávno pryč.

Deportační transporty z vládního obvodu Opava do Terezína a na východ

Deportace zbývajících sudetských Židů do koncentračních a vyhlazovacích táborů, resp. do Terezína a koncentračních táborů na území Generálního gouvernementu, začaly na konci roku 1942. Bylo to o něco později než jinde: za hlavní příčinu lze považovat pravděpodobně nízký počet Židů, kteří v Sudetské župě stále zůstali.

Mezi oběťmi deportací nechyběli ani Židé ze slezské části opavského vládního obvodu.¹⁰¹⁸ O tom, že už tehdy místní Židé sami tušili, že ani oni neujdou nacistické nenávisti, svědčí další zpráva opavského vládního prezidenta z října 1942: „*Židů, zbylých ve zdejším vládním obvodu, jejichž počet se v důsledku úmrtí a umístění v koncentračních táborech podstatně zmenšil, se zmocňuje stále větší neklid ohledně jejich budoucího osudu.*“¹⁰¹⁹

Stejně jako pro většinu protektorátních Židů se i pro ty ze Sudetské župy stalo konečnou či přestupní stanicí terezínské ghetto. Nacisté vypravili z vládního obvodu Opava do Terezína celkem tři „hlavní“ transporty (označené XXI/1 – XXI/3),¹⁰²⁰ v nichž bylo deportováno celkem 71 osob.¹⁰²¹

V prvním a nejpočetnějším transportu, označeném jako XXI/1, odjelo

¹⁰¹⁶ SOAL, f. ŽV NSDAP Liberec, inv.č. 3, kart. 11. Situační zpráva opavského vládního prezidenta za duben a květen 1942.

¹⁰¹⁷ FEDOROVIC, T.: *Pronásledování*, s. 246.

¹⁰¹⁸ O transportech z opavského vládního obvodu blíže DVOŘÁK, J.: *Židé*, s. 113–119.

¹⁰¹⁹ SOAL, f. ŽV NSDAP Liberec, inv. č. 14, kart. 22. Situační zpráva opavského vládního prezidenta za říjen 1942; ZIMMERMANN, V.: *Pachatelé*, s. 140.

¹⁰²⁰ Ve srovnání s ostatními vládními obvody Sudetské župy to bylo nejméně: z Karlových Varů odjelo šest a z Ústí nad Labem 12 židovských transportů.

¹⁰²¹ Srov. BORÁK, M.: *Prameny*, s. 36–40; WLASCHEK, Rudolf: *Zur Geschichte der Juden in Nordostböhmen*. Marburgh 1987, s. 50; KOCOUREK, L.: *Okupované pohraničí*, s. 158–159; *Terezínská pamětní kniha. Židovské oběti nacistických deportací z Čech a Moravy 1940–1945* II. Edd. Miroslav Kárný a kol., Praha 1995, s. 1330–1331.

z Opavy 18. 11. 1942 celkem 57 osob pocházejících z celého opavského vládního obvodu.¹⁰²² Druhý transport, označený jako XXI/2, vyjel z opavského východního nádraží 18. 11. 1943, tedy přesně rok po prvním, a byl v něm deportován pouze jeden člověk. Posledním transportem, označeným jako XXI/3, pak odjelo 10. 1. 1944 celkem 13 lidí.¹⁰²³

Proces předcházející odjezdu všech transportů se od sebe pravděpodobně v mnohém nelišil. Ustanovení pro transport byla podobná jako v případě těch, které odjížděly z Protektorátu. Zavazadla byla limitovaná (hmotnost 50 kg + potraviny na dva až čtyři týdny), postižení museli předem sestavit majetkové prohlášení a svoji evakuaci si museli sami financovat. V obdobných případech se jednalo nejméně o 25 % jejich peněžní hotovosti (nesmělo jít tedy o cenné papíry), kterou museli transportovaní Židé zaplatit na konto Říšského sdružení Židů v Německu – v tomto případě jeho pobočce v Ústí nad Labem. Z odevzdaných peněz, jež byly deklarovány coby „dary“, pak byly placeny veškeré náklady spojené s deportací.¹⁰²⁴ Nedostatek financí (stanovená suma pro transport se pohybovala od 50 RM) ale rozhodně neznamenal vyřazení z transportu.¹⁰²⁵

Poslední dny před odjezdem transportu trávily vybrané osoby v opavské věznici, jež fungovala v podobných případech jako shromaždiště. Ještě před samotným odjezdem zde provedli příslušníci opavského gestapa tělesnou prohlídku a kontrolu zavazadel cestujících, při níž zabavili peníze a některé

¹⁰²² Údaje o počtu osob zařazených do prvního transportu se v několika případech nepatrně liší. Uvedené údaje se opírají o dochovaný seznam osob přicházejících v úvahu pro deportaci do Terezína a z informací nejčastěji uváděných v soudobé odborné literatuře, srov. ZAO, f. VFP, poř. č. 91, kart. 2077 a, s. 2–5. Seznam „Židů přicházejících v úvahu pro přemístění z místa jejich bydliště do Terezína“; BORÁK, M.: *Prameny*, s. 36–37. Lze však dohledat i prameny, které uvádějí o něco vyšší počet deportovaných osob. V druhém z dochovaných seznamů je uvedeno 61 osob, z toho jeden člověk byl ze seznamu z neznámých důvodů později vyškrtnut, srov. ZAO, f. VFP, poř. č. 91, kart. 2077 a, s. 6–9. Seznam „Židů přicházejících v úvahu pro přemístění z místa jejich bydliště do Terezína“. Počet 60 osob přemístěných v průběhu listopadu 1942 do Terezína uvádí ve své situační zprávě i opavský vládní prezident, srov. SOAL, f. ŽV NSDAP Liberec, inv. č. 14, kart. 22. Situační zpráva opavského vládního prezidenta za listopad 1942. V Terezínské pamětní knize je v seznamu osob deportovaných 18. 11. 1942 uvedeno 59 osob, srov. *Terezínská pamětní kniha II.*, s. 1330–1331.

¹⁰²³ Srov. BORÁK, M.: *Prameny*, s. 38, 40; WLASCHEK, R. M.: *Zur Geschichte*, s. 50; *Terezínská pamětní kniha I.*, s. 70 uvádí, že v druhém transportu byl deportován jeden člověk. *Terezínská pamětní kniha II.*, s. 1330–1331 v přehledu deportovaných je však uvedeno, že byly tímto transportem deportovány tři osoby. Dále *Terezínská pamětní kniha I.*, s. 71 uvádí, že bylo v třetím transportu deportováno 13 lidí. *Terezínská pamětní kniha II.*, s. 1330–1331 v přehledu deportovaných je však uvedeno, že bylo tímto transportem deportováno 14 osob.

¹⁰²⁴ *Terezínská pamětní kniha I.*, s. 29; OSTERLOH, J: *Nationalsozialistische Judenverfolgung*, s. 521.

¹⁰²⁵ ZAO, f. VFP, poř. č. 34, kart. 2114. Vrchní finanční prezident Opava, poznámka, 21. 1. 1942.

cennosti, jež si postižení vzali na další strastiplnou cestu. Často se jednalo o jejich jediné úspory a majetek. Zabavené finance a předměty nacisté využili pro svoje účely.¹⁰²⁶ Neprodejné předměty pak byly nabídnuty německým dobročinným organizacím (např. NSV). Těsně před odjezdem převezli Židy z vazební věznice v Opavě na nádraží Opava-východ. Zde už byly připraveny vagóny určené k deportacím.¹⁰²⁷

Několik jednotlivců bylo z Opavy do Terezína deportováno samostatně a v jinou dobu než zmíněné transporty.¹⁰²⁸ Jednalo se o jakési dodatečné deportace jednotlivců k hlavním transportům, čemuž odpovídalo i označení transportů (tři z nich byly označeny stejně jako XXI/1EZ a jeden jako XXI/3EZ).¹⁰²⁹ V transportu označeném jako XXI/1 EZ z 1. 12. 1942 byly deportovány tři osoby, v transportu označeném znovu jako XXI/1 EZ z 6. 5. 1943 pouze dvě osoby, v dalším transportu XXI/1 EZ z 14. 10. 1943 opět dvě osoby a konečně v transportu XXI/3 EZ z 14. 4. 1944 již jen jeden člověk.¹⁰³⁰

Nacisté zpočátku nedeportovali hlavně ty Židy, které potřebovali pro bezproblémový průběh svých vražedných plánů. Šlo hlavně o židovské funkcionáře podílející se na chodu zdejší značně redukované komunity Židů. Poté co začaly odjíždět první transporty a židovská komunita se čím dál více zmenšovala, stali se i oni pro nacisty přítěží a byli postupně zařazováni do transportů. Ani židovští funkcionáři z opavského vládního obvodu v tom nebyli výjimkou: v květnu 1943 byl například i přes intervence místních soudních orgánů deportován do Terezína židovský konzultant Erwin Kunewälder,¹⁰³¹ který o rok později zahynul v Osvětimi.¹⁰³²

Bilance transportů z opavského vládního obvodu do Terezína je podobně tragická jako u většiny tehdejších deportací: válku nepřežilo celkem

¹⁰²⁶ TAMTÉŽ, poř. č. 91, kart. 2077a. Seznamy peněz, hodnotných věcí a vkladních knížek zabavených při tělesné prohlídce.

¹⁰²⁷ TAMTÉŽ; Borák, M.: *Prameny*, s. 37.

¹⁰²⁸ *Terezínská pamětní kniha II.*, s. 1330–1331; Seznam všech transportů vypravených do Terezína dostupný z: http://www.terezinstudies.cz/cz2/ITI/database/tr_in_date [cit. 15-08-2014]; OSTERLOH, J.: *Nationalsozialistische Judenverfolgung*, tabulka s. 635.

¹⁰²⁹ Koncovka „EZ“ znamenala zkratku pro slovo Einzelzugang, tj. „příchod jednotlivce“.

¹⁰³⁰ Srov. *Terezínská pamětní kniha I.*, s. 68–72; *Terezínská pamětní kniha II.*, s. 1330–1331; Seznam všech transportů do Terezína, dostupný z: http://www.terezinstudies.cz/cz2/ITI/database/tr_in_date [cit. 15-08-2014]; Osterloh, J.: *Nationalsozialistische Judenverfolgung*, tabulka s. 635.

¹⁰³¹ SOAL – pobočka Most, f. Vrchní zemský soud (říšský) Litoměřice, sign. 3712 I, inv. č. 230, kart. 241. Složka Erwin Kunewälder; OSTERLOH, J.: *Nationalsozialistische Judenverfolgung*, s. 536–537;

¹⁰³² Databáze transportů Institutu Terezínské iniciativy. Dostupné z: <http://www.terezinstudies.cz/cz2/ITI/database/db> [cit. 15-08-2014].

58 deportovaných Židů. Z toho 44 osob zahynulo v samotném Terezíně, 13 osob později v Osvětimi-Březince a jedna osoba v Treblince. Ve většině případů se jednalo o osoby vyššího věku, narozené v druhé pol. 19. století. Pouze 22 lidem z opavských transportů se podařilo všechny útrapy přežít. Většina z nich se dočkala osvobození v Terezíně.¹⁰³³

Kromě transportů směřujících do Terezína se nedochovaly žádné záznamy o Židech deportovaných ze Sudetské župy do konkrétních koncentračních táborů. Přesto lze v korespondenci příslušných nacistických úřadů narazit na zmínky o Židech, kteří odsud byli v letech 1942–1943 deportováni východním směrem. O odesílání místních Židů „na východ“ služebnami gestapa se v situačních zprávách za červen až září 1942 zmiňuje nejen župní vedení NSDAP v Liberci¹⁰³⁴ a ústecký vládní prezident,¹⁰³⁵ ale v březnu 1943 i opavský vládní prezident. V této situační zprávě nacházíme zmínku o odjezdu jednoho z transportů¹⁰³⁶ z Opavy „na východ“ na konci února 1943.

Odjezdu opavského transportu předcházelo nařízení z počátku roku 1943 o „odsunu všech Židů stále zařazených v pracovním procesu v Říšské župě Sudety“, čímž byla zahájena nová vlna deportací. Reakce opavského gestapa na sebe nenechala dlouho čekat a okamžitě se začalo s přípravami dalšího transportu. Do transportu bylo zařazeno celkem 40 osob (33 žen a 7 mužů), které už nacisté nemohli využít v pracovním procesu. Postup předcházející jeho odjezdu byl v podstatě totožný s již proběhnuvšími deportacemi. Postižení Židé si znovu museli svoji cestu sami financovat a také oni neušli tělesné prohlídce provedené v opavské věznici. Gestapo při ní opět zabavilo většinu osobních šperků, cenností a finanční hotovosti.¹⁰³⁷

Transport s vybranými Židy odjel z Opavy východním směrem 27. 2. 1943. Jednalo se pravděpodobně o poslední (z opavského vládního obvodu pak i jediný)

¹⁰³³ *Terezínská pamětní kniha II.*, s. 1330–1331; DVOŘÁK, J.: *Židé*, s. 116–117.

¹⁰³⁴ Obsah situačních zpráv zveřejnil ve svých studiích L. Kocourek. V červencové zprávě se uvádělo, že se o Židech skoro nic neví, a to zřejmě proto, že podle některých informací byli v poslední době odesíláni služebnami gestapa „na východ“. O této akci však prý nebylo stranickým orgánům nic známo. V srpnové zprávě se hovořilo o pokračujícím odesílání Židů na východ a o tom, že by do konce roku měl být vládní obvod od Židů zcela „očištěn“. V září už bylo dokonce konstatováno, že kvůli pokračujícím akcím gestapa byl značný prostor Sudet uvolněn pro Němce a některé obce byly již úplně bez Židů KOCOUREK, L.: *Osud*, s. 83; TÝŽ: *Sudety*, s. 156–157.

¹⁰³⁵ SOAL, f. ÚVP Ústí n. L., inv. č. 2, kart. 30. Situační zpráva ústeckého vládního prezidenta za červenec až září 1942.

¹⁰³⁶ SOAL, f. ŽV NSDAP Liberec, inv. č. 14, kart. 22. Situační zpráva opavského vládního prezidenta za únor 1943.

¹⁰³⁷ ZAO, f. VFP, poř. č. 91, kart. 2077a. Seznamy cenností, peněz a předmětů zabavených při tělesné prohlídce; BORÁK, M. *Prameny*, s. 38.

přímý transport ze Sudetské župy do koncentračních táborů „na východě“.¹⁰³⁸ Jeho konečná stanice je dodnes bohužel neznámá. Téměř jistě ale nikdo z deportovaných nepřežil.

Dodejme, že ani většině Židů z Opavského Slezska, jimž se podařilo utéct před nacisty do neobsazeného československého vnitrozemí ještě před jeho obsazením v březnu 1939, se po vzniku Protektorátu již odsud nepodařilo dostat do bezpečí. Většina z nich byla později deportována společně s protektorátními Židy do ghetta v Terezíně a odsud dále do vyhlazovacích táborů na východě.

Vládní obvod Opava „Judenrein“?

Po odjezdech transportů se zmínky o Židech v opavském vládním obvodu objevují již značně sporadicky. Mnozí z těch, kteří zde stále zůstávali, byli odkázáni na charitativní činnost Říšského sdružení. Ve vládním obvodu Opava bylo do listopadu 1943 nejméně pět osob pobírajících podporu.¹⁰³⁹ V roce 1944 se pak o židovské otázce ještě zmiňuje korespondence týkající se zaslání peněz finanční pokladně v Opavě na zvláštní konto, které okupanti získali z prodeje majetku „neznámých Židů“ nebo některých zbylých míšenců.¹⁰⁴⁰ Osob považovaných za Židy dle norimberských zákonů tu však bylo již naprosté minimum. K 1. 9. 1944 žilo ve vládním obvodu Opava pouze 87 Židů a o dva měsíce později, tj. 1. 11. 1944, to bylo 85 osob.¹⁰⁴¹ Vzhledem ke stoupajícímu počtu zajatců a cizích pracovníků ale naopak vzrostl podíl Židů v počtu neněmeckých osob odsouzených u zvláštního soudu (Sondergerichtu) v Opavě v roce 1944 až na 36 %. V Opavě ovšem není prokazatelný žádný rozsudek smrti, narozdíl např. od Chebu, kde tvořily 3 % všech rozsudků smrti rozsudky vyslovené proti Židům. Rovněž soudy v Litoměřicích a Opavě (oproti soudu v Chebu, kde byly Židům pravidelně ukládány vyšší tresty), soudily Židy jako všechny ostatní obžalované. Takzvané „úplně“ Židy ovšem měla justice v kompetenci pouze do roku 1943, poté se u statisticky zachycených rozsudků jednalo pouze o „míšence 1. stupně“. Zvláštní soud v Opavě dokonce v roce 1944 osvobodil ještě tři ze 14 židovských obžalovaných.¹⁰⁴²

¹⁰³⁸ OSTERLOH, J.: *Nationalsozialistische Judenverfolgung*, s. 529.

¹⁰³⁹ FEDOROVÍČ, T.: *Pronásledování*, s. 270.

¹⁰⁴⁰ ZAO, f. VFP, kart. 2077a. Finanční úřad Opava, 14. 3. 1944 a Vrchní finanční president Opava 21. 3. 1944; BORÁK, M.: *Prameny k transportům*, s. 37.

¹⁰⁴¹ OSTERLOH, J.: *Nationalsozialistische Judenverfolgung*. Tabulka – počet Židů v Říšské župě Sudety 1939–1945, s. 640.

¹⁰⁴² TAMTÉŽ, s. 545–546.

Akce, jež znamenala jeden z posledních záchvěvů snažení nacistů pokorit a zneužít židovský lid, proběhla v Sudetech ještě na přelomu let 1944/1945. Jejím cílem mělo být zajištění zbývajících Židů, židovských mišenců a s nimi spřízněných osob za účelem pracovního nasazení.¹⁰⁴³ Konečný výsledek byl však nevalný, protože se již nezadržitelně blížila válečná fronta.

Těšínsko (vládní obvod Katovice)

Židovská ghetta v Horním Slezsku a Malopolsku

V souvislosti s vysídlením Židů z polských území přímo začleněných do Německé říše (včetně polské části Slezska) došlo již na přelomu let 1939 a 1940 k urychlenému vytvoření uzavřených židovských ghetť ve východní části katovického vládního obvodu a na území Generálního gouvěrnementu. Většina hornoslezských Židů (včetně těch z Těšínska) byla koncentrována v ghettech na území tzv. Dombrowského revíru (Zagłębia Dąbrowskiego)¹⁰⁴⁴ – největší ghetta se nacházela ve městech Sosnovec¹⁰⁴⁵ a Bedzin (Bendsburg), menší ghetta pak vznikla i v Glivicích, Vadovicích, Myškově, Zawierciu či Chrzanově. Mnozí hornoslezští Židé skončili i v ghettu v Podgorzu u Krakova či ještě dále na východě Generálního gouvěrnementu.¹⁰⁴⁶ Zmíněná ghetta vznikla ve vybraných lokalitách nejen kvůli početnosti zdejších židovských komunit, ale také s ohledem na průmyslové potřeby zdejšího regionu. Kromě separace Židů do okolní společnosti totiž měla sloužit i jako „rezervoár pracovních sil“ pro pracovní tábory na slezském teritoriu a v Generálním gouvěrnementu. Zároveň odsud mohli být Židé snaději deportováni dále¹⁰⁴⁷ – v budoucnu zejména do nedalekého koncentračního tábora Osvětim-Březinka.

Stejně jako v největších polských ghettech ve Varšavě či Lodži, byla také v místních ghettech ustavena vlastní židovská samospráva, která se ale stala pouze prodlouženým nástrojem nacistů. Židé, kteří působili ve vedení židovské

¹⁰⁴³ SOKA Jeseník, f. Archiv obce Lipová-lázně (dříve Dolní Lipová), inv.č. 16, kart. 4.

¹⁰⁴⁴ Jedná se o historicko-geografické území na hranicích Horního Slezska a západního Malopolska. Před válkou žilo ve zdejších městech na 100 tisíc Židů. Dostupné z: http://en.wikipedia.org/wiki/Zag%C5%82%C4%99bie_D%C4%85browskie [cit. 02-04-2015].

¹⁰⁴⁵ V prvních měsících roku 1940 byla v Sosnovci ustanovena Úřadovna židovské rady starších v Horním Slezsku (Zentrale der Jüdischen Ältestenrate in Oberschlesien), vedená Moše Merinem.

¹⁰⁴⁶ KACZMAREK, R.: *Górny Śląsk*, s. 224; POŁOZKOWA, B.: *Żydzi*, s. 87; BORÁK, M.: *Situace*, s. 149.

¹⁰⁴⁷ JONCA, K. – KONIECZNY, A. – POŁOMSKI, F.: *Działalność*, s. 20.

samosprávy, se tak ocitli v nezáviděníhodné pozici: na jednu stranu se snažili zorganizovat snesitelný život v ghettu, starali se o zásobování, zajištění lékařské péče a výchovu dětí, na druhou stranu byli nuceni plnit všechny rozkazy nacistů, včetně toho nejstrašnějšího – sestavování transportů do vyhlazovacích táborů. Ghetta nebyla z počátku střežená, k jejich územnímu zmenšování docházelo postupně. Všechna ale byla neuvěřitelně přelidněná a panovaly v nich katastrofické životní podmínky – ať už šlo o stravu, hygienu, lékařskou péči či o životní prostor pro hodnotný život. Přímo v nich proto umíralo mnoho především starých lidí a dětí.

Veškerému strádání byli vystaveni i Židé z Těšínska. Např. osoby, které byly deportovány z Těšína na jaře 1941 do wadowického ghetta, našly ubytování v jednom z domů, kde se těsnaly po několika rodinách v jednom pokoji. Na rozdíl od Wiesnerova hostince v Těšíně zde však měli primitivní dřevěné dvoupatrové postele a stoly. Naopak potravin zde bylo ještě mnohem méně než v Těšíně.¹⁰⁴⁸ V jedné velké budově se museli tísnit také těšínští Židé, kteří dorazili v červnu 1941 do ghetta v Sosnovci.¹⁰⁴⁹

I v ghettech omezovaly židovské obyvatelstvo další restriktce jejich základní lidské svobody. Zpočátku zde platila pro Židy jakási volnost pohybu a stále bylo možné pohybovat se po městě. V hornoslezských ghettech, stejně jako v Generálním gouvernementu, ale bylo již od počátku roku 1941 Židům postupně zakázáno procházet určitými ulicemi, v tramvajích pro ně byla vyznačena místa oddělená řetězem, následně jim bylo zabráněno cestovat současně s Němci a Poláky s tím, že pro ně byl vyčleněn zvláštní vagón. Bez speciálního policejního povolení také nemohli opustit prostor ghetta. Jakékoliv kontakty mezi Židy a civilisty měly být omezeny na minimum. Od 1. 9. 1941 museli být navíc „ocejchováni“ žlutou židovskou hvězdou.¹⁰⁵⁰

Od počátku roku 1940 platila pracovní povinnost také v židovských ghettech. U židovských „samospráv“ nacisté tímto způsobem podporovali iluzi, že budou-li ghetta produktivní a pro nacisty prospěšná, bude zajištěna jejich další existence – tento dojem se však ukázal jako mylný. Rovněž vzhledem k neustále se zvyšující potřebě zbraní, byli Židé využiti především ve zbrojním průmyslu.

Za účelem pracovního nasazení Židů z Horního Slezska a Sudet byla v říjnu

¹⁰⁴⁸ POLOCZKOWA, B.: *Żydzi*, s. 83–85.

¹⁰⁴⁹ Interview s Walterem Zifferem, ID: 34886.

¹⁰⁵⁰ SOKA Karviná, f. Archiv města Nový Bohumín, inv. č. 121, kart. 14. Říšské ministerstvo vnitra – oběžník – policejní nařízení o označování Židů, 15. 9. 1941; TAMTĚŽ, Vládní prezident Katovice všem landráťům, policejním prezidentům katovického vládního obvodu, Glivic a Sosnowce. 20. 9. 1941; KACZMAREK, R.: *Górny Ślask*, s. 225, 228.

1940 vytvořena tzv. organizace Schmelt (Die Dienststelle Schmelt – více známá pod označením „Schmelt-Organisation“).¹⁰⁵¹ Ta organizovala pracovní nasazení Židů až do poloviny roku 1943. Její sídlo se nacházelo v Sosnovci¹⁰⁵² a později na Hoře sv. Anny (Góra Św. Anny, Annaberg). Táborská síť této organizace obsahovala 177 lágrů nejen v Horním Slezsku,¹⁰⁵³ ale i v Dolním Slezsku či v Sudetech, a začátkem roku 1943 disponovala zřejmě až 50 tisíci židovskými pracovníky.¹⁰⁵⁴ Práceschopní Židé byli umisťováni do speciálních pracovních táborů (Zwangsarbeitslager für Juden), které vznikaly v bezprostřední blízkosti průmyslových podniků, později i jako detašovaná pracovní komanda koncentračních a vyhlazovacích táborů – Osvětim-Březinka, Gross-Rossen (Rogoźnica) či podél staveniště říšské dálnice v úseku Vratislav-Glivice a Vratislav-Brno (šlo o plánovanou dálnici Berlín – Vratislav – Krakov). Organizace Schmelt nasazovala ve velkém Židy i na nucené práce do podniků, které vyráběly zbrojní materiál pro potřeby wehrmachtu.¹⁰⁵⁵ Pracovní židovská komanda působila i na Těšínsku.

Po zahájení masových deportací hornoslezských a zagłębowskich Židů do KT v Osvětimi v srpnu 1943 byl sečten i osud většiny Židů dosud zaměstnaných v Organizaci Schmelt. Dosvědčují to četná hlášení z Horního Slezska, mj. zbrojní inspekce z Katovic si ve svém hlášení zoufala nad náhlou ztrátou 700 Židů, kteří pracovali na montáži tanků, tak důležitých pro německou zbrojní výrobu, v ocelárnách v Trinci a v „AG Ferrum Werke“ ve Slezských Semianovicích (Siemianowicach Śląskich).¹⁰⁵⁶ Většina táborů této organizace byla rozpuštěna mezi zářím 1943 a červencem 1944 a podřízena pod dohled Hlavního úřadu pro hospodářství a správu (SS-Wirtschafts-Verwaltungshauptamt – WVHA).¹⁰⁵⁷

¹⁰⁵¹ V jejím čele stál zvláštní pověřenec říšského vůdce SS a šéfa německé police pro pracovní nasazení cizinci v Horním Slezsku (Sonderbeauftragter des RFSS für fremdvölkischen Arbeitseinsatz in Oberschlesien), vratislavský vládní prezident, SS – Brigadeführer Albrecht Schmelt. Podle jeho příjmení byla tato organizace označována i v oficiálních dokumentech.

¹⁰⁵² Hlavní důvod byl ten, že se zde nacházela úřadovna židovské Centrální rady starších. Tento výkonný orgán pro pracovní nasazení musel podle příkazů nacistů rekrutovat na práci předem určený počet židovských mužů a žen.

¹⁰⁵³ Na Horním Slezsku vzniklo 93 takových táborů.

¹⁰⁵⁴ MASER, P. – WEISER, A.: *Juden*, s. 62.

¹⁰⁵⁵ O nasazení Židů prostřednictvím organizace Schmelt blíže viz KACZMAREK, R.: *Górny Śląsk*, s. 229–232; MASER, P. – WEISER, A.: *Juden*, s. 61–63.

¹⁰⁵⁶ KACZMAREK, R.: *Górny Śląsk*, s. 232.

¹⁰⁵⁷ Většina táborů byla převedena pod koncentrační tábory Gross-Rosen či Osvětim-Březinka. Albrecht Schmelt byl v březnu 1944 z úřadu vládního prezidenta v Opolí poslán na dovolenou a musel se koncem roku 1944 kvůli značnému obohacení v úřadě zpovídat před soudem SS. Některé pracovní tábory „Organizace Schmelt“ ovšem fungovaly až do konce roku 1944. Nejdéle, až do ledna 1945, zůstal v hornoslezské provincii v provozu židovský tábor nacházející se na

Těšínsko „Judenrein“?

Mohlo by se zdát, že Těšínsko bylo od Židů „očistěno“ už v letech 1940–1941 jejich hromadným vysídlením do hornoslezských židovských ghatt. Nebyla to však úplná pravda, jelikož podle dochovaných pramenů se ještě v roce 1942 na Těšínsku nějací Židé přece jenom nacházeli. Logicky jich ale bylo velmi málo a odhadnout jejich počet je velmi složité. Zvláště, když se dochovala jen torza přímých statistických pramenů, a to ještě jen pro některé lokality.

Podle dochovaného seznamu vyhotoveného důvěrníky ŽNO Těšín žilo v okresu Nový Bohumín k 11. 2. 1942 celkem 45 osob židovské národnosti.¹⁰⁵⁸ Počet Židů lze určit i z nepřímých zdrojů. Např. v květnu 1942 zas uváděl starosta Nového Bohumína, že pro město a okres Nový Bohumín odhaduje množství propustek (Muster B), které Židé potřebovali, aby mohli využít dopravních prostředků mezi domovskými obcemi, na 40 až 50 kusů.¹⁰⁵⁹ V seznamu Židů, kteří obdrželi úřední svolení k vycestování z Těšína do sousedních obcí (většinou k pracovním povinnostem) od října 1941 až do srpna 1942,¹⁰⁶⁰ zas bylo stále ještě uvedeno 76 osob. Ze seznamu se rovněž dozvídáme, že tito Židé byli soustředěni ve sběrných střediscích na Bobřím kopci – Boberhügel, Teichgasse 12 a 16, Bielitzstrasse (dnes Bielska ul.) 13 a při Bielitzstrasse 1 u p. Waldnera. Seznam ovšem uvádí pouze Židy, kteří obdrželi povolení k vycestování, a tak se ve městě pravděpodobně nacházelo ještě více osob.¹⁰⁶¹ I oni ale byli, tedy pokud se jim včas nepodařilo najít bezpečný úkryt, ještě do konce roku 1942 většinou odvezeni do židovských ghatt.

Musíme rovněž počítat s tím, že také na Těšínsku ještě stále žili míšenci – osoby žijící ve smíšených manželstvích – tedy ti, jichž se nacistický režim chtěl zbavit okamžitě po „čistokrevných“ Židech. Ani oni se však nemohli cítit donekonečna chráněni před deportacemi. Často se právě smíšená manželství pod

Hoře sv. Anny jihovýchodně od města Opolí, kde byli Židé nasazeni na těžké práce při budování dálnice.

¹⁰⁵⁸ Z toho v Novém Bohumíně v domech na ulici Rudolfa Junga v č. p. 184 – šest osob, v domě č. p. 238 – 16 osob, v domě č. p. 401 – 13 osob, v domě č. p. 200 – tři osoby, v Pudlově jedna osoba, a v Othmuth (nezjištěno) celkem čtyři osoby SOkA Karviná, f. Archiv města Nový Bohumín, inv. č. 122, kart. 14. Seznam Židů nacházejících se v Novém Bohumíně a okolí, 11. 2. (či 4.) 1942.

¹⁰⁵⁹ TAMTĚŽ, Starosta Nového Bohumína na Landrat Těšín, 9. 5. 1942.

¹⁰⁶⁰ Povolení k vycestování z města bylo ve většině případů vydáno na měsíc. Existovaly však i povolenky tříměsíční, dvoutýdenní či několikadenní, dokonce i na jeden den. Poslední povolení k vycestování bylo vydáno pro období od 15. 5. 1942 – 15. 8. 1942.

¹⁰⁶¹ SOkA Karviná, f. Archiv města Těšín, inv. č. 263, sign. 110c, kart. 156. Tento seznam též uvádí PASZ, F.: *Żydzi*, s. 100–105.

tíhou situace rozpadala, což znamenalo pro židovské partnery, stejně jako pro některé míšence, předvolání do transportu.¹⁰⁶² Přesto u nich existovala daleko větší naděje na přežití než u ostatních.

Již koncem roku 1942 se s vysídlováním židovského obyvatelstva na Těšínsku v podstatě skončilo. Místní nacisté mohli být s výsledkem spokojeni – na tomto území se totiž již téměř žádní Židé, alespoň oficiálně, nenacházeli a zdejší židovská otázka tak mohla být považována v podstatě za uzavřenou. Těšínský landrát proto mohl 19. 3. 1943 rozeslat svým okresním pobočkám nařízení o přeměně uzavřených židovských hřbitovů na zelené parky, „*protože po vysídlení Židů další užívání těchto hřbitovů nepřichází v úvahu*“.¹⁰⁶³ V tomto směru měl bohužel pravdu. Také nacistické statistiky totiž hovořily již jen o jednotlivcích. Podle posledního soupisu obyvatel z 10. 10. 1943 zůstávalo na celém Záolží pouze 28 Židů,¹⁰⁶⁴ z toho v Těšíně 18 osob.¹⁰⁶⁵ I tato čísla dokazují, jak drasticky byla zdejší komunita během pár let zdecimována.

Vyhlazení hornoslezských Židů

Od prosince roku 1941 byli první Židé z obsazeného polského území – konkrétně z Vartské župy – deportováni do prvního vyhlazovacího tábora v Chełmnu.¹⁰⁶⁶ Ke konci roku 1941 začaly přípravy k masovému a definitivnímu vysídlení Židů i ze Slezska. Životní podmínky ve zcela přeplněných slezských ghettech se s přílivem dalších osob samozřejmě nadále zhoršovaly. Situace se tak stávala nebezpečnou i pro samotné Němce, protože se každým dnem zvyšovala hrozba propuknutí epidemie. Deportace z Horního Slezska do koncentračních a vyhlazovacích táborů se započaly na konci roku 1941, svého vrcholu pak dosáhly v letech 1942–1943. Definitivní rozhodnutí o likvidaci židovských ghet v katovickém vládním obvodu dal Himmler 21. 5. 1943. Záminkou pro rozhodnutí odsunout Židy „na východ“ se mu stalo povstání ve Varšavském ghettu, které bylo několik dní předtím potlačeno.¹⁰⁶⁷

¹⁰⁶² Např. AŽM – oddělení pro dějiny šoa, f. Sbíрка vzpomínek pamětníků holocaustu, kaz. č. 365, L. B.; SOKA Karviná, f. Burek Józef, inv. č. 347, kart. 7.

¹⁰⁶³ POLOCZKOWA, B.: *Żydzi*, s. 87.

¹⁰⁶⁴ BORÁK, M.: *Situace*, s. 149.

¹⁰⁶⁵ PLAČEK, V.: *K vývoji obyvatelstva města Českého Těšína v době nacistické okupace*. In: Těšín. 50 let městem. Ed. Andělín Grobelný, Ostrava 1973, s. 86.

¹⁰⁶⁶ Chełmno se nacházelo ve Vartské župě. Měli zde být vyvražďeni Židé z Vartské župy, včetně obyvatel Lodžského ghetta. Byl to první tábor, kde byl k vraždění Židů využit jedovatý plyn.

¹⁰⁶⁷ KACZMAREK, R.: *Górny Śląsk*, s. 232; MASER, P. – WEISER, A.: *Juden*, s. 62.

Z logistického hlediska nepředstavovaly transporty Židů určených k likvidaci pro zdejší nacisty vůbec žádný problém – jejich cílovou stanicí se v naprosté většině¹⁰⁶⁸ stal nedaleký vyhlazovací tábor v Osvětimi-Březince, jehož výstavba byla zahájena již v říjnu 1941. Židé z Horního Slezska se tak stali prvními oběťmi osvětimských plynových komor. Likvidace menších židovských ghatt či selekce Židů v těch větších probíhaly již od roku 1942, na podzim následujícího roku pak byly definitivně zlikvidovány i největší ghetta v Sosnovci a Bedzinu. Hlavní akce vyklízení ghatt v Sosnovci se uskutečnila v srpnu 1943 – v celkem osmi velkých vysídlovacích akcích bylo v Osvětimi zlikvidováno 28 tisíc sosnoweckých Židů.¹⁰⁶⁹ Mezi tisíci oběťmi z řad hornoslezských Židů bychom zcela jistě našli stovky Židů z Těšínska.

R. Kaczmarek ve své knize uvádí i některá zajímavá hlášení německých okupačních orgánů, v nichž jsou popisovány reakce polského obyvatelstva na hromadné deportace Židů do koncentračních a vyhlazovacích táborů. Úsudek Poláků z Těšínského Slezska byl koncem roku 1943 komentován následovně: *„Názor polského obyvatelstva vůči Židům je striktně negativní. Vyhlazení Židů vyvolalo pobouření, avšak sám fakt odsunutí židovského elementu z tohoto území přijali Poláci pozitivně. Poláci se obávají, aby pod vlivem všeobecných nálad v anglosaském světě polská vláda neučinila Židům ústupky. Lidé se zvláště obávají imigrace Židů do Polska, a tím i návratu jejich ztracené společenské, politické a hospodářské pozice.“*¹⁰⁷⁰

Ostravsko a Frýdecko (Protektorát Čechy a Moravy)

Izolace a koncentrace protektorátních Židů

Nástup Reinharda Heydricha do funkce zastupujícího říšského protektora koncem září 1941 a jeho agresivní postup v „řešení židovské otázky“ předznamenával, že i v Protektorátu znamenal proces naprosté izolace Židů v „ghettech beze zdi“ pouhou předehru „konečného řešení židovské otázky“.

O evakuaci protektorátních Židů se s konečnou platností rozhodlo na poradě o „řešení židovského problému“, kterou Heydrich svolal dne 10. 10. 1941 na

¹⁰⁶⁸ Některé transporty slezských Židů (spíše však těch z Dolního Slezska) byly směřovány též do koncentračního tábora v Gross Rosenu.

¹⁰⁶⁹ JONCA, K. – KONIECZNY, A. – POŁOMSKI, F.: *Działalność*, s. 21; BORÁK, M.: *První deportace*, s. 194; POŁOCZKOWA, B.: *Żydzi*, s. 88.

¹⁰⁷⁰ KACZMAREK, R.: *Górny Śląsk*, s. 233.

Pražský hrad. Protože Lodž ani ostatní ghetta a vyhlazovací centra na východě nebyla prozatím schopna pojmout všechny protektorátní Židy, měla také vystěhování židovského obyvatelstva z protektorátu na Východ předcházet jeho „ghettoizace“ na protektorátním území. Původně se uvažovalo o zřízení dvou ghett, jednoho v Čechách a druhého na Moravě v blízkosti center s vysokou koncentrací židovského obyvatelstva. Nakonec se ale jediným „soustředovacím a průchozím“ táborem stalo české město Terezín, které svým pevnostním charakterem odpovídalo záměru zřízení co možná nejvíce separovaného ghetta.¹⁰⁷¹

Také odsunu Židů z Protektorátu předcházela celá řada přípravných administrativních, organizačních, materiálních a ideologických opatření, na nichž se podílela především Ústředna pro židovské vystěhovalectví, která se od října 1941 stala definitivně nejvyšší autoritou nad celým komplexem židovské problematiky v Protektorátu.¹⁰⁷² Ještě před zahájením hromadných deportací do terezínského ghetta měli být také protektorátní Židé co nejvíce izolováni od okolního obyvatelstva v rámci jednotlivých měst. Židům měl být postupně zakazován vstup do určených ulic, na některých místech jim pak byly přímo vyhrazeny obytné prostory. Koncentrace Židů v několika málo lokalitách měla okupantům znovu usnadnit práci při očekávané evakuaci.

Prostorová segregace Židů nabrala zejména v druhé polovině roku 1941 na zvýšené intenzitě i na Ostravsku a Frýdecku, kde se stále nacházelo přes 4 tisíce Židů. Již na přelomu léta a podzimu 1941 navrhoval župní vedoucí NSDAP v Moravské Ostravě umístění Židů ve sběrných táborech. Odvolával se na mínění veřejnosti a zároveň měla být vyřešena bytová tiseň.¹⁰⁷³ I další hlášení z konce roku předznamenalo brzké naplnění tohoto záměru.¹⁰⁷⁴ Otázce soustředění Židů ve zvláštních židovských čtvrtích se v těchto dnech se zvýšenou intenzitou věnovaly i místní deníky. Měla tak být především zajištěna „ochrana

¹⁰⁷¹ Blíže KÁRNÝ, M.: *Konečné řešení*, s. 81–83; ROTHKIRCHENOVÁ, L.: *Osudy*, s. 41–42. Od 24. 11. 1941 do 16. 3. 1945 odjelo z Protektorátu do Terezína 122 vlaků s celkovým počtem 73 608 osob, další dva tisíce Židů pocházely z území odtržených od bývalého Československa. Celkem prošlo Terezínem asi 141 tisíc osob z různých evropských zemí obsazených nacisty, do června 1945 jich tam zhruba 35 tisíc zemřelo. Ještě větší počet obětí však byl mezi těmi, kteří byli z Terezína odvezeni do vyhlazovacích táborů ROTHKIRCHENOVÁ, L.: *Osudy*, s. 42.

¹⁰⁷² *Židé v protektorátě*, s. 9

¹⁰⁷³ SOAL, f. Župní vedení NSDAP, inv. č. 3, kart. 9. Situační zpráva ostravského NSDAP za červenec, srpen a září 1941.

¹⁰⁷⁴ TAMTĚŽ, Situační zpráva ostravského NSDAP za listopad a prosinec 1941.

nežidovských obyvatel před působením a šířením „šeptané propagandy“ a „černého obchodu“.¹⁰⁷⁵

Nad izolací Židů očividně neotálely ani místní úřady, které se tak začaly pozvolna připravovat na jejich odsun. Již začátkem září 1941 např. dostal frýdecký vládní komisař od ostravského oberlandráta pokyn, aby urychlil přemístění místních Židů do uzavřeného domovního bloku. V případě nutnosti mohly místní odpovědné orgány použít i ostřejších donucovacích prostředků. V tomto uzavřeném „ghettu“ v kasárenských budovách na Těšinské ulici ve Frýdku měl být zřízen samostatný obchod – do ostatních obchodů, natož tak do ostatních městských částí, měl být Židům vstup zakázán. Část frýdeckých Židů byla na Těšinskou ulici vzápětí skutečně nastěhována.¹⁰⁷⁶

Deportační transporty z Ostravy do Terezína

Od podzimu 1941 přešla Ústředna pro židovské vystěhovalce (20. 8. 1942 přejmenovaná na Ústřední úřad pro uspořádání židovské otázky v Čechách a na Moravě – Zentralamt für die Regelung der Judenfrage in Böhmen und Mähren) plynule na nový druh činnosti: organizaci transportů do ghatt a koncentračních táborů.¹⁰⁷⁷ Do své kompetence převzala také likvidaci majetku deportovaných Židů. Tímto způsobem se zajištěný majetek snadno dostal do německých rukou.¹⁰⁷⁸

Systematické deportace Židů z území Protektorátu byly zahájeny v říjnu 1941 do ghatt na východě, první transport do Terezína – tzv. komando výstavby – vyjel z Prahy 24. 11. 1941.¹⁰⁷⁹ Za nimi následovala naprostá většina protektorátních Židů, tedy včetně ostravských a frýdeckých.¹⁰⁸⁰

Ke „konečnému řešení židovské otázky“ ve zdejším regionu došlo na přelomu léta a podzimu 1942. Stěžejní otázkou zůstávalo, kolik osob mělo být do deportací vlastně zahrnuto. Již 28. 4. 1942 zaslal vedoucí pražské Ústředny SS-

¹⁰⁷⁵ ČISLIKOVSKÁ, K.: *Ohlas*, s. 85.

¹⁰⁷⁶ SOKA Frýdek-Místek, f. Archiv města Frýdek, inv. č. 867, kart. 290. Oberlandrát Moravská Ostrava vládnímu komisaři ve Frýdku, 4. 9. 1941; POLÁŠEK, J.: *Ve stínu frýdecké synagogy*, s. 32.

¹⁰⁷⁷ ROTHKIRCHENOVÁ, L.: *Osudy*, s. 55.

¹⁰⁷⁸ *Židé v protektorátu*, s. 9.

¹⁰⁷⁹ Organizační pokyny pro transporty do Terezína vydal 15. 12. 1941 jako přísně důvěrné zastupující říšský protektor Heydrich.

¹⁰⁸⁰ Přehled všech transportů z území Protektorátu do Terezína např. *Terezínská pamětní kniha II.*, s. 1330–1331. Dále např. LAGUS, K. – POLÁK, M.: *Město za mřížemi*, s. 346–347; KÁRNÝ, M.: *Konečné řešení*, s. 151–154. Seznam všech transportů vypravených do Terezína dostupný též z: http://www.terezinstudies.cz/cz2/ITI/database/tr_in_date [cit. 02-04-2015].

Sturmbannführer Günther Echmannovi do Berlína grafické znázornění dosavadního postupu evakuace Židů z Protektorátu se statistickými údaji. Podle tohoto elaborátu se k 31. 3. 1942 nacházelo v úředním obvodu ostravského oberlandráta 3 920 Židů, resp. osob považovaných za Židy podle norimberských zákonů.¹⁰⁸¹ V samotné Moravské Ostravě ale probíhala registrace Židů pro deportaci na místní židovské obci až od 25. 6. 1942 do 4. 7. 1942.¹⁰⁸²

Do organizačních příprav transportů byla zapojena ostravská židovská obec – aniž by to její funkcionáři tušili, nepřímo se tak podíleli na celém tragickém procesu. V srpnu 1942 například ŽNO v Moravské Ostravě podala prostřednictvím ostravského gestapa na frýdecké okresní hejtmanství návrh, aby bylo pro Místek a Frýdek vydáno nařízení, jež by umožnilo Židům pohybovat se mezi oběma městy (ke sloučení Frýdku-Místku došlo až 1. 1. 1943) bez zvláštního policejního povolení. Ostravské gestapo vydání tohoto nařízení podpořilo „zvláště vzhledem k bezproblémovému provedení blížící se evakuace Židů.“¹⁰⁸³

Jak dokládají vzpomínky pamětníků, zprávy o chystaných deportacích samozřejmě vyvolaly mezi místními Židy pocity nejistoty a strachu,¹⁰⁸⁴ často šlo o nesnesitelné čekání: „Nevěděli jsme sice, kdy se tak přesně stane, ale již dopředu jsme si začali připravovat seznamy svršků, které byly pro transport doporučeny. Museli jsme si to sbalit tak, abychom si všechny věci byli schopni sami nést. Vše ostatní muselo zůstat v zamčeném bytě. Klíč od něj jsme museli před nástupem nechat v „Cirkuse“, jak jsme seřadišti říkali. Navštěvovali jsme starší spoluobčany, všem jim vysvětlovali a později pomáhali s balením. Bylo to velmi smutné, ale museli jsme to dělat.“¹⁰⁸⁵

Někteří z místních doufali, že se před deportacemi zachrání včasným útekem do vnitrozemí, zejména do Prahy. Nešlo však zrovna o šťastný směr útěku, protože to jen urychlilo jejich osud – Praha totiž přišla s deportacemi na řadu jako první. Několika jednotlivcům se sice podařilo uprchnout do okolních států, především na Slovensko, avšak útky početnějších skupin skončily často nezdarem. Jedna skupina byla například při pokusu uprchnout pěšky přes Beskydy pochytna a nekompromisně postřílena. Další Židé se zas pokusili

¹⁰⁸¹ ABS, f. Stihání nacistických válečných zločinců, sign. 325–15–2. Zpráva o „Konečném řešení“ židovské otázky na Ostravsku – zpracoval dr. Lagus, s. 250.

¹⁰⁸² ROTHKIRCHENOVÁ, L.: *Osud*, s. 57.

¹⁰⁸³ SOKA Frýdek-Místek, f. OÚ Místek, inv. č. 874, sign. III/26, kart. 1277. Gestapo Brno-pobočka Mor. Ostrava na okresní vedení ve Frýdku, 16. 8. 1942

¹⁰⁸⁴ ČISLIKOVSKÁ, K.: *Ohlas*, s. 91 – vzpomínky Lily Peterkové.

¹⁰⁸⁵ ERBEN, P.: *Po vlastních stopách*, s. 42–43.

podplatit příslušné úřady či gestapáky, aby byli vyloučeni z transportu. V případě prozrazení je však čekala smrt ať už vlastní rukou či po krutém mučení. Pokud výslech přežili, byli zařazeni do transportu.¹⁰⁸⁶

Našli se i tací, kteří stále naivně doufali, že se před deportacemi mohou zachránit legální cestou. Ostravské gestapo začátkem září 1942 zaznamenalo zvýšenou aktivitu Židů, kteří u ostravského oberlandráta žádali o vydání cestovních dokladů k výjezdu do Maďarska, příp. na Slovensko.¹⁰⁸⁷ Mnozí se aspoň pokoušeli do poslední chvíle zachránit své majetky. I podle zjištění ostravského gestapa den před odjezdem prvního transportu spousta Židů z Moravské Ostravy a Vsetína nenahlásila svůj veškerý majetek. Z části ho zanechali u Čechů s tím, že si jej budou moci po konci války opět vyzvednout, nebo se ho pokusili uschovat na jiných bezpečných místech, případně ho vzít s sebou na svém útěku – nejčastěji přes hranice na Slovensko.¹⁰⁸⁸

Z dochovaných pramenů vyplývá, že deportační plán na evakuaci Židů z Ostravska do Terezína byl zpracován již na konci srpna 1942. Ústřední úřad pro uspořádání židovské otázky (dříve Ústředna) v té době nařídil evakuaci Židů z Moravské Ostravy do ghetta. S odtransportováním se však mělo prozatím počkat. V případě, že by byl pobyt některých Židů v Moravské Ostravě nežádoucí, měla na ně být uvalena ochranná vazba.¹⁰⁸⁹

Evakuaci Židů z Ostravy, stejně jako z celého Protektorátu, měl na starosti Ústřední úřad. Na organizaci transportů z mimopražských lokalit se ale podílely i místní úřadovny gestapa, včetně té ostravské (kompetenčně podřízené brněnskému gestapu). Přestože existovaly poměrně jasné směrnice pro evakuaci Židů od RSHA,¹⁰⁹⁰ ani jejich příprava se neobešla bez problémů. Alespoň

¹⁰⁸⁶ ZEHNGUT, I.: *Dějiny*, s. 22.

¹⁰⁸⁷ NA Praha, f. Gestapo – řídicí úřadovna Praha, sign. 101–653 – 1, kart. 277. Gestapo MO na Gestapo v Brně. 10. 9. 1942.

¹⁰⁸⁸ TAMTĚŽ, Zpráva, 18. 9. 1942.

¹⁰⁸⁹ ABS, f. Stíhání nacistických válečných zločinců, sign. 325–15–2. Seznam dokumentů o činnosti Ústředny pro vystěhování Židů ve Vídni, Praze a Moravské Ostravě; NA Praha, f. Gestapo – řídicí úřadovna Praha, sign. 101–653 – 1a, kart. 277. Velitel Sipo a SD, 29. 8. 1942.

¹⁰⁹⁰ Směrnice obsahovaly určení osob, které mají být evakuovány, ustanovení o tom, co si deportovaní směji vzít s sebou, předpisy o sestavování transportů, o eskortě transportů, o sestavování transportní listiny, jejíž jeden exemplář okamžitě po vypravení transportu musel být odeslán Eichmanovu úřadu v Berlíně, ustanovení o přijímání transportu v místě určení, o hlášení odjezdu a příjezdu transportu a o nákladech evakuace ABS, f. Stíhání nacistických válečných zločinců, sign. 325–15–2. Zpráva o „Konečném řešení“ židovské otázky na Ostravsku – zpracoval dr. Lagus, s. 251.

zpočátku očividně vážla vzájemná komunikace, především mezi Ústřednou a gestapem.¹⁰⁹¹

Ostravské gestapo se podrobnosti o evakuaci Židů dozvědělo od Ústředního úřadu se značným zpožděním, teprve 2. 9. 1942, kdy také bylo pověřeno její organizací. Urychleně byl vypracován časový harmonogram odjezdu transportů a vydány instrukce. Celkem mělo být v průběhu druhé poloviny září ve čtyřech transportech deportováno 3 610 Židů, zůstat měli pouze příbuzní árijců a osoby neschopné transportu. Osoby určené pro transport si s sebou mohly vzít pouze zavazadlo o max. hmotnosti 50 kg. Zakázány byly veškeré cennosti (kromě manželských prstenů). Současně s instrukcemi pro deportace byly vydány i instrukce k likvidaci zanechaného židovského majetku.¹⁰⁹²

Stanovený plán ostravských transportů vyšel nacistům téměř do puntíku. Na shromaždiště ve škole v Koperníkově ulici v Ostravě-Přivoze byli první Židé převezeni již 15. 9. 1942 a postupně sem byla svezena většina Židů z Moravské Ostravy a okolí – tedy i z Frýdku a Místku.¹⁰⁹³ Ve sběrném táboře následně probíhal proces odbavení, který se nijak nelišil od dalších podobných transportů. Všichni Židé museli odevzdat gestapu své osobní doklady, cenné papíry, peníze a klíče od opuštěných bytů a poté zde byli až do svého odjezdu ještě několik dnů ubytováni.¹⁰⁹⁴

Z nádraží v Ostravě-Přivoze byly během necelých dvou zářijových týdnů vypraveny do Terezína čtyři transporty. Ve skutečnosti v nich bylo deportováno celkem 3 442 osob, tedy téměř o dvě stě osob méně, než počítal původní plán.¹⁰⁹⁵ Dne 18. 9. (v některých pramenech je uváděno též 17. 9. – tento rozpor vzniká tím, že transporty vyjžděly okolo 23. hodiny) 1942 odjelo v prvním transportu označeném jako Bh 860 osob, 22. 9. (uváděno též 21. 9.) 1942 v transportu Bi 860 osob, 26. 9. (uváděno též 25. 9.) 1942 v transportu Bl dalších 860 osob a konečně 30. 9. (uváděno též 29. 9.) 1942 v transportu Bm 862 osob.¹⁰⁹⁶ Do

¹⁰⁹¹ NA Praha, f. Gestapo – řídicí úřadovna Praha, sign. 101–653 – 1, kart. 277. Gestapo Ostrava ústředně gestapa Brno, 31. 8. 1942; TAMTĚŽ, Gestapo Brno Gestapu v MO, 2. 9. 1942.

¹⁰⁹² TAMTĚŽ, Instrukce k transportům, záznam – Moravská Ostrava, 2. 9. 1942; ABS, f. Stíhání nacistických válečných zločinců, sign. 325–15–2, Seznam dokumentů o činnosti Ústředny pro vystěhování židů ve Vídni, Praze a Moravské Ostravě.

¹⁰⁹³ POLÁŠEK, J. – POLÁŠKOVÁ, J.: *Ve stínu frýdecké synagogy*, s. 32.

¹⁰⁹⁴ ZEHNGUT, I.: *Dějiny*, s. 22.

¹⁰⁹⁵ NA Praha, f. Gestapo – hlavní úřadovna Praha, sign. 101–653 – 1, kart. 277. Gestapo MO na Gestapo v Brně, 30. 9. 1942. Z jiného pramene se ale dozvídáme, že z Ostravy do Terezína bylo deportováno celkem 3 567 osob, srov. ABS, f. Stíhání nacistických válečných zločinců, sign. 325–15–2. Zpráva o „Konečném řešení“ židovské otázky na Ostravsku – zpracoval dr. Lagus, s. 250.

¹⁰⁹⁶ NA Praha, f. Gestapo – řídicí úřadovna Praha, sign. 101–653 – 1, kart. 277. Gestapo MO na

transportů byli zařazeni Židé z Moravské i Slezské Ostravy, Frýdku, Místku a dalších obcí v širším okolí.¹⁰⁹⁷ Např. v transportu Bh bylo deportováno celkem 255 frýdeckých a místeckých Židů, transportem Bm pak šest dalších.¹⁰⁹⁸

Důvodů, proč nakonec nebyl naplněn plánovaný počet deportovaných osob, bylo hned několik. Do poslední chvíle se někteří jedinci snažili transportům vyhnout – zejména ti starší dali raději přednost sebevraždě před útrapami deportace. Jen u prvního transportu z Ostravy došlo podle hlášení ostravského gestapa ke čtyřem sebevraždám a jednomu pokusu o sebevraždu. Dalších šest Židů, převážně mladších, uprchlo. Někteří uprchlíci ale byli po čase objeveni a zatčeni, a přímo z vazby později zařazeni do dalších transportů – ať už šlo o ty ostravské nebo z jiných částí Protektorátu.¹⁰⁹⁹ Mimořádné události pak doprovázely i odjezdy dalších transportů.¹¹⁰⁰

Někteří Židé se již dříve vyhnuli registraci, nebyli proto evidováni a skrývali se s falšovanými doklady.¹¹⁰¹ Jiné zase alespoň prozatím zachránil včasný sňatek s árijským manželem.¹¹⁰² Odtransportování nemohli být ani ti, kteří se v době deportací již nacházeli ve vazbě u německé policie či gestapa – vedle Moravské Ostravy zejména v Brně, v soudní vazbě u některého ze soudů, nebo byli již s předstihem deportováni do Terezína či jiného koncentračního tábora. Nejednou ale zasáhla i vyšší autorita. Z deportací tak byli například osvobozeni ti Židé, které hodlalo gestapo využít jak při přípravách transportů, tak i k následné inventarizaci a manipulaci se zanechaným židovským majetkem.¹¹⁰³ Můžeme se ale setkat i s daleko pozoruhodnějšími důvody pro dočasné vyjmutí z deportací.

Gestapo v Brně, seznamy deportovaných osob z 18. – 30. 9. 1942; AMO, f. MMMO, inv. č. 12, kart. 13. Seznam deportovaných – 29. 9. 1942; *Terezínská pamětní kniha I.*, s. 67; ROTHKIRCHONOVÁ, L.: *Osudy*, s. 63–66; KÁRNÝ, M.: *Konečné řešení*, s. 152–153.

¹⁰⁹⁷ NA Praha, f. Gestapo – řídicí úřadovna Praha, sign. 101–653 – 1, kart. 277. Gestapo MO na Gestapo v Brně, seznamy deportovaných osob z 18.–30. 9. 1942.

¹⁰⁹⁸ BARÁNEK, D.: *Židovská náboženská obec*, s. 172.

¹⁰⁹⁹ NA Praha, f. Gestapo – řídicí úřadovna Praha, sign. 101–653 – 1, kart. 277. Korespondence mezi Gestapem v MO a Gestapem v Brně, 18.–19. 9. 1942; ABS, f. Stíhání nacistických válečných zločinců, sign. 325–15–2. Zpráva o „Konečném řešení“ židovské otázky na Ostravsku – zpracoval dr. Lagus, s. 255.

¹¹⁰⁰ NA Praha, f. Gestapo – hlavní úřadovna Praha, sign. 101–653 – 1, kart. 277. Po skončení deportací ostravská úřadovna gestapa hlásila brněnskému gestapu dopisem z 1. 10. 1942, že devět Židů do transportů nenastoupilo a bylo po nich zahájeno pátrání. Po hledaných osobách pátrala protektorátní policie. Ta se ale obvykle spokojila s vypsáním pátrání a spis založila TAMTĚŽ, Gestapo v MO na Gestapo v Brně, 1. 10. 1942.

¹¹⁰¹ ABS, f. Stíhání nacistických válečných zločinců, sign. 325–15–2. Zpráva o „Konečném řešení“ židovské otázky na Ostravsku – zpracoval dr. Lagus, s. 256.

¹¹⁰² MUSIALKOVÁ, M.: *Ostravští židé*, s. 59 – vzpomínky Lilly Peterkové.

¹¹⁰³ NA Praha, f. Gestapo – hlavní úřadovna Praha, sign. 101–653 – 1a, kart. 277. Zprávy Gestapa, 28. a 29. 9. 1942.

Dopisem z 18. 9. 1942 žádalo samo ostravské gestapo Ústřednu, aby byla odložena deportace čtyř Židů, které hodlalo použít coby „informátory“. Z transportů byli tito skutečně prozatím vyškrtnuti.¹¹⁰⁴

Konečným cílem ostravských transportů, stejně jako tomu bylo u naprosté většiny dalších transportů z Protektorátu, se stalo terezínské ghetto. Do konce roku 1942 sem byly vystěhovány téměř tři čtvrtiny židovského obyvatelstva Protektorátu. Podle vzpomínek poválečného předsedy ostravské ŽNO I. Zehnguta byl příjezd ostravských transportů načasován do velmi nepříznivého období. Terezín byl tehdy přeplněn, ghettem se šířila tyfová nákaza a průjem, tzv. terezínka. Zvláště starci a děti zde denně umírali ve velkém počtu. Mnozí Ostraváci také byli ihned po příjezdu zařazeni do transportů na východ.¹¹⁰⁵

Ne všichni Židé byli z Ostravska a Frýdecka deportováni do koncentračních táborů hromadnými transporty, ale též v menších skupinách či jednotlivě. V podstatě od samého počátku okupace docházelo k ojedinělým deportacím vlivných židovských osobností ze všech obsazených území, včetně Protektorátu, do koncentračních táborů v Německu, především do Buchenwaldu a Dachau, později do věznice gestapa v Malé pevnosti či do terezínského židovského ghetta. Z Ostravy vedla cesta do koncentračního tábora nejčastěji přes gestapo v Brně, poté byli většinou připojeni k evakuačním transportům z jiných protektorátních měst. Z vazby přímo do Terezína bylo deportováno i několik Židů, kteří se nedostavili k transportům a poté byli v dalších měsících zatčeni.¹¹⁰⁶

Ostravsko a Frýdecko „Judenrein“?

Po odjezdu posledního zářijového transportu považovali někteří místní nacisté židovskou otázku v podstatě za uzavřenou. Župní vedoucí NSDAP ve své prosincové zprávě roku 1942 uvádí: „*Díky vysídlení Židů se u nás již nevyskytuje*

¹¹⁰⁴ TAMTĚŽ, Gestapo Ostrava na Gestapo v Brně, 18. 9. 1942; Mělo se jednat o Arnošta Rosenberga, Jana Grünbergera, Bruno Weschbergera a Otto Knöpfelmachera. Podle zjištění Karla Laguse však byl Arnošt Rosenberg deportován do Terezína z Prahy transportem Cc dne 20. 11. 1942 a Jan Grünberger byl zařazen do ostravského transportu Df z 30. 6. 1943. Co se však stalo s Bruno Wechsbergerem a Otto Knöpfelmacherem nezjistil ABS, f. Stíhání nacistických válečných zločinců, sign. 325–15–2. Zpráva o „Konečném řešení“ židovské otázky na Ostravsku – zpracoval dr. Lagus, s. 256.

¹¹⁰⁵ ZEHNGUT, I.: *Dějiny*, s. 22. To potvrzuje i P. Erben, srov. ERBEN, P.: *Po vlastních stopách*, s. 43.

¹¹⁰⁶ NA Praha, f. Gestapo – hlavní úřadovna Praha, sign. 101–653–1a, kart. 277. Gestapo Moravská Ostrava – seznam Židů ve vazbě, 1942; ABS, f. Stíhání nacistických válečných zločinců, sign. 325–15–2. Zpráva o „Konečném řešení“ židovské otázky na Ostravsku – zpracoval dr. Lagus, s. 256; *Terezínská pamětní kniha*, s. 65.

*židovský problém. Likvidace židovských inventářů a rozdělování židovských bytů již probíhá“.*¹¹⁰⁷ Nacistické úřady ovšem měly i po úspěšně provedené evakuaci stále napilno – musely sepsat, roztrždit a vystěhovat z opuštěných obydlí vše, co mělo nějakou hodnotu. Vždyť jen v Moravské Ostravě se jednalo až o 648 opuštěných židovských bytů a domů.¹¹⁰⁸

K likvidaci majetku deportovaných byli, samozřejmě pod dohledem pověřených nacistických úředníků z RAV, využíváni vybraní Židé (vyhnuli se tak prozatím transportům) a hlavně pak míšenci a muži ze smíšených manželství.¹¹⁰⁹ Jedním z pomocníků byl i Walter Kranz: „*Bylo mi tehdy 19–20 let, byl jsem velmi mladý. Přišel jsem tenkrát do desítek bytů, které patřily židovským rodinám, které musely opustit své domovy a odejít s 25 kg na zádech do neznáma a viděl jsem tato opuštěná obydlí lidí ještě někdy se zbytky jídla, věřte, že se mi sevřelo srdce a bylo mi do breku. Viděl jsem jejich šatstvo, prádlo, obuv, věci dom. potřeby, prostě všechno zařízení, co zanechali v bytě. A fotografie, to byl nejsmutnější pohled a nejdojemnější... Musel jsem překonat své city a tvářit se skoro lhostejně. Až bylo všechno sepsáno a roztrženo, přišla četa a naložila všechny věci mimo nábytek, který se pak odvezl později do dvou různých skladů. Sám jsem se tohoto stěhování věci zúčastnil. A tak během měsíců a let 1942–1943 se hromadily věci ve skladech jako sklo, porcelán, ložní prádlo, textilie, dřevěné věci, lustry, koberce a skoro vše, co patří do domácnosti. I ve skladu nábytku se někdy našlo dost pěkných věcí. Knihy a papír šly většinou do stoupy.“*¹¹¹⁰ Roztržené věci, kromě těch nejceněnějších předmětů, které si již dávno rozebrali přímo nacističtí úředníci a funkcionáři, byly rozprodávány místnímu obyvatelstvu.¹¹¹¹

Hromadné deportace Židů rovněž okupačním úřadům pomohly zásadně zlepšit problém s nedostatkem ubytovacích prostor. Židovské domy a byty byly přidělovány německému obyvatelstvu, do nejlepších příbytků se nastěhovali zasloužilí nacisté, často členové NSDAP.¹¹¹² Ani tento proces zde neprobíhal zcela bez zádrhelů: na průtahy s přidělováním bytů, které se kvůli jejich množství a nedostatku pracovních sil nedařilo včas vystěhovat, si v zimních měsících

¹¹⁰⁷ SOAL, f. Župní vedení NSDAP, inv. č. 3, kart. 9. Situační zprávy NSDAP Ostrava za listopad a prosinec 1942.

¹¹⁰⁸ SOKA Frýdek-Místek, f. OÚ Místek, inv. č. 934, kart. 1378. Služebna v Moravské Ostravě na Sipo a SD v Praze, 24. 9. 1942; TAMTÉŽ, Dálnopis na velitele Sipo Günthera, nedatováno.

¹¹⁰⁹ TAMTÉŽ, Gestapo Ostrava na Ústřednu pro řízení židovské otázky v Čechách a na Moravě, 12. 10. 1942; TAMTÉŽ, Vrchní starosta MO – oddělení magistrátu, 16 a 20. 11. 1942.

¹¹¹⁰ Archiv ŽNO Ostrava – vzpomínky Waltera Kranze.

¹¹¹¹ SOAL, f. Župní vedení NSDAP, inv. č. 3, kart. 9. Situační zprávy NSDAP Ostrava za listopad a prosinec 1942.

¹¹¹² TAMTÉŽ; Archiv ŽNO Ostrava – vzpomínky Waltera Kranze.

ostravské obyvatelstvo stěžovalo. Pracovní komanda proto měla být posílena o Židy z jiných okresů, což však tehdy nebylo možné,¹¹¹³ a ani k uvažovanému nasazení trestanců z pracovní-výchovného tábora ve Velkých Kunčicích nebylo nakonec svoleno.¹¹¹⁴

Z vyjádření některých nacistických funkcionářů by se mohlo zdát, že zárijovává vlna deportací skutečně znamenala definitivní tečku za zdejším židovským problémem. Nebyla to ale ve skutečnosti zcela tak pravda. Podle hlášení ostavského policejního ředitelství ze září 1942 zůstávalo ve městě po deportacích stále 28 pracovníků ŽNO (včetně předsedy Krámera), dalších 10 osob s hospodářskými úkoly, dále 18 osob zběhlo z transportu, z toho 8 bylo zadrženo a 35 nemocných bylo vráceno do chorobince v Moravské Ostravě. V celém politickém okrese Moravská Ostrava zůstávalo 309 Židů, z toho 236 osob ze smíšeného manželství.¹¹¹⁵ Podle dochované nacistické statistiky, zřejmě z konce roku 1942, se v celém Protektorátu nacházelo ještě na svobodě celkem 8 531 Židů, z toho v obvodu oberlandrát Moravská Ostrava 324 osob.¹¹¹⁶ Nad jejich přítomností se ještě na jaře 1943 pozastavoval znovu Župní vedoucí NSDAP, tedy jeden z těch, kteří považovali na konci roku 1942 zdejší židovský problém za již uzavřený. Volal po jejich okamžitém vystěhování: „*Výjimek by se mělo udílet co nejméně, neboť pro každý případ Žid zůstane vždy Židem.*“¹¹¹⁷

Na Policejní ředitelství v Moravské Ostravě nadále přicházela četná udání na židovské občany pro nedodržování předpisů o nošení židovské hvězdy, obcházení protizidovských opatření a také na ty Čechy, kteří stále ještě zůstávají k Židům přátelští.¹¹¹⁸ Ani zdejší tisk ve svém protizidovském nátlaku nepolevoval. Když už např. do redakce Českého Slova docházely v čase vystěhování ostravských Židů anonymní dopisy pohoršující se nad krutým a nespravedlivým postupem proti Židům, mělo jít o dopisy psané samotnými oběťmi.¹¹¹⁹ Téměř v žádném

¹¹¹³ SOKA Frýdek-Místek, f. OÚ Místek, inv. č. 934, kart. 1378. Velitel Günther na okresního hejtmána říšské správy v MO, 28. 1. 1943.

¹¹¹⁴ TAMTÉŽ, Na krajské velitelství NSDAP – Ostrava, 23. 8. 1943.

¹¹¹⁵ ZAO, f. PRMO, sign. 498, kart. 596. Situační zpráva za září 1942; ČISLÍKOVSKÁ, K.: *Ohlas*, s. 91–92. Poválečná zpráva o okupaci Ostravy hovoří o necelých dvou stovkách osob židovského původu, tedy několik desítkách rodin, které zde zůstaly po zárijových transportech. srov. ZAO, f. MZNV – exp. Ostrava, inv. č. 281, kart. 145. Zpráva o německé činnosti za okupace.

¹¹¹⁶ ABS, f. Stíhání nacistických válečných zločinců, sign. 325–15–4. Mapa – počet židů v Protektorátu Čechy a Morava, nedatováno – zřejmě rok 1942.

¹¹¹⁷ SOAL, f. Župní vedení NSDAP, inv. č. 3, kart. 9. Situační zpráva za květen a červen 1943; ZAO, f. PRMO, sign. 498, kart. 596, politická zpráva za leden – květen 1943.

¹¹¹⁹ *Důsledně odstranění Židů a židovství*. ČS, č. 25, 27. 1. 1943, s. 2.

číslé Českého Slova z tohoto období pak nechyběly karikatury Židů a nezbytné anekdoty s židovskou tematikou.¹¹²⁰

Zbývající Židé si však mohli uchovávat naději na záchranu jen několik dalších měsíců. K evakuaci ostravských Židů hromadným transportem mělo dojít na podkladě dálnopisu židovského oddělení RSHA v Berlíně z 21. 5. 1943. Jednalo se o příkaz říšského vedoucího SS Himmlera, podle kterého měli být nejdéle do 30. 6. 1943 z říšského území včetně Čech a Moravy evakuováni všichni Židé na východ, resp. do Terezína. Z evakuace mohli být vyňati pouze Židé žijící ve smíšených manželstvích. Naopak z ní nesměly být vyloučeny osoby nemocné, invalidní a ani ohled na válečně důležité pracovní nasazení nebyl důvodem pro vyloučení z transportu.¹¹²¹

Již 30. 6. 1943 (přesně pak opět 29. 6. ve 23 hodin) bylo z Ostravy deportováno celkově již pátým transportem označeným Df dalších 72 osob. Převážně se jednalo o starší či nemocné osoby z útulku pro přestárlé. Vedle nich byl do transportu zařazen také personál starobince a nemocnice a také funkcionáři ŽNO s rodinami.¹¹²² Na odjezd tohoto transportu vzpomínal i Jan Mayer: „*My, co jsme odešli tímto transportem, jsme byli považováni za tzv. prominenty, poněvadž to vlastně byl už zbytek zdejších Židů. My jsme byli odvezeni na nádraží do Přívozu a mohli jsme dokonce odjet osobními železničními vagóny.*“¹¹²³ V dalším průběhu roku ale pokračovaly i deportace jednotlivců.¹¹²⁴

Po odjezdu pátého transportu přišla Moravská Ostrava, a v podstatě celý region, o poslední členy místní židovské komunity – myšleno o „úplné“ či „rasově čisté“ Židy (Volljude). Nadále zde zůstávali již jen židovští míšenci a židovští partneři ze smíšených manželství, kteří byli doposud před deportacemi chráněni. Podle údajů policejního ředitelství z prosince 1943 žilo na území Moravské Ostravy 292 Židů, z toho 107 mužů a 185 žen.¹¹²⁵ Ve Frýdku-Místku

¹¹²⁰ O reakci tehdejšího regionálního tisku blíže viz ČISLIKOVSKÁ, K.: *Ohlas*, s. 95.

¹¹²¹ *Město v nás*, s. 21.

¹¹²² AMO, f. MMMO, inv. č. 12, kart. 13, Okresní hejtman ve Frýdku na policejní ředitelství v Moravské Ostravě, seznamy deportovaných Židů, 1. 7. 1943; ABS, f. Stíhání nacistických válečných zločinců, sign. 325–15–2. Zpráva o „Konečném řešení“ židovské otázky na Ostravsku – zpracoval dr. Lagus, s. 250.

¹¹²³ MUSIALKOVÁ, M.: *Ostravští židé*, s. 58 – vzpomínky Jana Mayera.

¹¹²⁴ Např. 1. 2. 1943 tak byly z Moravské Ostravy deportovány čtyři osoby AMO, f. MMMO, inv. č. 12, kart. 13. Seznam odsunutých 1. 2. 1943; dne 7. 6. z Moravské Ostravy do Prahy sedm osob TAMTĚŽ, Seznam osob odsunutých 7. 6. 1943; Do transportu Dc, který odjel z Ostravy do Prahy o dva dny později, tedy 9. června, bylo zařazeno 10 osob z ostravského obvodu atd. NA Praha, f. Gestapo – řídicí úřadovna Praha, sign. 101–653 – 1. Židovská rada starších v Praze na Gestapo v MO, 10. 6. 1943.

¹¹²⁵ ZAO, PŘMO, sign. 498, kart. 596. Roční zpráva o židovské otázce v obvodu PŘMO, 1943;

a jeho okolí pak zůstalo jen 45 osob. Pět z nich bylo přiřazeno do „židovského pracovního komanda“, které pomáhalo oddělení RAV „likvidovat“ majetek „evakuovaných“ Židů.¹¹²⁶

Řada však měla přijít na všechny. Ještě v roce 1943, ale zejména pak v roce 1944 následovaly další deportace.¹¹²⁷ O reakcích místního obyvatelstva na odsun židovských partnerů ze smíšených manželství a míšenců se znovu dozvídáme z hlášení Župního vedoucího NSDAP: „*Opatření, na jejichž základě byli židovští partneři ze smíšených manželství a děti (míšenci I. stupně) odsunuti do Terezína, byly přijímány různě. Uvědomělé národně socialistické obyvatelstvo to samozřejmě přijalo s velkým uspokojením.*“¹¹²⁸

Před deportacemi Židů pak nacisty neodradila očividně ani blížící se válečná porážka. Dva měsíce před koncem války, konkrétně 4. 3. 1945, odjel z Ostavy do Terezína poslední transport označený jako AE 6 s 53 pasažéry, většinou Židy z úředně uznaných smíšených manželství s árijci. Vzhledem k tehdejší válečné a politické situaci byly deportační podmínky tohoto transportu již daleko příznivější, než tomu bylo v případě předchozích transportů.¹¹²⁹ Transport však nakonec zamířil nikoliv do Terezína, ale do Prahy, kde byli umístěni do prostor na Hagiboru.¹¹³⁰ Díky brzkému konci války až na dvě osoby všichni přežili.

K 30. 4. 1945, tedy v den osvobození Moravské Ostravy, žilo ve městě ještě 294 Židů, po 5. 5. 1945 činil celkový počet úředně přihlášených Židů v Protektorátu 2 803 osob.¹¹³¹

O fatálních důsledcích „konečného řešení židovské otázky“ pro zdejší židovskou komunitu zřetelně svědčí i poválečné statistiky k ostravským transportům. Od září 1942 do března 1945 bylo v šesti hromadných transportech vypravených z Ostravy do Terezína deportováno celkem 3 597 Židů. Pro většinu z nich se stalo terezínské ghetto pouze přestupní stanicí před deportacemi na východ, kde je až na výjimky čekala smrt v plynových komorách nacistických vyhlazovacích táborů – Treblince, Malém Trostinci či Osvětimi. Pouze několik

ČISLIKOVSKÁ, K.: *Ohlas*, s. 96.

¹¹²⁶ BARÁNEK, D.: *Židovská náboženská obec*, s. 174.

¹¹²⁷ Např. inženýr A. Bachrach pracoval od 3. září 1943 až do konce války v oslavanských dolech v detašované skupině 95 Židů ze smíšených manželství. Arnošt Spira byl koncem roku 1944 odvezen do pražského střediska Židů „Hagibor“ a teprve odtud byl odtransportován do Terezína Borák, M.: *První deportace*, s. 193.

¹¹²⁸ SOAL, f. Župní vedení NSDAP, inv. č. 3, kart. 9. Situační zprávy NSDAP Ostrava za leden a únor 1944.

¹¹²⁹ ABS, f. Stíhání nacistických válečných zločinců, sign. 325–15–2. Zpráva o „Konečném řešení“ židovské otázky na Ostravsku – zpracoval dr. Lagus, s. 250.

¹¹³⁰ NENIČKA, L.: *Z dějin*, s. 104 – vzpomínky Jana Mayera.

¹¹³¹ ROTHKIRCHENOVÁ, L.: *Osud*, s. 62.

nejšťastnějších se dočkalo osvobození v Terezíně či přímo ve vyhlazovacím táboře.

Stejně jako u většiny židovských transportů je ale velmi těžké stanovit přesné údaje o počtu zavražděných a přeživších.

Nejpodrobnější statistické údaje související s dalšími osudy Židů z ostravských transportů podal ve své zprávě o osudech deportovaných Židů z konce 60. let právník a publicista Karel Lagus. Podle Laguse bylo v transportech vypravených z Ostravy v letech 1942 a 1943 (tj. září 1942 a červen 1943) deportováno do Terezína celkem 3 514 Židů. Z tohoto počtu zemřelo přímo v Terezíně 191, v Malém Trostinci 426, v Treblince 1 887, v Osvětimi, jiných KT a na pochodech smrti 801 osob, 9 vězňů pak z Terezína uteklo nebo bylo odvedeno gestapem. Válečné útrapy přežilo 101 osob v Terezíně a 94 osob v dalších KT, 5 osob bylo ještě před koncem války odvezeno Mezinárodním červeným křížem do neutrální ciziny (Švédsko, Švýcarsko). Celkem tedy odhadl počet přeživších na 200–209 osob (přičemž u útěku a odvezení gestapem nebyla smrt jistá), tj. necelých 6 %.¹¹³²

Dnes se všeobecně uvádí, že válku ze zářijových ostravských transportů nakonec přežilo pouze 184 osob (z toho pouze 7 Židů z Frýdku-Místku).¹¹³³ Podle M. Kárného z prvního ostravského transportu přežilo 35, z druhého 36, z třetího 39 a z posledního 74 osob. Z transportu z května 1943 údajně přežilo 11 osob

a z posledního šestého transportu to bylo 51 osob. V tomto případě by bylo 246 přeživších ze všech šesti hromadných ostravských transportů.¹¹³⁴ Přímo v Terezíně z ostravských transportů zahynulo 193 osob, v jiných táborech či na pochodech smrti 3 114 osob a vedle toho mělo být 9 dalších ubito gestapem. Pokud bychom všechny tyto údaje sečetly, zůstává nám stále 251 přeživších, z nichž v Terezíně přežilo 152, jinde 94 a do ciziny se dostalo 5 osob.¹¹³⁵

Terezínská pamětní kniha uvádí, že z 3 567 osob deportovaných v šesti hromadných ostravských transportech přežilo celkem 253 osob (s tím, že u dalších 10 nebyl zjištěn jejich pozdější osud). Z transportu Bh přežilo pouze

¹¹³² ABS, f. Stíhání nacistických válečných zločinců, sign. 325–15–2. Zpráva o „Konečném řešení“ židovské otázky na Ostravsku – zpracoval dr. Lagus, s. 263.

¹¹³³ BARÁNEK, D.: *Židovská náboženská obec*, s. 172.

¹¹³⁴ KÁRNÝ, M.: *Konečné řešení*, s. 152–153.

¹¹³⁵ ABS, f. Stíhání nacistických válečných zločinců, sign. 325–15–4. Statistika – vězňové deportovaní do terezínského tábora z bývalého Protektorátu Čechy a Morava; KÁRNÝ, M.: *Konečné řešení*, s. 152–153; ROTHKIRCHENOVÁ, L.: *Osud*, s. 67; *Terezín v konečném řešení*, s. 52–53.

35 osob a 1 osud nezjištěn, z transportu Bi 33 osob a 4 osudy nezjištěny, z transportu Bl 38 osob, z transportu 81 osob a 3 osudy nezjištěny, z transportu Df 15 osob a 2 osudy nezjištěny a z transportu AE6 51 osob.¹¹³⁶

¹¹³⁶ *Terezínská pamětní kniha* II., s. 1342.

NĚKTERÉ DALŠÍ ASPEKTY ŘEŠENÍ ŽIDOVSKÉ OTÁZKY

Židovské pracovní tábory na území Českého Slezska

Snahy o absolutní „vyčištění“ Sudetské župy, Těšínska i Protektorátu od Židů nacistům značně zkomplikoval průběh války a rostoucí potřeba pracovních sil. I proto se, kromě informací o životě a osudech původního židovského obyvatelstva, setkáváme se zmínkami o židovských pracovnících, kteří byli nuceně dopraveni na zdejší území i z jiných míst. Počet Židů zdržujících se po určitou dobu v jednotlivých lokalitách byl tedy ve skutečnosti vyšší, než uváděly oficiální statistiky.

Vzhledem k tomu, že na bývalém českém území nebyl žádný samostatný koncentrační tábor, byly zde postupně zakládány pobočky (Aussenkomando) velkých táborů, které se však velmi podobaly hlavním táborům (stráže, ploty s ostnatým drátem). Vězňové v nich zadržovaní však zůstávali v početním stavu vězňů hlavního tábora. Na rozdíl od nich měli zdejší vězni přece jen větší šanci na přežití.

Pobočné tábory se nacházely i ve slezské části opavského vládního obvodu. V Bruntále v areálu textilního závodu Emricha Macholda, kde bylo v letech 1941–1945 vězněno několik stovek židovských žen, fungovala pobočka tábora Osvětim.¹¹³⁷ Pracovně výchovný charakter měl i tábor pro Židovky zřízený v roce 1943 u obce Světlá (Lichtvard – Lichtwerden) nedaleko Bruntálu.¹¹³⁸ V něm bylo internováno kolem 400 žen židovského původu z Maďarska, Polska ale i Československa, převezených z Osvětimi, jež pracovaly v místní továrně na sukno G. A. Buhl a syn. Samotný tábor ve Světlé byl zlikvidován ještě před osvobozením, přibližně v dubnu roku 1945.¹¹³⁹

¹¹³⁷ Po válce byly baráky využity pro odsun místních Němců.

¹¹³⁸ Tábor se nacházel při výjezdu z okresní silnice ze Světlé do Andělské Hory.

¹¹³⁹ ZAO, f. MZNV – exp. v Ostravě, inv. č. 303, kart. 195. ONV v Bruntále, 12. 7. 1947; ABS, f. Stíhání nacistických válečných zločinců, sign. 325–18–2. Předklad – Ústřední justiční správa Hlavní komisi pro pátrání po nacistických válečných zločincích, Ludwigsburg 18. 6. 1970; BUBENÍČKOVÁ, Růžena – KUBÁTOVÁ, Ludmila – MALÁ, Irena: *Tábory utrpení a smrti*. Praha 1969, s. 156; GRÜNWARD, Leopold: *Sudetendeutscher widerstand gegen Hitler*.

Židovské tábory, které spadaly pod organizaci Schmelt, se vyskytovaly i na Těšínsku. V letech 1942–1944 byl zřízen tábor nucených prací pro Židy v Zibřidovicích (Zebrzydowice) nedaleko Karviné, kde se svého času nacházelo až 600 vězňů pracujících na železniční stavbě. Také v něm se ocitlo několik Židů z Těšínska.¹¹⁴⁰ Rovněž v bývalé české straně Těšínska zřizovali nacisté pracovní tábory pro Židy, o nich ale příliš informací neexistuje. Jedním z nich byl pracovní tábor pro Židy v Bohumíně, další židovský pracovní tábor existoval v letech 1942–1944 ve vsi Pudlov.¹¹⁴¹

Pochody smrti přes území Českého Slezska

S velkou sovětskou ofenzivou v lednu 1945 začaly z dobytých východních území na Západ proudit také statisíce uprchlíků obávajících se tvrdé pomsty ze strany vítězů. Západním směrem nicméně neustupovalo pouze německé obyvatelstvo. Jednotky SS nyní musely rychle vyklidit vyhlazovací a koncentrační tábory na území ovládaném Němci, aby se následně pokusily zahladit veškeré stopy po vykonaných zverstvech. Tyto tzv. „pochody či transporty smrti“ si na konci války vyžádaly další tisíce obětí, zejména z řad židovských vězňů.¹¹⁴²

Vzhledem k husté síti koncentračních táborů v Dolním i Horním Slezsku a bývalém Malopolsku vedly trasy mnoha takovýchto pochodů či železničních transportů s vězni na otevřených vagónech právě Opavskem, Ostravskem či Jesenickem.¹¹⁴³ Záznamy o nich najdeme i v některých obecních kronikách.¹¹⁴⁴

Der Kampf gegen das nationalsozialistische Regime in den Sudetendeutschen Gebieten 1938–1945. München 1978, s. 208.

¹¹⁴⁰ ABS, f. Stíhání nacistických válečných zločinců, sign. 325–22–7. Seznam koncentračních táborů – Seznam koncentračních táborů a věznic na území ČSR z katalogu „International Tracing Service vydaném v březnu 1951; O židovském pracovním táboře v Zibřidovicích blíže viz POLOCZKOWA, B.: *Obóz pracy dla Żydów w Zebrzydowicach (1942–1944)*. Zaranie Śląskie 54, 1991, s. 65–80; TÁŽ: *Obóz pracy dla Żydów w Zebrzydowicach*. Zwrot 44, 1992, s. 33–36.

¹¹⁴¹ KANTOR, M.: *Záhuba*, s. 76.

¹¹⁴² Mnohé pochody a železniční transporty z koncentračních táborů, jejichž trasa vedla přes české země, popisuje F. Nedbálek, srov. NEDBÁLEK, František: *Železniční transporty a pochody smrti vězňů koncentračních táborů a válečných zajatců přes české země – zima a jaro 1945*. In: *Historie okupovaného pohraničí 9*, Ústí nad Labem 2005.

¹¹⁴³ O transportech přes Hlučínsko a Opavsko blíže viz MATĚJEK, Peter – TRUPAR, Maxmilián: *Kronika pochodu smrti*. Pochody smrti Opavskem. Opava 1987, s. 37–38; KOLÁŘOVÁ, Eva: *Pochody smrti v Hradci nad Moravicí*. OKM 7, 1982, s. 6; PLAČEK, Vilém: *Prajzáci*, s. 10; BRACHTL, Zdeněk: *Pochody smrti na Jesenicku*. Vlastivědné zajímavosti 19, 1989, nepag. (s. 1–2).

¹¹⁴⁴ AMO, f. Archiv města Vítkovice, *Kronika města Vítkovice 1914–1945*, díl II., s. 569.

Zmatené pochody a železniční transporty vězňů vyhnaných z koncentračních táborů (Osvětim, Gross Rosen) se totiž na konci války staly pro zdejší obyvatelstvo téměř každodenním zážitkem. S pohledem na desítky mrtvých obětí, které měly na svědomí strážce SS, se musela konfrontovat valná část z místních. Většinu – nejen Čechy, ale i Němce – tento pohled šokoval.

Židovské hřbitovy – němí svědci hromadných poprav

V průběhu celé války, a zejména pak v posledních válečných letech, docházelo na Těšinsku k hromadným popravám odbojářů a nepohodlných svědků. Jejich cílem bylo zastrašení místního obyvatelstva před další podporou příslušníků odboje.

Jako záminka k popravám sloužila odvetná opatření – např. v Mostech u Jablunkova bylo koncem října 1943 v rámci odvetné akce za údajné zastřelení gestapáka v mosteckém hotelu Beskidenhof oběšeno pět občanů židovského původu dovezených z Osvětimi a pět příslušníků odbojového hnutí dopravených z policejních věznic v Myslovicích (Mysłowice).¹¹⁴⁵

Zajímavostí jistě zůstává, že si příslušníci těšínského gestapa a německého četnictva pro své likvidační akce vybírali i některé zdejší židovské hřbitovy. Hřbitovy v Těšíně, Jablunkově a Orlové se tak staly v posledních válečných dnech němými svědky hrůzných scén, když na nich nacisté vraždili a pohřbívali své oběti.

Již v srpnu 1944 bylo na orlovském židovském hřbitově pohřbeno 36 mužů, kteří byli zastřeleni příslušníky těšínského gestapa při odvetné akci za zastřelení dvou gestapáků v Životicích. Jen v prostoru židovského hřbitova v dnešním polském Těšíně pak bylo v průběhu války nacisty zavražděno dokonce kolem sta osob. K nejznámějším popravám patří ta z 30. 4. 1945, kdy zde bylo doslova pár dní před koncem války zastřeleno 81 osob – většinou polských odbojářů a zhruba 20 Čechů z Ostravy. Již 13. 4. 1945 pak bylo zastřeleno 12 polských občanů i na židovském hřbitově v Jablunkově.¹¹⁴⁶ Těla popravených byla na židovských hřbitovech rovněž pohřbena.¹¹⁴⁷

¹¹⁴⁵ Blíže viz BORÁK, M.: *Na příkaz*, s. 46–50.

¹¹⁴⁶ Blíže např. viz MAINKA, Alojzy: *Oběti druhé světové války žalují*. 1939–1945. Český Těšín 1977, nestr. (15–25); BORÁK, M.: *Na příkaz* s. 185–199. O vyšetřování hromadné vraždy v Těšíně též ABS, f. Stíhání nacistických válečných zločinců, sign. 325–33–4. Krajská správa SNB – Ostrava Správě vyšetřování StB Praha, 21. 2. 1971.

¹¹⁴⁷ Po válce čs. a polské orgány většinu těl exhumovaly a převezly dorodných obcí nebo na hromadná pohřebiště, většinou v Polsku.

ŽIDÉ V ČESKÉM SLEZSKU PO ROCE 1945

Návrat domů – postavení židovského obyvatelstva po roce 1945

Více než šest let permanentního protižidovského teroru ze strany nacistů si vyžádalo krutou daň. Nacistickým okupantům se za tu dobu podařilo zdecimovat místní židovské komunity a společenství nejen početně, ale i morálně. Mezi tou nepatrnou hrstkou přeživších totiž nebylo po válce téměř nikoho, kdo by se nemusel vyrovnat se ztrátou svých nejbližších. Válečné zážitky navíc s sebou přinášely četná traumata, s nimiž se mnozí nedokázali vyrovnat. Stigma války, stopy dávných utrpení, je pak většinou provázely až do konce jejich životů.

Dalším bezprostředním poválečným traumatem se pro ty Židy, kteří se vrátili a kteří většinou zůstali zcela bez prostředků, stala otázka navrácení jejich majetku, a to nejen toho, který jim byl zabaven Němci. Místo očekávaného vlnivého přijetí se často setkávali i s nevráživostí svých bývalých českých přátel nebo sousedů, u nichž si před válkou uschovali rodinné cennosti, nábytek a šatstvo. Někteří se dokonce nemohli sžít s faktem, že právě Židé, kteří si u nich uschovali část majetku, se vrátili.¹¹⁴⁸

Problémy většího rozsahu nastaly i v případech, když někteří Židé chtěli vrátit své byty, domy¹¹⁴⁹ či podniky. Většina z nich totiž byla za války obsazena Němci a jako německý majetek zabavena z titulu nové státní moci¹¹⁵⁰ ještě dříve, než se původní majitelé stačili vrátit z táborů, věznic či z emigrace. Setkali bychom se

¹¹⁴⁸ KREJČOVÁ, H.: *K některým problémům*, s. 67. K tomu rovněž vzpomínky pamětníků – např. ČISLIKOVSKÁ, K.: *Ohlas*, s. 98 – vzpomínky Jan Mayera, s. 98; ERBEN, P.: *Po vlastních stopách*, s. 18.

¹¹⁴⁹ Např. město Ostrava pečovalo v prvních třech letech po ukončení války o 457 domů původně židovských majitelů, kteří se nevrátili z koncentračních táborů nebo své domy opustili NIPPA, Anegret: *Malé dějiny synagog z třinácti měst*. Ostrava 1999, s. 7; KLENOVSKÝ, J.: *Židovské památky*, s. 39.

¹¹⁵⁰ Pokud se Židé podle sčítání lidu v roce 1930 hlásili k německé obcovací řeči, vztahovala se i na jejich majetek konfiskace, protože byli národnostně považováni za Němce. Do této kategorie spadalo asi 1 500 až 2 000 osob.

i s mnoha případy, kdy se z celé rodiny vrátily domů pouze děti, které však jako nezletilé neměly právo na zkonfiskovaný majetek svých rodičů.¹¹⁵¹

Nešlo však pouze o majetkové či lidské ztráty, ale rovněž o zásadní narušení vztahů mezi Židy a většinouvou čs. společností utvářených po řadu předchozích generací. Ve svých představách umocněných prožitým utrpením a ztrátou svých nejbližších se přeživší vraceli z nacistických věznic a koncentračních táborů, frontových bojišť či úkrytů do republiky demokratické, tolerantní, snášenlivé, tedy takové, jakou ji znali z meziválečného období. Pro mnohé z nich však znamenal návrat jen další utrpení a zklamání, které je nutilo přemýšlet o další emigraci. Domov, který znali z předválečné doby, byl již nenávratně pryč a se změněným, cizím prostředím se jen těžko sžívali.¹¹⁵²

V nejhorší situaci se ocitli ti z Židů, kteří se před válkou přihlásili k německé národnosti. Nejenže byl jejich majetek zkonfiskován, ale znovu na ně útočili čeští nacionalisté (obviňování z germanizace umně využívali zejména komunisté), protože tyto Židy, i přes jejich válečné utrpení, stále považovali za Němce. Řada z těch, kteří nebyli uznáni za národnostně spolehlivé, byli dokonce zařazeni do odsunu Němců z čs. území. Společenský tlak ovšem mnozí nevydrželi a spáchali sebevraždu.¹¹⁵³

Pro ostatní židovské navrátilce pak v podstatě existovala pouze dvě řešení jejich budoucnosti – buď bezvýhradná asimilace do čs. společnosti (tedy jakási čechizace), nebo další emigrace na západ a především do Palestiny.¹¹⁵⁴

Mezi židovskými navrátilci se ovšem našli i tací, kteří se i za těchto nepříznivých podmínek snažili o obnovu plnohodnotného náboženského a rituálního života. Jejich úsilí však naráželo na četné překážky, zejména poté, co se v únoru 1948 ujali moci v Československu komunisté. Pod tlakem komunistického režimu byl náboženský i společenský život čs. Židů znovu umrtvován. Všechny židovské komunity bez výjimky proto postihl další exodus probíhající v několika vlnách až do konce 60. let. Emigrace československých Židů po roce 1968 však oslabilu již jen několik málo nejpočetnějších židovských komunit a synagogálních sborů, neboť ty menší již dávno zanikly.

¹¹⁵¹ ČERMÁKOVÁ, Radka: *Poválečné Československo*. Obnovený stát ve střední Evropě. In: *Židovská menšina za druhé republiky*, s. 26–27; BORÁK, M.: *První deportace*, s. 232–233. K tomu rovněž např. Interview s Arnoštem Ruskem, ID: 20223, Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation zpřístupněný v Centru vizuální historie Malach.

¹¹⁵² ČERMÁKOVÁ, R.: *Poválečné Československo*, s. 23–24; SOUKUPOVÁ, Blanka: *Židé a židovská reprezentace v českých zemích v letech 1945–1948 (Mezi režimem, židovstvím a judaismem)*. In: *Židovská menšina za druhé republiky*, s. 69.

¹¹⁵³ Blíže viz KREJČOVÁ, H.: *K některým problémům*, s. 71–73.

¹¹⁵⁴ SOUKUPOVÁ, B.: *Židé a židovská reprezentace*, s. 66.

Obnova židovských obcí v Českém Slezsku

Po konci 2. světové války zbyly z někdejších vzkvétajících židovských náboženských obcí na území Československa žalostné trosky. Nebylo výjimečné, že se v některých československých městech po jejím konci neobjevil ani jeden navrátilce židovského původu. Přes všechna úskalí se však někteří jedinci do svých domovů a předválečných působišť vrátili a znovu se snažili oživit normálně fungující život náboženských obcí.¹¹⁵⁵ Jelikož ale bylo nutné budovat vše v podstatě od začátku, nemohly být židovské náboženské obce zdaleka obnoveny v takovém rozsahu jako před válkou. K opětovnému utlumení náboženského života pak přispěly bezohledné zásahy a represe komunistického režimu proti církvím po únoru 1948. Židovské obce především strádaly nejen chronickým nedostatkem duchovních, kteří jen s vypětím všech sil zajišťovali tryzny a základní rituální obřady, ale i samotných členů. Někteří z nich se k vystoupení z obce rozhodli právě v důsledku levicového opojení.¹¹⁵⁶

Se stejnými problémy se musely vypořádávat rovněž obnovené židovské obce na území Českého Slezska a Ostravska. Velká část zdejších židovských obyvatel během holocaustu zahynula a mnozí z těch, jimž se podařilo přežít válečné útrapy, se již netoužili natrvalo vrátit do míst spojených se svou tragickou minulostí. Zdejší židovské komunity byly sice zčásti početně posíleny o osoby propuštěné z dolnoslezských koncentračních táborů či židovské emigranty z Podkarpatské Rusi a Volyně,¹¹⁵⁷ problémem ale zůstávalo, že takovéto obce častokrát fungovaly bez velké návaznosti na zdejší předválečnou diasporu.

Po válce sice byla obnovena židovská obec v Moravské Ostravě, přesto právě počet členů kdysi druhé největší židovské obce v Československu byl v důsledku holocaustu nejvýrazněji zredukován. Za vše mluví už jen počet navrátilivších se Židů – z nejčastěji odhadovaných 8 tisíc Židů žijících v Ostravě (5 tisíc členů obce) před válkou se zpět do města vrátili pouhé tři stovky.

Židovská obec v Moravské Ostravě se znovu ustanovila v červenci 1945¹¹⁵⁸,

¹¹⁵⁵ Na krátkou dobu bylo v českých zemích obnoveno celkem 53 židovských náboženských obcí, v Čechách 33 a na Moravě a ve Slezsku 19. Dostupné z: <http://www.fzo.cz/o-nas/historie/> [cit. 21-2-2014].

¹¹⁵⁶ SOUKUPOVÁ, B.: *Židé a židovská reprezentace*, s. 79–80.

¹¹⁵⁷ Po roce 1945 se do československých pohraničních oblastí přistěhoval větší počet repatriovaných Židů z Podkarpatské Rusi a Volyně. Jejich příchod podporovala Rada židovských náboženských obcí, neboť se domnívala, že jejich přítomnost umožní obnovení zdejšího života náboženských obcí.

¹¹⁵⁸ K obnově ŽNO Moravská Ostrava blíže *Město v nás*, s. 22.

kdy měla pouhých 90 členů.¹¹⁵⁹ V polovině roku 1948 bylo v ostravské židovské obci zaregistrováno sice už 649 členů,¹¹⁶⁰ do roku 1950 se však její početní stav zmenšil až o dvě třetiny. Hlavním důvodem byla emigrace řady členů do Izraele.

Ostravská obec se ale na druhou stranu „uměle“ rozrůstala o Židy z okolních měst, kde již nebyly židovské obce znovu obnoveny nebo pro úbytek členů postupně zanikaly. Do roku 1960 ostravská židovská obec postupně absorbovala všechny okolní náboženské obce, čímž převzala působnost pro celou severní Moravu a Slezsko. Sloužila tak Židům z širokého okolí – v Českém Slezsku pak od Jablunkova až po Jeseník.¹¹⁶¹ V roce 1990 se pak od ostravské obce znovu osamostatnilo Olomoucko, takže dnes tvoří obvod ŽNO Ostravy okresy Frýdek-Místek, Karviná, Nový Jičín, Opava, Ostrava a Vsetín. Bohužel dnes je jejími členy již jen několik desítek jedinců, většinou osoby vysokého věku.¹¹⁶²

Vedle největší obce v regionu – ostravské židovské obce – obnovily v poválečných letech svou činnost v západní části Českého Slezska pouze židovské obce v Opavě a Krnově, ve východní části pak ŽNO v Novém Bohumíně, Českém Těšíně a Fryštátu (se sídlem v Orlové).¹¹⁶³

Ani jejich činnost však neměla vzhledem k dalšímu úbytku členů dlouhého trvání. Starší jedinci postupně vymírali, mladší emigrovali, navíc i na jejich aktivity působil tlak ze strany komunistického režimu.¹¹⁶⁴ Tyto obce buď zanikly, nebo byly dříve či později přeměněny na tzv. synagogální sbory¹¹⁶⁵ (nejnižší organizační složka starající se o potřeby kultu) podřízené ostravské židovské obci. Ovšem i ty na začátku 60. let postupně zanikaly a zbývající praktikující členové přešli do ostravské židovské obce, kam byl převeden i zbylý majetek.

¹¹⁵⁹ REČKOVÁ, Sylvie: *Židovská obec v Ostravě v letech 1945–1998*. Diplomová práce. Opava 2000. Ústav historie a muzeologie Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě, s. 48.

¹¹⁶⁰ SOUKOPOVÁ, B.: *Židé a židovská reprezentace*, s. 62.

¹¹⁶¹ *Město v nás*, s. 22.

¹¹⁶² Webové stránky ostravské židovské obce: <http://kehila-ostava.cz/> [cit. 12-7-2014].

¹¹⁶³ Zde vycházím z údajů o státém uznaných židovských obcích v roce 1947. Dostupné z: <http://www.fzo.cz/o-nas/historie/> [cit. 13-7-2014].

¹¹⁶⁴ V roce 1948 žilo v obvodu ŽNO Opava ještě 66 osob židovského vyznání a obvodu ŽNO Krnov 80 osob židovského vyznání FIEDLER, J.: *Z dějin*, s. 76–77. Přesnější informace o početnosti židovské komunity v poválečném období na Těšínsku a Ostravsku nám přináší první sčítání lidu z roku 1950. I když nebyly údaje o náboženské struktuře zveřejňovány, s odkazem na materiály Státního úřadu statistického Josef SZYMECZEK uvádí, že ve městě Ostrava žilo 232 osob izraelského vyznání, ve zbytku ostravského okresu pak 19. Dále v okrese Český Těšín 42, Karviná 53 a Místek osm osob židovského vyznání. V celém Ostravském kraji žilo pouhých 460 osob hlásících se k izraelskému náboženství. SZYMECZEK, J.: *Osudy těšínských Židů po roce 1945*. In: *Židé v Sudetech/Die Juden im Sudetenland*. Ed. Anton Otte, Praha 2000, s. 296.

¹¹⁶⁵ V roce 1960 sdružoval těšínský synagogální sbor 21, opavský 29 a krnovský 22 osob židovského vyznání.

Toto období bylo tedy dobou faktického zániku organizovaných židovských komunit ve slezském regionu.¹¹⁶⁶ Nadále proto kdysi tak významné působení místních Židů povětšinou připomínaly pouze chátrající židovské památky.

¹¹⁶⁶ SZYMECZEK, J.: *Osudy těšínských Židů*, s. 299.

ZÁVĚR

Novodobé dějiny židovské komunity v Českém Slezsku se diametrálně nelišily od historie ostatních židovských komunit v českých zemích. Přesto lze v jejich popisu vystopovat geografická, národnostní i jiná specifika příznačná pro slezské teritorium. Ta jsou zřetelná již v meziválečném období, ale zejména pak v období nacistické okupace, kdy vývoj většiny zdejšího území probíhal zcela odděleně od vývoje ve zbytku českých zemí. Vždyť jen Těšínsko, které se stalo předmětem dlouholetého sporu mezi Československem a Polskem, změnilo během krátkého mezidobí let 1938–1945 hned čtyřikrát svou státní příslušnost. S každou změnou hranic docházelo ke změně státní příslušnosti obyvatelstva včetně politického a společenského systému, s čímž byla spojena také změna práv poskytovaná Židům režimem, který se držel právě u moci.

Pro Židy v Českém Slezsku se začaly životní podmínky zhoršovat již v druhé polovině 30. let poté, co si v Německu vládnoucí nacisté začali nárokovat území československého pohraničí. Československý demokratický režim se sice až do svého zániku usilovně bránil jakýmkoliv projevům antisemitismu, nebyl ale samozřejmě schopen zamezit všem protizidovským útokům.

Od roku 1938 v souvislosti s radikalizací určitých skupin obyvatelstva v Českém Slezsku a na Ostravsku přibývalo i aktů závažnější povahy, zejména fyzických útoků. Nejvíce tuto „změnu poměrů“ samozřejmě pocítili Židé z Opavského Slezska – úměrně se stupňujícími se nároky nacistického Německa na odstoupení čs. pohraničí sílil i v těchto oblastech antisemitismus vyvolaný nacistickou propagandou. Zcela bezpečně se v tu dobu ale nemohli cítit ani jejich souvěrci na Těšínsku a Ostravsku. České a polské radikály od ustavičného obviňování Židů ze sympatií k německví neodrazovalo ani jejich pronásledování nacisty. Zášť vůči Židům umocňoval i příliv židovských uprchlíků z Říše a později z Rakouska, kteří hledali v Československu záchranu před nacistickou perzekucí.

Za výrazný zlom v životě nejen Židů, ale i všech obyvatel Českého Slezska, lze označit podpis Mnichovské dohody na konci září 1938. Již tehdy bylo mnohým zřejmé, že se Hitler nespokojí s obsazením čs. pohraničí, ale bude usilovat o podrobení celého Československa, k čemuž definitivně došlo o půl

roku později. Rozdíly v okupačních poměrech v jednotlivých částech Českého Slezska, které byly obsazovány v různou dobu a staly se součástí odlišných správních celků, se projeví i v přístupu okupačních orgánů vůči židovskému obyvatelstvu. Přestože se všude linie okupační politiky v „řešení židovské otázky“ vyznačovala vývojem od počátečního odnětí práv přes vyvlastňování jejich majetků a deportace až k masovému vraždění.

V Sudetské župě se setkáváme v podstatě se stejnou linií represivního vývoje, jako tomu bylo v Říši. Fakticky od okamžiku převzetí moci německou armádou v říjnu 1938 začaly být v zabraném pohraničí uplatňovány říšské zákony a nacisté zde začali praktikovat svůj antisemitský program. Zdejší Židé proto byli hned od prvních okupačních dnů nepřetržitě vystavováni novým perzekucím a zákazům ze strany nacistických úřadů i útokům německých zfanatizovaných spoluobčanů. Jakýmsi pomyslým vrcholem všech represí se stal pogrom během tzv. Křišťálové noci v listopadu 1938, který ještě urychlil vyostření nacistické protizidovské politiky. Pro samotné Židy pak představoval důrazné varování do budoucna. Pokud místní Židé neopustili své domovy již dávno předtím, učinili tak mnozí, ať už dobrovolně, či pod nátlakem, právě po těchto tragických událostech. Vzhledem ke značnému úbytku místní židovské populace tak měly při řešení „židovské otázky“ okupační úřady již značně usnadněnou úlohu.

Jejich kolegy na Hlučínsku podobné problémy nemusely v tuto dobu dokonce vůbec trápit. Zdejší území se totiž stalo „Judenrein“ ještě před příchodem nacistických vojsk.

Relativně bezpečně se na podzim roku 1938 mohli cítit pouze Židé, kteří se ocitli v důsledku polského záboru Těšínska na polském území, nebo jejich souvěrci z té nepatrné části území Českého Slezska, které stále zůstávalo v rámci ČSR. Sice je prozatím neomezovaly rasové norimberské zákony a nepodléhali teroru běžnému na územích Německu odstoupených, přesto jim ani některé protizidovské restriktce v oné době vládnoucích autoritativních režimů nezaručovaly naději na bezstarostný život. Zásadní roli v negativním přístupu československých i polských úřadů k židovské menšině sehrával uprchlický problém, jenž byl v obou státech v těchto dnech více než aktuální. Na Těšínsku byla zášť vůči Židům z jeho bývalé československé části navíc umocněna protičeskou a protiněmeckou kampaní doprovázející samotný zábor.

Někdejší otevřenost, tolerantnost a vstřícnost české i polské společnosti vůči židovskému etniku se postupně vytrácela a snahy o omezení židovského vlivu ve veřejném a především hospodářském životě se stávaly zcela zřetelné ještě před příchodem nacistů. Navzdory všem projevům antisemitismu a diskriminačním

opatřením, jimiž bylo židovské obyvatelstvo jak česko-slovenské části, tak v polském záboru postiženo, je však nutné konstatovat, že se ani Češi ani Poláci, až na výjimky, nesnížili k organizovanému hrubému násilí vůči Židům, jako to činili Němci. Sami Židé se pak snažili ve svém okolí příliš neprovokovat, ale naopak vzbuzovat důvěru v budoucí společné soužití. Udržovali si naději, že opět nastanou lepší zítřky. Těch se ale Židé ani v Česko-Slovensku ani v Polsku nedočkali. Naopak, nejdříve vstoupila v březnu 1939 německá vojska na území zbytku českých zemí a za několik měsíců i do Polska. Na ty, kteří nestihli včas emigrovat, pak čekal stejně tragický osud, jako tomu bylo v případech jejich souvěrců z Říše a Sudetské župy.

Rozdíly v přístupu okupačních orgánů k řešení židovské otázky nelze vysledovat ani tak v cílech, které zůstávaly všude v podstatě stejné (omezení plnoprávného postavení, vyřazení z veřejného a hospodářského života, přinucení k vystěhování, zabránění majetkům), ale spíše v tempu, v jakém byla jednotlivá protizidovská opatření sloužící k vyloučení Židů ze společnosti uplatňována. Přístup k Židům se do určité míry lišil i v tvrdosti používaných metod.

Intenzitu perzekučních postupů určoval zejména okupační status příslušné oblasti, který vycházel z plánů nacistického vedení. Hitler a jeho nejbližší „pochopové“ při svém rozhodování o správě obsazených území vycházeli zejména z národnostní struktury daného regionu. Ochota domácího obyvatelstva spolupracovat s okupanty totiž byla jedním z předpokladů společného „bezkonfliktního soužití“. Rychlost, s jakou byly rasové norimberské zákony a další protizidovská opatření zaváděny v Sudetské župě, tedy na území jedné z říšských žup, se tak lišila od Protektorátu Čechy a Morava, který měl alespoň formálně autonomní status. Zatímco v Sudetské župě platila protizidovská nařízení vydávaná v Říši, v Protektorátu byly protizidovské restriktce uplatňovány okupačními úřady s větším ohledem na místní specifické poměry, tudíž i jejich zavádění si vyžádalo o něco delší čas. Na Těšínsku, které bylo stejně jako celá polská část Horního Slezska získáno válečným aktem, postupovali okupanti vůči polskému a židovskému obyvatelstvu pro změnu hned od počátku s nepředstavitelnou brutalitou a výjimečný stav doprovázený neustálým terorem zde platil po celou dobu okupace. Tvrdá protizidovská nařízení, předpisy a zákazy spěšně vydávané na obsazeném polském území místní okupační správou tak vyřadily místní Židy z běžné společnosti prakticky okamžitě.

V Sudetské župě, kde norimberské zákony začaly platit v podstatě hned od počátku záboru, byla i další protizidovská diskriminační opatření uváděna okupanty v platnost ve značně spěšném tempu. Tomu odpovídala i rychlost,

s jakou byli místní Židé vyloučeni ze společenského a hospodářského života a zbaveni soukromého majetku. Co trvalo v Říši několik let, zvládli nacisté v Sudetech za několik měsíců. Je ale třeba poznamenat, že jim v tom notně usnadnil úlohu odchod většiny zdejších Židů z pohraničí. Protižidovské tažení se navíc mohlo opírat i o antisemitské nálady doutnající mezi místním, často zfanatizovaným německým obyvatelstvem. Zůstavši Židé tak byli bez výjimky odsouzeni do role bezbranných tvorů, kteří museli žít v izolaci, bídě, vystaveni stále se stupňujícímu psychickému a fyzickému teroru.

Německá okupace zbytku českých zemí v březnu 1939 a zřízení Protektorátu Čechy a Morava znamenaly radikální změnu k horšímu také pro místní židovské obyvatelstvo. Podobně jako již dříve jejich souvěrci ze Sudetské župy byli také protektorátní Židé (včetně těch na Ostravsku a Frýdecku) od prvních dnů šikanováni, ponižováni, propouštěni ze zaměstnání ve státních a veřejných institucích, vylučováni ze škol; jejich firmy, živnosti a obchody byly zavírány. Za několik měsíců pak došlo i zde k útokům na židovské náboženské objekty. Nejen zdejší Židé tak ztratili poslední iluze o možnostech dalšího setrvání na území Protektorátu. Pronásledování donutilo mnohé k ilegálnímu odchodu ze země, jednoznačně se pak mezi židovskou komunitou zvýšil zájem i o legální emigraci, která byla z počátku nacisty i protektorátními úřady podporována. Jednalo se však spíše o jeden z prostředků ožebračování Židů, neboť jen velmi malá část Židů, kteří o cestovní doklady zažádali až roku 1939, opravdu vycestovala.

Na rozdíl od Sudetské župy, ale i od okupovaných oblastí, které se staly přímou součástí Říše, bylo v Protektorátu nejméně do roku 1941 pronásledování Židů organizováno z více stran: Úřadem říšského protektora, bezpečnostní policií, českou vládou, oberlandráty a okresními a městskými úřady, což mělo zvláště kvůli kompetenčním sporům částečně negativní dopad na plynulost celého procesu vyčlenění místních Židů ze společnosti. Iniciativu protektorátních úřadů však nacistická okupační moc brzy přibrzdila a v podstatě si pro sebe vyhradila monopol při řešení židovské otázky.

V Protektorátu se ale okupanti museli vyrovnávat i s dalšími problémy. Vládní antisemitismus si sice nacházel určitou oporu mezi lidovými vrstvami protektorátního obyvatelstva, avšak takové podpory jako z řad sudetských Němců se mu logicky hlavně od Čechů zdaleka nedostávalo. Naopak mnozí z nich vyjadřovali sympatie ke svým židovským spoluobčanům nejen ze solidarity, ale své počínání vnímali i jako projev vzdoru a odporu vůči nenáviděným okupantům.

Počátek 2. světové války přesto znamenal další impulz pro vyvolání nové vlny

perzekuce na území Protektorátu, což bylo právě pro Židy z Ostravska a Frýdecka vzhledem k blízkosti polských hranic dvakrát tak nepříjemné. Systém diskriminačních nařízení a zákazů obdobných těm, které platily v Říši, se neustále rozšiřoval. Všechny osoby podléhající norimberským zákonům byly i v Protektorátu postupně připraveny o občanská práva a majetek, byly uvrženy pod stálou kontrolu, nesměly se volně pohybovat a byly vystavovány z vůli na každém svém kroku. Stále funkční židovské náboženské obce se staly, i přes nacisty umně vyvolané zdání funkční nezávislosti, pouze poslušným vykonavatelem nacistických rozkazů.

Skutečnost, že Němci pokládali území Těšinska za součást poraženého polského státu, měla pro místní Židy katastrofální následky. Na území, přes nějž ještě nedávno prchaly tisíce Židů s nadějí, že se zachrání před nacistickou perzekucí, zavládly okamžitě po příchodu německých vojsk ty nejhorší poměry. Tvrdé předpisy vydávané na dobytých polských územích nacistickými okupačními úřady i místními samosprávami od prvních okupačních dnů se staly jedním z nástrojů terorizování, okrádání a ničení židovského i polského obyvatelstva. Obdobně jako jejich souvěrci v Generálním gouvernementu byli i hornoslezští Židé v kvapném tempu vystaveni četným nařízením, která je zbavovala většiny práv a jež omezovala jejich postavení: pracovní povinnosti, vytváření tzv. židovských rad (judenratů), nařízení o povinném označení páskami s židovským symbolem apod.

Nacistické teritoriální plány na germanizaci a kolonizaci východních (a tedy i polských) území z počátku války pak brzy přestaly počítat s jejich dobrovolnou či nucenou emigrací, zejména vzhledem k přítomnosti velkého množství Židů. Místo toho nacisté uvažovali o soustředění Židů v určité oblasti (v úvahu připadala židovská rezervace v Generálním gouvernementu či Madagaskar), která by sloužila jako rozsáhlé ghetto. Protože ani tyto plány nikdy nepřekročily experimentální fázi, bylo nakonec rozhodnuto o dočasné ghettoizaci zdejších Židů. Zůstává tak paradoxem, že i když bylo Těšinsko a tedy celé polské hornoslezské území okupováno nacisty jako poslední, mělo být vzhledem ke svému významu pro německé hospodářství očištěno od neárijského obyvatelstva mezi prvními. Hornoslezští Židé proto museli brzy své domovy nedobrovolně opustit a byli koncentrováni v židovských ghettech v Horním Slezsku či Malopolsku. Zřizování ghet, která sloužila i jako zdroj bezplatné pracovní síly, lze pak vnímat jako první konkrétní krok k likvidaci židovského obyvatelstva.

Ne všichni Židé ale padli do rukou nacistům. Těm šťastnějším se podařilo včas odejít do bezpečné ciziny, kde mohli začít nový život. Mnozí pak již prchali

z obsazených území s touhou zapojit se do protinacistického odboje. Jejich přání se jim pak v dalších válečných letech skutečně splnilo a svou účastí ve frontových bojích přispěli k porážce nacistického režimu. Specifický osud pak čekal na ty, kteří se na svém útěku dostali na území SSSR, případně sem byli nacisty vyhnáni z Niska nad Sanem, v jehož okolí měl podle původních představ nacistů vzniknout židovský rezervát. Mnozí z nich prošli v následujících letech peklem sovětských gulagů, z něhož se někteří již nevrátili. Jejich osud se proto v mnohém nelišil od obětí nacismu.

Za pronásledováním Židů nacisty nestály pouze ideologické pohnutky, ale rovněž i ekonomické zájmy. Židovský majetek totiž znamenal pro nacistické Německo podstatný zdroj příjmů nezbytných pro velkolepé dobovačné plány. Ze získané kořisti mělo být primárně financováno válečné hospodářství. Vyvlastňování židovského jmění lze ale zároveň považovat za jeden ze zásadních mocenských postupů pro opanování hospodářských pozic na obsazených územích. Expropriace Židů tedy nacistům sloužila i jako nástroj pro prosazování dalších cílů okupační politiky.

Nacisté měli v prvé řadě enormní zájem o majetek židovských podnikatelů a obchodníků, nakonec ale konfiskovali v podstatě vše, co se dalo zpeněžit. Židé byli postupně zbavováni veškerého svého jmění, včetně movitého majetku. V důsledku totálního vyvlastnění tak židovské obyvatelstvo přišlo o materiální základ své existence, což přispělo k jeho absolutnímu vyloučení ze společnosti. Arizaci lze tedy považovat za významnou součást celkové strategie „konečného řešení židovské otázky“.

S naprostým ovládnutím místního hospodářství počítal nacistický režim také při okupaci jednotlivých částí Českého Slezska. Především hodnota zdejšího těžkého průmyslu, v němž se uplatňoval židovský kapitál významnou měrou, nebyla ani v celoříšském měřítku zanedbatelná. Ovšem i převaha židovských podnikatelů v místním obchodě a dalších hospodářských odvětvích pak nacistům nabízela velice slušné možnosti.

Nejprve v Sudetech a na Hlučínsku, posléze v protektorátní části Slezska a nakonec na Těšínsku přikročili nacisté ihned po okupaci za použití násilných forem ke konfiskaci židovského majetku. I když se i arizační proces ve sledovaných oblastech od sebe odlišoval nejen svým rozměrem a tempem (nejpomaleji probíhala arizace v „částečně autonomním“ Protektorátu Čechy a Morava), ale částečně i použitými metodami, lze ve všech případech vystopovat mnohé společné rysy. Místní židovské obyvatelstvo bylo všude hned v prvních okupačních týdnech a měsících vyloučeno ze všech ekonomických aktivit

(nejdříve z obchodu), bylo přinuceno inventarizovat svůj majetek a nahlásit ho úřadům. Podchyceny měly být všechny podniky vhodné pro následné převedení do německých rukou. Židům bylo zároveň postupně omezeno právo jakkoliv disponovat a nakládat s jejich majetky. Takový způsob expropriace nakonec vedl k jejich úplnému ožebračení ještě před samotným odsunem. Závěrečný akt vyvlastnění židovského majetku se odehrával přímo v koncentračních a vyhlazovacích táborech, kde zvláštní vězeňská komanda třídila předměty ze zavazadel deportovaných.

Arizace židovského majetku na všech okupovaných územích sice měla původně přinést prospěch místnímu obyvatelstvu, ve skutečnosti z ní však nejvíce vytěžili říšští Němci. V první fázi arizace se prosadily zejména říšské průmyslové a bankovní komplexy (především Hermann Göring Werke), stát, města nebo nacističtí prominenti, až teprve po nich přicházeli na řadu arizátoři menšího kalibru, tj. místní Němci nebo střední a drobní zájemci z Říše. Ti se museli povětšinou spokojit pouze s menšími či středními podniky. I když byli i mnozí „Volksdeutsche“ v opojení materiálového pokušení ochotni plnit požadavky nacistů, většinu z nich v očích okupantů znevýhodňovala nedostatečná „kvalifikace“, a především kapitálové zajištění pro další provoz zabraných podniků.

Přestože se perzekuce v prvních letech okupace stávala pro Židy stále více nesnesitelnou, nejhorší možný scénář nebyl prozatím stále naplněn. Až do roku 1942 šlo v nacistické protizidovské politice „pouze“ o jakési přípravy ke „konečnému řešení židovské otázky“. Nacisté si totiž již brzy po vypuknutí 2. světové války uvědomili, že židovský problém na jimi ovládaných územích nebude možné řešit dobrovolnou nebo nucenou emigrací. Počet Židů byl příliš velký a odpor řady cílových států přijímat větší množství emigrantů důsledný. Zároveň stále nebyli připraveni k uskutečnění samotného cíle „konečného řešení židovské otázky“ – tj. fyzické likvidaci Židů. Jako přechodné řešení proto byla zvolena dočasná ghettoizace židovského obyvatelstva. Soustředěním v ghettech ještě před zahájením hromadných deportací do vyhlazovacích táborů byli Židé de facto izolováni od zbytku společnosti a zároveň mohli být i účinněji využiti k otrocké práci. Na rozdíl od koncentračních táborů sice působila v ghettech židovská samospráva, avšak její autonomie byla pouze zdánlivá.

K fyzické likvidaci Židů v Říši i na okupovaných územích docházelo již dříve; po konferenci ve Wannsee v lednu 1942 ale nacisté přešli od perzekuce a zastrahování definitivně k systematickému vyvražďování. Genocida Židů byla postupně realizována podle konkrétních podmínek každé obsazené země jako

součástí německé válečné strategie. Z většiny oblastí, které se v minulých letech a měsících ocitly pod nacistickou nadvládou, začaly být postupně vypravovány transporty Židů do koncentračních a vyhlazovacích táborů. Na dobytých východních územích speciální jednotky a komanda i nadále pokračovaly v hromadném vraždění.

Také pro Židy z Českého Slezska znamenala první léta okupace jenom neblahou předzvěst ještě chmurnějších zítřků. Celá řada přípravných administrativních, organizačních, materiálních a ideologických opatření ve všech jeho okupovaných částech potvrzovala linii okupační politiky směřující ke konečné fázi řešení židovské otázky. Na Těšínsku byla otázka odsunu Židů v podstatě vyřešena s předstihem – tj. jejich soustředěním do židovských ghatt v Horním Slezsku či Generálním gouvernementu v letech 1939–1941. Místní nacisté si proto napříště nemuseli příliš lámat hlavu nad organizací dalších hromadných transportů, jelikož zbývalo odsunout již jen pár jedinců. Na konci roku 1941 pak byly zahájeny deportace Židů z židovských ghatt v Horním Slezsku do vyhlazovacích táborů, a proto hornslezští Židé (včetně těšínských) patří mezi vůbec první oběti holocaustu. Na většinu protektorátních i sudetoněmeckých Židů v té době deportace z jejich domovských měst a obcí teprve čekala. I oni ale byli v průběhu let 1941–1944 postupně soustředěni v terezínském ghettu, odkud posléze začaly odjíždět transporty do koncentračních a vyhlazovacích táborů na východě.

Navzdory tomu, že nacisté ze všech částí okupovaného Českého Slezska považovali na konci roku 1943 zdejší židovskou otázku v podstatě za vyřešenou, stále zde nějací Židé byli – šlo hlavně o židovské míšence a Židy ze smíšených manželství. Rovněž jejich osud měl být brzy zpečetěn v táborech smrti. Pouze porážka nacistického Německa zabránila dokončení tohoto barbarství. Přesto si válečný konflikt a všudypřítomný bezohledný teror vyžádal životy většiny místních Židů. Početní stav židovských obcí v Českém Slezsku byl nacistickým běsněním natolik zredukován, že se po válce podařilo obnovit činnost jen některým z nich, navíc bez velké návaznosti na jejich předválečný stav. Již nikdy proto nedosáhly svého dřívějšího významu, koncem 60. let byla navíc jejich činnost pod tlakem komunistického režimu a pro nedostatek členů definitivně ukončena. Z kdysi početného společenství Židů v Českém Slezsku tak zůstaly do dnešních dnů pouhé trosky.

Jen torza archivních materiálů, vzpomínky zasuté v paměti nemnoha Židů přeživších běsnění holocaustu a svědectví dalších, dnes už sotva patrných stop, pomáhají rekonstruovat onen dramatický obraz předválečného rozkvětu

židovských komunit na Českém Slezsku a jejich tragického zániku, který je nedílnou součástí historie tohoto koutu střední Evropy a nesmí být nikdy zapomenut.

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

ABS	Archiv bezpečnostních složek
AMO	Archiv města Ostravy
APK	Archiwum Państwowe w Katowicach (Státní archiv v Katovicích)
AŽM	Archiv Židovského muzea v Praze
ČČH	Český časopis historický
čes.	česky, čeština
ČMM	Časopis matice moravské
č. p.	číslo popisné
ČS	České Slovo
ČSAV	Československá akademie věd
ČSDSD	Československá sociálně demokratická strana dělnická
ČSIZM-B	Časopis Slezského zemského muzea, Řada B – vědy historické
ČSR	Československá republika
DAG	Deutsche Ansiedlungsgesellschaft (Německá osídlovací společnost)
DČ	Duch času
DN	Denní noviny
DNP	Deutsche Nationalpartei (Německá nacionální strana)
DNSAP	Deutsche nazionalsozialistische Arbeiterpartei (Německá nacionálněsocialistická dělnická strana)
DP	Deutsche Post
dr.	doktor
ed.	editor
edd.	editoři
f.	fond
fa	firma
FF	Filozofická fakulta
GC	Gwiazdka Cieszyńska
GG	Gajdovy gardy
hebr.	hebrejšťina, hebrejsky

HTO	Haupttreuhandstelle Ost (Hlavní správní úřad Východ)
inv. č.	inventární číslo
K	koruna
kart.	karton
kpt.	kapitán
Kripo	Kriminalpolizei (kriminální policie)
lit.	literatura
MLS	Mimořádný lidový soud
MMMO	Magistrát města Moravské Ostravy
MSD	Moravsko-slezský deník
MZAB	Moravský zemský archiv Brno
MZNV	Moravskoslezský zemský národní výbor
NA	Národní archiv v Praze
něm.	německy, němčina
NOF	Národní obec fašistická
NP	Národní politika
NSDAP	Nationalsozialistische deutsche Arbeitpartei (Národněsocialistická německá dělnická strana)
NS	Národní směr
NSV	Nationalsozialistische Volkswohlfahrt (Národněsocialistická organizace pro péči a blaho lidu)
NTČ	Národní tábor československý
OD	Ostravský deník
OH	Ostravský havíř
OK	Ostravský kraj
OKD	Ostravsko-karvinské doly
OKM	Ostravský kulturní měsíčník
ONV	okresní národní výbor
Orpo	Ordnungspolizei (pořádková policie)
OS	okresní soud
OÚ	okresní úřad
OÚMO	Okresní úřad Moravská Ostrava
OV ČSPB	Okresní výbor Československého svazu protifašistických bojovníků
PC	Pamiętnik Cieszyński
PD	Polední deník
p. o.	politický okres

pol.	polsky, polština
prez.	prezidiální spisy
PŘMO	Policejní ředitelství Moravská Ostrava
PWŚL	Policja Województwa Śląskiego (Policie slezského vojvodství)
RAV	Reichsauftragsverwaltung (Správa z pověření říše)
RKFDV	Reichskommissariat für die Festigung deutschen Volkstums (Říšský komisariát pro upevnění němectví)
Rkp.	rukopis
RM	Reichsmark (říšská marka)
RNR	Ruch Narodowo-Radykalny (Národně-radikální hnutí)
ROSHA	Reichssicherheits-Hauptamt (Hlavní úřad říšské bezpečnosti)
RWHG	Reichswerke „Herman Göring“ (Říšské závody Hermanna Göringa)
SA	Sturmabteilung (úderné oddíly)
SD	Sicherheitsdienst (bezpečnostní služba)
SdP	Sudetendeutsche Partei (Sudetoněmecká strana)
SG	Svatoplukovy gardy
Schupo	Schutzpolizei (ochranná policie)
sign.	signatura
Sipo	Sicherheitspolizei (bezpečnostní policie)
SISb	Slezský sborník
SNJ	Strana národní jednoty
s. n.	sine nomine (beze jména)
s. o.	soudní okres
SOA	Státní oblastní archiv
SOKA	Státní okresní archiv
SS	Schutzstaffeln (ochranné oddíly)
SŚ	Studia Śląskie
ÚPU	Ústav pro péči o uprchlíky
ÚVP	Úřad vládního prezidenta
UWŚI	Urząd Wojewodzki Śląski (Úřad slezského vojvodství)
ÚSTR	Ústav pro studium totalitních režimů
VFP	Vrchní finanční prezident
VHHT	Vítkovické horní a hutní těžířstvo
VVP	Vrchní vládní prezident
v. v. n	vydáno vlastním nákladem
WVHA	Wirtschafts-Verwaltungshauptamt

	(Hlavní úřad pro hospodářství a správu)
ZAO	Zemský archiv Opava
ZNV	Zemský národní výbor pro Slezsko
ZÚB	Zemský úřad Brno
ZVSI	Zemská vláda slezská
ŽM	Židovské muzeum v Praze
ŽNO	Židovská náboženská obec
ŽNR	Židovská národní rada

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

PRAMENY

Archiv a. s. Vítkovice

fond: Vítkovické horní a hutní těžířstvo

Archiv města Ostravy

fondy: Magistrát města Moravská Ostrava
Okresní soud Moravská Ostrava
Okresní úřad Moravská Ostrava
Sbírka pamětí a historickovlastivědných rukopisů

Archiv Židovského muzea v Praze

fondy: ŽNO Bílovec
ŽNO Frýdek-Místek
ŽNO Frývaldov
ŽNO Opava
ŽNO Ostrava

Archiv bezpečnostních složek Praha

fond: tíhání nacistických válečných zločinců (325)

Archivum Państwowe Katowice

fond: Policja Województwa Śląskiego Katowice
Rejencja Katowicka – Regierung Kattowitz
Urząd Wojewodzki Śląski

Moravský zemský archiv Brno

fond: Zemský úřad v Brně (B 40)

Národní archiv Praha

fondy: Gestapo-řídící úřadovna Praha
Ministerstvo vnitra I – presidium
Úřad říšského protektora pro Čechy a Moravu

Státní oblastní archiv Litoměřice

fondy: Úřad vládního prezidenta Ústí nad Labem
Župní vedení NSDAP Liberec

Státní oblastní archiv Litoměřice – pobočka Most

fondy: Říšský archiv Liberec
Vrchní zemský soud (říšský) Litoměřice
Župní vedení NSDAP Liberec

Státní okresní archiv Bruntál – pobočka Krnov

fondy: Okresní úřad Krnov

Státní okresní archiv Frýdek-Místek

fondy: Archiv města Frýdek
Archiv města Třinec
Četnická stanice Frýdek
Okresní úřad Frýdek
Okresní úřad Místek

Státní okresní archiv Jeseník

fondy: Archiv města Zlaté Hory
Archiv obce Lipová-lázně (dříve Dolní Lipová)

Státní okresní archiv Karviná

fondy: Archiv města Karviná
Archiv města Nový Bohumín
Archiv města Orlová
Archiv města Těšín
Archiv obce Darkov
Burek Józef (pozůstalost)
Okresní komisař okrsku Fryštát
Okresní úřad Český Těšín
Okresní úřad Fryštát
Úřední komisař okrsku Suchá
Úřad landráta Těšín

Státní okresní archiv Opava

fondy: Bezpečnostní služba Opava
Landrát Opava

Yad Vashem Archives Jerusalem

fondy: Bundesarchiv, Militärarchiv, f. 248–249 RH
Österreichisches Staatsarchiv: Stillhaltekommissar Reichenberg
Record groups 0.33,0.41

Zemský archiv Opava

fondy: Krajský národní výbor Ostrava (Severomoravský krajský
národní výbor Ostrava)
Moravskoslezský zemský národní výbor – expozitura Moravská
Ostrava
Policejní ředitelství Moravská Ostrava
Vrchní finanční prezident Opava
Vrchní vládní prezident Opava
Zemská vláda slezská

Archivní pomůcky

KRAVAR, Zdeněk: Vrchní finanční prezident Opava. Zabavování a správa židovského majetku (1902)1938–1945(1947) [Sign. O 5300 a O 6058]. Číslo archivní pomůcky 1407, Opava 2000.

Soupis kronik obcí a městských čtvrtí města Ostravy 1922–1980. Ostrava 1988. Uloženo v Archivu města Ostravy.

Statistiky, soupisy, přehledy

BARTOŠ, Josef a kol.: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*
I. Územně správní vývoj státních a společenských institucí a organizací na Moravě a ve Slezsku v letech 1848–1960. Ostrava 1966.

BARTOŠ, Josef a kol.: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*
XIII. Okresy: Bruntál, Jeseník, Krnov. Olomouc 1994.

BARTOŠ, Josef a kol.: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*
XIV. Okresy: Opava, Bílovec, Nový Jičín. Olomouc 1995.

BARTOŠ, Josef a kol.: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*
XV. Okresy: Frýdek-Místek, Český Těšín. Olomouc 2000.

BARTOŠ, Josef a kol.: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*.
XVI. Okresy: Ostrava, Fryštát, Hlučín. Olomouc 2011.

HEITMANN, Margret – REINEKE, Andreas: *Bibliographie zur Geschichte der Juden in Schlesien*. München 1995.

Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921. I. díl. Praha 1924.
129, 276 s. Československá statistika; 9. Řada VI, Sčítání lidu; seš. 1.

Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. I. díl. Praha 1934.
Československá statistika, Ř VI, Sčítání lidu; sv. 98, seš. 7.

Seznam obcí a okresů republiky Česko-Slovenské, které byly připojeny k Německu, Maďarsku a Polsku. Praha 1939.

Statistický lexikon obcí na Moravě a ve Slezsku: úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dub. 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař.: vydán min. vnitra a stát. úř. statist. na zákl. výsledků sčítání lidu z 15. února 1921. Praha 1924. XXII.
Statistický lexikon obcí v republice Československé. 2, Morava a Slezsko.

Statistický lexikon obcí v zemi Moravkoslezské: úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař. vydán min. vnitra a stát. úř. statist. na zákl. výsledků sčítání lidu z 15. března 1930. Praha 1935. XXII.
212 s.

ŠÍMA, Jaroslav: *Českoslovenští přestěhovalci v letech 1938–1945: Příspěvek k sociologii migrace a teorii sociální péče*. Praha 1945.

WODZIŃSKI, Janusz: *Bibliographie zur Geschichte der Juden in Schlesien II/ Bibliography on the history of Silesian Jewry II*. 1. Aufl. München 2004.

Dobová periodika

České slovo – Moravská Ostrava (1938–1939)

Denní noviny (1939)

Deutsche Post für das Sudetenland (1938–1940)

Deutscher Volksfreund (1928)

Frydecko-Místecký kraj (1934)

Gwiazdka Cieszyńska (1919–1920)

Jägerndorfer Zeitung (1938)

Obrana Slezska (1920–1935)

Mährisch-Schlesische Landeszeitung (1939–1942)

Moravskoslezský deník (1938–1939)

Moravský fašista (1938)

Národní politika (1938)

Národní směr – Moravská Ostrava (1938)

Ostravský havíř (1939)

Ostravský kraj (1938)

Polední list (1938)

Robotnik Śląski (1938)

Věstník židovské náboženské obce v Praze (1948)

Dobová publicistika

DRAPALA, Richard: *Juden in Ostrau. Ein Kapitel von der Judenplage im ostmähr.- schlesischen Industriegebiet*. Schönbrunn (Oder-Ostsudetengau) 1939.

Schlesische Juden als Rassenschänder, Grossbetrüger und Mädchenjäger. Jägerndorf 1940.

Rukopisy

- BARÁNEK, Daniel: *Židovská komunita ve Frýdku-Místku*. Proseminární práce z oboru hebraistika-historie. Praha 2008. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.
- ČISLIKOVSKÁ, Karla: *Ohlas německé okupační politiky ve vztahu k židovské minoritě v rámci ostravské Židovské náboženské obce mezi obyvatelstvem Moravské Ostravy*. Diplomová práce. Ostrava 1996. Katedra historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity.
- DVOŘÁK, Jan: *Židé v opavském Slezsku 1918–1945*. Diplomová práce. Opava 2007. Katedra historie Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě.
- KANTOR, Miroslav: *Záhuba těšínských Židů*. Diplomová práce. Ostrava 1994. Katedra historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity.
- MUSIALKOVÁ, Martina: *Ostravští Židé v době druhé světové války*. Diplomová práce. Olomouc 1995. Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.
- NENIČKA, Lubomír: *Z dějin ostravských Židů v letech 1918–1945*. Ročníková práce. Opava 1998. Ústav historie a muzeologie Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě.
- PROCHÁZKOVÁ, Kateřina: *Židovská problematika v českém tisku na Ostravsku v letech 1938–1939*. Diplomová práce. Opava 2000. Ústav historie a muzeologie Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě.
- REČKOVÁ, Sylvie: *Židovská obec v Ostravě v letech 1945–1998*. Diplomová práce. Opava 2000. Ústav historie a muzeologie Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě.
- VALEČEK, Valentin: *Těšínsko za polské okupace 1938–1939*. Rkp. Ostrava 1966.
- ZEHNGUT, Isidor: *Dějiny židovstva ostravského*. Ostrava, Židovská náboženská obec 1952.

Publikované vzpomínky

ELIAS, Ruth: *Naděje mi pomohla přežít*. Ostrava 1994.

ERBEN, Petr: *Po vlastních stopách: vzpomínky*. Praha 2003.

OTISK, Marek (ed.): *Město v nás*. Příběhy ostravských Židů. Ostrava 2004.

ŠTEMR, Michal: *Nejkrásnější den mého života*. Židovská ročenka 1966/1967, Praha 1967, s. 43–47.

Nepublikované vzpomínky, rozhovory

Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation zpřístupněný v Centru vizuální historie Malach při Univerzitě Karlově v Praze

Sbírka vzpomínek pamětníků holocaustu:

Interview s Michalem Dudou, ID: 46095; Interview s Maxem Durstem, ID: 2004; Interview s Alfredem Hartmannem, ID: 17476; Interview s Henrym Heitlingerem, ID: 41896; Interview s Arturem Radvanským, ID: 11203; Interview s Arnoštem Ruskem, ID: 20223; Interview s Walterem Zifferem, ID: 34886

Archiv Židovského muzea v Praze – oddělení pro dějiny šoa

Sbírka vzpomínek pamětníků holocaustu:

kaz. č. 185, F. O. (iniciály narátora); kaz. č. 187 a–b, P. E.; kaz. 365, L. B.; kaz. č. 372 a–b, F. M.; kaz. č. 421; kaz. č. 461, O. L.; kaz. č. 503, H. S.; kaz. č. 667; S. P.; kaz. č. 699 a, M. F.; kaz. č. 939, E. A.

Ústav pro studium totalitních režimů

Sbírka rozhovorů Skupiny orálního historie-Oddělení dokumentace ÚSTR:

Rozhovor s Yehudou Parmou (Leopold Presser)

Literatura

125 let textilu v Pobeskydí. Frýdek-Místek 1958.

555 let Michálkovic. Ostrava 2004.

700 let Frýdku-Místku. Frýdek-Místek 1965.

Akce Nisko v historii "konečného řešení židovské otázky" – k 55. výročí první deportace evropských Židů. Mezinárodní vědecká konference. Sborník referátů. Ed. Ludmila Nesládková, Ostrava 1995.

BARÁNEK, Daniel: *Židovské obyvatelstvo ve Frýdku a Místku při sčítání lidu roku 1930*. In: *Židé a Morava XVII*. Sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska v listopadu 2009, Kroměříž 2010, s. 105–115.

BARÁNEK, Daniel: *Židovská náboženská obec Frýdek-Místek v letech 1918–1942*. Asimilace Židů do většinové společnosti. *Moderní dějiny: časopis pro dějiny* 19. a 20. století 20, 2012, s. 139–176.

BARTOŠ, Josef: *Struktura obyvatelstva v tzv. Východních Sudetech v letech 1938–1945*. *Acta Universitatis Plackianae Olomucensis – Historica* 20, 1979, s. 113–128.

BARTOŠ, Josef: *Historiografie okupovaného pohraničí českých zemí 1938–1945*. In: *Studie o sudetoněmecké otázce*. Praha 1996. s. 9–22.

BARTOŠ, Josef: *Bruntálsko v rámci vládního obvodu Opava 1938–1945*. Sborník bruntálského muzea 1, 1998, s. 14–21.

BARTOŠ, Josef: *Základní charakteristika východních Sudet (vládního obvodu Opava) 1938–1945*. In: *Historie okupovaného pohraničí 2, Ústí nad Labem* 1998, s. 7–24.

BEDNAŘÍK, Petr: *Antisemitismus v českém tisku v období druhé republiky*. In: *Židé v Čechách 2*. Sborník ze semináře konaného 24. a 25. 10. 2006 v Liberci. Edd. Vlastimila Hamáčková, Monika Hanková, Markéta, Lhotová, Praha 2007, s. 32–45.

BENDA, Jan: *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938–1939*. Praha 2013.

- BERNSTEIN, Tatiana – RUTKOWSKI, Adam: *Prześladowania ludności żydowskiej w okresie hitlerowskiej administracji wojskowej na okupowanych ziemiach polskich*. Biuletyn Żydowskiego instytutu historycznego 38, 1961, s. 3–38.
- BORÁK, Mečislav: *Těšínsko v letech 1938–1945*. In: *Nástin dějin Těšínska*. Edd. Mečislav Borák, Dan Gawrecki, Ostrava 1992, s. 102–117.
- BORÁK, Mečislav: *Na příkaz gestapa: nacistické válečné zločiny na Těšínsku*. Ostrava 1990.
- BORÁK, Mečislav: *Orlová v letech 1938–1945*. In: *Dějiny Orlové*. Edd. Jaroslav Bakala, Mečislav Borák, Orlová 1993, s. 112–140.
- BORÁK, Mečislav: *Transporty do tmy*. První deportace evropských Židů. Ostrava 1994.
- BORÁK, Mečislav: *Příprava a průběh niských transportů*. In: *Akce Nisko v historii "konečného řešení židovské otázky" – k 55. výročí první deportace evropských Židů*. Mezinárodní vědecká konference. Sborník referátů. Ed. Ludmila Nesládková, Ostrava 1995, s. 100–105.
- BORÁK, Mečislav: *Zábor Těšínska v říjnu 1938 a první fáze delimitace hranic mezi Československem a Polskem (výběr dokumentů)*. ČSIZM-B 46, 1997, s. 206–248.
- BORÁK, Mečislav: *Spravedlnost podle dekretu*. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948). Šenov u Ostravy 1998.
- BORÁK, Mečislav: *Československo-polská „malá válka“ u Čadce 25. listopadu 1938*. *Historie a vojenství* 47, 1998, s. 65–90.
- BORÁK, Mečislav: *Wydarzenia „nocy kryształowej“ i ich oddźwięk na terenach Czechosłowacji*. In: *Colloquium Opole 98. 60 rocznica pogromu Żydów w Niemczech*. Edd. Michał Lis, Aleksandra Trzecielińska-Polus, Opole 2000, s. 49–60.
- BORÁK, Mečislav: *Situace židovského obyvatelstva na území českého Slezska v době okupace (1938–1945)*. In: *Židé ve Slezsku. Studie k dějinám Židů ve Slezsku*. Edd. Janusz Spyra, Marcin Wodziński, Český Těšín 2001, s. 142–152.

- BORÁK, Mečislav: *České stopy v Gulagu. Z výzkumu perzekuce Čechů a občanů ČSR v Sovětském svazu*. Opava 2003.
- BORÁK, Mečislav: *Transporty do Niska nad Sanem ve světle literatury a pramenů*. In: Ostrava 21. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska, Ostrava 2003, s. 246–262.
- BORÁK, Mečislav: *České Slezsko 1938–1945*. In: GAWRECKI, Dan a kol.: *Dějiny Českého Slezska 1740–2000*. Díl II. Opava 2003, s. 369–404.
- BORÁK, Mečislav: *Prameny k transportům z opavského obvodu Sudetské župy do Terezína*. Tereziánské listy 33, 2005, s. 36–43.
- BORÁK, Mečislav: *Těšínské Slezsko v rámci okupovaného pohraničí v letech 1938–1945*. In: *Historie okupovaného pohraničí* 11. Ústí nad Labem 2006, s. 83–135.
- BORÁK, Mečislav: *Dějiny Těšínského Slezska 1938–1945 na stránkách Těšínska*. Těšínsko. Vlastivědný zpravodaj okresů Karviná a Frýdek-Místek 50, 2007, s. 4–6.
- BORÁK, Mečislav: *Šanghaj a záchrana židů z Ostravska za druhé světové války*. In: Ostrava 23. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska, Ostrava 2007, s. 98–135.
- BORÁK, Mečislav: *Českoslovenští Židé — oběti gulagů a popravišť v Sovětském svazu*. In: *První pražský seminář. Dopady holocaustu na českou a slovenskou společnost ve druhé polovině 20. století*. Praha 2008, s. 97–110.
- BORÁK, Mečislav: *První deportace evropských Židů*. *Transporty do Niska nad Sanem (1939–1940)*. Ostrava 2009.
- BORÁK, Mečislav: *Těšín za války a německé okupace*. In: JIRÁSEK, Zdeněk a kol.: *Český Těšín 1920–1989. Válečné a poválečné osudy města*, Opava 2011, s. 20–40.
- BORÁK, Mečislav: *Z nacistického koncentračního tábora do sovětských gulagů. (Osudy ostravských Židů z transportů do Niska nad Sanem)*. Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska, sv. 25, Ostrava 2011, s. 97–135.
- BORÁK, Mečislav: *Deportace Židů na Mauricius*. In: Ostrava 29. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska, Ostrava 2015, s. 125–160.

- BRACHTL, Zdeněk: *Pochody smrti na Jesenicku*. Vlastivědné zajímavosti 19, 1989, s. 1–4.
- BRILLING, Bernard: *Zur Geschichte der Juden in Österreichisch-Schlesien 1640–1737*. Judaica Bohemiae 4, 1968, s. 108–122.
- BUBENÍČKOVÁ, Růžena – KUBÁTOVÁ, Ludmila – MALÁ, Irena: *Tábory utrpení a smrti*. Praha 1969.
- CRHOVÁ, Marie: *Politické strany a politika židovské menšiny*. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel a kol.: *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. 1. díl. Období 1861–1938, Brno 2005, s. 965–985.
- CRKOVSKÝ, František: *Ostravsko a 15. březen 1939*. SISb 59, 1961, s. 475–490.
- CYBULSKI, Bogdan: *Żydzi polscy w prowincji górnośląskiej w okresie II wojny światowej*. Śląski Kwartalnik Historyczny „Sobótka“ 44, 1989, s. 137–149.
- ČAPKOVÁ, Kateřina: *Češi, Němci, Židé? Národnostní identita Židů v Čechách 1918–1938*. Praha – Litomyšl 2005.
- ČAPKOVÁ, Kateřina: *Charakter židovského nacionalismu v českých zemích a jeho recepce v prvorepublikovém Československu*. In: *Židovská menšina v Československu ve 20. letech*. Sborník přednášek z cyklu ve Vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze v říjnu 2002 až červnu 2003. Edd. Blanka Soukupová, Marie Zahradníková, Praha 2003, s. 65–76.
- ČAPKOVÁ, Kateřina: *Uznání židovské národnosti v Československu 1918–1938*. ČČH 102, 2004, s. 77–103.
- ČAPKOVÁ, Kateřina – FRANKL, Michal: *Nejisté útočiště. Československo a uprchlíci před nacismem 1933–1938*, Praha 2008.
- ČERMÁKOVÁ, Radka: *Československá pluralistická demokratická společnost ve stínu nacistického Německa*. In: *Židovská menšina v Československu ve 30. letech*, Praha 2004, s. 9–20.

- ČERMÁKOVÁ, Radka: *Poválečné Československo. Obnovený stát ve střední Evropě*. In: Židovská menšina za druhé republiky. Sborník přednášek z cyklu ve Vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze v lednu až červnu 2007. Edd. Miloš Pojar, Blanka Soukupová, Marie Zahradníková, Praha 2007, s. 26–27.
- Dějiny Orlové*. Edd. Jaroslav Bakala, Mečislav Borák. Orlová 1993.
- DEMEL, Jiří: *Zánik židovské komunity na Bohumínsku v letech 1939–1940*. Vlastivědné listy Slezska a Severní Moravy 22, 1996, s. 13–15.
- DEMEL, Jiří: *Zánik židovské komunity na Bohumínsku*. In: Židé a Morava II. Sborník příspěvků přednesených na konferenci konané v listopadu 1995 v Kroměříži, Kroměříž 1996, s. 48–53.
- DEMEL, Jiří: *Stopadesát let Nového Bohumína*. 1. květen 1847–1. květen 1997. Bohumín 1997.
- DLUGOBORSKI, Waclaw: *Položenie ludności w rejencji katowickiej w latach 1939–1945*. Poznań 1983.
- DOKOUPIL, Lumír – NESLÁDKOVÁ, Ludmila: *Židovská populace Vítkovic v procesu vytváření industriální společnosti na Ostravsku (věkové složení, původ migrantů, profesní orientace 1869–1930)*. Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity – Historie/Historica, sv. 162, č. 4, 1996, s. 51–69.
- DVOŘÁK, Jan: *Židé v opavském Slezsku 1918–1945*. Opava 2009.
- DVOŘÁK, Jan – HRADILEK, Adam: *Perzekuce československých Židů v Sovětském svazu za druhé světové války*. Historie – Otázky – Problémy 5, 2013, s. 105–120.
- DVOŘÁK, Jan – HORNÍK, Jan – HRADILEK, Adam: *První deportace evropských Židů v dějinách holocaustu*. Paměť a dějiny 8, 2014, s. 101–118.
- FEDOROVÍČ, Tomáš: *Pronásledování židů v Sudetské župě se zvláštním zaměřením na vládní kraj a město Ústí nad Labem*. In: Terezínské studie a dokumenty 10. Praha 2005, s. 246–281.
- FIEDLER, Jiří: *Židovské památky v Čechách a na Moravě*. Praha 1992.
- FIEDLER, Jiří: *Z dějin židovských obcí ve Slezsku*. Židovská ročenka 40, 1994–1995 (5755), s. 67–81.

- FRANKL, Michal: *Druhá republika a židovští uprchlíci*. In: Židovská menšina za druhé republiky. Sborník přednášek z cyklu ve Vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze v lednu až červnu 2007. Edd. Miloš Pojar, Blanka Soukupová, Marie Zahradníková, Praha 2007, s. 45–56.
- FRANKL, Michal: *Židé přes palubu*. Konstrukce "židovské otázky" za druhé republiky. Dějiny a současnost 31, 2009, s. 37–39.
- GAWRECKÁ, Marie: *K národnostní a politické orientaci obyvatel města a soudního okresu Český Těšín v meziválečném období*. Těšínsko. Vlastivědný zpravodaj okresů Karviná a Frýdek-Místek 33, 1990, s. 14–17.
- GAWRECKÁ, Marie: *Němci ve Slezsku 1918–1938*. Opava 2002.
- GAWRECKÁ, Marie: *Politický a správní vývoj Českého Těšína v období I. republiky*. In: JIRÁSEK, Zdeněk a kol.: Český Těšín 1920–1989. Vznik a výstavba města v meziválečném období, Opava 2011, s. 72–83.
- GAWRECKI, Dan a kol.: *Dějiny Českého Slezska 1740–2000*. Díl I.–II. Opava 2003.
- GAWRECKI, Dan: *Politické a národnostní poměry v Těšínském Slezsku 1918–1938*. Český Těšín 1999 (= Studie o Těšínsku 15).
- GEBEL, Ralf: *„Heim ins Reich!“*. Konrad Henlein und der Reichsgau Sudetenland (1938–1945). München 1999.
- GÖRNER, Josef: *Německá terminologie z doby nacistické okupace*. Sborník archivních prací 15, 1965, s. 173–228.
- GRACOVÁ, Blažena: *„Židovská otázka“ na stránkách ostravského Českého slova v letech 1939–1942*. ČMM 114, 1995, s. 234–252.
- GRACOVÁ, Blažena: *Jak změnila nacistická okupace život obyvatel Moravské Ostravy*. Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity – Historie/Historica 139, 1993, s. 95–104.
- GRACOVÁ, Blažena: *Židovské obyvatelstvo Ostravska v období druhé republiky*. Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity – Historie/Historica 153, 1995, s. 73–87.
- GRACOVÁ, Blažena – PRZYBYLOVÁ, Blažena: *Problémy každodenního života ostravských židovských obyvatel v prvních letech okupace*. In: Akce

Nisko v historii "konečného řešení židovské otázky" – k 55. výročí první deportace evropských Židů. Mezinárodní vědecká konference. Sborník referátů. Ed. Ludmila Nesládková, Ostrava 1995, s. 234–252.

GREGOROVIČ, Miroslav: *Kapitoly o českém fašismu*. Fašismus jako měřítko politické dezorientace. Praha 1995.

GROBELNÝ, Andělín: *Obóz koncentracyjny w Skrochowicach na Śląsku Opawskim w 1939 roku*. Zariance Śląskie 17, 1964, s. 571–592.

GROBELNÝ, Andělín: *Koncentrační tábor ve Skrochovicích na Opavsku na podzim r. 1939*. Vlastivěda severomoravského kraje – Opavsko 9, 1964, s. 5–7.

GROBELNÝ, Andělín: *Národnostní politika nacistů a český průmysl 1938–1945*. Ostrava 1998.

GRÜNWARD, Leopold: *Sudetendeutscher widerstand gegen Hitler*. Der Kampf gegen das nationalsozialistische Regime in den Sudetendeutschen Gebieten 1938–1945. München 1978.

GRUNER, Wolf: *Protektorát Čechy a Morava a protižidovská politika v letech 1939–1941*. Místní iniciativy, opatření na regionální úrovni a rozhodnutí ústředních orgánů na území "Velkoněmecké říše". In: Terezínské studie a dokumenty 10. Praha 2005, s. 25–58.

GRUNER, Wolf – OSTERLOH, Jörg: *Das "Grossdeutsche Reich" und die Juden. Nationalsozialistische Verfolgung in den "angegliederten" Gebieten*. Frankfurt am Main, New York 2010.

HABRMANOVÁ, Magda: *Národní obec fašistická na Ostravsku v tzv. Druhé republice 1938–1939*. ČSIZM-B 42, 1993, s. 225–235.

HAHN, Fred: *Židé a druhá, Česko-Slovenská republika*. Střední Evropa 10, 1994, s. 190–196.

HOMAN, Aleš: *Moravská Ostrava jako útočiště uprchlíků z německého a polského záboru na podzim roku 1938*. In: Ostrava 21. Sborník příspěvků k dějinám Ostravy a Ostravska, Ostrava 2003, s. 221–239.

HUŇÁČEK, Zdeněk – JOŽÁK, Jiří, – KROUPA, Vlastimil: *Český antifašismus a odboj*. Slovníková příručka. Praha 1988.

- JAROS, Jerzy: *Grabież mienia Żydów przez władze hitlerowskie w świetle akt Urzędu Powierniczego w Katowicach (1939–1940)*. Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce 38, 1961, s. 105–117.
- JAWORSKI, Wojciech: *Żydzi w Cieszynie w okresie międzywojennym*. Pamiętnik Cieszyński 6, 1993, s. 96–103.
- JAWORSKI, Wojciech: *Ludność żydowska w województwie śląskim w latach 1922–1939*. Katowice 1997.
- JIRŮK, Karel: *Předčasná okupace Moravské Ostravy už 14. března 1939*. SISb 101, 2003, s. 285–305.
- JIRŮK, Karel – PITRONOVÁ, Blanka: *Dějiny Ostravy*. Ostrava 1967.
- JIRŮK, Karel a kol.: *Dějiny Ostravy*. Ostrava 1993.
- JONCA, Karol – KONIECZNY, Alfred – POŁOMSKI, Franciszek: *Działalność Gestapo – Sądownictwo specjalne dla Polaków i Żydów – obozy i więzienia na Śląsku*. Wrocław 1964.
- JUŘÁK, Petr: *Frydek-Místek*. Praha 2011.
- KACZMAREK, Ryszard: *Górny Śląsk podczas II wojny światowej*. Między utopią wspólnoty narodowej a rzeczywistością okupacji na terenach wcielonych do Trzeciej Rzeszy. Katowice 2006.
- KÁRNÝ, Miroslav: *Politické a ekonomické aspekty „židovské otázky“ v pomnichovském Československu*. Sborník historický 39, 1989, s. 171–213.
- KÁRNÝ, Miroslav: *„Konečné řešení“*. Genocida českých Židů v německé protektorátní politice. Praha 1991.
- KLENOVSKÝ, Jaroslav: *Židovské památky Ostravy*. Ostrava 1998.
- KLENOVSKÝ, Jaroslav: *Židovské památky Moravy a Slezska = Jewish monuments of Moravia and Silesia*. Brno 2001.
- KOCOUREK, Ludomír: *Osud židů v Sudetské župě v obraze dochovaných pramenů*. In: Terezínské studie a dokumenty 2. Praha 1997, s. 72–88.
- KOCOUREK, Ludomír: *Židé v okupovaných severozápadních Čechách 1939–1945*. In: Historie okupovaného pohraničí 2. Ústí nad Labem 1998, s. 117–127.

- KOCOUREK, Ludomír: *Několik poznámek k postavení židů v Sudetské župě 1938–1945*. In: *Židé v Sudetech/Die Juden im Sudetenland*. Ed. Anton Otte, Praha 2000, s. 204–209.
- KOCOUREK, Ludomír: *Okupované pohraničí a holocaust*. In: *Historie okupovaného pohraničí 12*. Ústí nad Labem 2006, s. 73–170.
- KOLÁŘOVÁ, Eva: *Pochody smrti v Hradci nad Moravicí*. Ostravský kulturní měsíčník 7, 1982, s. 6.
- KONIECZNY, Alfred: *Pod rządami wojennego prawa karnego Trzeciej Rzeszy, Górny Śląsk*. Wrocław 1972.
- KREJČOVÁ, Helena – HYNDRÁKOVÁ, Anna: *O postoji Čechů k židům. Z politického zpravodajství okupační správy a protektorátního tisku 1939–1941*. *Soudobé dějiny* 2, 1995, s. 578–605.
- KREJČOVÁ, Helena: *K některým problémům židovské menšiny a českého antisemitismu po roce 1945*. In: *Židé v české a polské občanské společnosti/Żydzi w polskim i czeskim społeczeństwie obywatelskim*, Praha 1999, s. 65–77.
- KREJČOVÁ, Helena: *Židovská komunita v Sudetech a její osudy po Mnichovu*. In: *Židé v Sudetech/Die Juden im Sudetenland*. Ed. Anton Otte, Praha 2000, s. 129–139.
- KREJČOVÁ, Helena – BEDNAŘÍK, Petr: *Emigrace do Československa a z něj po Mnichovské dohodě*. In: *Exil v Praze a v Československu 1918–1938/Exile in Prague and Czechoslovakia 1918–1938*, Praha 2005, s. 200–213.
- KREJČOVÁ, Helena: *Treuhandstelle (Vnucená majetková správa svěřenecká správa, tzv. Správa k věrné ruce)*. In: KREJČOVÁ, Helena – VLČEK, Mario: *Návraty paměti. Deponáty židovského majetku v Uměleckoprůmyslovém museu v Praze*, Praha 2007, s. 20–46.
- KRÓL, Jan: *Żydzi na Śląsku Cieszyńskim*. *Kalendarz Cieszyński* 6, 1990, s. 59–68.
- KŘEŠŤAN, Jiří – BLODIGOVÁ, Alexandra – BUBENÍK, Jaroslav: *Židovské spolky v českých zemích v letech 1918–1948*. Praha 2001.
- KULKA, Erich: *Židé v československé Svobodově armádě*. Praha 1990.

- KURAL, Václav – RADVANOVSKÝ, Zdeněk: „*Sudety*“ pod hákovým křížem. Ústí nad Labem 2002.
- LAGUS, Karel – POLÁK, Josef: *Město za mřížemi*. Praha 1964.
- MAINKA, Alojzy: *Oběti druhé světové války žalují (1939–1945)*. Český Těšín 1977.
- MAKOWSKI, Mariusz: *Głowna synagoga w Cieszynie*. In: *Żydowskie zabytki Cieszyna i Czeskiego Cieszyna*. Ed. Janusz Spyra, Cieszyn 1999, s. 41–48.
- MASER, Peter – WEISER, Adelheid: *Juden in Oberschlesien. Teil I. Historischer Überblick. Jüdische Gemeinden (I.)*. Berlin 1992.
- MATĚJEK, Peter – TRUPAR, Maxmilián: *Kronika pochodu smrti*. Pochody smrti Opavskem. Opava 1987.
- MÍŠKOVÁ, Alena: *Od Schönerera ke genocidě?* In: *Židé v Sudetech/Die Juden im Sudetenland*. Ed. Anton Otte, Praha 2000, s. 47–86.
- MOSER, Jonny: *Nisko. Ein geplantes Judenreservat in Polen*. In: *Das Jüdische Echo*, Bd. 120, nr. 36, Wien 1989, s. 118–122.
- MYŠKA, Milan: *Breda & Weinstein. Kapitoly z dějin opavského obchodního domu 1898–1998*. Opava 1998.
- MYŠKA, Milan: *Podíl Židů na podnikatelských aktivitách v ostravské průmyslové aglomeraci před první světovou válkou*. In: *Akce Nisko v historii "konečného řešení židovské otázky" – k 55. výročí první deportace evropských Židů*. Mezinárodní vědecká konference. Sborník referátů. Ed. Ludmila Nesládková, Ostrava 1995, s. 281–284.
- Na křižovatce kultur. Historie československých Židů*. Ed. Natalia Bergerová a kol., Praha 1992.
- NEDBÁLEK, František: *Železniční transporty a pochody smrti vězňů koncentračních táborů a válečných zajatců přes české země zima a jaro 1945*. In: *Historie okupovaného pohraničí 9*, Ústí nad Labem 2005.
- NENIČKA, Lubomír: *Vztahy Čechů a Němců v Ostravě za druhé republiky*. SISb 100, 2002, s. 288–299.
- NENIČKA, Lubomír: *Druhá republika na Ostravsku 1938–1939*. Opava 2010.

- NOVÁK, Jiří: *Český Těšín ve staré fotografii*. Český Těšín 1990.
- Opavsko a severní Morava za okupace. Z tajných zpráv okupačních úřadů z let 1940–43*. Ed. Josef Orlík. Ostrava 1961.
- OSTERLOH, Jörg: *Nationalsozialistische Judenverfolgung im Reichsgau Sudetenland 1938–1945*. Oldenburg 2006.
- OSTERLOH, Jörg: *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938–1945*. Praha 2010.
- PASÁK, Tomáš: *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. Praha 1999.
- PASZ, Franciszek: *Żydzi i My w Cieszynie*. Cieszyn 1995.
- PAVELKOVÁ, Ilona: *Hospodářský obraz města Českého Těšína v meziválečném období*. In: JIRÁSEK, Zdeněk a kol.: *Český Těšín 1920–1989. Vznik a výstavba města v meziválečném období*, Opava 2011, s. 84–90.
- PETRŮV, Helena: *Právní postavení Židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939–1941)*. Praha 2000.
- PETRŮV, Helena: *Zákonné bezpráví: Židé v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha 2011.
- PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha 1993.
- PILCH, Josef: *Zarys dziejów Żydów w Ustroniu*. In: *W cieniu skoczowskiej synagogi*. Ed. Janusz Spyra, Skoczów 1994, s. 67–79.
- PLAČEK, Vilém: *Město Karviná za nacistické okupace*. In: *Karviná. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města*, Karviná 1969, s. 185–209.
- PLAČEK, Vilém: *K vývoji obyvatelstva města Českého Těšína v době nacistické okupace*. In: *Český Těšín. 50 let městem. Studie a materiály k minulosti a výstavbě města*. Edd. Andělín Grobelný, Bohumil Čepelák, Ostrava 1973, s. 83–88.
- PLAČEK, Vilém a kol.: *Z dějin města Opavy*. Metodický list k 750. výročí první zmínky o městě. Opava 1974.

- PLAČEK, Vilém: *Prajzáci aneb k osudům Hlučína 1742–1960*. Hlučín 2000.
- POLOCZKOWA, Barbara: *Obóz pracy dla Żydów w Zebrzydowicach*. Zarianie Śląskie 54, 1991, s. 65–80.
- POLOCZKOWA, Barbara: *Obóz pracy dla Żydów w Zebrzydowicach*. Zwrot 44, 1992, s. 35–40 a s. 33–36.
- POLOCZKOWA, Barbara: *Żydzi Cieszyńscy*. Głos Ziemi Cieszyńskiej 1989, nr. 13–20.
- POLOCZKOWA, Barbara: *Żydzi Cieszyńscy w czasie II wojny światowej (materiały archiwalne, informacje terenowe)*. Zarianie Śląskie 1987, č. 1–2, s. 73–88.
- POLÁŠEK, Jaromír: *Ve stínu frýdecké synagogy: historie Židů na Fýdecko-Místecku*. Didaktický materiál pro učitele základních a středních škol. Frýdek-Místek 2000.
- POLÁŠEK, Jaromír: *Ve stínu frýdecké synagogy*. In: *Židé a Morava V*. Sborník z konference konané v listopadu 1996 v Kroměříži, Kroměříž 1997, s. 46–59.
- POLÁŠEK, Jaromír: *Frýdecká synagoga a její zánik v roce 1939*. In: *Židé a Morava VI*. Sborník z konference v listopadu 1997, Kroměříž 1998, s. 116–117.
- PROKEŠOVÁ, Nina: *Následky mnichovské dohody pro ostravskou průmyslovou oblast*. SISb 67, 1969, s. 1–31.
- PROKEŠOVÁ, Nina: *K problematice Hlučína v době nacistické okupace*. In: *Průmyslové oblasti. Sborník prací Slezského ústavu ČSAV v Opavě. Sv. 3., Národnostní a hospodářská politika nacistů v zabraných průmyslových oblastech se zvláštním zaměřením na ostravskou a hornoslezskou průmyslovou oblast*. Ostrava 1971, s. 92–99.
- PRZYBYLOVÁ, Blažena: *Emigrace ostravského židovského obyvatelstva ve 30. a 40. letech 20. století*. Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity – Historie/Historica 153, 1995, s. 61–71.
- PRZYBYLOVÁ, Blažena: *Naděje San Domingo – nezdařený pokus o emigraci*. In: *Židé a Morava XII*. Dnotník z konference v listopadu 2005, Kroměříž 2006, s. 143–160.

- PRZYBYLOVÁ, Blažena: *Uprchlíci z Haliče na Ostravsku a jejich repatriace po ukončení Velké války*. In: Ostrava 24. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska, Ostrava 2009, s. 135–154.
- PRZYBYLOVÁ, Blažena a kol.: *Ostrava. Historie/Kultura/Lidé*. Praha – Ostrava 2013.
- PŘIBYL, Lukáš: *Osud třetího protektorátního transportu do Niska*. In: Terezínské studie a dokumenty 5. Praha 2000, s. 309–346.
- RATAJ, Jan: *O autoritativní národní stát: ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939*. Praha 1997.
- RATAJ, Jan: *Český antisemitismus v proměnách let 1918–1945*. In: Židé v české a polské občanské společnosti/Żydzi w polskim i czeskim społeczeństwie obywatelskim. Praha 1999, s. 45–64.
- ROTHKIRCHENOVÁ, Livie – SCHMIDTOVÁ-HARTMANNOVÁ, Eva – DAGAN, Avigdor: *Osud Židů v protektorátu 1939 – 1945 (Sborník referátů)*. Praha 1991.
- ROŹKOWICZ, Mieczysław: *Wiadomości o prześladowaniu Żydów na Śląsku w latach 1940–1943 w aktach Katowickiego Sondergerichtu*. Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce 49, 1964, s. 91–99
- SCHMIDTOVÁ-HARTMANOVÁ, Eva: *Ztráty československého židovského obyvatelstva 1938 – 1945*. In: ROTHKIRCHENOVA, Livie a kol.: *Osud Židů v Protektorátu 1939 – 1945*, Praha 1991, s. 81–116.
- SOJČÁK, Michal: *Nabývání československého státního občanství v letech 1918–1935*. (Na příkladu politického okresu Moravská Ostrava). In: Ostrava 24. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska, Ostrava 2009, s. 155–184.
- SOUKUPOVÁ, Blanka: *Český antisemitismus v podmínkách pluralistické demokratické společnosti národního státu*. In: Židovská menšina v Československu ve 30. letech. Sborník přednášek z cyklu ve Vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze v říjnu 2003 až v červnu 2004. Edd. Miloš Pojar, Blanka Soukupová, Marie Zahradníková. Praha 2004, s. 21–35.

- SOUKUPOVÁ, Blanka: *Čeští židé mezi Mnichovem a 15. březnem 1939*. In: Židovská menšina za druhé republiky. Sborník přednášek z cyklu ve Vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze v lednu až červnu 2007. Edd. Miloš Pojar, Blanka Soukupová, Marie Zahradníková, Praha 2007, s. 84–98.
- SOUKUPOVÁ, Blanka: *Židé a židovská reprezentace v českých zemích v letech 1945–1948 (Mezi režimem, židovstvím a judaismem)*. In: Židovská menšina v Československu po druhé světové válce. Od osvobození k nové totalitě. Edd. Blanka Soukupová, Petr Salner, Miroslava Ludvíková. Praha 2009, s. 55–80.
- Společnost Vítkovice v dokumentech 1828–2003*. Ed. Jana Machotková, Ostrava 2003.
- SPYRA, Janusz: *W cieniu skoczowskiej synagogi/In the shadow of the Skoczow Synagogue*. Bielsko-Biala 1998.
- SPYRA, Janusz: *Židé v rakouském Slezsku (1742–1918)*. In: Židé ve Slezsku. Studie k dějinám Židů ve Slezsku. Edd. Janusz Spyra, Marcin Wodziński. Český Těšín 2001, s. 7–47.
- SPYRA, Janusz: *Po stopách těšínských židů: malý průvodce po židovských památkách v Cieszynie a Českém Těšíně*. Cieszyn 2004.
- SPYRA, Janusz: *Żydzi na Śląsku Austriackim (1742–1918)*. Katowice 2005.
- SPYRA, Janusz: *Ztracený svět Židů na Těšínském Slezsku/Utracony świat Żydów na Śląsku Cieszyńskim*. Těšín 2013.
- SPYRC, Antoni: *Żydzi w dawnym Jabłonkowie*. Kalendarz Śląski 29, 1989, s. 204–205.
- SROKA, Irena: *Policyjny spis ludności w rejencji katowickiej (17–23 grudnia 1939 roku)*. Zaranie Śląskie 32, 1969, s. 358–378.
- STEINBACHER, Sybille: *Ostoberschlesien*. In: Das Grossdeutsche Reich und die Juden. National Verfolgung in den angegliederten Gebieten. Edd. Wolf Gruner, Jörg Osterloh. Frankfurt/New York 2010, s. 283–308.
- STEJSKAL, Jan – Tesař, Petr – Kuča, Pavel: *Otisky poutníka Ahasvera. Z historie židovské obce v oblasti Krnova, Bruntálu, Budišova nad Budišovskou a Osoblažska*. Moravský Beroun 2002.

- SZOTEK, Halina: *Wojenne losy skoczowskich Żydów*. In: *W cieniu skoczowskiej synagogi*. Ed. Janusz Spyra, Skoczów 1994, s. 81–91.
- SZYMECZEK, Józef: *Osudy těšínských Židů po roce 1945*. In: *Židé v Sudetech/Die Juden im Sudetenland*. Ed. Anton Otte, Praha 2000, s. 293–311.
- ŠEBEK, Jaroslav: *Politické strany německé menšiny*. In: *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. Díl. 1. Období 1861–1938. Brno 2005, s. 861–891.
- ŠRÁMEK, Pavel: *Židovské spolky a korporace na území opavského Slezska*. In: *Židé ve Slezsku. Studie k dějinám Židů ve Slezsku*. Edd. Janusz Spyra, Marcin Wodziński. Český Těšín 2001, s. 86–91.
- ŠTĚPÁN, Václav: *Židovská kultovní místa na území Ostravy a jejich zničení v období hitlerovské okupace*. In: *Akce Nisko v historii „konečného řešení“ židovské otázky*. K 55. výročí první hromadné deportace evropských Židů, Ostrava 1995, s. 218–227.
- ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: *Nastolení „židovské otázky“ v druhé republice*. In: *Sborník Vojenské akademie v Brně, řada C*, 1994, s. 283–292.
- ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: *Péče o utečence z okupovaného pohraničí Moravy a Slezska v letech 1938–1939*. ČMM 112, 1993, s. 43–54.
- Terezínská pamětní kniha. Židovské oběti nacistických deportací z Čech a Moravy 1940–1945*. Díl I–II. Ed. Miroslav Kárný a kol., Praha 1995.
- TOMASZEWSKI, Jerzy: *Zarys dziejów Żydów w Polsce w latach 1918–1939*. Warszawa 1990.
- TRUPAR, Maxmilian: *Pochody smrti Opavskem*. Opava 1987.
- VALIŠ, Zdeněk: *Ze sovětských gulagů do československé armády*. Heliodor Píka v boji za životy Podkarpatorusů. Historie a vojenství. Časopis Vojenského historického ústavu 57, 2008, s. 43–58.
- VALIŠ, Zdeněk: *Heliodor Píka v boji za životy Podkarpatorusů. Ze sovětských gulagů do Československé armády*. ČSIZM-BV 57, 2008, s. 22–59.
- VÁVROVSKÝ, Emil: *Frýdek-Místek 14. března 1939 a za nacistické okupace*. Frýdek-Místek 1984.

- VÁVROVSKÝ, Emil: *Frýdek-Místek za nacistické okupace (1939–1945)*. Těšínsko. Vlastivědný zpravodaj okresů Karviná a Frýdek-Místek 35, 1985, s. 10–12.
- VÁVROVSKÝ, Emil: *Karviná za nacistické okupace (1939–1945)*. Těšínsko. Vlastivědný zpravodaj okresů Karviná a Frýdek-Místek 9, 1959, s. 1–3.
- VÁVROVSKÝ, Emil: *Jak nacisté využívali pomoci českých fašistických organizací na Ostravsku*. In: *Sudetští Němci a Mnichov*. Ostrava 1964, s. 134–139.
- W cieniu skoczowskiej synagogi*. Ed. Janusz Spyra, Skoczów 1994.
- WLASCHEK, Rudolf Mathias: *Zur Geschichte der Juden in Nordostböhmen. Unter besonderer Berücksichtigung des südlichen Riesengebirgsvorlandes*. Marburg/Lahn: 1987.
- ZAHRADNIK, Stanisław: *Żydzi w Trzyńcu*. Zwrot, Miesięcznik społeczno kulturalny Związku Kulturalno-Oświatowego w Republice Czeskiej 48, 1997, č. 12, s. 9–15.
- ZIMMERMANN, Volker: *Pachatelé a přihlížející*. In: *Terezínské studie a dokumenty 4*. Praha 1999, s. 129–149.
- ZIMMERMANN, Volker: *Sudetští Němci v nacistickém státě*. Politika a nálada obyvatelstva v Říšské župě Sudety (1938–1945). Praha 2001.
- ŽÁČEK, Rudolf: *Dějiny Slezska v datech*. Praha 2004.
- ŽÁČEK, Rudolf a kol.: *Frýdek-Místek*. Frýdek-Místek 1983.
- ŽÁČEK, Rudolf: *Slezsko*. Praha 2005.
- Židé v protektorátě/Die Juden im Protektoraten Böhmen und Mähren. Hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942*. Dokumenty. Edd. Helena Krejčová, Jana Svobodová, Anna Hyndráková, Praha 1997.
- Židé v Sudetech/Die Juden im Sudetenland*. Ed. Anton Otte, Praha 2000.
- Židé ve Slezsku. Studie k dějinám Židů ve Slezsku*. Edd. Janusz Spyra, Marcin, Wodziński, Český Těšín 2001.
- Židovská menšina v Československu ve 20. letech*. Sborník přednášek z cyklu ve Vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze v říjnu 2002 až červnu 2003. Edd. Blanka Soukupová, Marie Zahradníková, Praha 2003.

Židovská menšina v Československu ve 30. letech. Sborník přednášek z cyklu ve Vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze v říjnu 2003 až v červnu 2004. Edd. Miloš Pojar, Blanka Soukupová, Marie Zahradníková. Praha 2004.

Židovská menšina za druhé republiky. Sborník přednášek z cyklu ve Vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze v lednu až červnu 2007. Edd. Miloš Pojar, Blanka Soukupová, Marie Zahradníková. Praha 2007.

Żydowskie zabytki Cieszyna i Czeskiego Cieszyna. Ed. Janusz Spyra. Cieszyn 1999.

Internetové odkazy

Databáze Institutu Tereziánské iniciativy. Seznam všech transportů vypravených do Tereziína.

http://www.terezinstudies.cz/cz2/ITI/database/tr_in_date [cit. 15-08-2012].

Der Zweite Weltkrieg.

<http://www.verfassungen.de/de/de33-45/ostgebiete39.htm> [cit. 12-12-2014].

Federace židovských obcí v ČR. Historie. Obnovování a organizace židovských náboženských obcí v českých zemích po druhé světové válce.

<http://www.fzo.cz/o-nas/historie/> [cit. 21-2-2014].

Holocaust. Konečné řešení židovské otázky. Epilog.

<http://www.holocaust.cz/cz/history/jew/czech/epilog> [cit. 28-10-2014].

Holocaust. Křišťálová noc.

<http://www.holocaust.cz/cz2/resources/pres/kristalovanoc70/kristalovanoc70/> [cit. 19-12-2010].

Holocaust. Teritoriální řešení židovské otázky.

<http://www.holocaust.cz/cz/history/jew/general/general9> [cit. 22-10-2012].

Národní archiv. Židovské matriky.

<http://www.nacr.cz/C-fondy/zm.aspx> [cit. 09-09-2013].

Szymeczek, Józef: Židé na Těšínsku. Referát přednesený 21. 2. 2009 v Českém Těšíně v rámci setkání Zbořit hradby mlčení.

http://www.go-east-mission.net/dateien/cz/146_260209.pdf [cit. 05-12-2014].

Židovské ústřední muzeum. Historie.

<http://www.jewishmuseum.cz/cz/czczrestit.htm> [cit. 12-12-2013].

SUMMARY

The fates of the Jewish communities in the area of Czech Silesia is not very different from that of other Czech and Moravian Jewish communities. For centuries, in the Silesian part of our territory, Jews have also constituted an integral part of the local urban communities. Despite some minor incidents and anti-Semitic outpourings, which mainly resulted from the deteriorated economic situation of the non-Jewish population or ethnic problems, which were ubiquitous in the multinational Czech Silesia, the Jews were respected by the majority of population for the time being, because they were aware of their importance.

Living conditions of the Jews in Czech Silesia began to deteriorate already in the second half of the 30s. Commensurate with the escalating demands of the Nazi Germany forcing the Czechoslovaks to withdraw from the Czechoslovakian borderlands, the anti-Semitism caused by Nazi propaganda grew stronger also in the local area. Especially in the Silesian region of Opava, where the German population clearly prevailed, the anti-Jewish riots proliferated, their organizers being the Nazi sympathizers. But their co-religionists in Cieszyn and Ostrava regions could not feel totally safe either. Even the Nazi persecution of Jews didn't discourage the Czech and Polish radicals from constantly accusing them of sympathies to Germans. Jew-hatred was intensified by the influx of Jewish refugees from the Empire and later from Austria, who sought salvation from Nazi persecution in Czechoslovakia.

After signing the Munich Agreement in late September 1938 there was a definite turning point and for all Jews without exception a peaceful life ended for a long period of time.

From October 1938 until May 1945 the development in majority of Czech Silesia was completely separated from development in the rest of the Czech lands. Its individual parts were occupied by Nazi Germany at different times, which implied their inclusion under different administrative units. Occupational circumstances differed in each of these parts and differences were also reflected in the approach of the occupational authorities towards the Jewish population, even though the line of occupational policy in the "solution of the Jewish question" headed everywhere to the final stage in the form of mass deportations of Jews and their violent physical destruction in extermination camps.

In Sudeten County, where the Silesian region of Opava was incorporated to, we see essentially the same line of repressive development, as was in the Empire. In fact, since the takeover by the German army in October 1938, imperial laws began to be applied in occupied borderland and Nazis began to implement their anti-Semitic program. The highlight of terror in the first months of the occupation was called "Kristallnacht", during which many synagogues and chapels, cemeteries were burnt and Jewish shops, homes and apartments were destroyed. Given the significant decline of the Jewish population in the first months of occupation, the local occupation authorities had the solution "of the Jewish question" greatly facilitated.

Similar problems did not have to bother their colleagues at the Hlučín region. It was because the local area had become a „Judenrein“ even before the arrival of the Nazi troops.

Only Jews, who found themselves in the wake of Polish annexation of the Cieszyn Silesia to the Polish territory could feel relatively safe for the time being as well as their co-religionists from a small part of the Czech Silesia territory, which still remained within Czechoslovakia. Although they were not inhibited by the Nazi anti-Jewish measures yet and also they were not subject to the usual terror in the territories ceded to Germany, the anti-Jewish restrictions of the authoritarian regimes that were in both states at the turn of 1938/1939 in power, did not guarantee them hope for a further carefree life. Former openness, tolerance and friendliness towards the Jewish ethnicity thus gradually waned and anti-Jewish sentiment resonated in the Czech and Polish societies even before the arrival of the Nazis.

Yet already in March 1939, the German troops first entered the territory of the rest of the Czech countries and a few months later also Poland. The Jews, who did not emigrate in time, anticipated the same tragic fate as their co-religionists in the Empire and the Sudeten district.

Despite a number of different features that can be registered in the approach of the occupational authorities to solve the Jewish question during the war years, we see essentially the same line of repressive development in different parts of the occupied Czech Silesia – whether in the Sudetenland, the Protectorate of Bohemia and Moravia or the Cieszyn Silesia, the persecution of Jews, like in the Empire, was characterized by the development of initial withdrawal of rights through expropriation of their property and deportation to mass murder.

We can find differences rather in the pace of asserting the individual anti-Jewish measures that were designed to exclude Jews from the society, and the

toughness of the methods used, which influenced the rate of violence. The intensity of the persecutory procedures was determined mainly by the occupational status of the relevant area, which was based on the plans of the Nazi leadership. The speed with which the Nuremberg racial laws and other anti-Jewish measures were introduced in the Sudeten county, i.e. on the territory of one of the imperial counties, were very different from the Protectorate of Bohemia and Moravia, which had at least formally an autonomous status. In Cieszyn Silesia, which was like the entire Polish part of Upper Silesia obtained by an act of war, the occupiers were progressing against the Polish and Jewish population from the beginning with unimaginable brutality and the state of emergency was accompanied by constant terror applied throughout the whole occupation. Other differences we find e.g. in the forms and pace of Aryanization process when the Jewish property was being expropriated.

Although the persecution was almost unbearable for Jews in the early years of the occupation, the Nazi anti-Jewish policy was until 1942 a sort of preparation for the "Final Solution of the Jewish Question." The physical destruction of Jews in the Empire and in the occupied territories, occurred obviously earlier too; yet after the Wannsee Conference in January 1942, the Nazis definitively moved from persecution and intimidation to systematic extermination.

In the Cieszyn Silesia, the question of the expulsion of Jews was basically solved in advance – i.e. by their concentration in the Jewish ghettos in Upper Silesia or by the General Government in 1939–1941. At the end of 1941 the deportation of Jews to extermination camps were introduced, and therefore the Jews from Upper Silesia (including those from the Cieszyn region) are among the first victims of the Holocaust. At the time, the majority of the

Protectorate and Sudeten German Jews were only awaiting the deportation from their home towns and villages. Even they were during the years 1941–1944 progressively concentrated in the Terezin ghetto, where they then began to leave on the transports to concentration and extermination camps in the East.

Although the Nazis from all parts of the occupied Czech Silesia considered the local Jewish question essentially resolved at the end of 1943, there were still some Jews – they were mainly half-breed Jews or Jews from mixed marriages. Also their fate was soon to be sealed in the death camps. Only the defeat of Nazi Germany prevented the completion of this terrible crime.

After liberation, only few of the surviving Jews returned to their pre-war homes. The returnees had a very hard life after the war here. Not only did they often lose all their relatives, but it was very hard to regain their pre-war status or

stolen property. Neither the renewed Jewish community, whose membership went through a drastic reduction during the war, has never reached its pre-war significance.

War and Nazi anti-Jewish fury in fact meant the disappearance of most of the Jewish communities in the Czech Silesia. After the war, at least some Jewish communities were able to restore their activity, but without much relation to the pre-war communities. Neither the time of their operation, therefore, did not last long and in the late 60s, their activities were under the pressure from the communist regime and the lack of members finally terminated. To this day, mere debris remained from the once so populous communities of Jews in the Czech Silesia.

Jmenný rejstřík

A

Alt Ludwig
Andres Karl
Anlauf Robert
August Oswald

B

Bach-Zelewski Erich
Bachner, firma
Bachner Rudolf
Bachrach A.
Baránek Daniel
Bartoš Josef
Bass Arnošt
Beck Józef 196
Behr Hermann
Bellak Jacob 375
Bellaková Sidonie 374
Benda Jan
Beneš Edvard
Beran Rudolf
Better Wilhelm
Bezruč Petr
Blan Karl
Bondy Josef
Borák Mečislav
Borger, firma
Borger M.
Breda & Weinstein, firma
Brecht Berthold
Brunner Carl
Buhl, G. A.
Bürckel Josef

Byrtus Josef

Č

Čapková Kateřina
Čislikovská Karla

D

Danz Hans
Demel Jiří
Deutsch Erwin
Duda Michal
Dumas Alexandre

E

Effenberg Oswald
Eibenschütz Martin
Eichmann Adolf
Eichner Emil
Eisner dr.
Elias Ruth
Erben Petr

F

Federer Gustav
Federer Oskar
Field Hermann
Fischbein
Fitzner Otto
Frank Hans
Frank Karl Hermann
Frankl Michal
Friedel Franz

G

Gabrisch Artur
 Gabriš
 Gajda Radola
 Gawrecká Marie
 Gawrecki Dan
 Geiringer & Reitler, firma
 Gessler Hans
 Glassinger
 Glücksmann Leo
 Goebbels Josef
 Goldstein Angelo dr.
 Goldstein B.
 Göring Hermann
 Gracová Blažena
 Grünberger Jan
 Grynszpan Herschel
 Günther Hans
 Gutmannové, bratři
 Güttig Pavel

H

Habrmanová Magda
 Hartmann Alfred
 Hein Willi
 Heinze Wilhelm
 Heitlinger Henry
 Henlein Konrad
 Herz Gustav
 Herzl Theodor
 Heydrich Reinhard
 Himmler Heinrich
 Hirsch Alexandr dr.
 Hitler Adolf
 Homan Aleš
 Huppert Bernhard
 Huppert, firma

CH

Chamrád 380

I

Indra Bohumil dr.

J

Jančar Emanuel
 Jaworski Wojciech
 Jelínek Hanuš
 Jöckel Heinrich
 Jokl Sigmund
 Jonca Karol
 Jung Rudolf

K

Kaczmarek Ryszard
 Kafka Franz
 Kantor Miroslav
 Kárný Miloslav
 Kasperlik Emil
 Kate Georg
 Keiner gen.
 Klenovský Jaroslav
 Knappe Walter
 Knappek Franz
 Knöpfelmacher Otto
 Kocourek Ludomír
 Konieczny Alfred
 Koperberg Wilhelm
 Koždoň Karel
 Krämer Salo
 Kranz Walter
 Krejčová Helena
 Król Jan
 Krüger Wilhelm dr.
 Kudlich Werner
 Kulkové, bratři

Kundt Ernst
Kunewälder Erwin
Kurzbauer dr.

L

Lagus Karel
Landsberger Adolf
Landsberger Alfred
Landsbergerové, rodina
Langschur Hugo
Lanzendörfer Karl
Lehmann Josef
Lichtwitz, firma 372
Löwinger Leopold

M

Machold Emrich
Mainka Alojzy
Malik Franz
Mandel
März Pavel
Masaryk-Garrigue Tomáš
Maser Peter
Mayer Jan
Meier
Merin Moše
Metzig Friedrich
Metzly Friedrich
Meyer
Molotov Vjačeslav
Morgenstern Oskar
Müller Heinrich

N

Nenička Lubomír
Nesselroth
Neurath von Konstantin

Niemczyk Jakub
Nippa Anegert
Novák Bohumil

O

Osterloh Jörg
Ott Karl

P

Pasz Franciszek
Patzelt Herbert
Pawlasak Josef
Pěkný Tomáš
Peterková Lilly
Petrův Helena
Pick Karl
Plaček Vilém
Polášek Jaromír
Pollak A.
Pollak Richard dr.
Poloczkowa Barbara
Połomski Franciszek
Popiolek Franciszek
Pořízka Arnošt
Preusze Quido
Procházková Kateřina
Prokešová Nina
Przybylová Blažena

R

Rath vom Ernst
Reisfeld Leo
Reiter Hermann dr.
Ribbentrop Joachim
Ridel Alfred
Riese Leopold
Rippner, firma

Rix, firma

Rosenberg Arnošt

Rosenzweig dr. 323

Rothkirchenová Livie

Rothschildové, rodina

Rufeisen Josef dr.

Rys-Rozsévač Jan

Ryšavá Hedvika

Ryšavý Arnošt

S

Schmelt Albrecht

Schmidt Leo

Schmidtová-Hartmannová Eva

Schön, firma

Schönberg, firma

Singer Jiří

Smagon Albin

Sole Wilhelm

Sonnenschein Viktor

Spira Arnošt

Spira Jakob

Spyra Janusz

Sroka Irena

Stahlecker Walter dr.

Steinbacher Sybille

Steiner Robert

Steinherz P.

Steinschneider Pavel

Sumara Josef

Süss, firma

Süsser bratři

Szymeczek Josef

T

Taubes Hersch

Teicher Šándor

Thurner

Titz Kurt

Travnitschek Wenzel

Tyras Steffi

W

Wagner Josef

Waldner Adolf

Wechsberg Bruno

Wechsberg Hans dr.

Wechsberg ing.

Wechsner M.

Weinberger R.

Weis Isidor

Weiser Emanuel

Weiser Jakob

Wiesner Fryderyk

Windholz

Wolf Hans

Wurzel Pavel

Z

Zaruba Emil

Zehngut Dawid

Zehngut Isidor

Ziffer Leo dr.

Ziffer Walter

Zippelius Fritz

